TOPLUMSAL

Tarih

289
OCAK
2018

93'ler Manifestosu ve Entelektüellerin Savaşı: "Savaş İçin Akademisyenler"
Sinan Yıldırmaz

Teodor Kasap, Kâtip Salih ve Ahmed Midhat:

Nev-Îcâd Karagöz'ün Doğuşu

Ahmet Akşit, 19. yüzyılda Kâtip Salih'in Karagöz sahnesine taşıdığı yenilikleri anlatıyor. Sayfa 44

Ekim Devrimi, Lenin ve Aydınlık'ta (1921-1925) Marksist Kadınlar

Zafer Toprak

Muhafazakârlar İçin Masallar

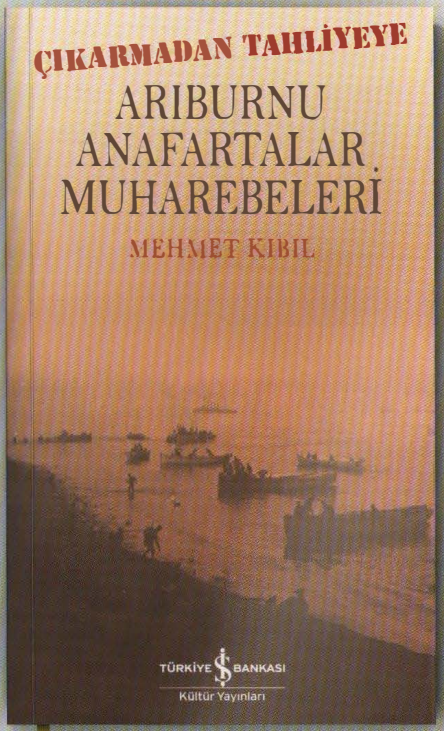
Binbir Gece Masalları Nasıl Çevrilme(me)li?

Murat R. Şiviloğlu

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1 175

Çanakkale Savaşı Dizisi'nin 20. Kitabı: Arıburnu Anafartalar Muharebeleri

Arıburnu Anafartalar Muharebeleri
Mehmet Kıbıl
460 sayfa, 26 TL

İtilaf kuvvetleri Çanakkale Boğazı'na hakim tepeleri ele geçirmek için aslında işlevsel bir çıkarma planı yapmıştı. Hele de Osmanlı üst komutası Gelibolu Yarımadası'nın çıkarmaya uygun kıyılarını savunmasız bırakmışken... Ancak başta Mustafa Kemal olmak üzere inisiyatif sahibi subaylarının ardında canla başla savaşan Türk askeri Arıburnu'nda bu planı boşa çıkaracaktı. Anafartalar'daki muharebelerde de aynı akıbete uğrayan işgal ordusu bu kez işlevsel bir tahliye planı yapacak ve harp tarihinin en başarılı çekilme harekâtlarından birini uygulayarak müdafilere sezdirmeden gitmeyi başaracaktı.

Bu kitap, bazısı Türkiye'de ilk kez yayınlanan çok sayıda harita ve kroki eşliğinde karşılıklı iki tarafın planlarını da değerlendirerek çıkarma aşamasından tahliye aşamasına kadar Arıburnu-Anafartalar Muharebelerini tüm ayrıntısıyla adım adım inceliyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in ve 57. Alay'ın 25 Nisan sabahı çıkarma bölgesine hangi yollardan yaklaştıklarını detaylı biçimde ortaya koyarak bu konuda süren tartışmaya son vermeyi hedefliyor.

Ankara-Bahçelievler kitabevimiz açıldı.
Yukarı Bahçelievler Mah. Aşkabat Cad. No: 15 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 222 63 38

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ALFA

MİMARLIKTAN TARİHE, EDEBİYATTAN ARAŞTIRMAYA

HEPSİ CİLTLİ

MERHABA,

Bu yıl da öncelikli dileğimiz, gelenin gideni aratmaması; daha güzel dilekler ardı sıra girecektir çerçevenin içine.

Yeni yılın yeni sayısında okurlarımıza bir armağan vermek istedik. Bunu bizim için mümkün kılan isim, değerli yayın kurulu üyemiz Irvin Cemil Schick. Dergiyle birlikte elinize geçen albüm, 1930'lu yıllarda İstanbul'da Robert College Mühendislik Fakültesi'nde hocalık yapmış olan Edward S. Sheiry'ye (1900-1980) ait. Sheiry'nin ölümünün ardından, önce sahaf Nicholas T. Smith'e ulaşmış, ardından Rezan Benatar'ın kütüphanesinde yerini almış. İrvin Cemil Schick'in önerisi ve desteği, Rezan Banatar'ın izniyle bir tıpkıbasım hazırlamak da bize kısmet oldu. Emeği geçen herkese tekrar çok teşekkürler.

Albümün sayfalarında İstanbul sokaklarından çeşitli seyyar satıcıların fotoğrafları yer alıyor; fotoğrafların yanlarında da, mallarını satmak için kendilerince çıkardıkları seslerin notaları. Arka kapak içindeki kare kod aracılığıyla bu sesleri dinlemeniz hatta izlemeniz mümkün olacak.

Ben fotoğraflara bakar bakmaz çocukluğuma gittim; sokakta oynadığım 4-5 yaşlarıma, yani bundan 37-38 yıl öncesine. Omuzları taşıdığı ağırlıktan çökmüş yoğurtçu bu fotoğraflardakinden yaşlıcaydı; gevrek sesli sütçü, sepeti dolu limoncu, beline doladığı süpürgeleri etek gibi görünen süpürgeci, etrafa kıvılcımlar satan bileyci de bana çok tanıdık. Bütün çocuklar satıcıların etrafını sarıp meraklı gözlerle bakar, bazen anne babamızın ya da komşularımızın siparişlerini almak için saraya girerdik. Mahalleden ya da gittiğim semt ilkokulundan sevgili arkadaşlarımın yüzleri gözümün önünde: Natali, İstepan, Sevan, Albert, Jaklin, Janet, Alin... Aynı şekilde, komşularımız Nadya Tantık, Haçik Amca veya bodrum katındaki evinin penceresine kollarını yaslayıp gün boyu çocukları izleyen, koşturmaktan susadığımızı gözümüzden anlayıp hazır ettiği koca bir sürahi suyu bize paylaştıran, adını hiç bilmediğim "Yaya". Şanslıydım. Kurtuluş'tan Dolapdere'ye inen bir sokakta büyüdüm; namaz niyazındaki annemin "ahretliği" Kürt-Alevi komşusuydu, benim iyi arkadaşlarım Türk, Kürt, Ermeni, Rum, Çingene ya da Yahudi. Tek tip olanı kabul edemeyişimde her birinin payı büyük. Umuyorum bu güzel albüm sizleri de güzel anılara götürür.

Şubat ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
24 ŞUBAT 1912 İTALYA-OSMANLI SAVAŞI
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Soyhan

10 GÖZDEN KAÇANLAR
ARKADİUS SÜTUNU'NUN ARDINDAN
Hakan Taştan

16 DİJİTAL ARŞİVLER-KÜTÜPHANELER
KATAR DİJİTAL KÜTÜPHANESİ
Emine Şahin

28 VLADİMİR İLYİÇ ULYANOF (LENİN) VE TÜRKİYE-II
EKİM DEVRİMİ, LENİN VE AYDINLIK'TA (1921-1925) MARKSİST KADINLAR
Zafer Toprak

38 SOFYA'DA MEDFUN BİR OSMANLI SULTANI
V. MURAD'IN KIZI FATMA SULTAN
Cengiz Yolcu

44 TEODOR KASAP, KÂTİP SALİH VE AHMED MİDHAT
NEV-İCÂD KARAGÖZ'ÜN DOĞUŞU
Ahmet Akşit

58 MUHAFAZAKÂRLAR İÇİN MASALLAR:
BİNBİR GECE MASALLARI HASIL ÇEVRİLME(ME)Lİ?
Murat R. Şiviloğlu

68 **YÖN DERGİSİ 1964 RUM TEHCİRİNİ NASIL GÖRDÜ?**
Emre Can Dağlıoğlu

74 93'LER MANİFESTOSU VE ENTELEKTÜELLERİN SAVAŞI
"SAVAŞ İÇİN AKADEMİSYENLER"
Sinan Yıldırmaz

84 **ANADOLU YAHUDİLERİ-EGE'DE YAHUDİ İZLERİ**
Roberi Schild

88 RESİMDE KILIK KIYAFET
ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: ÇORAP
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

Kapak: Çelebi tasviri, *Yıktın Perdeyi Eyledin Viran*, Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu (İstanbul, 2004), s. 313.

38 SOFYA'DA MEDFUN BİR OSMANLI SULTANI: V. MURAD'IN KIZI FATMA SULTAN

Cengiz Yolcu, Sofya'da hayatını kaybeden V. Murad'ın kızı Fatma Sultan'ın ölüm tarihinin bilinenden aslında iki yıl öncesine çekilebileceğini görsel ve basılı malzemeyle kanıtlıyor.

68 YÖN DERGİSİ 1964 RUM TEHCİRİNİ NASIL GÖRDÜ?

Emre Can Dağlıoğlu, *Yön* dergisinin önde gelen yazarları Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un yazılarında Rum tehcirine karşı siyasi konumlanmayı ve genel olarak sol siyasetin bu konudaki çizgisini aktarıyor.

84 ANADOLU YAHUDİLERİ-EGE'DE YAHUDİ İZLERİ

Robert Schild, Siren Bora'nın Ege Yahudilerinin 2600 yıllık tarihini incelediği, Gözlem Yayınevi'nden çıkan *Anadolu Yahudileri-Ege'de Yahudi İzleri* başlıklı kitabını inceliyor.

88 ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: ÇORAP

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, Avrupa Resminde Kılık Kıyafet konusunda bu kez erkek giyiminde bildiğimiz tarzdaki pantolonlara gelene dek bacak giysisinin hangi aşamalardan geçtiğine bakıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 289, Ocak 2018

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Emniyönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baklacıoğlu, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Gülü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZİLŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Püren Mutlutürk Meral

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Aralık 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

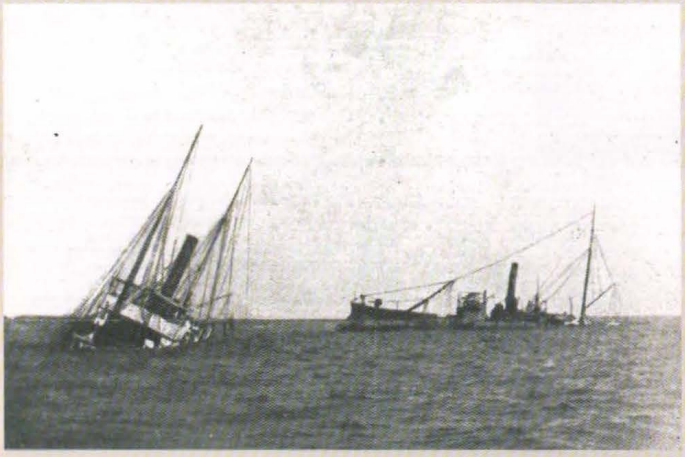
24 ŞUBAT 1912

İTALYA-OSMANLI SAVAŞI

L'ILLUSTRATION
SAMEDI 24 FÉVRIER 1912
LE BON SOCIALISME

İyi Sosyalizm. Ivry'nin milletvekili ve belediye başkanı Bay Jules Coutant, yeni kurmuş olduğu meslek okulunda.

L'Illustration dergisinin 12 Şubat 1912 tarihli ve 3600 numaralı sayısını dergimizin Ağustos sayısında ele almış, içeride yer alan "İstanbul'da tesettür şıklığı" konulu büyük bir resmi tanıtmıştık. Bu defa ise aynı sayıda yer alan İtalya-Osmanlı savaşıyla ilgili bir yazıyla ekindeki görüntüleri ele alacağız. Bunu yapmadan önce, derginin bu sayısının kapağında yer alan fotoğrafı hatırlatalım. Kapakta, işçi önlüğü giymiş, torna başında poz vermiş Sosyalist milletvekili ve Ivry belediye başkanı Jules Coutant yer almaktaydı. 1854'te dünyaya gelen Coutant, gençliğinde Ivry'de tornacı olarak çalışmış, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'ne kaydolmuş, 1893'te de milletvekili olarak meclise girmeyi başarmıştı. Ardı ardına tekrar seçilerek seçim bölgesinde çok büyük destek kazanmış, 1913'te ise hayata veda etmişti. Buradaki fotoğrafta Coutant'nın işçi geçmişi ve açtığı meslek okulu gibi işçi sınıfı için gerçekleştirdiği somut kazanımlar vurgulanarak, yaptıkları "iyi sosyalizm" olarak nitelenmektedir.

Kunfunda açıklarında: İtalyan gemileri tarafından batırılan Türk gambotları.

İtalya-Osmanlı savaşıyla ilgili yazı ve resimler ise, bir taraftan Akdeniz'de Fransız ve İtalyan donanmalarının arasında giderek artan gerginliği, diğer taraftan Trablusgarp savaşının Osmanlı topraklarının bambaşka bir köşesine, Kızıldeniz'e taşınmasıyla ilgiliydi. Fransa ile İtalya arasındaki bu gerginliğin bir yansıması, derginin İtalya-Osmanlı savaşında Osmanlı tarafına daha fazla sempatiyle bakmasıdır. İtalyan ablukasının zararlı bir girişim olarak tanımlanması, İtalyan donanmasının karşısında direndikten sonra batırılan birkaç Osmanlı gemisinin bu hareketinin "cesur" olarak nitelenmesi, Hudeyde konağına görüşme için gelen İtalyan subay ve denizcilerine Osmanlı askerleri tarafından gösterilen nezaket ve misafirperverlik bu sempatinin en bariz örnekleridir.

İTALYA-TÜRKİYE SAVAŞI

TUNUS SULARINDA BİR FRANSIZ FİLOSU

Bütün Tunus'ta sahil boyunca İtalyan deniz polisinin baskılarından dolayı duyulan heyecan sonrasında Fransız hükümeti, hem sahildeki yerli ahaliyi teskin etmek hem de kaçakçılığı daha yakından kontrol edebilmek için Tunus sularına küçük savaş gemilerini sevk etmeye karar verdi. Böylece 13 Şubat sabahı Gabes limanının açıklarına *Henri IV* isimli sahil koruma gemisi varmış, öğleden sonra ise *Papin* ve *Calypso* denizaltıları ona katılmıştır. Bundan on gün kadar önce İtalyan torpido botlarının onları çok yakından kovalaması üzerine korkuya kapılıp limana dönen zavallı yerli tekneleri görüp bir daha limandan çıkmaya korkan balıkçılar, bayrağımızı taşıyan gemileri neşeyle karşıladılar ve limana koşuşan Arap nüfus benzer bir heyecan gösterdi. Zaten o gece üç gemimiz demir alıp güneye doğru yollarına devam etti.

Gabes açıklarında bir Fransız filosu: Ufukta *Henri IV* sahil koruma gemisi; mendireğe yakın ise (solda) *Calypso* ve (sağda) *Papin* denizaltıları; ortada, *Henri IV*'ün kurmaylarını karaya taşımış olan bir tekne.

Fotoğraf Gertet.

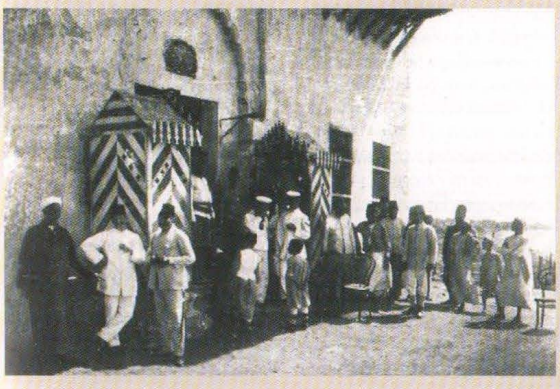
KIZILDENİZ'DE İTALYAN HAREKÂTI

Şimdilik Ege Denizi'nde Türklere karşı herhangi bir harekâtta bulunmamak zorunda kalan İtalyan donanması, yeni yılın başından beri Kızıldeniz'deki faaliyetini artırdı. 7 Ocak günü *Piemonte*, *Garibaldino* ve *Artigliere* adındaki gemiler, sığınmaya niyetlendikleri Kunfunda önlerinde, yedi Türk gambotuyla bir silahlı yatı kovaladılar. Cesur bir direnişten sonra gambotların hepsi İtalyan gemilerinin çok daha kuvvetli ateş gücü karşısında yakılıp imha edildi. *Fauvette* isimli yat ise ele geçirildi.

Birkaç gün sonra İtalyan hükümeti harekâtını genişletmek için Hudeyde'nin kuzeyindeki Res Isa'dan güneyde Res Gulayfak'a kadar Kızıldeniz'in Osmanlı sahillerini ablukaya aldığını ilan etti. Bu karar 25 Ocak günü *Piemonte* gemisinin bir subayı tarafından Hudeyde mutasarrıfına bildirildi ve bu sayfadaki fotoğraflarımızdan biri, müzakere için mutasarrıfın konağına alınan subaylarıyla birlikte gelmiş olan İtalyan denizcilerinin Türk karakolundaki askerler tarafından ne büyük bir nezaketle karşılanıp onlara kahve ve sigara ikram edildiğini göstermektedir. İtalyan hükümetinin Eritre'nin karşı yakasındaki San'a bölgesinde toplanmış Türk kuvvetlerinin büyüklüğüne dayandırdığı bu abluka, ablukaya alınmış noktalardaki tarafsız gemilerin çıkmasına imkân verebilmek için bildirildikten beş gün sonra, yani 30 Ocak günü öğle saatinde etkili olmaya başlayacaktı.

Başından beri bu ablukanın ve eşlik eden bombardımanın neden olduğu fazla sansasyonel haberlerin yankıları hâlâ devam etmektedir. Depo ve şantiyeleri Hudeyde yakınlarında bulunan Yemen demiryolu şirketinde Fransızların önemli çıkarları vardır. O tarihte bu şirketin malzemesinin bombalanıp tamamen imha olduğuna dair çıkan ve Allahtan yanlış olduğu anlaşılan haber, tam da Akdeniz'deki Fransız-İtalyan sürtüşmelerinin ertesinde Fransız kamuoyunda ve siyaset çevrelerinde büyük bir infial yarattı ve Türk ve İtalyan taraflarından yayımlanan resmi yalanlamalar konunun Meclis'e taşınmasına ramak kala ulaşmış oldu.

Ne var ki Kızıldeniz'deki ticaret ve gemiciliğin neredeyse tamamen durmasına neden olan bu abluka, tarafsız devletlerin durumunu büyük ölçüde zorlaştırmaktadır.

Hudeyde'de mutasarrıf konağının önünde: Türk kahvesi içerek İtalyan subayın çıkışını bekleyen *Piemonte*'nin denizcileri.

Son Haberler

1 OCAK 1918

SABAH

Brest Litovsk, 28 Kânunuevvel—Düvel-i Müttefike ve Rus murahhasları arasında bu sabah akd olunan içtimada sulh-i umuminin hin-i inikadında hal ve tanzim olunacak noktalara ait müzakerat-ı ibtidaiye hitama erdirilmiştir. Müzakerat-ı mezkûre itilafkâr bir fikir ve mütekabil bir ahenk ve vifak dahilinde idare edildi. Bütün mühim noktalarda itilafa zemin olacak bir esas kararlaştırmaya muvaffakiyet elvermiştir. Mesail-i siyasiyeden başka mevad-ı hukukiye ve iktisadiye dahi mevki-i tezekküre vaz' olunmuştur. Bu mesail ve mevada ait mukarreratın metin ve şekl-i tahririsi dahi bilahare meraci ve makamat-ı aidesince tetkik edilmek üzere mucib-i memnuniyet bir surette tayin edilmiştir. Sonra iki taraf hükümetlerinin gerek hukuk gerek iktisat nokta-i nazarından birbirlerine gösterecekleri muamelenin, herhangi bir hükümet-i saliseye karşı gösterilen muameleden daha fena olmayacağı ve hükümet-i mezkûrece müktesep hukuk-ı ahdiyesinin yekdiğerine karşı bir sebebiyet-i rüçhan addedilmeyeceği, esna-yı harpte vaz' olunan kavaninin fesh ve lağv olunacağı ve bu kavaninin tatbik olunduğu eşhasa hukuk-ı sabıkaları tamamıyla iade edileceği veya bir tazminat verileceği noktaları kararlaştırılmıştır.

Bundan maada masarif-i harbiyenin suret-i tesviyesi ve harpten mütevellit zarar ve ziyanların tazmin ve telafisi hakkında bazı ahkâm-ı mufassala takarrür ve tayin edilmiştir. Ezcümle mıntıka-i harp haricindeki sivil efradın duçar oldukları zararların lüzum-ı tazmini hakkında uyuşuldu. Askeri ve sivil üseranın tahliye ve mübadelesi hakkında dahi esas itibarıyla uzlaşıldı. Sefain-i ticariyenin iadesi dahi takarrür eyledi. Nihayet harb-i iktisadiye derhal hitam verilmesiyle münasebat ve mübadelat-ı ticariyeye tekrar başlanılması nazar-ı itibara alındı. Tarafeyn münasebat-ı iktisadiyesini metin ve daimi bir esasa istinat ettirilecek bir suret-i tesviye bulundu ki bu pek mühim bir noktadır. Taht-ı işgaldeki arazi hakkında atideki mühim karar ittihaz olundu:

"Tarafeyn-i akideynin tasavvurat-ı ceng-cuyane beslemediklerine ve ilhaksız bir sulh akdetmek arzusunda bulunduklarına dair olan beyanat, bu teminatlarına istinaden Rusya Avusturya'da,Türkiye'de ve İran'da işgal etmekte olduğu havalideki askerlerini, Düvel-i Erbaa ise Polonya'da, Litvanya'da, Kurland'da ve Rusya'nın aksam-ı sairesinde bulunan askerlerini geri alacaklardır.

Petersburg'da Nümayiş

2 OCAK1918

TANİN

Stockholm 1— Petersburg'dan iş'ar olunuyor: Pazar günkü sulh müzakeratındaki terakki şerefine muazzam bir nümayiş vuku bulmuştur. Nümayiş saat onda başlamış ve öğleden sonraya kadar devam etmiştir. Nümayişe yüz binlerce amele, asker ve bahriyeli iştirak eylemiştir. Nümayiş heyet-i tertibiyesi yalnız iki rey muhalife karşı bütün reyler ile Ahali Komiserleri Meclisi'nin siyasetini tasvip ettiğini ilan eylemiştir.

Sigara Fabrikaları

2 OCAK 1918

İKDAM

İhracat için dahilde sigara imali Reji Kanunu'yla memnu olduğundan şimdiye kadar memleketimizden harice yaprak tütün gönderilmekte, sigara imalatı Avrupa'da açılan fabrikalara münhasır kalmakta idi. Meclis-i Mebusan'da müzakere edilmekte bulunan ve dünkü nüshamızda münderiç olan yeni tadilata göre hadd-ı asgari iki yüz bin kilo tütünden sigara imalatını taahhüt edenler bazı şerait altında dahilde sigara fabrikaları açmaya ruhsat alabileceklerdir.

Bu tedbiri iktisad-ı memleket nokta-i nazarından gayet nafi görürüz. Memleketimizde açılacak olan sigara fabrikaları binlerce işçi istihdam edecekler, hazine-i devlete de ehemmiyetli varidat getireceklerdir. Ancak fikrimizce menafiinin mümkün mertebe tevsii için hadd-i asgariyi taksir etmek lazımdır. Tayin olunan iki yüz bin kilo hadd-ı asgari pek fahiştir. Memleketimizde büyük sermayedarlar mahdut olduğundan kanunun müsaadesinden pek az kimseler istifade edebileceklerdir. Hadd-i asgari ne kadar küçük olursa fabrikaların adedi o kadar çok olacak, inkısam-ı servet kaide-i iktisadiyesine o kadar hizmet edilecektir. Maksat kaçakçılığın teftişini teshilden ibaret ise bu cihet yalnız vesait-i inzibatiyenin çokluğuna veya azlığına merbut bir meseledir. Fabrikanın çokluğu nisbetinde teftiş vesaiti kullanılarak bu mahzurun önüne geçilebilir zannındayız.

Mabeyn-i Hümayun Orkestrası

3 OCAK 1918

TANİN

Sofya 31 Kânunuevvel— Mabeyn-i Hümayun Orkestrası ikinci konserini de Milli Tiyatro'da vermiştir. Reis-i nuzzar ile saray ekâbir-i memurini konserde hazır bulunmuşlardır. Orkestra bu defa da hazırun tarafından kemal-i şiddet ve hararetle alkışlanmıştır. Şarka ait musiki parçaları bilhassa mazhar-ı takdirat olmuştur. Askeri kulüpte verilen üçüncü konser dahi fevkalade bir muvaffakiyet temin etmiştir. Bulgar Salib-i Ahmer Heyeti ikinci konser esnasında orkestra heyetine Salib-i Ahmer alametini tevzi etmiş, Sofya Şehremini orkestra hakkındaki takdiratına bir nişane olmak üzere heyet reisine defneden bir çelenk takdim eylemiştir. Heyet dün Sofya'dan müfarekat etmiş ve istasyonda Bulgar Salib-i Ahmeri mümessilleri ile Osmanlı Sefarethane ve Şehbenderhane mensubini tarafından selamlanmıştır.

Müzakerat Devam Edecek

7 OCAK 1918

SABAH

Resmidir: Rus heyet-i murahhasası tarafından müzakerat-ı sulhiyeye

Stockholm'de devam edilmek hususunda vaki olan teklifin heyet-i müttefikamız tarafından reddi üzerine bu kere Rus heyet-i murahhasasından alınan cevapta müzakerata Brest Litovsk'ta devam etmek üzere Rus murahhaslarının Hariciye Nazırı Mösyö Troçki dahil olduğu halde iki güne kadar Brest Litovsk'a gelecekleri bildirilmiştir.

Talat Paşa'nın Brest Litovsk'a Hareketi

8 OCAK 1918

SABAH

Sadrazam Paşa Rusya ile itilaf hususlünden ümidvar olduğunu söylüyor.

Berlin 5 Kânunusanı– Talat Paşa bu akşam Varşova tarikiyle Brest Litovsk'a müteveccihen hareket etmiştir.

Berlin 5– Sadrazam Paşa kendileriyle mülakatta bulunan gazetecilerin birine beyanat-ı atide bulunmuştur: Ben Brest Litovsk hadisesini mühim addetmiyorum. Bence bu hadise, bu gibi müşkül müzakeratta her zaman sık sık zuhur eden su-i tefehhümlerden başka bir şey değildir. Müzakeratın muvaffakiyet-i nihaiye ihtaz edeceği hakkındaki emniyetim kemafi's-sabık kavi bulunuyor.

Sadrazam Paşa, muharririn Ukraynalılar ile cereyan eden müzakerat hakkında irad eylediği suale cevaben şöylece beyan-ı fikir etmiştir Tabii Ukraynalılar ile müzakerata devama amadeyiz. Zaten Bolşevik Hükümeti Ukraynalıların mesai-i siyasiyesini tasvip etmiş, Ukrayna'nın istiklalini Bolşevikler kabul eyledikleri desatire tevfikan tanımış idi. Bolşeviklerin Brest Litovsk'ta müzakeratta bulunan murahhasları, pek iyi bir tesir bırakmışlardır. Zaten Rusya'daki hal ve vaziyet, sulh meselesinin gayr-ı mahdut bir zaman sürüncemede kalmasına müsait değildir. [...]

İtilaf zümresinin icra eyledikleri tesirat eseri olarak müzakeratta muvakkat bir durgunluk husule gelmiştir. Fakat bu hadise devamlı olmayacaktır. Şurası nazar-ı itibardan dur tutulmamalıdır ki Bolşevikler halis ve hakiki mefkureciler olup düsturlarını muvaffakiyete isal etmek istiyorlar. Bolşeviklerin arzularını imkân dahilinde ve kabil-i icra olduğu derecede nazar-ı itibara alıyoruz. Rusya ile kat'i itilaf husule geleceği hakkında hiçbir surette kat-ı ümit etmiyorum. Hatta mümkün olduğu takdirde bu akşam müzakerata iştirak etmek üzere Brest Litovsk'a gitmek tasavvurundayım.

Silah Arkadaşlığı

18 OCAK 1918

SABAH

İttifak-ı Murabba milletlerinin Harb-i Umumi'de ihtiyar ettikleri fedakârlıkları ilelebet tahattura bir vesile olmak ve harpten sonra bu milletler arasında münasebat-ı medeniyenin inkişafına çalışmak üzere Alman, Avusturya-Macar, Türk ve Bulgar milletleri arasında bir Silah Arkadaşlığı Cemiyeti tesisi takarrür etmiştir.

Aldığımız malumata nazaran bu cemiyet muhtelif mesleklere salık kimselerden teşekkül edecek ve her meslek erbabı müttefik memleketlerdeki diğer meslektaşlarıyla münasebat-ı mütemadiye idame edecektir. Memleketimizde şimdiye kadar yalnız etıbba içtima ederek Silah Arkadaşlığı Cemiyeti'nin memleketimizdeki etıbba şubesini teşkil eylemiştir.

İttifak-ı Murabba milletlerine mensup etıbba birkaç gün'e kadar Berlin'de içtima ederek aralarındaki münasebatın daha samimi ve mütemadi bir şekle ifrağı için müzakeratta bulunacaklardır.

Bu müzakerata Osmanlı etıbbası namına bazı zevat iştirak edecektir. Silah Arkadaşlığı Cemiyeti'nin diğer şubeleri de teşekkül etmek üzere olup bütün şubelerin riyasetini İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey deruhte edecektir.

Lenin'e Suikast

18 OCAK

SABAH

Stockholm 16 Kânunusani– Petersburg Telgraf Ajansı iş'ar ediyor: Dün Lenin cepheye azimet etmekte olan sosyalist kızıl hassa müfrezelerine refakat etmiştir. Esna-yı avdetinde otomobili üzerine dört el revolver atılmıştır. Fakat isabet vuku bulmamıştır.

İngiltere Lenin Hükümetini Tasdik Ediyor

19 OCAK 1918

SABAH

Viyana 16 Kânunusani– People gazetesi İngiliz Hükümeti'nin Troçki tarafından Londra'ya gönderilmiş olan Rus Sefiri ile münasebat-ı resmiyeye giriştiğini yazıyor.

Anarşistlerin Tahrikatı

19 OCAK 1918

SABAH

Viyana 16 Kânunusani– Petersburg'daki anarşistlerin sermaye ve arazisinin istimlaki hususunda tedabir ittihaz etmiş olmalarından dolayı Lenin ve Troçki aleyhinde risaleler tevzi etmektedirler.

Rus Ordusunun Fikri

20 OCAK 1918

İKDAM

Cenevre– Tan gazetesine nazaran Rus ordusunun hal ve vaziyeti hakkında icrası Lenin tarafından emredilen tahkikat neticesinde Rus ordusu ekseriyetinin tekrar muharebeye başlanmaktan ise daha bir miktar Rus arazisinin bile düvel-i merkeziye tarafından işgalinin tercih eylediği anlaşılmıştır.

Anarşist Bir Kadın

20 OCAK 1918

SABAH

Logano 19 Kânunusani– Petersburg'dan iş'ar ediliyor: Mösyö Lenin'e karşı yapılan suikast bir kadın tarafından icra edilmiştir. Bu kadın revolver kurşunlarını atar atmaz nabedid olmuştur. Bu suikast bazı ihtilalcı sosyalist grupları tarafından yapılacak bir bir devr-i tedhişin mukaddemesi addolunuyor.

Meclis-i Müessesan'ın Feshi

22 OCAK 1918

SABAH

Stockholm 20 Kânunusani— Petersburg Telgraf Ajansı 19 Kânunusani tarihiyle tebliğ ediyor: Meclis-i Müessesan birçok saat devam eden münakaşalar neticesinde Sovyetler Merkez İcra Komitesi tarafından Meclis'in küşadı münasebetiyle okunan beyanname aleyhinde rey verdiklerinden dolayı Bolşevikler içtima salonunu terk etmişlerdir. Meclis sulh müzakeratının Sovyetler tarafından tarz-ı idaresini tasvip etmek istememiştir. Bunun üzerine Sovyetler azası içtima salonunu terk eylemiştir. Sabahın saat dördünde Meclis-i Müessesan efrad-ı bahriye tarafından dağıtılmıştır. Bu gün Meclis-ı Müessesan'ın feshedildiğini mübeyyin bir emirname neşrolunacaktır.

Stockholm 21— Kânunusani'nin 21 gecesi Amele ve Çiftçi Sovyetleri Encümen-i Esasisi tevkalade bir içtima akdetmiş ve Meclis-i Müessesan'ın dağılmasına karar vermiştir

Rusya Ahvali

22 OCAK 1918

SABAH

Çernov Meclis-i Müessesan Reisi

Stockholm 19 Kânunusanı— Petersburg 18 Kânunusani tarihiyle iş'ar ediliyor: Çernov aldığı 244 rey ile muvakkat reis intihab edilmiştir.

Çiftçi Meclislerinin Talebi

Stockholm 20 Kânunusani— Çiftçi Meclisleri İcra Komitesi Romanov ailesinin Petersburg'a getirilmesini ve umum Çar Hanedanı erkanının tevkif edilerek bir ihtilal mahkemesine verilmesini teklif etmiştir.

Lenin—Troçki İhtilafı

Berlin 18 Kânunusani— Kocişe Zeitung'un Stockholm muhabiri Lenin ile Troçki arasında Lenin'in çekilmesini intaç edebilecek bir ihtilaf-ı efkar mevcut olduğunu bildirmektedir. Lenin hayalperverane emeller beslemekte Troçki ise ameli ve kabil-i icra-yı hususatta ısrar etmektedir. Lenin Rusya'nın hususi bankalarını millet malı haline ıfrağ ve sanayii ameleye teslim etmek istemiş ise de Troçki buna kat'iyen muhalif bulunmuştur. Krilenko müstesna olmak üzere kabinenin diğer azası ve Asker ve Amele cemiyetlerinin kısm-ı azamı Troçki'ye mütemayil bulunmaktadır.

Tebliğ-i Resmi

22 OCAK 1918

SABAH

21 Kânunusani 334 tarihiyle Karargâh-ı Umumi'den tebliğ olunmuştur.

Çanakkale: Dün Yavuz Sultan Selim ve Midilli ile torpidolarımız Çanakkale Boğazı'ndan çıkarak İmroz Adası'nda tesbit edilen düşman kuva-yı harbiyesini mahvetmek için cesurane bir surette icra ettikleri taarruzda iki düşman monitörünü iki topla mücehhez raglan ile iki bin tonluk bir nakliye gemisini ve bir işaret istasyonunu ve birçok cephane deposunu mahvettiler. Her iki tarafta da tayyare faaliyeti hükümferma idi. Muharebe-i hevaiye neticesinde bir düşman tayyaresini iskat ve diğer birini ağırca sakatladık. Sahil bataryalarımız düşman torpidolarına muvaffakiyetle ateş etmiştir. Esna-yı avdette Midilli kruvazörümüz müteaddit torpil isabetiyle gark oldu. |...|

Berlin'de Türk Orkestrası

23 OCAK 1918

SABAH

İlanlar haftalardan beri dağıtılmıştı. |...| Bu ilanlarda suret-i mahsusada gelen Türk Orkestrası ayın beşinde ve altısında Salib-i Ahmer menfaatine biri operada olmak üzere iki konser verecektir deniliyordu. İlanda Berlin halkının nazar-ı dikkatini iki şey celb ediyordu. Biri, gelen orkestranın Türkiye'den gelmesi idi. |...| Dikkat ve tecessüsü celbeden sebeplerden biri de konserlerden birinin operada verilmesi oldu. Çünkü Berlin Operası mevcut olalıdan beri sahnesine ilk defa olarak bir ecnebi orkestrası çıkıyordu. Bu sahne Alman orkestralarından başka ecnebi konsercilere hiç açılmamıştı. Biletler ilan edilen konser günlerinden çok evvel satıldı. |...|

Mermer salona girince en evvel nazar-ı dikkati celbeden salonun cesameti oldu. Salon baştan başa Türk ve Alman bayraklarıyla, Türk halılarıyla, mebzul bir elektrik ziyasıyla donanmıştı. Sanatkârlarımız hazırunun alkışları arasında sahneye geldiler. |...| İlk önce ve ayakta çalınan Alman ve Türk marşlarından sonra asıl programa girişildi. Alman musikisinin en güç ve en müstesna parçalarından olan Wagneri'nin Meistersinger von Nürnberg yine Beethoven'in Eroica senfonisine sıçrayış bittabi herkesi hayrette bırakıyordu. Zeki Bey heyet-i umumiyeyi öyle derin bir vukuf ve duygu ile idare ediyor ve orkestra öyle bir ihtisas ve muvaffakiyetle çalıyordu ki musikinin en ağır ve güç parçalarının bu kadar his ve sühuletle çalınmasından pek müteessir olan halk, bir alkış tufanı ile Türk artistlerini uzun uzun selamladı.

Programın ikinci kısmında Wagner'in Tannhauser'i, Weber'in Oberon'u ve bilhassa Türk musikisinin ilk numunesi olmak üzere Avusturyalı Radeglia tarafından orkestra ahengine uydurulmuş olan rast peşrevi ve bir de aynı müellifin Rapsodi Oryantali vardı. Ertesi günkü gazetelerde intişar eden tenkitlerin müttefikan ittihad ettikleri gibi Wagner ve Weber tahmin edilmeyen bir muvaffakiyetle çalındı. Avrupalıların hiç tanımadığı ve ilk defa işittikleri ahenkleştirilmiş rast peşrevi hazırun üzerinde en müsaid tesiri bıraktı desem katiyen mübalağa etmemiş olurum.

Ertesi gün, opera, ilk defa olarak bir ecnebi ve bilhassa bir Türk orkestrasını selamlıyordu. |...| Bu gün Türk artistleri, büyük Beethoven'in, büyük Mozart'ın, büyük Haydn'ın dehalarını hatırlatacaklardı. Prensler, prensesler, büyük üniformalı zabitler, sefaret erkânı ve müntehib ve müşkülpesent bir halk Türklerin

büyük musiki şahikalarına nasıl tercüman olacaklarını işitmek için gelmişlerdi. Prometheus, Figaro'nun izdivacı uzun ve parlak bir surette alkışlandı. Zeki Bey'in orkestra için ahenkleştirdiği peşrev öyle bir iktidar ve muvaffakiyetle çalındı ve hazırun üzerinde öyle derin bir tesir uyandırdı ki duvarlar çınlayacak kadar şiddetli ve sürekli alkışlardan sonra, Zeki Bey parçasını bir daha tekrar idare etmeye mecbur kaldı. [...]

Dahili ve Harici İstikrazların Feshi

23 OCAK 1918

TANİN

Stockholm 20– Petersburg Telgraf Ajansı iş'ar ediyor: Ahali Komiserleri Meclisi Rusya'nın dahilde ve hariçte akdetmiş olduğu istikrazatın 14 Kânunuevvel'den itibaren feshi hakkındaki layihayı tasdik etmiştir. Salifü'z-zikr istikrazatın Kânunuevvel kuponları tediye edilmeyecektir.

Aynı zamanda Rus hükümet-i sabıkası tarafından şirketler ile bazı müessesata verilmiş olan teminat dahi fesh edilmiştir. [...]

Manchester'da Nümayişler

24 OCAK 1918

TANİN

Amsterdam 22– Manchester'da erzak ve zahire fıkdanından dolayı büyük nümayişler vuku bulmuştur. Kânunusani'nin birinci günü sekiz mühimmat fabrikasının bütün erkânı ve kadın amelesi tatil-i eşgal ederek Belediye Dairesi'ne bir cemm-i gafir halinde gitmişlerdir. Bir heyet-i murahhasa, ameleye erzak ve zahirenin emr-i tevziinde ika edilen haksızlıklardan dolayı şikayet etmiştir. Heyet, İngiliz amelesinin derece-i tahammüllerinin son noktasına geldiklerini ve ancak kendilerine kuru ekmekten başka bir şey verilmediği cihetle günde 14 saat çalışamayacaklarını beyan eylemiştir.

Belediye Reisi, vaziyeti ıslah için elinden geleni yapacağını vaad eylemiştir. Tersane amelesinden 2000 kişi akdettikleri bir içtimada hükümetin harp gayelerinden feragat etmesini ve İngiliz amelesinin ilhaksız ve tazminatsız sulh gayelerini kabul etmesini talep etmişlerdir. İttihaz olunan kararda, sulh akdi için bu esasat dairesinde müzakerata başlanması talep olunuyor. Beyannamede hatime-i makal olarak İngiliz amelesine demokratik bir sulhun akdi için elinden geleni yapmaları tavsiye olunuyor.

Midilli'nin Zayii ve Viyana Matbuatı

24 OCAK 1918

İKDAM

Viyana 23– Gazeteler Midilli'nin zayiinden dolayı pek derin teessürler izhar etmekte ve bu geminin Yavuz ile beraber icra ettiği harekât-ı kahramananeyi tahattur ettirerek harekât-ı vakıanın tarih-i bahriyede bu iki gemiye pek yüksek bir mevki-i şeref temin eylediğini, çünkü Yavuz ve Midilli'nin giriştikleri muztarane muharebatın ve ihraz ettikleri muvaffakiyetlerin çok olduğunu söylüyorlar ve diyorlar ki: Bu Cihan Harbi esnasında uhdelerine bu kadar vazifeler terettüp eden ve vazifelerini bu kadar parlak bir surette ifa etmek şerefi pek az gemiye nasip olmuştur. Gazeteler Midilli ile gark olan kahramanların ihraz etmiş oldukları şan ve şerefi dur ü diraz ve kemal-i hürmetle yâd ve tezkâr eylemektedirler.

Mabeyn-i Hümayun Orkestrası Peşte'de

30 OCAK 1918

İKDAM

Budapeşte 28– Mabeyn-i Hümayun Orkestrası tarafından burada ilk konser dün akşam belediyenin muhteşem ve müzeyyen salonunda verilmiştir. Peşte'deki en güzide ve kibar sınıfı konserde hazır bulunmuştur. [...] Misafirler Peşte mekteplerinde tahsilde bulunan Osmanlı talebesi tarafından istikbal edilmiştir.

Konsere Osmanlı ve Macar marşlarını terennüm ile ibtidar edilmiş ve marşlar hazırun tarafından kaimen istima olunmuştur. Orkestra tarafından pek mahirane çalınan Wagner'in güzide parçaları hazırunu son derece memnun eylemiş ve bu parçalar hazırunun ricası üzerine tekrar tekrar terennüm edilmiştir. Terennüm programının ilk parçası Beethoven'in beşinci senfonisi ziyadesiyle alkışlanmıştır. Orkestranın Beethoven'in eserini bir hiss-i amike ve maharet-i sanatkârane ile tercüman olduğu ittifak-ı ara ile tahakkuk etmiştir. Konserin ikinci kısmı dahi son derecede memnuniyetle istima edilmiştir. Arşidüşes Zeki Bey'i pek samimane tebrik etmiştir.

Macar matbuatı orkestra maestrosunun idare-i sanatkâranesini fevkalade medh ve sitayiş ve mumaileyhin Türkiye'de klasik musikinin tervicine pek çok hizmet eylediğini ityan etmektedir.

Mesken Buhranı

31 OCAK 1918

İKDAM

Bir zamandan beri herkes, mesken kiralarının her türlü insaf hududu fevkinde tezyid edilmekte olmasından şikâyet ediliyor. Hükümetçe buna bir çare bulunmayacak olursa maaşla yahut muayyen varidatla geçinen müstecirlerin meskensiz kalmak tehlikesine maruz olacaklarını söylüyor. [...]

Bugün İstanbul Şehri'nde bir mesken buhranı olduğu inkâr edilemez. Yangın yerlerinde ahval-i harbiye sebebiyle yeniden inşaat mümkün olamaması bu buhranı tevlid eden amillerin en mühimlerindendir. Harpten evvel ve sonra zuhur eden büyük yangınlarda meskenlerini kaybedenler kendilerine kira ile yer tedarik etmek mecburiyetinde kaldılar. Akar sahipleri bundan istifade ile icar bedelatını artırdıkça artırıyorlar. Ve o kadar insafsızca arttırıyorlar ki eyer bir kanun ile buna bir had tayin olunmazsa işin nereye kadar varacağı kestirilemez. [...]

ARKADİUS SÜTUNU'NUN ARDINDAN

İstanbul'un gözden kaçanlarına Arkadius Sütunu ile devam ediyoruz. Bugün Cerrahpaşa'da binaların arasına sıkışıp kalmış, neredeyse amorf bir kütleye dönüşen bu kalıntı inşa edildiği 5. yüzyılda kentin ana aksındaki görkemli anıtlardan biriydi. Sütunun kent belleğindeki yerini ve dönüşümünü Gözden Kaçanlar'a yazan Y. Mimar Hakan Taştan'a ve güncel halini bu yazı için fotoğraflayan Cengiz Tokgöz'e teşekkür ederiz. Bu vesileyle de İTÜ Restorasyon programında hazırladığı yüksek lisans tezinde Arkadius sütunu ve çevre düzenlemesi konusuna çok emeği geçen ve ne yazık ki geçen sene kaybettiğimiz Prof. Dr. Arzu Öztürk'ü sevgiyle anmak istiyoruz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

HAKAN TAŞTAN

İstanbul Cerrahpaşa'da, Avrat Pazarı olarak bilinen bölgede, Hasekı Kadın Sokağı'nın güney ucunda binalar arasında sıkışıp kalmış olan yaklaşık 11 metre yüksekliğinde yekpare taş bir bloğu anımsatan kalıntılar, MS 5. yüzyılda inşa edilen Arkadius Forumu'nu süsleyen 40-50 metre yüksekliğindeki Arkadius Sütunu'ndan geriye kalanlardır.

Yüzyıllar boyu özenle korunmayan sütun, belki de bu nedenle detaylı bezeme programında işlenen politik söylemini yitirerek söylencelere konu olmuştur. Bu haliyle kent belleğindeki yerini Osmanlı devrinde de koruyan yapı, zamanın yıkıcı etkisiyle harap olarak, kamusal bellekten silindiği gibi duvar örgüsü bile belirsizleşmiş taş bir kütleye dönüşmüştür.

Sütunun inşa edildiği 5. yüzyılda Trakya'dan Konstantinopolis'e uzanan Via Egnatia isimli yol, bugünkü Yedikule civarında bulunan Altın Kapı'yla kente açılmaktaydı. Yolun kent içerisinde uzanan kısmı, kentin ana aksı olan revaklı yol Mese (Yunanca: orta, orta cadde / Osmanlı devrinin Divanyolu) idi. Mese'nin de en önemli çekim noktaları, kentin Roma İmparatoru I. (Büyük) Konstantinos tarafından, imparatorluğun yeni merkezi olarak 325'ten itibaren tekrar imar edilmesinden itibaren belli bir ölçüde planlanmış olan forumlarıydı.

Roma forumları imparatorluğun kendini temsilinde önemli bir yere sahip olan, ticari işlevinin yanı sıra kentsel

Sütunun doğru cephesi, Kasım 2017.

Fotoğraf: Cengiz Tokgöz.

törenlerde kullanılan alanlardır. Bu durumlarıyla Antik Yunan agorasının dengi kabul edilirler. Kamusal hayatın merkezinde yer alan forumlar kentin siyasi, adli ve ticari işlevli meydanları olarak varlığını sürdürmüştür. Elbette yönetsel gücün tek bir hükümdara teslim edilmesiyle siyasi işlevleri ve dolayısıyla önemleri azalsa da kentteki varlıkları devam eder.

Kente Altın Kapı'dan giriş yapan birinin göreceği ilk meydan, Arkadius Sütunu'nun süslediği Arkadius Forumu'ydu. Bu, Konstantinopolis'in yedinci tepesinde, 5. yüzyılda inşa edilen son forumdur.

"COCHLIDE" SÜTUNLAR

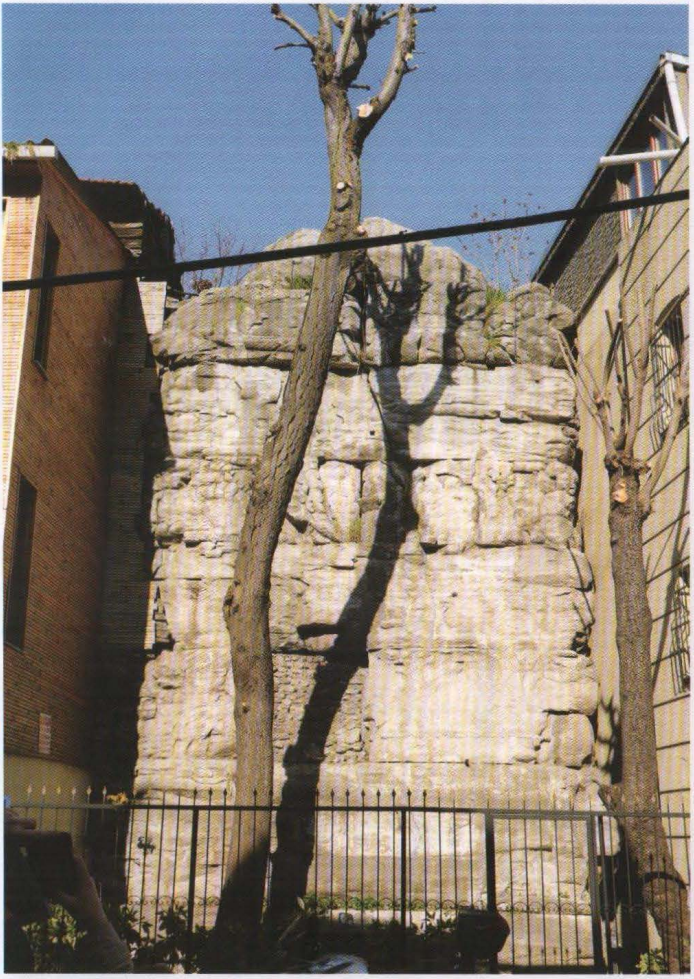
Arkadius Sütunu, öncülleri Roma'da bulunan, kentin başkent kimliğini ön plana çıkaran, zafer sütunu ya da anıtsal sütun olarak nitelendirebileceğimiz bir yapı/anıt tipidir. Anıtsal sütunlar, serbestçe ayakta durmak üzere bir tabanın üzerine yerleştirilmiş ve genellikle büyük ölçekli anıtlardır. Bir kişinin ve kazandığı zaferin anısına yapılmış olan bu sütunlar çoğunlukla Toskan düzenindedir.

Roma İmparatorluğu devrinde, spiral bezeme bantlı anıtsal sütunların yapımına ilk olarak Roma'da Traianus Sütunu ile başlanmıştır. Bu sütunları tanımlamada genellikle *cochlide* terimi, spiral merdivenlerle üst katlarına erişim olan, yüksek, dairesel planlı kuleleri kapsayacak biçimde kullanılmıştır. *Cochlide* sütunlar çoğu kez kare planlı bir taban üzerinde, sarmal bantlarla bezeli dairesel planlı olarak yükselir. Sarmal merdivenler aracılığıyla tepelerindeki terasa ulaşılır ve bu terasın üzerinde daha ince bir kürsü üzerinde bir heykel yer alır. Böylece de bu anıtlar normal anıtsal bir sütundan çok daha fazlasını teşkil eder.

Bu tip sütunlar, gövde yüzeylerinde askeri bir başarı etrafında şekillenen toplumsal bir olayı öyküleyen spiral düzenli tasvirli bantlara sahiptir. Bu sayede, bu olayın ve merkezindeki kişinin anılmasına olanak sağladıkları gibi, devlet politikası çerçevesinde güçlü bir propaganda imkânı da sunmaktaydılar. Görenlerin ilk bakışta anıtın görkeminden etkilenmesi ve detaylıca bakanların öyküyü anlaması/anımsaması hedeflenmişti. Ayrıca, birçok noktaya serpiştirilmiş ayrıntılar/sembollerle propagandanın alt katmanı oluşturulmuştur.

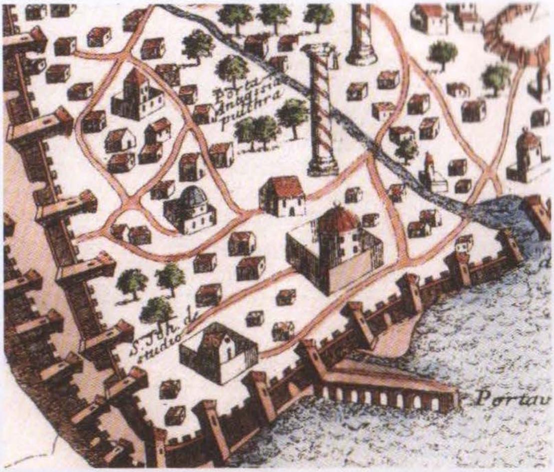
Konstantinopolis'te inşa edilen sarmal biçimli ilk zafer sütunu, İmparator Arkadius'un babası I. Theodosios'un diktirdiği, Theodosios ya da bir diğer adıyla Tauri Forumu'nda yer alan Theodosios Sütunu'dur. Kentte bu özellikteki diğer sütun ise Arkadius Forumu'nda yer alan Arkadius Sütunu'ydu.

Konstantinopolis'te imparatorların kent meydanlarına diktirdiği bu anıtsal sütunlar topografik nirengi noktalarıdır ve *mese* güzergâhının uzaktan dahi belirlenmesini sağlarlar. Aynı şekilde forumların alanlarının belirlenmesine yönelik çalışmalarda, forumların kaybolmasından yüzyıllar sonra bile bu sütunlar fayda sağlamıştır. Bu anıtların pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Theodosios Sütunu'na ait bazı kabartmalı sahneli parçalar İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Beyazıt Hamamı'nın temellerinde görülebi-

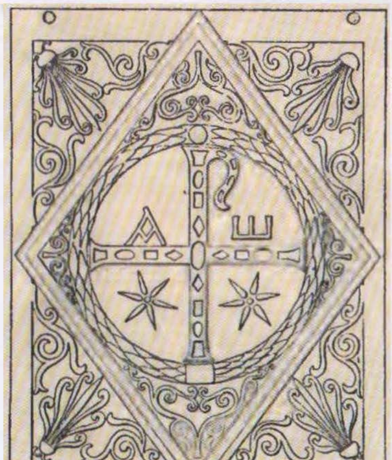
Sütunun batı cephesi, Kasım 2017.

Fotoğraf: Cengiz Tokgöz.

Kentin en eski haritası olarak kabul edilen Buondelmonti Haritası'ndan bölgeye dair detay.

A.Y. Kubilay, *İstanbul Haritaları 1422-1922* (İstanbul: Denizler Kitabevi, 2010).

Giriş holünün tavanında yer alan kristogram.

J. Strzygowski, "Die Säule des Arkadius in Konstantinopel", *Jahrbuch des Kaiserlich deutschen archäologischen Instituts* 8 (1894): 230-249

lirken, sütunun kendisine ait bir iz günümüze ulaşamamıştır. Arkadius Sütunu'nun da oldukça sınırlı bir kısmı yukarıda anıldığı biçimiyle varlığını günümüze kadar zorlukla da olsa sürdürebilmiştir.

Arkadius Sütunu'nun bezeme bantları, imparatorun kazandığı tek zaferi tasvir ederken, konjonktürel durum ve devletin ideolojisi hakkında fikir vermektedir. Osmanlıların kenti fethetmesinden sonra da uzun yıllar ayakta kalmış olmasından dolayı, Batılı gezginlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a çağrılan Gentile Bellini 15. yüzyılda sütuna ait çizimler hazırlamıştır. Petrus Gyllius veya Pierre Gilles olarak bilinen araştırmacı 16. yüzyıl başında İstanbul'da antik kent ve sütuna dair birçok gözlem yapmıştır. Birçok tekil tasvirin dışında 1574'e tarihlendirilen ve Freshfield albümü olarak adlandırılan elyazmadaki çizimler sütuna ve sahnelere ilişkin en detaylı betimlemelerdir. Arkadius Sütunu güvenlik nedeniyle yıktırıldığı 18. yüzyılın başına kadar ayakta kaldığından, bugün kayıp olan gövde ve kaide kabartmalarına dair bu denli detaylı bilgilere sahibiz.

ARKADİUS SÜTUNU'NUN BEZEME PROGRAMI VE TARİHSEL-KONJONKTÜREL BAĞLAMI

I. Theodosios'un 395 yılındaki ölümünün ardından, imparatorun sağlığında yaptığı plan çerçevesinde Roma İmparatorluğu yönetsel açıdan ikiye bölünmüş oldu. İmparatorluğun doğusu, imparatorun Doğu'daki özel muhafızı olan Rufinus'un danışmanlığında, daha on sekizinde bile olmayan büyük oğlu Arkadius'un yönetimine bırakıldı. Arkadius'un henüz on yaşında olan küçük kardeşi Honorius ise bir Vandal kabile reisinin oğlu olan İtalya'daki *magister militum* (askeri komutan) Stilicho'nun danışmanlığında Batı'nın kontrolünü elinde bulunduracaktı. Yönetsel anlamda ikiye ayrılan imparatorlukta devletin birliği ideolojisi korunacaktı.

Doğu'daki ilk büyük kriz, general rütbesine yükseltilmiş bir Got olan Gainas'ın, kumandası altındaki ordu ile Konstantinopolis üzerine yürümesiyle patlak verdi. Gainas, Rufinus'un ortadan kaldırılmasını sağlayıp, 400 yılı başlarında birlikleriyle Konstantinopolis'i işgal ederek iktidarı bir süreliğine ele geçirdi.

Hıristiyanlık temelli Aryanizmi benimsemiş olan Gotlar ile kentteki Ortodoks Hıristiyan nüfus arasında anlaşmazlıklar yaşandı. Gotlar için Konstantinopolis'te özel bir mabet kurulmasının talep edilmesi bu anlaşmazlığın ana eksenini oluşturmuş olabilir. Kentte çıkan ayaklanmada çok sayıda Got öldürüldü, çatışmalar 12 Temmuz 400 günü Gainas ve beraberindeki Gotların yenilmesiyle son buldu. Bunun üzerine Gainas kuzeye, Trakya'nın içlerine çekildi, bir süre sonra burada öldürüldü. Bazı kaynaklar Gainas'ın Arkadius tarafından öldürüldüğünü naklederken, tarihçi Zosimus da Tuna boyunda Hun lideri Uldin tarafından öldürülüp, başının Arkadius'a diplomatik hediye olarak gönderildiğini belirtir.

8. yüzyılda yaşamış olan Bizanslı tarihçi (günah çıkaran/*confessor*) Teofanes, 401-402'de, Gainas'ın Arkadius'tan gasp ettiği güçle kentte zarara sebep olduğunu aktarır. Ardından Gelibolu yarımadasına gidip kendisini karşıya geçirecek araçlar (sallar, kayık benzeri gemiler) inşa ettiğini belirtir ve Asya'ya geçip doğudaki kentleri ele geçirmek için hazırlıklar yaptığından, ancak gerçekleşen kanlı bir savaşta denizde ve karada yenilgiye uğratıldığından ve ordusunun telef edildiğinden söz eder.

ARKADİUS SÜTUNU

Arkadius Sütunu çeşitli araştırmacılara göre 400-404 yılları içerisinde inşa edilmiş, 421 yılında da heykel sütunun üzerine bir törenle yerleştirilmiş, forum ise nihai halini ancak II. Theodosios zamanında 453 yılında almıştır.

Sütunun I. Theodosios'un Gotlar ve Vizigotlara karşı kazandığı zaferler

üzerine oğlu Arkadius tarafından dikildiğine kaynaklar da yer verir. Günümüze ulaşan çizimlerde taban kısmında yer alan kabartmalarda iki kardeş imparatorun konsül olarak gösterilmesi 402 yılına işaret eder.

Bizanslı tarihçiler Marcellinus Comes (6. yüzyıl) ve Glykas (12. yüzyıl), sütunun tamamlanmasının II. Theodosios devrinde gerçekleştiğini, sütunun üzerine heykelin koyulmasıyla birlikte 421 yılının Temmuz ayında görkemli bir tören düzenlendiğini aktarmıştır.

Sütunun yüksekliği konusunda birbirinden pek uzak olmasa da çeşitli öneriler vardır. Örneğin Semavi Eyice, 16. yüzyılda İstanbul'a gelen Petrus Gyllius'un verdiği ölçülere dayanarak, sütunun boyunun 47 metre civarında olması gerektiğini söylerken, bu ölçüyü Josef Strzygowski 47 metre, Cornelius Gurlitt ise 50,4 metre olarak tespit etmiştir. Ölçülerdeki bu farklılık Gyllius'un kullandığı ayak uzunluğunu 0,288 ve 0,3083 metre (Antik Yunan ölçüsüyle) olarak almış olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

Öte yandan eldeki veriler Arkadius Sütunu'ndaki spiral şeritlerin sayısının ve tasvir edilen sahne sayısının Roma'daki örneklerin çok altında olduğunu ortaya koymuştur. Bu da sütundaki kabartmaların rahat okunabilmesinin istendiğini göstermektedir.

Arkadius Sütunu tıpkı diğer geleneksel Roma zafer sütunları gibi bir propaganda yapısıdır. İki hükümdarlı Roma İmparatorluğu'nun "tek devlet" ideolojisinin yanı sıra, devletin resmi dini olan Hıristiyanlık da bu propagandanın, dolayısıyla da sütunun bezeme programının bir parçası olmuştur.

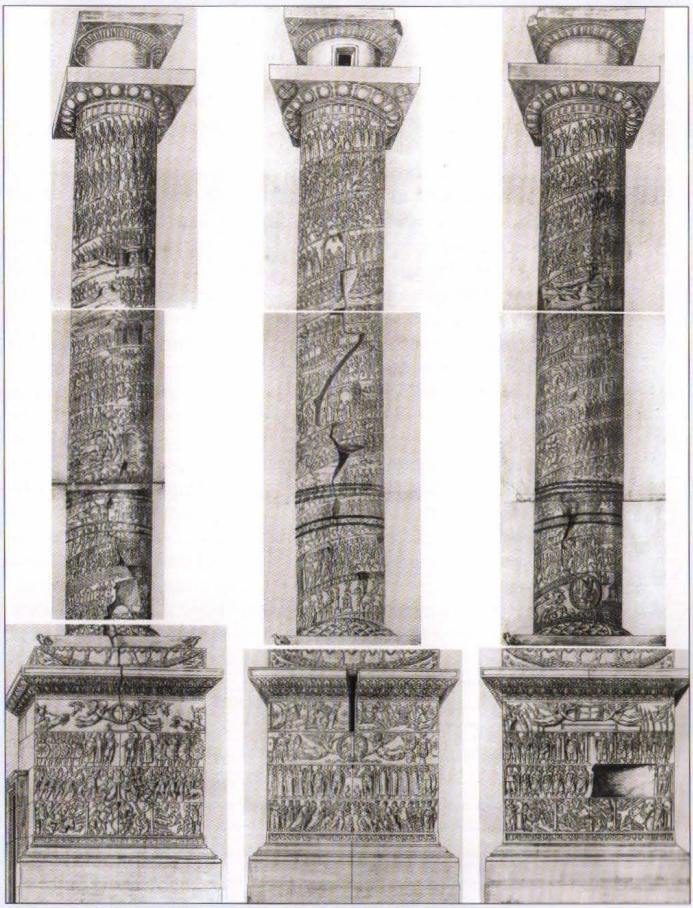
Iustinianos (526-565) devrine kadar Roma kültürü, Pagan-Yunan kültürünün geleneklerinden önemli izler taşımaktadır. Hıristiyanlığın "resmi din" olarak kabul edilmesiyle Doğu-Hıristiyan kültürü Roma kültürünün yeni temelini oluşturur ve Arkadius Sütunu da yapıldığı dönem itibariyle "Doğu-Hıristiyan" kültürünün izlerini taşıyan anıtlardan biridir. Aynı zamanda Iustinianos devrinden önce yapılan bu anıtta eski inanışa ait bazı figürlere de rastlanmıştır.

Zafer sütunlarının yapılmasındaki temel amaç imparatorun yüceltilmesi, anısının yaşatılmasıdır. İmparatorun zaferlerini hikâyeleştirerek anlatan bantlarla süslü sütunlar, tıpkı tepelerinde yer alan imparator heykelleri gibi, imparatorluğun gücünü vurgular. Bu da bahsedilen propagandist tavrın bir yansıması olarak ele alınabilir.

11. yüzyılda Bizanslı tarihçi Kedrenos, Theodosios Sütunu'nun her yönüyle Arkadius Sütunu'na benzediğini söyler. Gyllius, başarıyla sonuçlanmış çok sayıda savaşın ve zaferlerin Arkadius Sütunu'nda tasvir edildiğini belirtse de günümüzde sütunda tek bir savaşın ele alındığı düşünülmektedir. Zaten İmparator Arkadius'un 400 yılında Gainas'a karşı kazandığı zafer de kendisinin bilinen tek askeri başarısıdır.

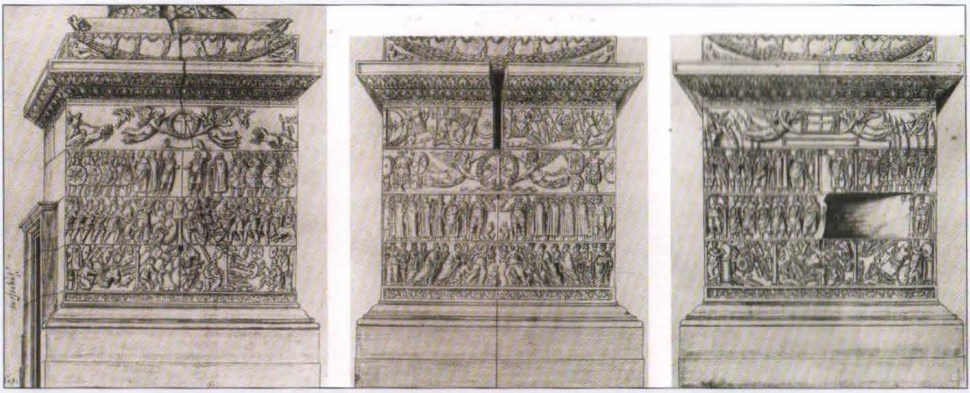
SÜTUNUN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Arkadius Sütunu kare planlı bir taban üzerinde yükselmekteydi. Sütun gövdesinin içi oyuk ve gövde içerisinde yer alan spiral merdiven aracılığıyla sütun başlığının üzerine ulaşılmaktaydı. Sütun başlığının üzerinde ise heykel kaidesi ve imparatorun heykeli bulunmaktaydı.

Freshfield çizimlerinde sütunun batı, güney ve doğu cepheleri.

E.H. Freshfield, "Notes on a Vellum Album containing some original sketches of public buildings and monuments, drawn by a German artist who visited Constantinople in 1574", *Archaeologia* 72(1922): 87-104.

Freshfield çizimlerinde sütun tabanının batı, güney ve doğu cepheleri.

Freshfield, 1922

Sütunun günümüze, yerinde ulaşabilen kısmı sütun tabanı, içerisinde bir giriş holü ve birinden diğerine geçiş imkânı olan iki küçük odacık bulunmaktadır. Odaların ilk kullanım amacı tam olarak tespit edilememiştir.

Giriş holünün tavanında bulunan levhada, İsa'nın adının bulunduğu bir *kristogram* yer almaktadır. Çevresi bitkisel motiflerle süslenmiştir ve ortasında bir haç yer alır. Bu haçı sütunun çizimlerinde, sütunun kaidesindeki kristogramların içerisinde, sütun başlığının kenarlarında ve heykel kürsünün üst tarafında da görebiliriz. Yunancadaki Chi (χ) ve Rho (ρ) harflerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bu harfler Hz. İsa'nın Yunanca yazılışının (χριστος) ilk iki harfidir.

Bu haçın yatay kollarının üst iki yanında Grek alfabesinin ilk ve son harfleri olan alfa ve omega harfleri işlenmiştir ve bu harfler, İsa'nın her şeyin başı ve sonu olduğuna işaret eden iki sembol olarak kabul edilir. Haçın yatay kollarının alt tarafında altı kollu yıldızlar bulunur (Şekil 4).

Ch.B. Konrad'ın 2001 yılında yayımladığı *Beobachtungen zur Architektur und Stellung des Säulenmonumentes in Istanbul-Cerrahpaşa* adlı araştırması, sütundan geriye nelerin kalmış olduğuna dair bir envanter niteliğindedir ve restitüsyon için önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada yapının strüktürel analizi dikkatlice ele alınmış, Roma'daki öncülleriyle karşılaştırma yoluna gidilerek, farklılıkları ve ortak yönleri değerlendirilmiştir.

BEZEME PROGRAMI

Anıtın taban kısmında yer alan bezemeler izleyicinin en yakından görebileceği figürlerdir. Mevcut yönetsel konjonktürü betimleyen, devletin resmi ideolojisinin propagandası bu kısımda ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sütun gövdesi ise daha çok imparatorun kazandığı zafer üzerine yoğunlaşmıştır. Arkadius'un Gainas'ın ölümüyle sonuçlanan seferi, sütun gövdesinde yer alan spiral bantlarda tasvir edilmiştir.

İmparator ve beraberindeki ordunun kentten çıkışlarıyla başlayan bezeme bantları, kırsal bir alanda kamp kurmalarının tasvirleriyle devam eder. Bu tasviri düşmanla bir sahilde karşılaşmaları takip etmektedir. Tasvirlere göre, kara ve denizde gerçekleşen çarpışmaların neticesinde Gainas yenilgiye uğratılmıştır. Sütun gövdesinde yer alan öykü, yukarıda Bizanslı tarihçi Teofanes'in anlatısıyla, dolayısıyla resmi tarihle uyumludur.

KAİDE

Kaide, anıttan geriye kalan, yerinde korunabilmiş tek kısımdır. Orijinal halinde kaidenin dört yüzü, düzleme paralel çeşitli bezeme bantlarıyla süslenmiştir (Bkz. Şekil A.2). Burada yer alan bezemeler içerisinde Yunan mitolojisinden gelen, Roma mitolojisinde de tekrarlanan Eros ya da Romalı adıyla Küpidlerin bulunması, Roma kültürünün eski dine yönelik mitolojik bağlarını sürdürmekte olduğunun göstergesi sayılabilir. Bunun yanı sıra bezeme programında sıkça kullanılan diğer bir öğe Nikelerin taşıdığı kristogramdır. Bu Hıristiyanlık vurgusu, batı cephesinde kristogramın iki yanındaki iki araba ve içlerinde Ay ve Güneş'i simgeleyen sembollerle farklılaşır. Bu semboller Roma imparatorlarının, Roma'nın evrensel barışı (*Pax Romana*) geleneği çerçevesinde dünya imparatoru oldukları iddiası olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca *Pax Romana* fikrinin yerini ilerleyen dönemde "evrensel Hıristiyanlık barışı" alır.

Freshfield çizimlerinde görülebilen küçük boyutlu kartal heykelleri de Roma imparatorluk sembollerindendir.

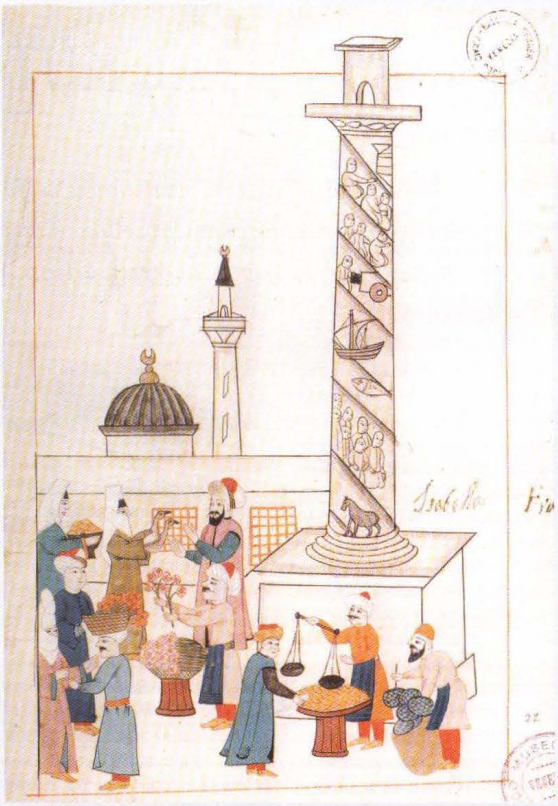
Doğu ve batı yüzlerinde üstten ikinci sırada, güney cephesinde ise alttan ikinci sırada yer alan bandın ortasında, iki imparator tarafından yönetilen tek bir Roma İmparatorluğu vurgusu, Roma imparatorları Arkadius ve Honorius figürleriyle betimlenmiştir. Bir ellerindeki mızraklarla askeri güçleri ve diğer ellerindeki dünyayı simgeleyen küre ile zaferin Roma imparatorlarının ortak zaferi olduğu pekiştirilmek istenmiştir.

Kaidedeki diğer bezeme bantlarında, (başkent ve eyalet senatörleri gibi) imparatorluğun saygın kesimlerinin

ve savaşta yenilmiş/boyun eğmiş "barbar" kavimlerin bu zafere ve dolayısıyla iki imparatora bağlılıkları, boyun eğmeleri ya da tabi olmaları sembolize edilir. Bezeme programının diğer önemli bir konusu da savaş sonunda ele geçirilen ganimetler, esirler ve savaş aletleridir.

SONUÇ

Arkadius Forumu'nu oluşturan diğer yapılar zaman içerisinde yok olsa da bölgedeki ticari işlev Osmanlı döneminde pazar günleri sütunun dibinde kurulan, alıcı ve satıcıları büyük ölçüde kadınlardan oluşan Avrat Pazarı ile sürdürülmüştür. Avrat Pazarı, bulunduğu mahalleye adını verecek ölçüde büyümüş ve ünlenmiştir. Hatta kimi seyyahların tanıklıklarından anlaşıldığı üzere, hem pazarı hem de mahalleyi tanımlar biçimde Arkadius Sütunu da Avrat Taşı olarak anılmıştır. Zamanla sabit dükkânların sayısı artarak bölge ticari bir çekim noktasına dönüşmüştür. Günümüzde bölgenin semt pazarı, eski konumuna göre daha kuzeyde cuma günleri kurulmaktadır ve hatırı sayılır bir büyüklüktedir. Ne var ki sütundan geriye kalanlar bölge için nirengi oluşturmaktan oldukça uzak, köhnemiş ve tanınmaz haldedir.

Avrat Pazarı'nın, Venedik Correr Müzesi'nde bulunan bir minyatürü.

İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Venedik Correr Müzesi Koleksiyonlarından Yüzyıllar Boyunca Venedik Ve İstanbul Görünümleri (İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 1995).

Sütun kaidesinin batı yüzü Haseki Kadın Sokak'a açılırken, kuzeyinde ahşap bir konut yapısı bu yüzün dışarıdan görülmesini tümüyle engellemektedir. Güneyinde yer alan fırının muhtemelen kendi pratik gereksinimleri doğrultusunda alt katında açılmış açıklıktan, binaların çevrelediği bir orta bahçe ya da açıklığa çıkılır. Buradan sütunun doğu cephesini kısmen görmek mümkündür, çünkü buraya da depo benzeri bir yapı neredeyse sütuna bitişik şekilde inşa edilmiştir.

SON SÖZ*

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Arkadius sütununun konumlandırıldığı Cerrahpaşa'daki "Arkadius Forumu"/"Avrat Pazarı" bilinen tarihiyle sütunun inşa edildiği 5. yüzyıldan itibaren forum, pazar yeri gibi işlevlerle önemli bir kamusal alan olarak varlığını sürdürdükten sonra gittikçe yapılaşmış, sonuçta Roma dönemi İstanbul'unun görkemli forumundan geriye bu yazıya da konu olan, binalar arasına sıkışmış bir kalıntı kalmıştır.

Kentsel mekânda anıtsallığın yerine geçen bu organik doku da tarihsel bağlamın bir parçası olduğundan elbette yargılanamaz; ancak sütun kalıntısının günümüzdeki hali utanç vericidir. Kalıntıyı çevreleyen organik dokunun parçası olan sivil mimarlık örnekleri yenilendikçe yozlaşmış, özgün görünümlerinden uzaklaşmıştır. Cephelerinin ahşap görünümlü pvc ile kaplanması bu kaybı saklayamamaktadır.

Sütuna yaklaşmayı engelleyen çit ise sadece göstermelik bir önlemdir. Sokak cephesindeki üzücü durum, anıtın arka tarafındaki görüntüye göre masum bile sayılabilir. Arka tarafta yerleşmiş olan fırın, anıtla arasında tutması beklenen boş alana giderek yayılmış, eskiden sadece odunlarını depoladığı alanda tam anlamıyla yapılaşmıştır. Büyük bir jeneratör ile anıtın arka yüzü tamamen kaplanmıştır. Bu eklentiler alanın ve anıtın ne kadar kontrolsüz ve savunmasız bırakıldığının da göstergesidir.

* Gözden Kaçanlar yazı dizisi Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi adına Zeynep Kuban ve Yiğit Ozar tarafından hazırlanmaktadır.

KATAR DİJİTAL KÜTÜPHANESİ

EMİNE ŞAHİN

Toplumsal Tarih'te bu sayımızdan itibaren, dünyadaki ve Türkiye'deki dijital arşivleri tanıtmaya başlıyoruz. İlk adresimiz, özellikle Körfez tarihine ilgi duyan ve bu konuda akademik araştırma yapan herkesin erişim sağlayabileceği Katar Dijital Kütüphanesi.

Katar Dijital Kütüphanesi (QDL), Katar Vakfı, Katar Ulusal Kütüphanesi ve British Library'nin ortaklığı sonucunda oluşturulmuş dijital bir arşivdir. Ağırlıklı olarak Katar, Suudi Arabistan, Bahreyn, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Körfez ülkeleriyle ilgili belgeleri içeren geniş bir arşiv, dijital kütüphanede yer almaktadır. Arşiv belgeleri, haritalar, ses kayıtları ve fotoğraflar gibi pek çok malzeme araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Katar Dijital Kütüphanesi bilhassa Körfez tarihine ilgi duyan ve bu konuda akademik araştırma yapan herkesin serbestçe erişim sağlayabileceği bir kaynaktır. Dijital kütüphanede hem İngilizce hem de Arapça arama yapmak mümkündür. Ancak sitenin yöneticileri tarafından araştırmacılara tavsiye edilen, belgenin orijinal dilinde arama yapılmasıdır.

İnternet üzerinden, herhangi bir üyelik olmaksızın okurların kolaylıkla erişim sağladığı dijital kütüphane iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Türkiye'de bulunması bir hayli güç olan 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başında yayımlanmış birçok önemli kaynağı ihtiva etmektedir. Ayrıca o dönemde yaşamış olan diplomatların yazışmaları ve mektupları da yine kullanıma açık olan kaynaklar arasındadır. Nitekim bu bölüm araştırmacılara arşiv belgelerinin, fotoğrafların ve pek çok haritanın da bulunduğu zengin bir liste sunmaktadır. British Library ile yapılan ortaklık sonucunda 1763'ten 1951'e kadar olan İngiltere'nin İran, Suudi Arabistan, Afganistan ve diğer doğu ülkeleriyle ilgili kayıtlarını

مكتبة قطر الوطنية
QATAR NATIONAL LIBRARY

içeren Hindistan Ofisi belgelerinin (India Office Records) bir kısmı da okurların hizmetine sunulmuştur. Bu kayıtlar arasında İngiltere'nin Müslüman coğrafyada görevlendirdiği diplomatların yazışmaları ve kişisel notları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tıp, matematik, astronomi ve mühendislik alanlarında British Library'de bulunan Arapça yazmalar koleksiyonundaki elyazması eserler erişime açılmıştır. Basra Körfezi ve daha geniş coğrafyanın 500 kadar haritası, bir dizi fotoğraf, kartpostal ve diğer basılı nesnelerin yanı sıra çizimler ve illüstrasyonlar kütüphanede yer alan belgeler arasındadır.

Katar Dijital Kütüphanesi'nin sunduğu en önemli hizmetlerden biri, filtreleme bölümünden konuyu daraltmanın ve özel bir arama yapmanın mümkün olmasıdır. Konularına göre filtreleme bölümünde pek çok başlık bulunmakta olup, bu başlıkların yanında konuyla ilgili belge sayısı da verilmektedir. "İkinci Dünya Savaşı (165)", "Yabancı İlişkiler (123)", "Arap Milliyetçiliği (76)", "Sosyal Reform (71)" burada yer alan başlıklardan bazılarıdır. İkinci tip filtreleme ise bölgeye göre olan filtrelemedir. Ağırlıklı olarak Arap ülkelerinin yer aldığı bu kısımda "Türkiye" ile ilgili belgeleri içeren bir başlık da açılmıştır. Belgenin cinsine göre filtreleme kısmında ise mektuplar, arşiv belgeleri, haritalar ve fotoğraflar gibi başlıklar bulunmaktadır. Buradaki aramada da aranan nesnenin türüne göre konu daraltılabilmektedir. İnsanlar ve organizasyonlar filtrelemesi kısmında "Sir Kinght William" gibi sadece bir şahıs hakkında olan belgelerin tümüne bir anda ulaşılabilmektedir. Dijital kütüphaneye veri sağlayan iki kurum olan British Library ve Katar Ulusal Kütüphanesi de filtrelemede yer alan başlıklardandır. İsteyen araştırmacı sadece British Library'de bulunan 12.724 belgeyi görebilmektedir. Son filtreleme ise yıllara göre olup, aranan konuya uygun bir zaman aralığı verilerek arama daraltılabilmektedir.

Dijital kütüphanede yapılan arama sonucunda verilen bilgiler arasında kaynağın içerisinde ne tür konuların olduğu, kim tarafından yazıldığı gibi kısa bir malumatın yanında, kaynağın arşivdeki referans kodu da verilmektedir. Bu konuyla alakalı olan diğer anahtar kelimeler de yine kaynağın alt kısmında yer alan bilgilerdendir. Erişimi oldukça kolay olan bu site özellikle Ortadoğu alanında çalışma yapan araştırmacıların kullanımını beklemektedir. Dijital kütüphaneler araştırmacılara dünyanın öbür ucundaki bir esere bu şekilde kolaylıkla erişimi sağlayabilmektedir. Buna binaen Katar Dijital Kütüphanesi de hem erişim kolaylığı hem de zengin bir arşive sahip olması hasebiyle önemli bir kaynak sayılmaktadır.

Adres: www.qdl.qa

EMİNE ŞAHİN
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE TOPLANTI:
"İSTANBUL'DA YAHUDİ OLMAK"

18 Aralık günü Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü'nde, Yahudi Toplulukları Çalışma Grubu (YATOÇ) tarafından "İstanbul'da Yahudi Olmak" başlıklı bir toplantı düzenlendi. Libra Yayınları'ndan çıkan İstanbul'da Azınlık Olmak: Gündelik Hayatta Rumlar, Yahudiler, Ermeniler *kitabının yazarı Dr. Özgür Kaymak toplantıda konuşmacı olarak yer aldı.*

PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

Özgür Kaymak konuşmasına, doktora tezi olarak yazdığı çalışmasını hangi sorunsallar etrafında kurguladığını ve çalışmasının çıkış noktasını belirterek başladı. Sonrasında kullandığı yöntem, metodoloji, sahada karşılaştığı sınırlılıklar, zorluklar üzerinde durarak, belirli temalar altında çalışmasının analizlerini dinleyicilerle paylaştı. Kaymak, çıkış noktasını şu sözlerle anlattı: "Yüksek lisans ve doktora eğitimim sırasında oluşan bilim içi merakımla kendi hayatımdaki bağlanılar beni bu çalışmaya yönlendirdi. Kendi kimlik bagajım ve kimlik bagajımdaki yükler konu seçimimde çok büyük etkendi: Ailemin bir koldan Girit, diğer koldan Selanik göçmeni olması, anneannemin çocukluğumdan beri evde Rumca konuşması ve tam olmasa da, bölük pörçük bir şekilde göç hikâyelerini dinlemiş olmak. Ama sanırım esas önemli faktör Büyükada idi. Büyükada'da doğmuş, büyümüş olmam ve ağırlıklı olarak Yahudi ve Rum cemaatlerinin içinden arkadaşlıklar edinmem, bu doğrultuda hayatımı geçirmem önemli bir etkendi, çünkü kendi açımdan biriktirdiğim ve merak ettiğim sorularım vardı. Dolayısıyla kişisel merakım bilimsel bir meraka dönüştü ve ben bu üç toplumu analiz etmek üzere yola çıktım. Bu yoldaki belli başlı sorunsallarım ise şunlardı: İstanbul'daki Rum, Ermeni ve Yahudiler kendi kimlik ve benlik algılarını anlamaya yönelik olarak, gündelik hayatta dini-etnik kimliklerini azınlık olarak nasıl inşa ediyorlar ve kuruyorlar; gayrimüslim veya 'azınlık' olmak onlar için ne anlam ifade ediyor, bu durum hayatlarında bir engel ya da üstünlük sağlıyor mu; devletle ve geniş toplumla kurdukları ilişkiler nasıl ilerliyor, kendilerini eşit vatandaş olarak görüyorlar mı; özellikle ilk iki kuşakta travmalarla oluşan kolektif belleğin azınlık kimliğinin oluşumundaki rolü nedir ve bu bellek kuşaklar arasında nasıl işliyor, iletiliyor ve son olarak da özel alanda azınlık olmak toplumsal cinsiyet rollerinde bir değişiklik yaratıyor mu ve geniş toplumla benzerlik ve farklılıkları nelerdir?"

Kaymak, çok parçalı, akışkan ve değişken nitelikteki kimlik kavramının sabit bir kategori olmadığını ve bu doğrultudan yola çıkarak, bireyleri benzerlik ve farklılıklarıyla gündelik hayat içerisinde yakalamaya çalıştığını belirtti. Literatürde gayrimüslim azınlıklara yönelik çalışmaların artmasına rağmen onları gündelik hayat pratikleri içerisinde ele alan ve kendilerini kentte nasıl inşa ettiklerine bakan sosyolojik çalışmaların mikro düzeyde kaldığını; çalışmasında karşılaştırmalı olarak üç grubun da kentte kendilerini inşa etme süreçlerine baktığını; aynı zamanda elde etmiş olduğu bulguların cemaatlerin bütün üyelerine mal edilemeyeceğini, sadece kendi çalışmasında yer alan kişilere ait olduğunu vurguladı. Çalışmasında niteliksel araştırma tekniklerini kullanarak, her üç cemaat için de sözlü tarih, odak grup ve derinlemesine mülakat yöntemlerini kullandığını söyleyerek, görüşmecilerine kartopu örnekleme yöntemiyle ulaştığını aktardı. Kaymak sözlerine şöyle devam etti: "Mesela ilk görüşmecilerim Büyükada'daki 35 yıllık apartmanımızda yaşayan üst kat komşumuzdu. Devamında onların çocukları aracılığıyla ikinci kuşağa ulaştım. Kendi çevremden ve görüşmecilerimin yönlendirdiği kişilerle görüştüm. Katılımcı gözlem yaptım, onların gündelik hayatlarına, üç kamusal alanlarına girdim. Düğünlere, cenazelere gittim, dernek toplantılarına katıldım. Toplamda 160'a yakın kişiyle görüşme yaptım fakat tez çalışması için bu sayıyı 120 ile kısıtlamak zorunda kaldım ve her topluluk için 40'ar kişiyle görüştüm. Yaş ve cinsiyet arasında da denge kurmaya çalıştım fakat burada Rumlar en yaşlı ve nüfus olarak da en az sayıda olan cemaat olduğu için, bu anlamda bir mıkrar dezavantajlı durumda kaldılar. Yaş gruplarını da, 1. grubu 60-90 yaş arası, 2. grubu 50-60 yaş arası, 3. grubu da 25-45 yaş arası olarak ele aldım."

Sahaya çıkmadan önce literatür taramasını da gerçekleştirdiğini belirten Kaymak, bu konuda her bir cemaatin tarihsel, politik, hukuksal ve sosyal yapıları hakkında, çeşitli kaynaklar üzerinde çalıştığını belirtti. Sahada karşılaştığı zorlukları ise şöyle anlattı: "Niteliksel yöntemlerle yapılmış çalışmaların azlığı tezin analiz aşamasında teorik ve yöntemsel sınırlılıkları oluşturdu. Kendi kimlik bagajım aracılığıyla Rumlara ve Yahudilere ulaşmam kolaylaşırken, Ermenilere ulaşmakta başlarda zorlandım. Ermenilerin dernek toplantılarına ve sosyal aktivitelerine katıldım ve burada da gördüm ki, aslında onlar beni bir güven testinden geçirdiler ve benimle görüşmeye onay verdikten sonra, birbirlerine referans vermeye başladılar. Daha önce de belirttiğim gibi, Rumlardaki demografik dezavantajdan dolayı gençlere ve kadınlara ulaşmakta çok zorlandım. En çok zorlandığım kısım ise yoksul kesime ulaşmak oldu. Yoksulluğu bir de dini-etnik azınlık ya da kadın olmakla birleştirdiğimizde oldukça blokajlı bir kimlik ortaya çıkıyor. Bu yüzden bu konuda da yine kendi çevremden ve cemaatin ileri gelenlerinden ve dernek yöneticilerinden yardım aldım. Rumlarda Fukara Derneği'nde, Yahudilerde Barınyurt'a gittim. Ermeni cemaati ise nüfus olarak yoğun olduğundan dolayı, kartopu örnekleme yöntemiyle cemaatin orta-alt sınıfına ulaşma şansı yakaladım. Bu tıp saha çalışmalarının kendi içerisinde getirdiği bir yanı da, yaşlı insanlarla yapılan görüşmelerin ciddi duygusal gerilimler yaratması; çünkü birinci kuşak, bahsedeceğimiz tarihsel travmatik olayları bire bir yaşamış olan kuşak. Bu kuşağın insanları gerek Varlık Vergisi uygulamalarını gerekse de 6-7 Eylül pogromunu anlatmakta ciddi zorluk çekti."

Özgür Kaymak sunumunun devamında, çalışması süresince elde etmiş olduğu tespitlere Yahudi cemaatını temel alarak değindi. İlk olarak kolektif travmatik bellek

İstanbul'da Yahudi Olmak

YATOÇ

18.12.2017

üzerinde durdu: "Tespit ettiğim üzere, kolektif bellekteki yükler ve ağırlıklar birinci ve ikinci kuşak ağırlıklı olmak üzere, kamusal, politik ve özel alandaki bütün kısıtlılıkların temelini oluşturuyor. Dolayısıyla bu travmalar birinci ve ikinci kuşağın kimlik oluşumunda temel bir yapı oluşturuyor. Özellikle en yaşlı olan birinci kuşakta, bu travmatik olayların tekrar yaşanabileceğine dair bir korku ve güvensizlik hissi var. Yaptığım görüşmeler sırasında Yahudilerin en baskın travmalarının 1934 Trakya olayları ve sinagog bombalamaları olduğu ortaya çıktı. Aynı zamanda Trakya olaylarının belleklerde bastırılmış olduğunu gördüm, zira bu olaylara ilişkin anlatılar daha çok benim zorlamamla ve görüşmelerin sonlarına doğru ortaya çıktı. Hatta 2. ve 3. kuşak görüşmecilerim arasında, bu olayların aktarılmadığı ve fakat yaptığımız görüşmelerden sonra ailelerine danışarak hayatlarının çok ileri bir safhasında, yaşananları öğrenenler oldu. Görüşmecilerimden kimisi kendi kişisel merakıyla bunları araştırıp öğrenirken, kimisinin olaylardan bihaber olduğunu gözlemledim. Bunun da, dünyanın başka yerlerinde yaşanan soykırım ya da pogromların yanında kendilerinin burada daha rahat yaşamalarına, Yahudi cemaatinin genelde apolitik bir cemaat olmasına ve yaşadıkları topraklarda çocuklara bir kin ve öfke aşılamamaya, geniş topluma karşı bir nefret duymamalarını sağlamaya yönelik olduğunu gördüm. Üç cemaatin ortak kolektif belleğinde ise başta 1942 Varlık Vergisi olmak üzere, 20 Kur'a askerlik ve 6-7 Eylül pogromu var. 1. ve 2. kuşak, travmayla ilişkilerini tamamen unutma ve bastırma üzerine kuruyor. Hatta sorduğum sorular neticesinde, bu olayların aile içinde ve dahi arkadaş çevresinde de konuşulmadığını öğrendim. Dolayısıyla travmatik belleğin, kuşaklar arasında ya hiçbir şekilde aktarılmadığını ya da belirli sansürler uygulanarak aktarıldığını gördüm. Genel olarak bu travmalara karşı hissettikleri duyguları ise ihanet, hayal kırıklığı, yabancılık, eşit vatandaş olarak görülmeme, istenmeme ve içinde bulundukları topluma karşı güven parçalanması şeklinde tespit ettim."

Çalışmasının ikinci tematik başlığını "Mekânda Sınıfsal Ayrışma/Kümelenme" olarak belirleyen Kaymak tespitlerini aktarmaya şöyle devam etti: "Bu tema aslında benim saha çalışmamın büyük ağırlığını oluşturuyordu. Üç cemaat için de İstanbul'daki mekânsal dağılımlarını belirleyen en önemli faktör göç olgusu. Neden beraber hareket ettiklerine ya da neden belirli semtlerde oturduklarına baktığımızda ise, bu durumun arkasında yatan en büyük sebebin aslında güvenlik kaygısı olduğunu gördüm. Ancak bu durum ağırlıklı olarak 1. ve 2. kuşak için geçerli, yani gençlerde mekânda hareket etme olgusunun biraz daha parçalandığını görebiliyoruz. Oturdukları semtler 'kendileri gibi' modern, kentli, daha orta, orta-üst sınıf Müslüman Türklerin oturdukları semtler. Mümkün mertebede daha muhafazakâr, dindar ve yoksul semtlerde oturulmamasına çalışıyorlar. Bu anlamda özellikle Yahudi cemaati içerisinde ciddi bir dayanışma olduğunu da tespit ettim. Bir diğer tespitim ise, diğer iki cemaate göre Yahudilerin mekânsal hareketliliklerinde sınıfsal kimliklerinin dini-etnik kimliklerine daha baskın olduğu yönündeydi; yani Yahudiler diğer iki cemaate göre mekânda çok daha rahat hareket edebiliyor ve çok daha mobilize durumdalar. Ermeniler ve Rumlarda Osmanlı'dan da gelen gündelik hayat pratiğiyle birlikte dil, kimliğin başat unsuru olduğu için bireyler daha çok kilise ve okul çevresine yerleşiyor. Yahudiler için bu durum söz konusu değil. Gençlerde ise bir arada olma normu geçerliliğini kaybediyor. Gelir durumuna ve karma evliliklere bağlı olarak gençler 90'lardan itibaren kentin çevresindeki lüks, kapalı sitelere rağbet gösteriyor. Mekâna ait bir diğer önemli tespit ise adalara yönelikti. Adalar, her üç cemaatın de ortak kimliğinin en önemli temsil mekânlarından birini oluşturuyor. Görüşmeciler, adaları etno-dinsel kimliklerinden soyutlanabildikleri, kendilerini hiçbir zaman azınlık olarak hissetmedikleri ve isimlerini özgürce telaffuz edebildikleri mekânlar olarak tanımladılar."

Özgür Kaymak, vatandaşlık algısına ilişkin gözlemlerini de şöyle anlattı: "Yahudi cemaatinde de farklı cinsiyet, kuşak ve sosyoekonomik sınıftan bireylerle görüştüm. Bu üç grubu da kesen ortak bir şey vardı, o da hem devlet hem de toplum tarafından ulusal kimliğin içine kabul edilmedikleri, bugün hâlâ 'yabancı' olarak görüldükleri düşüncesiydi. Ulusal kimliğin içine kabul edilmemelerinin arkasındaki en büyük faktör ise din, yani Türklüğün Müslümanlıkla eşdeğer tutulması. Bu 'ötekileştirilmiş' kimlik aslında toplum ve devlet tarafından onlara yapıştırılıyor ve onlar da bu durumu içselleştirerek büyüyorlar. Eşit vatandaş görülmeme, başka ülkelerle özdeşleştirilme, siyasi konjonkture bağlı olarak 'kozrehine' konumuna sokulma, onları güvenliğin hassaslaştığı, daha kapalı ve korumacı bir hayat yaşamaya sevk ediyor. Bu durum gençler tarafından sorgulanmaya başlıyor. Bunu neticesinde, mevcut kapalılık durumunu aşmak için de kamusal alanda belli kimlik stratejileri üretiyorlar. Bu stratejiler daha çok isim ve dil üzerinden gelişiyor. Bunun için de ya ikinci bir isim ya da takma isim kullanma yoluna gidiyorlar. Dolayısıyla farklılıkların izlerini, tehlikeli buldukları durumlarda siliyorlar. Siyasi kriz durumlarında ise özellikle kendi içlerine kapanıyorlar; sosyal medyada, iş hayatlarında, kamusal mekânlarda 'görünmez' olmaya, etnik-dini kimliklerini gizli tutmaya çalışıyorlar. Gençler, girdikleri ortamın sosyal ve kültürel seviyesine göre, üst kuşaklara kıyasla kendi kimliklerini yansıtma konusunda daha rahat olsalar da Türkiyeli kimlikleriyle denge kurmak, azınlık kimliğini gizlemek ya da açmak arasında bir gerilim yaşıyorlar. Azınlık kimliği ile ulusal kimlik arasında kurulan ilişkiye baktığımızda ise, birinci ve ikinci kuşak Yahudilerde söylemsel düzeyde Türk Yahudisi/ Musevisi ifadesi birçoğunluk buluyor. Burada Yahudilik/Musevilik dini inançtan kaynaklı kültürel bir sermayeye sahip olmayı temsil ediyor. Türklük ise ortak toprağa, benliğe, dile, geçmişe sahip olmaya yönelik kültürel bir kimlik olarak ortaya çıkıyor. İkinci kuşakla birlikte aslında üçüncü kuşakta da bu ilişkiye yönelik söylemsel açıdan bir değişiklik olduğunu görüyoruz: Bu noktada Türk Yahudisi/Musevisi söylemininden ziyade Türkiyeli Yahudi/ Musevi ifadesi kullanılıyor. Cemaat üyeleri Yahudilik kolektif belleğinin kuşaklar boyu aktarılması konusunda ise oldukça hassas. Sürgün ve soykırım tarihi, geçmişin bilincinde ve farkında olmak Yahudiler için asla unutulmaması ve kuşaktan kuşağa aktarılması gereken bir bellek olarak ortaya çıkıyor."

Çalışmasının analizi esnasında en ilginç ve keyifli bulduğu noktanın vatan-anavatan kavramları karşılaştırması olduğunu ifade eden Kaymak, konuyla ilgili tespitlerini şöyle açıkladı: "Her üç cemaatin de, İsrail, Yunanistan ve Ermenistan ile kurdukları duygusal bağlar ve vatan aidiyetiyle ilgili olarak farklı bağlamlara sahip olduklarını gözlemledim. İstanbul'u bir kenara koyarsak, şehir her üç cemaatin de kimliklerinin temel omurgasını oluşturuyor ve İstanbul'u vatan olarak kabul ediyorlar. Yahudiler, İsrail ile güçlü bir güven ilişkisi/bağı kuruyor. Tabii ki bunu genellemek mümkün değil, aralarındaki politik yaklaşım farkı İsrail ile kurulan ilişkide belirleyici öğe olarak ortaya çıkıyor. Bu bağlamda birinci kuşak Yahudilerin, ikinci ve üçüncü kuşaklara göre, İsrail ile daha duygusal bir bağ kurduklarını tespit ettim. Gençlerin çoğunluğu ise İsrail'e gidip yaşamayı tercih etmiyor. Ancak son beş yılda, Davos krizinden sonra tırmanan antisemitizmi ülkedeki güvenliklerine büyük tehdit olarak algıladıklarından, ülkeden gitme konusu yine de akıllarının bir yerlerinde mevcut. Dolayısıyla Türkiye-İsrail arasında bir politik çatışma yaşandığı zaman, Yahudi cemaatinde sürekli bir güvenlik kaygısı ve tedirginlik kendini gösteriyor. Bu kriz anlarında kendilerini 'kozrehine' olarak hissetmek, onların aidiyetlerini sarsan bir siyası pratik olarak tecrübe ediliyor. Bu bağlamda siyasi alandaki pratiklerine geçersek, tüm bu etkenler siyasi alandaki seçmen davranışlarını, politik alana katılım eksikliklerini, iktidarla herhangi bir siyasi çatışma ortamına girmemelerini, kamusal alanda geliştirdikleri güvenlik stratejilerini açıklamada ana faktör olarak ortaya çıkıyor. İkinci sınıf vatandaş ya da 'güvenilmeyen, istenmeyen unsurlar' olduklarını, ne toplum ne de devlet tarafından bu ülkenin 'gerçek vatandaşları' olarak içselleştirildiklerini düşünüyorlar. Dolayısıyla azınlık kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğrayacakları düşüncesini taşıdıkları için de, vatandaşlık görev ve sorumluluklarının dışında politik alana katılımları neredeyse yok denecek kadar az. Bu bağlamda gençlerin de, yaşları itibariyle doğrudan tanık olamayacakları travmaların, azınlık kolektif belleğinden aktarılmasıyla oluşan bir politik bilince sahip oldukları görülüyor. Dolayısıyla bu bellek de onların politik davranışlarını etkiliyor. Bu durum özellikle Rum ve Ermeni cemaati için çok yaygın bir 'CHP alerjisi' şeklinde kendini gösteriyor. Hâkim toplumdan daha fazla baskı ve eşitsiz müdahaleyle karşılaşacaklarına inandıkları için toplumsal muhalefet gösterilerinden uzak duruyorlar, siyasete aktif olarak dahil olmuyorlar ve mümkün mertebe siyasi otoriteyle çatışmıyorlar. Bu noktada, kendilerini buradan kuran bir kimlik inşa ediyorlar. Dolayısıyla Türkiye'deki siyasal-otoriter kültür de içselleştirilmiş bir şekilde kendisine böyle bir karşılık buluyor. Çok az görüşmecinin politikayla aktif olarak ilgilendiğini tespit ettim. Genel olarak politik alanı sadece vatandaşlık görev ve sorumluluklarının yerine getirildiği bir alan olarak görmeyi tercih ediyorlar. Buradaki kırılma noktası ise Gezi direnişi... Özellikle Gezi'ye giden gençler ilk defa bir kamusal alanda kendilerini 'azınlık' hissetmediklerini belirtti. Dolayısıyla politik alanda pasif kalma hali de bu kuşakla kırılmaya başlıyor."

Son olarak kendi akademik çalışmasıyla da ilgili olan, özel alanda azınlık olma meselesine değinen Kaymak sözlerini şöyle sonlandırdı: "Özel alan, azınlık kimliğinin korunduğu, inşa edildiği ve bir sonraki kuşaklara aktarıldığı yer. Azınlık kimliğinin, tarihinin ve belleğinin, gelenek göreneklerin, ritüellerin aktarılması, dilin öğretilmesi ise kadının görev alanı olarak görülüyor. Geniş toplumla tutarlı bir şekilde, üç cemaatte de ataerkil aile yapısının hâkim olduğunu gözlemledim. Yani dini-etnik aidiyetlerinden bağımsız olarak bu coğrafyanın hâkim ataerkil kültürel kodlarına da sahipler. Ancak bu ataerkil aile yapısında üçüncü kuşak diyebileceğimiz 1970 ve sonrası doğumlularda bir kırılma yaşanıyor. Kamusal alanda güvenlik kaygısıyla dinlerini, dillerini sakınarak yaşarlarken, özel alanda bu sakınmanın kalkmasıyla, nüfus olarak da daralmaya başladıkları için, duygusal ihtiyaçlarının karşılanmadığı bir durum ortaya çıkıyor. Bu yüzden de karma evlilikler, günümüzde iyice azalan nüfuslarından dolayı, her üç cemaat için de en tartışmalı sosyal konuların başında geliyor."

Özgür Kaymak, *İstanbul'da Azınlık Olmak* (İstanbul: Libra, 2017).

ANADOLU'DA BİR BİZANS KENTİ: AMORIUM

Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi tarafından Boğaziçi Üniversitesi Kriton Curi Salonu'nda Afyonkarahisar'daki Amorium antik kentine dair bir konferans düzenlendi ve devamında 15 Mart 2018'e kadar Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi'nde ziyaret edilebilecek bir sergi açıldı.

Doç Dr. Zeliha Demirel Gökalp.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

15 Aralık günü düzenlenen konferansta ilk olarak, antik kentin kazısını dört sene önce devraldıklarını belirten, Anadolu Üniversitesi'nden Doç. Dr. Zeliha Demirel Gökalp söz aldı. Gökalp, Amorium'un Ankara'nın yaklaşık 170 km güneybatısında, Afyonkarahisar'ın ise 70 km kuzeydoğusunda konumlandığını ve Hitit, Frig, Yunan, Roma uygarlıkları ile Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine tanıklık etmiş, dolayısıyla MÖ 2000'lerden itibaren kesintisiz yerleşim görmüş bir antik kent olduğunu vurguladı. Kentin Yukarı ve Aşağı Şehir olarak iki kısımda ele alınabileceğini ve kentteki en eski yerleşimin de Yukarı Şehir'de saptandığını ifade etti. Yukarı Şehir'in tarihinin Frig dönemine kadar getirilebildiğini, Helenistik döneme dair ise çeşitli sikkelerin ve Ballıhisar'da bulunan Bergama Krallığı'nın Attalos Hanedanlığı döneminde yazılmış ve üzerinde Amorium'un adı geçen, MÖ 150'li yıllara ait bir yazıtın ellerinde olduğunu, bununla birlikte Ezop Masalları'nın da Amorium'la ilişkilendirildiğini söyledi.

Kentin kendi adına bastırılan sikkeleri ile üzerinde bir vergi memurunun adının geçtiği yazıtın da Roma dönemine ait belgeler arasında sayılabileceğini sözlerine ekledi.

Kentte bugün herhangi bir anıtsal yapıya rastlanamayacağını ifade eden Gökalp, bunun sebebinin Ortaçağ Bizans dönemi katmanı olduğunu; bununla birlikte, farklı binalarda kullanılmış bazı yazıtlarda kentte Roma döneminde inşa edilmiş çeşitli kamusal binaların olduğunun anlaşıldığını, İmparator Zenon yahut MS 491'de tahta geçen Anastasius döneminde şehir surlarının inşa edildiğini; buna ek olarak Amorium'un İstanbul'dan başlayan ve imparatorluğun güneyi ile doğusuna, Kutsal Topraklar'a, giden yol üzerinde bulunmasının kentin stratejik önemine işaret ettiğini; Arap akınlarının başlamasıyla birlikte, 7. yüzyılda İmparator Heraklius'la oluşturulmuş *thema* sisteminin bir parçası olan Anatolikon Thema'sının başkenti olduğunu vurguladı.

Amorium'u önemli kılan özelliklerden bir diğerinin, 820'li yıllardan itibaren bir süre Bizans İmparatorluğu'nda hüküm sürmüş olan ve üç imparatordan oluşan Amorium Hanedanı olduğunu, askeri bir *thema* olması, stratejik bir noktada yer alması, İstanbul'dan sonra Arap kaynaklarında geçen önemli bir yer olması gibi sebeplerden ötürü Arapların Ankara'dan sonra, 838'de, Amorium'u ele geçirdiğini ifade etti. Amorium kazısındaki yeni ekibin hedefinin, kentin Roma döneminden bugüne geçirdiği değişim ve dönüşümü aydınlatmak olduğunu söyleyen Gökalp, bugüne kadar kazılarda Selçuklu dönemine ait sikkeler ile Osmanlı döneminden bir mekâna dair kalıntı ve sikkelerin bulunduğunu sözlerine ekledi.

Zeliha Demirel Gökalp'in aktardığı üzere, William Hamilton 1836 yılında kenti Hisarköy'de tespit etmiş, 1987 yılında Prof. Dr. Martin Harrison kentte yüzey araştırmalarını başlatmış, kazılar da 1988 yılında başlamıştı. Harrison, Yukarı Şehir'de Osmanlı dönemine ait bulunturların çıktığı açmada ve Aşağı Şehir'de Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlenen bir yapıda ve kilisede çalışmış, 1992 yılından sonra ise kazılara Dr. Chris Lightfoot 2009 yılına kadar devam etmişti. Bu dönemde kilise kazıları ilerledi ve içlerinde giysiler ve deri ayakkabıların bulunduğu mezarlar, işlevi hâlâ çözülemeyen kaplar ortaya çıktı.

Harrison, Arap akınları sonrasında şehir içinde korunaklı biçimde inşa edilen 12.000 metrekarelik ayrı bir bölümde de kazılar yaptı; bu alanda 6. ve 9. yüzyıllara ait bir Bizans Hamamı, döşemesiz bir yol ve şarap atölyeleri bulundu.

2014 yılında Anadolu Üniversitesi kazıları Lightfoot'tan devralarak çalışmalara başladı. Kazılar devralınırken, alanın ören yeri olması ve kazısı halihazırda yapılan alanların plana işlenmesi gibi yarım kalmış bazı prosedürler tamamlanıyor; buna ek olarak bölgeye dair üç boyutlu bir görsel çalışması hazırlanıyor, jeofizik çalışmalar gerçekleştiriliyor. Bu ekip Yukarı Şehir'de, Römisch-Germanisches Zentralmuseum'dan Dr. Nikos Tsivikis ise Aşağı Şehir'de çalışıyor. Kente dair bir internet sitesi mevcut ve bir veritabanı da hazırlanıyor.

İkinci olarak söz alan Anadolu Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Hasan Yılmazyaşar, kendisinin iç sur kazılarında çalıştığını ve iç sur ile dış sur arasındaki bağlantıyı saptamak için, 2014 yılından beri bu alanda kazılar yaptıklarını; kazılar esnasında dikdörtgen planlı bir kuleyi ortaya çıkardıklarını ve ayrıca antik kent civarında 18 -19. yüzyıllara ait yerleşim olabileceği fikrine varmalarını sağlayacak aşamalar kaydettiklerini anlattı.

Kulenin tarihini saptamadaki zorluğun, sur duvarlarının

yıkıntılarının birbirine karışması olduğunu söyleyen Yılmazyaşar, bununla birlikte devam eden keşiflerinde bir payanda ve tahliye deliğine rastladıklarını belirtti. Kazılar esnasında bir kule daha keşfedildi. Yapılan jeofizik çalışmalar sonucunda bir kapı, yuvarlak bir kule ve Yukarı Şehir ile aynı kalınlıkta bir sur duvarının genel perspektifi elde edildi.

Aşağı Şehir surlarına dair elde bulunan kaynaklara göre kent surları İmparator Zenon (474-491) döneminde inşa edildi; Yukarı Şehir'deki iç surların ise Arap akınları esnasında inşa edilmiş olabileceği düşünülüyor.

Yılmazyaşar, ellerinde bulunan kaynaklardan Arap tarihçi Taberî'nin aktardığına göre Amorium'da 22 adet kule bulunduğunu ve kentin Aetius adlı bir *strategos* (vali) tarafından yönetildiğini, bu valinin döneminde Araplar tarafından teslim alındığını, Taberî'nin gözlemlerini uydu fotoğraflarıyla doğruladıklarını ve üç boyutlu modelleme sayesinde de bu gözlemleri somutlaştırabildiklerini ifade etti.

Üçüncü konuşmacı, Hacettepe Üniversitesi'nden Dr. Ayşe Ceren Erel, 2013 yılından itibaren sürdürdükleri Yukarı Şehir'deki B Bazilikası kazılarına dair bir konuşma yaptı. Yukarı Şehir'de 1987, 1989 ve 1990 yıllarında yüzey araştırmaları yapılmış, 1989'dan itibaren dört açmada kazı çalışmaları yürütülmüş, 1997 yılında da alanda bir jeofizik çalışması yapılmıştı; B Bazilikası 1987 yılında keşfedilmiş fakat burada bir kazı başlatılmamıştı.

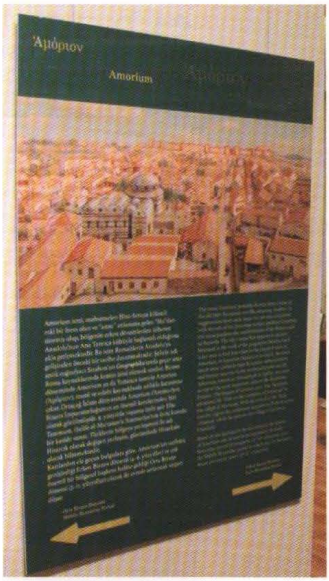
B Bazilikası'nın Amorium'da saptanan dört kiliseden biri olduğunu ifade eden Erel, 435 metrekarelik bir alanın kazılarak, bazilikanın dıştan yuvarlak, içten çokgen planlı olduğunun anlaşıldığını ve bazilikanın üzerindeki katmanda geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmesi mümkün olan ocaklı bir mekânın bulunduğunu aktardı. 1989-1990 yıllarında yapılan çalışmalarda sur duvarlarının dıştan kulelerle, içten ise payandalarla desteklendiği anlaşılmıştı. B Bazilikası'nda apsiste bulunan açıklığın *synthronon*'a bağlanmış olabileceği düşünülüyor, fakat bu açıklık, Pamfilya bölgesindeki Myra antik kentindeki bazilikanın aksine, herhangi bir mezar odasına bağlanmıyor. Kazılar esnasında B Bazilikası'nın etrafının gömü alanı olarak kullanıldığı tespit edildi ve bazilikanın doğu kısmında üç farklı seviyede gömüye ulaşıldı.

Yine Ayşe Ceren Erel'in aktardığına göre, güney duvarın açığa çıkarılmasıyla birlikte bazilikanın nefi içerisinde daha küçük mekânların oluşturulduğu keşfedildi; apsisin kuzeyinde kalan alanda da yan neflere ek olarak çeşitli mekânlar ortaya çıktı.

Şu ana kadar elde ettikleri tüm verilerin bazilikanın 5. ya da 6. yüzyıla tarihlendirilebileceğine işaret ettiğini söyleyen Erel, dıştan yedi cepheli, içten yarım yuvarlak biçiminde tek apsisli ve üç nefli bir bazilikanın söz konusu olduğunu, fakat bu döneme ait dıştan yedi cepheli apsisi olan yapılara pek rastlanmadığını da vurguladı. Dolayısıyla erken dönemde gerçekleşen bir yıkım sonrası bazilika yeniden inşa edilmiş fakat sonrasında tamamı ya da bir bölümü işlevini kaybetmişti.

Kazılar sırasında erken-orta Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait farklı malzemelerden çeşitli buluntu gruplarının da elde edildiğini söyleyen Erel, bunların genel olarak günlük kullanıma yönelik seramiklerden, cam bileziklerden, fresko parçalarından, sikkelerden ve maden buluntulardan oluştuğunu belirtti.

Römische-Germanische Zentralmuseum'dan Dr. Nikos Tsivikis, Aşağı Şehir'in batı tarafında gerçekleştirdiği kazılarla ilgili konuşmasında amaçlarının Amorium'un Bizans döneminde geçirdiği dönüşümü aktarmak olduğunu, bu yönde 1993 yılında başlayan ve sonrasında da devam eden

kazılarda şehir surlarının, üçgen bir kulenin ve bir kapının, buna ek olarak da Arap akınlarına ilişkin farklı bir katmanın ortaya çıktığını söyledi. Aşağı Şehir'in batı tarafında kendilerinden önce yapılan kazılarda geniş bir yapının kalıntısına da rastlandığını, bu kısmın Amorium'da gerçekleştirilen ilk kazı alanı olduğunu ve Istanbul'daki Aziz Polyeuktos Kilisesi'ni de kazan arkeolog Martin Harrison'ın bu alanı keşfettiğini ifade etti.

Geniş yapı kompleksinin 4. ya da 5. yüzyıla tarihlenebileceğini söyleyen Tsivikis, 2013 yılında kendisinin yönetiminde başladıkları kazılarda tarihi kaynakları taradıklarını ve bu kaynakların şehrin askeri gücüne, coğrafi yapısına dair bilgiler verdiğini, bu bilgilerden birinin ise şehrin "düz bir ovaya yayıldığı ve tamamen savunmasız olduğu" yönünde olduğunu, ancak geniş yapının civarındaki kazılardan elde edilen materyallerle alanın aslında hamam yahut saray olduğunu düşündüklerini ve kilise, kule gibi yapılardan meydana gelen bir kompleks olup tek bir yapıdan meydana gelmediğini anladıklarını, ayrıca kazı esnasında sondajlama gibi çalışmalar yürüttüklerini sözlerine ekledi.

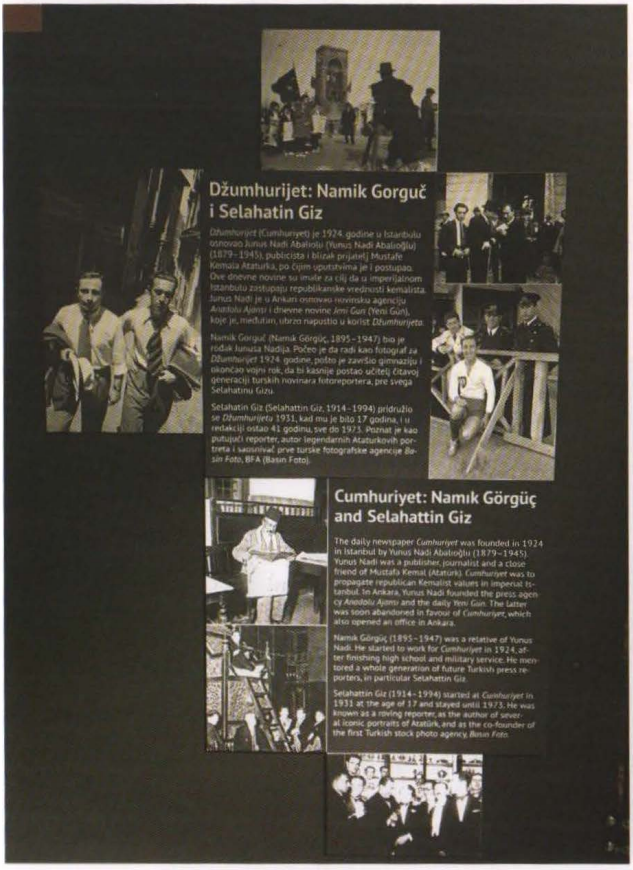

SERGİ: OSMANLI SONRASININ DEĞİŞKEN ŞEHİRLERİ

Sırbistan'ın başkenti Belgrad'ta. Basel Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Sosyal Bilimler Departmanı'nda gerçekleştirilen "1920'ler ve 1930'larda Türk ve Yugoslav Kentlerindeki Gündelik Yaşamı Keşfetmeye Yönelik Görsel Bir Yaklaşım" başlıklı araştırma projesinin sonucu olarak "Osmanlı Sonrasının Değişken Şehirleri" başlıklı bir sergi düzenlendi. 28 Ocak 2018'e kadar ziyarete açık olan serginin küratörü Prof. Dr. Natasa Miskovic.

PÜREN MUTLUTÜRK MERAL

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve devamında yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla beraber, özellikle büyük şehirlerde yaşayan insanların gündelik yaşamlarında da ciddi değişiklikler meydana geldi. Savaşlar arası süreçte basına yansıyan fotoğraflar Türkiye Cumhuriyeti ve Yugoslavya'dan seçilen toplam dört şehirde, İstanbul, Ankara, Belgrad ve Saraybosna'da yaşanan değişikliğin alınıı kalın çizgilerle çiziyor. Sergilenen fotoğraflar beklenmedik bakış açılarına ve bazen de benzer yaşam dünyalarına olanak sağlıyor. Şehir merkezi, ulus ve beden, ulusu giydirmek, boş vakit ve din, çarşı-şehrin buluşma mekânı başlıkları altındaki fotoğraflar İstanbul, Belgrad, Ankara ve Saraybosna için şaşırtıcı derecede benzerlik gösteren kentsel bir kamuoyunun varlığını belgeler aracılığıyla ispatlıyor. Sergide Osmanlı'ya ve 1920'lerin, 30'ların ruhuna ve medeniyetine yönelik referanslar dikkati çekiyor.

Fotoğraflar çoğunlukla lider pozisyondaki Türk ve Yugoslav günlük gazetelerinde çalışan fotoğrafçılar tarafından çekilmiş. Türkiye'den *Cumhuriyet* gazetesi için çalışan Namık Görgüç ve Selahattin Giz bu isimler arasında yer alıyor. Belgrad'ta yayımlanan *Politika* gazetesinden de Aleksandar Simic ve Raka Ruben bahsi geçen gazeteciler arasında. Saraybosna fotoğrafçısı Prof. Mehmed A. Aksamija ve Fotoğraf Müzesi küratörü Cengiz Kahraman da kişisel fotoğraf koleksiyonlarını sergiye açan isimlerden...

Fotoğrafların kaynakları Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara Milli Kütüphane, Belgrad Tiyatro Müzesi, Saraybosna Şehir Müzesi, Saraybosna Tarih Arşivi, Bilgi Üniversitesi ve Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM) tarafından sağlanmış.

Fotoğrafların gruplandığı kategorilerin ayrıntıları ise şöyle:

1- Şehir Merkezi: Siyasi Elitin Sahnesi: Savaşlar arası dönemde şehir merkezlerinde, kalıcı hale gelen inşa süreçleri yaşandı. Özellikle Belgrad ve Ankara gibi yeni başkentlerde eğitim ve kültür enstitülerinin yanında, hükümet ve ordu da gösterişli binalarla modernize edilerek yenilendi. Bunlar genellikle modern altyapıyla

ya da gösterişli anıtlarla ve özel yeşil alanlarla çevrili meydanlarla şekillendirildi. Bu durum aynı zamanda modern çevrenin, yeni hükümetlerin politik ajandasına uygun bir alan olarak ortaya çıktığını gösteriyor. Ankara Yenişehir, bu anlamda Atatürk hatıralarıyla altı çizilen bir şehirdi. Savaş sonrası Belgrad'ta ise büyük bir parlamento binası, geniş idari binalar ile Tuna ve Sava nehirleri boyunca köprüler ortaya çıktı. İstanbul Taksim Meydanı, İtalyan bir heykeltıraş tarafından Atatürk ve Kurtuluş Savaşı hatıraları ile donatılıp Cumhuriyet'in sembolü haline gelirken, imparatorluğun Beyazıt Meydanı ise bir merasim alanı olarak varlığını sürdürdü. Bunlara kıyasla Saraybosna savaş öncesi karakterini korudu.

2- Ulus ve Beden: Genç Neslin Mobilizasyonu ve Spor: Savaşlar arası dönemin basınında yer alan birçok fotoğraf, spor aktiviteleri ve askeri gösterilere ilişkin sahneler ortaya koyuyor. Fotoğraflarda, her iki cinsiyetteki gençlerin sayısı dikkat çekiyor. Genç erkeklerin bedenleri ulusu savunmak üzere eğitilirken, genç kadınların modern kısa saç kesimleri ve spor kıyafetleri Türkiye'de ulusun dönüşümünü simgeliyor ve bilindiği üzere gösteriler Cumhuriyet Bayramı ile Gençlik ve Spor Bayramı'nda yapılıyor. Yugoslavya'da ise, popüler pan-Slav organizasyonu "Sokol" Yugoslavların ulusal birliğini destekliyordu. Mobilizasyonun bu şekli, kadınların özgürleşmesi yönünde bir kamuoyu yarattı. Disiplin ve devlet kontrolü madalyonun diğer yüzü idi. Savaş sonrası yeni devletlerin, devlet erkânı temsilini de içeren ulusal projeleri bu anlamda da bir nevi "yarışa" girdi: Kral Aleksander 1934'te Marsilya'da öldürüldü, Atatürk 1938'de İstanbul'da öldü. Cenazeler için ulus genelinde ve memleketlerinde çeşitli görkemli tören alayları düzenlendi.

3- Ulusu Giydirmek: Fes, Şapka ve Başörtüsü: Kıyafet, sosyal aidiyetin bir işaretidir. Türkiye ve Yugoslavya'da modern öncesi kıyafetlerin Avrupa tarzı kıyafetlere dönüşümü çeşitli hızlarda gerçekleşti. Elitler son moda kıyafetleri giyerken, mali gücü yetersiz olan kesimlerin çoğu zaman ayakkabıları dahi yoktu. Köylü sınıfı ise kendilerini dini ya da medeni durumlarına göre tanımlayan geleneksel kıyafetlerini giymeye devam ediyordu. Türkiye'de bir dizi hukuki düzenleme, ülkeye seküler bir kıyafet yönetmeliği getirdi. Türk memurlar, geleneksel fes yerine şapka giymeye mecbur tutuldu. Okul çağındaki çocuklar forma giymeye başladı. Kadınlardan çarşaf yerine palto giymeleri talebinde bulunuldu. Saraybosna'da ise yerli orta sınıf modası, farklı düşünce ve değişimlerin varlığına işaret ediyordu: Geniş kenarlı spor şapkalar ve modern saç kesimlerinin yanında, fes ve peçeye dini ve muhafazakâr bir bağlılıkla tutunma...

4- Boş Vakit ve Din: Ulusal modernite Türk ve Yugoslav şehirlerini eğlencenin yeni formlarıyla tanıştırdı. Savaş ahlak kurallarını yumuşatmıştı. Rusya'dan göç edenler ve savaş sonrası kalan müttefik askerler, Beyoğlu'nda kafeler ve kulüpler açtı. Görece az sayıda, Ankara ve Belgrad'ta da açılanlar vardı. Alkol, savaş sonrasında parasız kalan ve yeni bir hayat kurmakta güçlük çekenler için bir eğlence aracı haline geldi. Kamusal spor etkinlikleri genç nesil hedef alınarak, yapılması iyi bir şey olarak gösterildi. Geleneksel eğlenceler ise, öncesinde olduğu gibi, dini tatillerle bağlandı: Kilise ve ramazan şenlikleri, Slava (bir aziz ailesini onurlandırmaya yönelik, eski Yugoslavya şehirlerindeki bir festival) ve kurban kutlamaları, düğünler ve cenazeler... Saraybosna ve diğer şehirlerde ise sosyal etkinlikler, Osmanlı zamanlarındaki gibi, esnaf loncaları gibi toplumsal hatlarla ayrılmıştı.

5- Çarşı: Kentin Buluşma Noktası: Çarşı, herhangi bir Osmanlı şehrinin sosyal ve ekonomik kalbiydi ve post-Osmanlı zamanlarında da şehrin nüfusu için bir buluşma noktası olarak kaldı. Çarşı, mümkünse kahve ya da çay eşliğinde, iş yapılabilen ya da haber değiş tokuşunun gerçekleştiği yerdi. Esnaflar ya da terziler kendi dükkânlarını işletirken, çevreden gelen köylüler yiyecek ya da hayvan satarlardı. Ancak çarşılarda çocuk emeği ve fakirlik oldukça açık şekilde görülüyordu. Belgrad'ta ulusal hükümet çarşıyı, eski şehrin 1860'larda yeniden inşa edilmiş güzergâhına taşıdı. Yeni şehir merkezi Prens Mihailo Caddesi etrafında düzenlenmişti. 1926'da ise eski pazar yeri yeni binalarına taşındı. Saraybosna'da da Habsburg hükümeti, çarşı alanını izole etti ve kaldırım döşemeleriyle çevreledi.

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ARŞİV VE DOKÜMANTASYON MERKEZİ ÇALIŞMALARINI SÜRDÜRÜYOR

Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nin yürüttüğü "Kişisel Arşivlerde İstanbul'da Bilim, Kültür ve Eğitim Tarihi" projesi tamamlandı. Bir yıl devam eden proje süresince yapılan çalışmalar ve ulaşılan sonuçlar 13 Aralık günü yapılan bir toplantıda katılımcılarla paylaşıldı.

Türkiye'de son yıllarda arşiv ve kütüphanelere ilişkin kayda değer gelişmeler yaşanıyor. Kütüphanelerin çalışma saatlerinin uzatılması, araştırmacıların ve özellikle de sakin bir çalışma ortamına sahip olmayan öğrencilerin işini epey kolaylaştırdı. Bir diğer gelişme de kütüphane ya da arşiv malzemesinin dijital ortamda erişilebilir hale getirilmesi. "Kişisel Arşivlerde İstanbul'da Bilim, Kültür ve Eğitim Tarihi" projesine ilişkin yapılan toplantı, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nin bu alanda sürdürdüğü yoğun ve titiz çalışmalar hakkında bilgi sahibi olma fırsatı sundu. İstanbul Kalkınma Ajansı'nın desteğiyle sürdürülen projede, şu koleksiyonların dijitizasyonu tamamlandı: Aptullah Kuran Arşivi, Aziz Ogan Koleksiyonu, Feza Gürsey Arşivi, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Koleksiyonu, Robert Kolej-Amerikan Koleji ve Boğaziçi Üniversitesi Arşivi, Scott Ailesi Koleksiyonu, Traugott Fuchs Kültür ve Tarih Mirası Arşivi.

Merkez Koordinatörü Cengiz Kırlı ve Merkez Koordinatörü Yardımcısı Nurşin İleri konuşmalarında bir yıl boyunca hangi aşamalardan geçildiğini, nasıl bir sistemle çalışıldığını, arşivde hangi koleksiyonların bulunduğunu ve dijitizasyonu tamamlanan koleksiyonlardan kullanıcıların nasıl faydalanabileceğini ayrıntılarıyla anlattılar.

Zafer Toprak ve Ülkü Özen'in konuşmaları ise arşiv konusunu iki farklı cepheden aydınlattı. "Arşiv" dendiğinde akla ilk gelen şeyin devlet arşivleri olmasının arşiv kavramının ilk kez –meselenin arkeolojik yanı bir tarafa bırakıldığında– 1790'da, Fransız Devrimi'ni bilfiil yürüten kadrolarca gündeme getirildiğini, dolayısıyla konunun ulus-devletin doğuşuyla yakından bağlantılı olduğunu belirten Toprak, daha sonra ana hatlarıyla şu konulara değindi: Türkiye'de devlet katından toplum katına ve toplum katından bireye doğru giden bir süreçteki bilgi birikiminde kişisel arşivlerin öneminin göz ardı edilmemesi gerektiği, her ülkenin arşiv malzeme anlayışının farklı olduğu ve Türkiye'de belgelerin yanında risale ve kitapların da bazen arşiv malzemesi kapsamına girebildiği; arşiv malzemesinin "ölü belge" olarak kalmayıp yaşayan bir bilgiye, somut bir ürüne, bir yayına dönüştürülmesinin önemli olduğu.

Ülkü Özen, eşi Haldun Özen'den kendisine devrolan ve Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'ne bağışladığı İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Koleksiyonu'ndan hareketle yaptığı konuşmada Baltacıoğlu ile çok uzun yıllara

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (ortada), Haldun Özen ve Ülkü Özen'le (en solda) bir sergide.

dayanan tanışıklıklarından, birlikte geçirdikleri değerli vakitlerden ve yaptıkları sohbetlerden söz ettikten sonra, İ.H. Baltacıoğlu'nun nasıl bir "beyefendi" olduğunu anlattı: "Baltacıoğlu hiç boş durmayan, sürekli çalışan, gereksiz konuşmalar yapmayan biriydi. Haldun Özen ve Baltacıoğlu'nun beni etkileyen ortak özelliklerini düşündüm ve hem birbirlerine hem dünyaya karşı ortak noktalarının 'beyefendi'likleri olduğunu düşündüm. Hatırladığım kadarıyla Baltacıoğlu'nun bize anlattıklarının temeli özgürlük ve eşitlik gibi evrensel değerlerdi. Bunların hiçbirini dikte ermeden ama çok etkileyici bir biçimde anlatırdı." Ülkü Özen'in konuşması, bir kişisel arşivin sahibinin dinleyicilerin gözünde ete kemiğe bürünmesini, o arşivdeki malzemenin farklı bir anlam kazanmasını sağladı.

Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Araştırma Merkezi'ndeki koleksiyonlar sadece İSTKA desteğiyle araştırmacıya açılanlar değil. Bunların yanında şu başlıklarla tasnif edilmiş koleksiyonlar üzerinde de çalışılıyor: Adalet Ağaoğlu Araştırma Odası; Halet Çambel ve Nail Çakırhan Arkeoloji, Geleneksel Mimarlık ve Tarih Uygar Merkezi Arşivi, Leyla Erbil Özel Koleksiyonu, Melih Rauf Esenbel Koleksiyonu ve Mimari Çizimler Koleksiyonu.

Adalet Ağaoğlu Araştırma Odası'nda yazarın masası, daktilosu, ödülleri, plakları gibi özel eşyalarının yanı sıra yazarın eşi ve arkadaşlarıyla yazışmaları; 1996'da geçirmiş olduğu trafik kazası sonrası belgeleri ve kendisine gönderilen mektuplar; kitaplarının ilk baskıları ve eserleri üzerine yapılmış ikincil kaynak çalışmalar, çevirileri, radyo oyunları; çocukluk, aile, gençlik ve diğer yazarlarla olan fotoğrafları; kendi kütüphanesindeki 2873 adet kitap ve 170 adet ciltli derginin yanı sıra yazarın kendisine imzalanan kitaplar bulunuyor.

Halet Çambel ve Nail Çakırhan Arkeoloji, Geleneksel Mimarlık ve Tarih Uygar Merkezi Arşivi yaklaşık 150.000 belge, 40.000 fotoğraf, 10.000 resmi yazışma, 20.000 sayfa mektup, 8.000 kitap, 3.000 dergi ve 3.000 ayrı basım eserden oluşuyor.

Leyla Erbil Koleksiyonu yazarın 1940 yılından ölümüne dek yazdığı 40 kadar defterini, dostlarıyla mektuplaşmalarını, el yazısı notlarını, kişisel evrakını, gazete-dergi kupürlerini, yayımlanmış çeşitli yazılarını, afiş-resimlerini, ödüllerini ve birtakım objeleri içeriyor.

Melih Rauf Esenbel Koleksiyonu'nda Esenbel'in büyükelçilik ve bakanlık yaptığı dönemin önemli olaylarına dair şahsi görüşlerini içeren notlar, yazışmalar ve fotoğraflar; Vyacheslav Mikhailovich Molotov ve İsmet İnönü görüşme notları; Esenbel'in Truman Doktrini ve Marshall yardımı ile ilgili görüşleri, U-2 Olayı ve ABD başkanlarına dair kişisel değerlendirmeleri, Türkiye ve ABD arasındaki anlaşmalar, Kıbrıs ve Türk dış politikasına dair notları; yurtdışı ve Adnan Menderes ile ilgili seyahatlerinden fotoğraflar ve biyografi denemeleri yer alıyor.

"Mimari Çizimler Koleksiyonu" ise 1870'den 1990'lara kadar uzanan süreçte üretilmiş 397 adet mimari çizimi içeriyor. Bu koleksiyon içinde aydınger kâğıt üzerine yapılmış orijinal proje çizimler, eskizler, çeşitli kâğıtlar üzerine yapılmış rölöve resimler ve eski ozalit baskı reprodüksiyonlar yer alıyor.

Arşivden faydalanmak ve etkinlikleri takip etmek için http://arsivmerkezi.boun.edu.tr adresi ziyaret edilebilir.

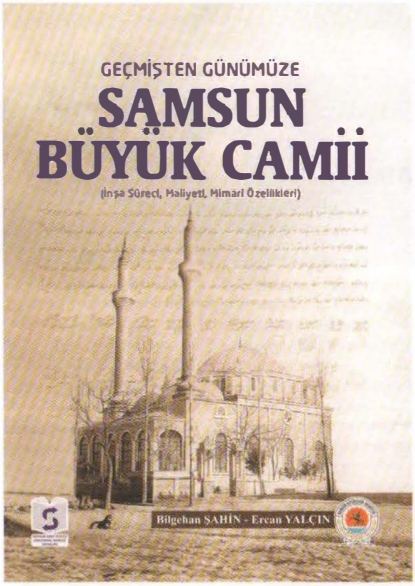
Ülkü Özen.

SAMSUN'DA KENT TARİHİ ÇALIŞMALARI

Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı'nın girişimiyle 2013 yılında kurulan kent müzesi bünyesindeki Samsun Kent Müzesi Araştırma Merkezi Yayınları, kentin tarihine ışık tutacak kitaplar yayımlıyor.

Samsun Kent Müzesi'ne ev sahipliği yapan bina 1928 yılında Samsun-Sivas Demiryolu İnşaat ve İşletme İdaresi ve Devlet Demiryolu Lojmanı olarak inşa edilmişti. Müzenin serüveni, demiryolu lojmanı ve Demirspor lokalı olarak kullanılan bu binaların 2004 yılında Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı bünyesinde kent belleğinin kayıt altına alınması çalışmalarıyla başladı. 13-15 Mayıs 2011 tarihleri arasında Samsun'da gerçekleşen "Her Kente Kent Müzesi" konulu Tarihi Kentler Birliği toplantısının ertesinde proje hayata geçirildi.

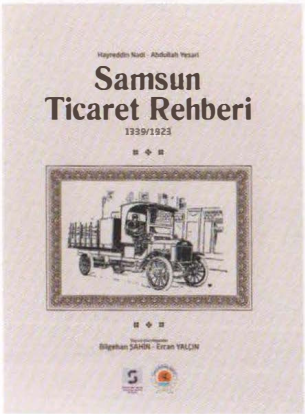
Samsun Kent Müzesi'nin içeriği hazırlanırken en önemli kaynaklar, Samsun Büyükşehir Belediyesi'nin kent tarihine yönelik hazırladığı yayınlar ve sözlü tarih çalışmaları oldu. Müze tasarım projesinin uygulanmasının ardından, müze içerikleri birçok kurumun desteği ve Samsunluların katkılarıyla kent belleği açısından değerli objelerle tamamlandı. Samsun Kent Müzesi'ne bağlı bulunan Kent Belleği'nde tüm halkın araştırmalarına açık çok sayıda belge ve 4.000'i aşkın kitabıyla müze kütüphanesi bulunuyor. Samsun Kent Müzesi Araştırma Merkezi Yayınları tarafından bugüne kadar yayımlanan kitaplar şöyle: Samsun Kent Müzesi uzmanlarından Ercan Yalçın'ın *Canik Sancağı Genel Meclis Tutanakları 1916* adlı kitabı, Samsun'da 1916 yılında yapılan Meclis görüşmelerini ve I. Dünya Savaşı yıllarını anlatıyor.

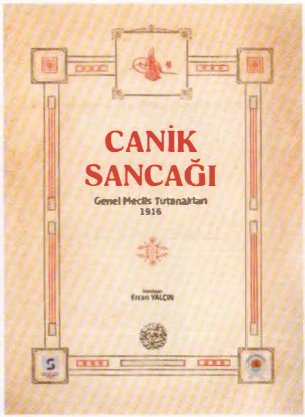

Yine Ercan Yalçın ve Bilgehan Şahin'in hazırladığı *Samsun Ticaret Rehberi 1339/1923*, ilk olarak 1923 yılında Samsun Şems Matbaası'nda Hayreddin Nadi ve Abdullah Yesari tarafından hazırlanıp basılan eserin Latin harflerine çevrilmiş nüshası. 1923 yılında Samsun'da çeşitli devlet kurumlarındaki memurlukların başkanlarını, mülki amirlerini, mahkeme başkanlarını, resmi ve hususi mektepleri ve müdürlerini; reji başmüdüriyetini, Samsun'daki meclisleri, belediyeyi, mahalleleri, ihtiyar heyetlerini, camileri, mescitleri ve tekkelerin isimlerini ve gerekli bilgileri sunan bu rehber ticari, mali, fenni, ilmi ve sınai müesseseler hakkında kayıtlar ve yine ticaret odası heyeti, Samsun'un tarihi, coğrafyası ve ticaretiyle ilgili bilgiler de içeriyor.

Bilgehan Şahin'in hazırladığı *1878 1881 Tarihli Samsun Şer'iyye Sicilleri* 1778-24 numaralı şeriyye sicilinin ilk elli varağını inceliyor. Samsun'un 19. yüzyılın son çeyreğindeki sosyokültürel hayatını tasvir eden eserdeki kayıtlarda özellikle kentte 19. yüzyılda mevcut olan mahalle ve köy isimleri, şahıs isim ve unvanları, vazife yapan memurlar, ölen kişilerin yakınlarına bıraktıkları miraslar gibi konular işleniyor.

Ercan Yalçın ve Bilgehan Şahin'in hazırladığı bir diğer kitap, *Geçmişten Günümüze Samsun Büyük Camii* ise bu yapının tarihine ilişkin bilgiler, arşiv vesikaları ve fotoğraflar içeriyor. Samsun'un sosyokültürel ve dini yaşamına dair önemli mekânlardan biri olan Büyük Cami, dini bir mekân olmasının yanı sıra kentte ticari hayatın sürdüğü en önemli alanda bulunuyor. Bu nedenle, kitaptaki bilgiler Samsun'un tarihine yönelik farklı alanlardan sorulara cevap arıyor.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

TARİH EĞİTİMİ VE BARIŞIN DİLİ

17 Aralık Pazar günü Tarih Vakfı yürütücülüğünde Terakki Vakfı Okulları Tepeören Yerleşkesi'nde 11 okuldan 136 öğrenci ve 32 öğretmenin katılımıyla "Tarih Eğitimi ve Barışın Dili: Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor" başlıklı projenin ilk öğrenci atölyesi gerçekleştirildi.

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Füsun Üstel'in gözlemci olarak katıldığı projede ortaokul ve lise öğrencileri için farklı atölyeler planlandı. Projede görev alan öğrenciler ilk olarak Fırat Güllü'nün "Dünya barışına katkı sağlayacak bir tarih eğitiminde tarihsel empatinin rolü nedir?" başlıklı atölyesinde, tarih eğitiminin tarihsel empatiyle ilişkili tüm kavramsal boyutlarını örnekler üzerinden öğrendiler. Öğrencilerin atölyenin temel çıkarımlarına ulaşmalarını sağlamak amacıyla Nalan Balcı, ortaokul öğrencileriyle "Kadeş Savaşını Barışçıl bir Perspektiften Anlatmak"; Fırat Güllü lise öğrencileriyle "Alevi Kimliği Tartışmalarının Görünmeyen Boyutları" başlıklı atölye çalışmalarını gerçekleştirdi. Yrd. Doç Dr. Erol Köroğlu'nun lise ve ortaokul öğrencileriyle ayrı oturumlarda yaptığı "Eleştirel Okuma Yazma" atölyesinde öğrenciler argümana dayalı metinleri anlayarak okumanın ve çözümlemenin adımlarını, bir metnin temel betimleyici taslağını çıkarmayı, tutarlı ve bütünlüklü paragrafların özelliklerini, paragraflarda kullanılan anlatım tekniklerini ve bu tekniklerin özelliklerini uygulamalı çalışmalarla öğrendiler.

TARİHTEN MUTFAĞA EKMEK SEMİNERLERİ

Tarihten Mutfağa Ekmek Seminerleri kapsamının son ayağında, rehber Saadet Özen ile gerçekleştirilen Unkapanı turunun ardından Kadıköy Çiya'da şef, usta Musa Dağdeviren ile ekmek yapım atölyesi gerçekleştirildi. Dağdeviren ilk olarak Anadolu'nun mercimekli ekmek, bulgurlu ekmek, çakıl ekmeği gibi geleneksel ekmek çeşitleri ve ekmek yapım teknikleri hakkında bir konuşma yaptı. Ekmeklerin yapılmış, hazır hallerini gösterdi. Geleneksel ekmeklerin tadımlarının yanında, gül mayası gibi doğal maya çeşitlerini de tanıtan Dağdeviren, katılımcılarla atölye kapsamında iki adet de ekmek yaptı.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

Ekim Devrimi'nin 100. yılı kapsamında devam eden Tarih Vakfı Ankara Tartışmaları serisine, 15 Aralık'ta Bülent Ecevit Üniversitesi'nden Gözde Somel "Sovyet Elçisi Surits'in 1923 Raporlarında Türkiye ve Sovyetlerin Türkiye Politikası" başlıklı konuşmasıyla katıldı.

Yakov Zakharovich Surits 1923'ten 1934'e kadarSovyetler Birliği'nin Türkiye büyükelçiliği görevini yürüttü. Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş evresine yakından tanıklık etti, Ankara'nın egemen çevreleriyle ilişkiler geliştirdi. Türkiye'ye ilişkin fikir ve gözlemlerini aktardığı raporlar görev süresi boyunca Sovyetler'in Türkiye politikasına kaynaklık etti, ancak Türkiye'nin yakın tarihine de ışık tutan söz konusu raporlar akademik bir ilgi konusu olmadı. Bülent Ecevit Üniversitesi Öğretim Üyesi Gözde Somel, sunumunda Surits'in göreve başladığı 1923 yılında, Lozan Antlaşması'nın ardından tam da Türkiye'nin savaş koşullarından bağımsız bir devlet olarak kuruluş sürecine geçtiği ve buna mukabil Sovyetlerin Türkiye politikasını yeniden tanımlama ihtiyacı hissettiği bir evrede yazdığı raporları ele aldı. Somel, Surits'in Moskova ile yazışmaları üzerinden, Sovyet dış politikasının geçmiş dönem değerlendirmeleri ve hatalara ilişkin eleştirileri, Türkiye'ye yöntemsel bakışı ve yeni politika yönelimi gibi konuları tartışmaya açtı.

VLADİMİR İLYİÇ ULYANOF (LENİN) VE TÜRKİYE — II

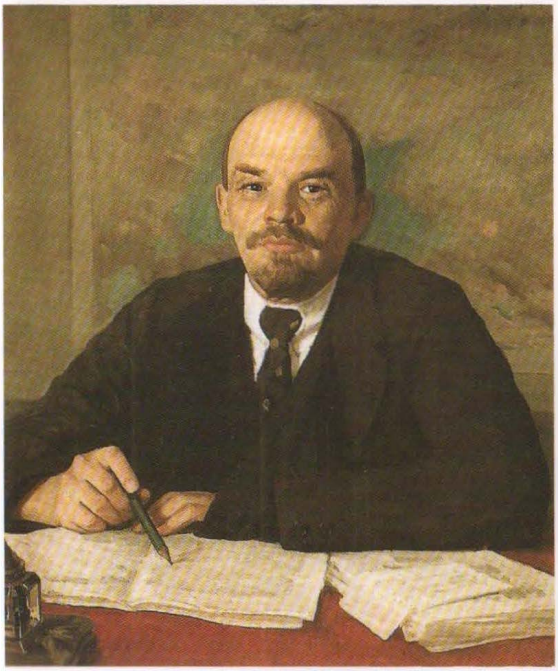
EKİM DEVRİMİ, LENİN VE *AYDINLIK*'TA (1921-1925) MARKSİST KADINLAR

ZAFER TOPRAK

Ekim Devrimi'nin 100. yıldönümü nedeniyle Toplumsal Tarih *Kasım 2017 özel sayısını yayımladı. Bu sayıda "Vladimir İlyiç Ulyanof (Lenin) ve Türkiye" başlıklı yazımızın ilk bölümü çıktı. Bu yazının devamı olarak bu kez 20'li yılların ilk yarısında yayımlanan Marksist yayın organı* Aydınlık*'ta kadın Marksistlerin kadın sorunu ve Lenin üzerine yazılarına yer vereceğiz.*

Lenin uzun süre devam eden rahatsızlığının ardından 21 Ocak 1924 günü ölmüştü. Bu nedenle *Aydınlık* dergisi Şubat 1924 tarihli 20. sayısını Lenin'e ayırdı; ancak Ocak 1924 tarihli 19. sayı da "Rus inkılabına tahsis edilmişti". Hatta kapak, 20. sayıda olduğu gibi Lenin'e ayrılmıştı.

19. sayıda Şefik Hüsnü'nün "Rus İnkılabı ve Saikleri–Harb-i Umumi'den Evvel", Mestislavski'nin "Sovyetler Kongresi'nin 7 Teşrinisani 917 Celsesi", Sadreddin Celal'in "Rusya'nın Yeni İktisadi Siyaseti" başlıklı yazıları yer almıştı. Ancak, sayının özelliği kadın soruna eğilmesiydi. *Aydınlık*'ın kadın yazarlarından Leman Sadreddin'in "Lenin" başlıklı uzun yazısı bu sayıda yer alıyordu. Yine Leman Sadreddin aynı sayıda Rusya'da, devrimde etkin olmuş "İnkılab Kadınları"nı kaleme alıyordu.[1] Bu sayıdaki "Sovyet Rusya'sında Kadının Himayesi"[2] ve "Kadın Meselesi"[3] başlıklı yazılar da *Aydınlık*'ın kadın sorununa ne denli önem verdiğini kanıtlıyordu.

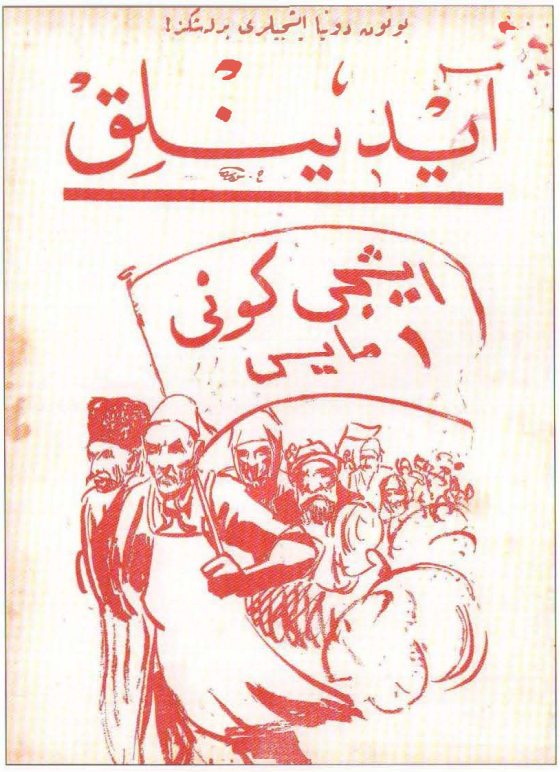

A. Mikhailovski. *V.I. Lenin*, Ekim 1913.

Lenin'in ölümü ertesi çıkan 20. sayının kapağında "Lenin bir amele mitinginde nutuk söylerken" yer alıyordu. Bu sayıda, Lenin'in ölümü üzerine *Aydınlık*'ın iki önemli yazarı Sadreddin Celal[4] ve Şevket Süreyya[5] birer yazı kaleme almışlardı. İlkinin başlığı "Vladimir İlyiç Ulyanof-Lenin" ikincisininki ise "Lenin ve Leninizm"di.

Aydınlık dergi olarak Türkiye basınında farklı bir konumdaydı. Sayfalarını kadın yazarlara açmıştı; kadın sorununu feminist çizgiden farklı

bir konuma oturtuyordu. Diğer bir deyişle 1920'li yıllarda Türkiye'deki feminist çizgiye farklı bir açıdan yaklaşacak yayın organıydı. Kadın konusunda birçok yazıya yer vermişti. O sırada KUTV akronimiyle bilinen Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (Sun Yat Sen Üniversitesi de denir) TKP'nin pek çok üyesinin ve Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin, Nail Çakırhan, İsmail Bilen gibi Türk aydınlarının eğitim gördüğü eğitim kurumunda öğrenim gören Türkiyeli Marksist kadınlar yazarları arasındaydı. *Aydınlık* dergisi daha başlangıçta teşhisini koymuş, Osmanlı'da parlayan II. Meşrutiyet dönemi feminizmini burjuva özentisi hareket olarak nitelemişti. O günkü feminizm anlayışı kadının gerçek sorunlarına eğilmiyordu. Hukuk alanında eşitliğe öncelik tanımak "atın önüne arabayı" koşmaktı. Kadın sorunu her şeyden önce ekonomikti. Kadının bilfiil maddi üretim alanına katılması ve kendi ekonomik gücünü elde etmesi, her şeyden önce ekonomik yönden özgür olması gerekliydi. Meslek kadını olarak kendini kanıtladığı oranda kadın, hukuk alanında kazanımlar elde edebilirdi.

Aydınlık'ın bir 1 Mayıs posteri: "Bütün Dünya işçileri Birleşiniz", Aydınlık - İşçi Günü 1 Mayıs.

Aydınlık çevresine göre kadının özgürlüğü uzun soluklu bir mücadeleydi. Yasalarla yapılacak düzenlemeler somut yaşam koşullarıyla pekiştirilmedikçe kâğıt üstünde kalmak durumundaydı. Nitekim kadın sorununa gerçek çözüm, doğmakta olan Sovyet rejiminde gözleniyordu. Örnek alınması gereken gelişme, Sovyet Rusya'daki kadın hareketi olmalıydı. Rus devriminde kadınların gösterdiği yararlılıklara dikkati çeken kadın yazarları dahil, *Aydınlık* yazar kadrosu Sovyet hükümetlerinin kadın erkek eşitliğini sağlayacak ekonomik ve sosyal önlemlerini dile getiriyordu. Derginin daha ikinci sayısında kadın konusuna Marksist açıdan yaklaşan Şefik Hüsnü, "İçtimai İnkılap ve Kadınlarımız"[6] başlığı altında, büyük ölçüde Sanayi Devrimi ile birlikte kadınların erkeklere oranla ne denli daha derin bir sömürüye tabi tutulduğunu dile getiriyordu. Fabrikalarda, imalathanelerde artan oranda kadın istihdamı gündeme gelmiş, erkeklerden daha biçare kitleler halinde kadınlar yoksul işçi ordularına ilhak edilmişlerdi. Özellikle Cihan Harbi ile birlikte sömürü o zamana kadar misli görülmemiş bir boyuta taşınmıştı. Erkek nüfusun cepheye celbiyle birlikte, bir yandan üretimin sürdürülmesi, öte yandan silah ve teçhizat ve benzeri savaş gerekleri sonucu artan talep ancak kadın emeğiyle karşılanabilmişti. Artık en hatıra gelmedik sektörlerde bile kadın istihdam ediliyor, kadının gönüllü olarak işi kabul etmediği durumda devlet zor kullanıyordu. Bunun sonucu olarak başta İngiltere ve Almanya, ardından Fransa ve İtalya olmak üzere savaşa katılan ülkelerde birer güçlü kadın işçi sınıfı doğmuştu. İşçi sınıfına katılan bu kadınların toplumsal devrim davası güden erkek işçilerle aynı safta yer almaları, o güne kadar burjuvazinin yönettiği ve koruduğu bağımsız kadın hareketi konusundaki feminizmi geri plana itmiş oluyordu.

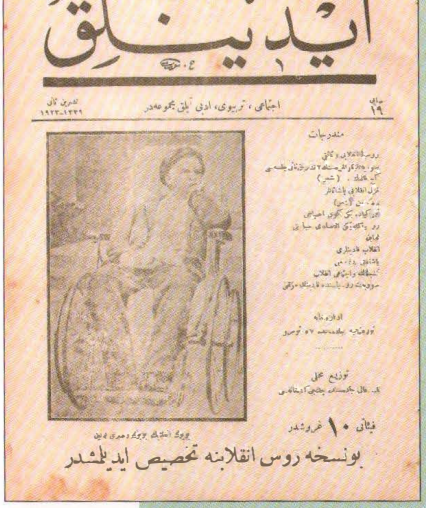
KADIN MARKSİST FEMİNİSTLER

Kadın sorununa Marksist yaklaşım ve feminizm eleştirisi *Aydınlık*'ta Türkiyeli Marksist kadın yazarlarca gönülden savunulacaktı. Dergi kadınlarla ilgili haberlere yer verecek, kadınların çalışma koşullarının ne denli ağır olduğuna dikkat çekecekti. Bu arada Türkiye'de Rosa Luxemburg, Clara Zetkin, Aleksandra Kolontay gibi önder kadınlar olmayışına da hayıflanılacaktı. Moskova'da KTUV'da eğitim gören, Sadreddin Celal'in eşi Leman Sadreddin "İnkılab Kadınları" başlıklı yazısına Mirabeau'nun bir sözüyle başlıyor, "Hakiki inkılab kadınsız olmaz" diyordu. Eğer amele kadınlar, ev kadınları, valideler devrime duyarsız kalırlarsa toplumsal değişim gerçekleşemezdi. Rus Devrimi'nin her sayfasına kadınlar damgalarını vurmuşlardı. Bunları teker teker sayan Leman Sadreddin bu kadınlar için "en büyük ve insani bir gayenin

tahakkuku için yorulmadan, korkmadan çalışan, didinen ve mücadele eden ve ölen ihtilalci genç kadınlar" diyordu.[7]

Aydınlık'ın bir başka kadın yazarı Saadet Hanım, "Cemiyet-i hazırada kadın, bir kurbandan başka bir şey değildir" diyecekti. Kadın önce doğanın, ardından toplumun ve erkeğin kurbanıydı. Toplumda kadının Allah tarafından bedenen ve fikren daha zayıf, erkeklerden daha yeteneksiz, daha "dün", yani alt düzeyde yaratıldığı kanaati hâkimdi. Bu anlayış doğal olarak ona yapılan "haksızlıklar"ın nedeninin "doğa"da aranmasına neden oluyordu. Saadet Hanım kadının erkekten "dün" bir konumda olmasının yegâne nedeninin "doğa" olup olmadığını sorguluyordu. Evet, kadın, kadın olması sıfatıyla, bedeninde evladını taşımak, dünyaya getirmek, emzirmek ve beslemek için yaratılmıştı. Bütün hamilelik aylarında, belirli bir yaşa gelinceye kadar çocuğuyla ilgilenmek zorunda kalması onu iş dünyasında ve maddi açıdan erkekten "dün" bir konuma sokuyordu. Çağdaş kapitalist toplumda, işgücü bir meta gibi para karşılığında satıldığı ve paranın toplumda refah ve saadetin kıstası olduğu için, kadın biyolojik konumu nedeniyle bunlardan mahrum kalıyordu. Evet, diyordu Saadet Hanım, kadın beden itibariyle daha narindi, erkekler kadar güçlü değildi. Bu açılardan "doğa" bir dereceye kadar sorumlu tutulabilirdi. Ama bu doğal eşitsizlik ortadan kaldırılamaz mıydı? Toplum ve onun mensubu erkekler, doğanın kadınlara karşı olan bu haksızlığını onarmak, düzeltmek için ne yapmıştı? Saadet Hanım'a göre hiçbir şey yapmamakla kalmamışlar, kadının bedensel ve düşünsel zaaflarını artıracak başka nedenler icat etmişlerdi. İlk çağlardan beri kadın, efendisi olan erkeğin hizmetkârı olmuştu. "Emr-i mutlak" olan bu efendi onu kendisine tabi kılmıştı. Böylece kadın iki kat iş görmeye mecbur kalmıştı. Ev işleri ve çocuğun yanı sıra evinin dışında hayatını kazanmak için maddeten çalışmaya mecbur bırakılmıştı. Bu esir hayatı, kadının ruhu ve bünyesi üzerinde gittikçe sürekli ve artan oranda bir etki yapmıştı. Erkek, doğanın kadına vermiş olduğu ağır yükü

Leman Sadreddin, "Lenin", Aydınlık, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 504-507.

يوزد دنيا اشتراكيلرى برلشكرى

آيدينلق

ايجتماعى ، تربيوى ، ادبى ، ليلى بجموعه‌در

فيائى ١٠ غروشدر

يونسخه روس انقلابنه تخصيص ايديلشدر

"Büyük İnkılabın Büyük Rehberi Lenin", *Aydınlık*, sayı 19.

Lenin, bundan beş sene evvel bir amele içtimaından çıkarken, kendisini izahat almak üzere tevkif eden bir kadın tarafından kurşunla kolundan ve arkasından yaralamıştı. Bu kadın İhtilalci Sosyalist Partisi ismiyle yâd edilen fakat hakikatte mürteci amele aleyhtarı olan teşkilata mensup mukabil ihtilalci Fanya Kaplan idi. Yüzlerce defalar Sovyet hükümetinin sukutunu ilan cihan burjuvazisi, bu suikasttan sonra büyük bir istical ve meserretle, Lenin'in öldüğünü telgraflarla dünyanın her tarafına ilan etti.

Burjuvazi bu suretle hareket etmekte haklı idi. Çünkü proletarya düşmanları için Lenin'in ölümü Rus inkılabının ölümü demekti. Çünkü herkesin nazarında, Lenin inkılabı temsil ediyordu. Filhakika dünyada, bir insanla bir fikir arasında bu kadar büyük bir ayniyet olmamıştır. Lenin'in hayatı büyük inkılap fikrinin inkişafı ile karışır.

Daha on yedi yaşında iken hayatını tamamıyla inkılap gayesine hasretmiştir. Lenin'in siyasi faaliyeti; Çarlık istibdadını devirmek için pek çok kurbanlar veren "Narodniki-Halkçı" ihtilalci teşkilata intisapla başlar. Bu Grup 1 Mart 1881'de Çar İkinci Aleksandır'ı öldürtmüştü. Bu esnada Lenin'in kardeşi Aleksandır İlyiç Ulyanof bu suikastta iştirakten dolayı Çar hükümeti tarafından idam edildi. Lenin üzerinde derin bir tesir bırakan bu elim hadise, cesaretini kırmak şöyle dursun, bilakis halkın yalnız çarlardan değil, belki bütün zalim ve istismarcılardan kurtulmasına yardım edecek tedbirleri düşünmeye sevk etti.

Lenin daha o zamanlar bile, bu halkçı sosyalistlerin nazariyelerini kabul etmemiş ve terörle, yalnız çarlık istibdadına karşı mücadele etmekle Rusya'nın kurtulamayacağını anlamıştı. İçtimai meselenin bütün ehemmiyetini takdir ve en başlıca düşmanın burjuvazi olduğunu anladı. Fakat Lenin'in zekâsına yalnız nazariyat kâfi gelmiyordu. İhtilal hareketlerindeki mühim vazifesinin başına geçmeden evvel, uzun seneler halkı yakından tetkik etti, öğrendi. O eşi bulunmaz zeki bir teşkilatçı idi. İnkılabın gaye-i nihaiyesini bir dakika bile gözden kaçırmamakla beraber içtimai hadiselerin en görünmez anasırını derin bir nüfuz-ı nazarla kavrayan tahlili bir zekâya malikti.

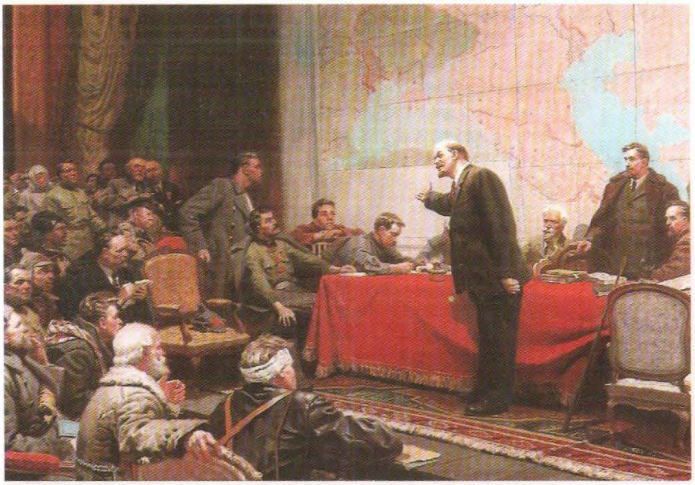
O artık, birkaç hükümet memurunu ortadan kaldırmakla cemiyetin kurtulacağını düşünen bir terörist değildi. Fakat doğrudan doğruya proletarya kitlelerine hitap eden ve proletaryanın henüz uykuda olan gayr-i şuuri kuvvetlerini uyandırmağa çalışan Lenin, Çarlık ve burjuvazi istibdat ve istismarına nihayet vermek, bir takım inkılapçıların filan veya falan nazırı bomba ve revolverle imha etmeleriyle değil, belki bu fedakâr mücahitlerin amele sınıfının başına geçerek onu şuurlandırmaları ve teşkilat altına almalarıyla kabil olacağını propaganda ediyordu.

Lenin'i hayatının bütün safahatında, Sibirya zindanlarında ve menfada, amele ve inkılap aleyhtarlarına karşı yaptığı çetin mücadelelerde takip edecek değiliz. Yalnız şunu söyleyelim ki Lenin menfada, memleketinden uzaklarda, kafeste bir aslan gibi boğuluyor ve eriyordu. Tükenmeyen ve taşan kudretini nereye hasredeceğini bilmiyordu. Kendisi için âlim hayatı geçirmekten başka bir selamet yoktu. O da Marks'ın yaptığını yapıyordu, yani günde iş saatini kütüphanelerde mütalaa ile geçiriyordu.

Lenin 1901'de, diğer fikirdaşlarıyla beraber Iskra-Kıvılcım isminde Marksist bir gazete neşretmişti. Rusya'ya gizli bir surette dahil olan bu gazetenin Rus proletaryasını şuurlandırmak ve teşkilatlandırmak ve bu günkü inkılabın hakiki âmilleti olan inkılapçı amele rehberlerini yetiştirmek hususunda büyük tesiri olmuştur.

1905 inkılabında, mühim bir rol oynayan Lenin harp esnasında İsviçre'de bulunuyordu. Birçok sosyalistleri fikirleriyle hıyanete sevk eden bu büyük hadise karşısında Lenin, gayet kat'i bir vaziyet aldı. Onun nazarında harp, büyük bir emperyalist kavgası idi. Amele sınıfının, emperyalist haydutları mahvedinceye kadar silahlarını bırakmamak lazım geldiğini söylüyordu. Rus

azaltmak için çaba sarf etmemişti. Bilakis kendi çıkarına ve hesabına olarak bu yükleri artırmıştı. Erkekler iktidarı ellerinde tutarak kadınla erkek arasındaki ilişkileri belirleyen ve sınırlayan birçok kanun çıkarmışlardı. Bu kanunlar sürekli erkeklerin menfaatine ve kadınların aleyhine sonuç vermişti. Kanunları yalnız erkekler tasarladığı için böyle olması gayet doğaldı. Kadın eğer evlenecek olursa bir bedbahtlıktan daha büyük diğer bir bedbahtlığa geçmiş olacaktı. Ve bir sarhoş kocanın bütün hiddeti ve fena muameleleri altında ezilecekti. Rakı kokuları hissedilecek bir evde dayak başlayacak, ekmek bulunmayacaktı. Doğan çocuklar bir diğerini takip edecek, sefalet ve ıstırap artacak ve bunları hastalıklar izleyecekti.

A. Çmatka, Aralık 1920'de 8. Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin GOELRO planı önünde.

inkılabı Lenin İsviçre'de bulunduğu esnada patlamıştı.

1907 Stuttgart Enternasyonal Kongresi'nde Rosa Lüksenburg ile beraber, emperyalist harbe karşı proletaryanın vazifesi dahili harp ilan etmek olduğu fikrini kabul ettiren Lenin, 1914'te, bütün dünya sosyalistlerinin –küçük bir killetten sarf-ı nazar– burjuva hükümetleriyle teşrik-i mesai etmeleri üzerine İkinci Enternasyonal'in iflas ettiğini herkesten daha evvel ve daha katiyetle anlamış ve sosyalist esaslarına sadık kalmış inkılapçıları yeni bir enternasyonal etrafında toplamak için bütün gayretini sarf etmiş idi. Bu gün bilyonlarca inkılapçı ameleyi temsil eden Üçüncü Komünist Enternasyonal'in temelinin, harp içinde Zimmerwald şehrinde akdedilen ve en başında Lenin olduğu halde bütün memleketlerin inkılap usulü esaslarına sadık kalmış şahsiyetlerini toplayan konferansta atıldığını unutmamalıdır.

1917'de Alman hükümeti kendi menfaatine muvafık bir iş yapıyorum zannıyla Lenin ile arkadaşlarının Rusya'ya girmek için Almanya'dan geçmelerine müsaade etti. Çünkü nazarında Lenin, Rusya'yı harbe devamdan men edecek bir sulhçu idi. Ludendorff ve Hofmann, Çar ordularından daha tehlikeli ve zorlu bir hasım karşısında bulunduklarını tahmin edememişlerdi. Filvaki iptida Brest-Litovsk sulhu kabul ettirmekle büyük bir muzafferiyet kazandıklarını zannettiler.

Lenin ve arkadaşlarına ekseriyetin kanaatine muhalif olarak, Rusya için en ağır şeraitle yapılan bu sulhun tasdik olunmasında ısrar etti. Fakat hadisat Lenin'i haklı çıkardı. Bugün Brest-Litovsk sulhundan kim bahsediyor?

Halbuki Rusya'ya gidebilmesi için Lenin'e yol veren Almanya bugün, bizzat aynı içtimai inkılabın arifesinde bulunuyor. Görülüyor ki galip gelen Lenin'dir.

İşte Lenin'in şahsiyeti, fakat o insan da bir gün ölecektir. Fakat eseri kalacaktır.

Lenin'in,inkılaba yapığı en büyük hizmetlerden biri, başladığı büyük işi kendisi olmaksızın muvaffakiyetle devam ettirecek bir parti vücuda getirmiş olmasıdır.

Hiç kimse zaman-ı hazır inkılabının en büyük nazariyatçısı ve en kudretli rehberinin ufulüyle hasıl olacak boşluğu doldurmanın kolay olacağını zannetmiyor. Fakat aynı zamanda, inkılapçılar, Bolşevik partisinin, maruz kalacağı insan zayiatına rağmen, muazzam inkılabı gaye-i nihaiyyesine kadar götürmeğe muvafık olacağından şüphe etmiyorlar.

Lenin'in seheb-i muvaffakiyetini teşkil eden ve onu diğer büyük şahsiyetlerden tefrik ve temyiz eden hususiyet, harikulade bir akl-ı selime malik olması ve vaziyet-i hakikiyyeyi büyük bir nüfuz-ı nazarla kavramasıdır. Lenin büyük ve hayati bir meseleyi hal ettiği zaman, hürriyet, mutlakiyet, kapitalizm ve komünizm... gibi mücerret mefhumlar üzerinde düşünmez. Tüver vilayetinin köylüsünü, Botülof fabrikasının amelesini veya sokaktaki inzibat neferini düşünür. Bu alınacak tedbirlerin bunlar üzerinde yapacağı tesiri hesap eder.

Karl Radek, Lenin'den bahsederken diyor ki:

Brest-Litovsk sulh müzakeratı esnasında, ağır şerait ile sulhun akdi aleyhinde kendisine gösterdiğimiz bütün delliler, duvara karşı atılan küçük taşlar gibi geri sıçrıyor gibiydi.

O bize en sabit olan şu cevabı veriyordu:

– Harbi yapacak (mujik–köylü)dür. Görmüyor musunuz ki mujik harp aleyhinde reyini vermiştir.

Kendisine nasıl rey verdiğini sorduğumuz zaman şu basit cevabı aldık:

– Ayaklarıyla... madem ki cepheden firar ediyor...

Bu onun için meseleyi halledıyordu.

Ancak Lenin ayarında bir şahsiyet bu kadar azim bir mesuliyeti üzerine alır ve bu suretle inkılabı kurtarabilirdi.

Lenin'in taktiği, zaman kazanmak için düşmana mesafeden fedakârlık yapmaktı.

Lenin Rus inkılabını, son süratle koşan lokomotifle mukayese etmeyi çok severdi. Hiç şüphe yoktur ki, inkılap lokomotifi birçok zamanlar baş döndürücü bir süratle koşmuştur. Fakat lokomotifin makinisti olan Lenin onu harikulade bir maharet ve liyakatle idare etmiştir. Gözü keskin, kolu kuvvetlidir. En güç dönüşlerde bile bir dakika tereddüt etmemiştir.

Müreddideri ikna eden, şüphelilere ve korkaklara iman ve cesaret veren Lenin, en istediğine ve gayesine hangi yoldan ve hangi vasıtalarla vasıl olacağını çok iyi bilen, kendi ordusunun ve hasmının kuvvetlerini, taarruz ve ricat anlarını, harikulade bir isabetle hesap eden gayet mahir bir kumandandır.

1917 Temmuz'unda Petrograd amelesine büyük bir kanaate: "Bugün hükümet zapt edilemez!" diyen Lenin, aynı senenin eylül nihayetlerinde: "Hükümet hemen zapt edilmelidir. Ya bu gün, ya hiçbir zaman" diye ameleyi tazyik ediyordu.

Şimdi katiyetle sabit olmuştur ki, o zaman amele sınıfı Lenin'in rehberliği altında hükümet kuvvetini ele almamış olsaydı, burjuvazi inkılabı amele kanı içinde boğacaktı.

Zinoviyef diyor ki: "Lenin'i Marat'ya benzetiyorlar. Talih Lenin'e daha yaver davrandı. Marat ancak öldükten sonra halkın nazarında kıymet ve hürmet kazandı. Fakat Lenin, hayatta bütün Rus milleti tarafından takdis ve ta'ziz ediliyor (izzetlendiriliyor).

Evet, Lenin: Milyonlarca köy ve şehir proletaryasına merbut bir Marat'dır. Marat'nın halka karşı olan taassupkârane sadakatini, sadeliğini, halkın ruhu hakkında derin vukufunu, "aşağı tabaka"nın tükenmez kuvvetine itimadını alınız ve bunlara Marksızm hakkında yüksek bir vukuf, demir idare, derin bir fikr-i tahlil ilave ediniz. O zaman Lenin'in şahsiyetine malik olursunuz. İşte, cihan bu burjuvazisinin her fırsattan bilistifade ölümünü büyük bir istical ve mesertetle ilan ettiği Lenin, birkaç asırda yetişen bir dahi, yalnız memleketi değil, bütün cihan proletaryasının itimat ve hürmetini kazanmış bir halk rehberidir.

Leman Sadreddin

Zavallı kadın yalnız ev işleriyle meşgul olmakla kalmayacak, işçi kimliğiyle ya bir fabrikada veya atölyede ya da zengin evlerinde hizmetçilik etmek zorunda kalacaktı. Bundan daha beteri de kadının kaderine yazılıydı. Adaletsizliğin, kadınlığa karşı toplumsal ve insani haksızlığın sonucu fuhuştu.

Bu koşullar altında Saadet Hanım kadınlara sesleniyor, onların erkeklerin ve toplumun bilinçsiz kurbanları olduğunu, erkeğin yalanlarına, hodbinliklerine, menfaatlerine kurban olduklarını vurguluyordu. Kadınların cebren alınan haklarını istemeleri için birleşmeleri ve mücadeleye girişmeleri, yalancılığa karşı hakikatin, esarete karşı hürriyetin, kine karşı aşkın, zulmete karşı aydınlığın, ölü-

Şaziye Sabiha, "Lenin sayfası: Lenin'in Başı Ucunda", Aydınlık, sayı 23, Temmuz 1340 (1924), s. 601-603.

Kânun-ı sani 22... Darülfünun uykusundan uyanıyor. Tahte'l-sıfır 25 derecenin bir soğuğunu her tarafa yayan rüzgâr iğneleri, göze görünmez sivri kılıçlar gibi kaloriferle ısınan dairelere sokuluyor, genç, ateşin, mefkûreli yüzlerce, binlerce gençler, her rengi taşıyan ve her dinden ses veren önüne durulmaz bir insan seli, yalnız bu ülkede görülen bir hız, bir neşe ile merdivenlerden, akıyor, kütüphaneleri, dershaneleri, salonları dolduruyor.

Sokağa çıkıyorum, hareket ve cereyan adeta tabiatın kudurganlığını boğuyor. Kutbun nefeslerini buraya döken fırtınalar, kaleleri, sarayları, fabrikaları ile bütün memleketi gömen kar dağları durmak istemeyen kalpleri nasıl durdurabilir?.. Ocaklar yanıyor, darülfünunlar kaynıyor, fabrikalar düdüklerini çalıyorlar, askerler dershanelere koşuyorlar. İhtilalin Moskovası yaşıyor... Canlanıyor...

"Arkadaşlar! Lenin öldü!..."

***

Bütün dünyanın birden nefesi kesilir gibi bir şey oldu. Sanki denizler kararı bastılar. Sanki arz birdenbire hareketinden kaldı. Ucu bucağı bulunmayan yüz milyonlarca insanlık bir cemiyet sanki bir anda, bir nefesle teslim-i ruh etti.

"Arkadaşlar! Lenin bizi değil,
biz Lenin'i yarattık! Lenin'in
şuuru bizim dimağımızda
yanıyor. Lenin öldü, fakat
bizi Lenin'in gösterdiği
yere ulaştıracak tarihi seyir
durmadı..."

Bu kocaman salonda daha mı nefes alanlar var? Bu herif bu kürsüden neler saçmalıyor böyle?... Kulaklarım artık bir şey işitemiyor. Biz bu salona girerken bir dalga gibi girmiştik, işte şimdi çıkarken sürünerek çıkıyoruz. Matem marşının nağmeleri sanki demir baskılar gibi üzerimize dökülüyor:

"Kızgın güneş altında zincirlerin omuzlarını yakarken,
Cellada hareketle gülerken...
Hayatını zulüm altında inleyen beşeriyete verdik..."

.....

***

Fırtınanın, açlığın, aksi inkılabla, akla hayale gelmez. Düşmanların yedi yıldır bir tüyünü kımıldatamadığı Moskova bugün sanki yerinden oynadı, çatacak yer arıyor.

Bu gün Moskova ayakta... Bu gün âlem başka bir fırtına ile çalkalanıyor. Fabrikalar durmuş, mektepler, kışlalar boşalmış, köylüler kulüplerini bırakmışlar, Moskova'da bugün mahşer var. Moskova bugün taşıyor. Otomobiller eziliyor, tramvaylar çiğneniyor, binalar ayak altında kalıyorlar gibi bir şeyler oluyor, sanki bütün caddeler geri, geri akıyorlar. Bitmez, tükenmez kar dalgaları bu kıpkızıl memleketin üzerine daha düşmeden eriyor. Sokaklar, caddeler, kızıl bayrak denizleriyle dalga dalga dalgalanıyorlar, her kızıl şeklin etrafında siyah bir çerçeve var. Damlardan, pencerelerden, balkonlardan etrafları siyahlı top top kızıl kumaşlar açılıyor. Tayyareler süzülüyor, süvariler şahlanıyor, tanklar homurdanıyorlar, ayaklarını basacak yer bulmak için dişlerini gıcırdatan kızıl ordu askerleri, müfrezelerinin üstündeki kızıl yıldızların etrafını siyah bir çizgi ile çevirmişler... Bu deniz durmuyor yerinde... Bu deniz gittikçe kabarıyor...

***

Gene... Kış seferlerini sıklaştırıyor. Soğuk tahte'l-sıfır 35... Karanlık, müthiş ve görülmemiş bir gece... Yüz mumluk, beş yüz mumluk, bin mumluk elektrik lambaları, hiç bir cehennem ağzını andıran projektörler bu gece ölü gözü gibi ışıldıyorlar... Büyük Opera etrafı, Santral Meydanı, eskiden asilzadeğân kulübü olan şimdi İkinci Amele Birliği Evi'nin önü geçenin kudurmuş karanlığı ve tipisi altında gittikçe taşan ve homurdanan insan dalgalarıyla doluyor.

Lenin'i bu eve getirdiler, şimdi Lenin burada uyuyor. Bir zaman sefahş ve sefih Rus asilzadelerinin kumar ve işret naralarıyla sarsılan Sütunlu Salon bu gece bizim kâbemizdir. Biz, artık yaşamayan, artık hayata gözlerini kapayan ustamızı görmeye geldik. Bu meydanı biz biliriz. Bu binanın balkonundan Lenin bize hitap ederdi. Bu salonun gerisinden Lenin herkese hiç kimsenin bilmediği şeyler öğretirdi. Biz Lenin'i dinlerdik. Lenin bize güler, bize söyler, bize ümit ve heyecan verirdi. Petersburg ve Harkof kapılarında aksi inkılab topları patlarken, Sibirya'dan gelen vahşi akın Moskova siperlerine dayanırken, bütün Volga boyları otuz milyon insanın bir anda can çekiştiği muazzam bir kabristana benzerken, bütün Moskova proletaryası bu meydana toplanır, aç, çıplak ve perişan gelir, zinde, ümitvar ve ahd-ı peyman ederek giderdi.

Bu gece bütün bu yerler, bütün Moskova, kızıl ve siyah bir sele benziyor. Uçsuz, bucaksız insan sürüleri sonu görülmez yokluklara kadar uzanıyorlar. Herkes sırasını bekliyor. Bina azim ve esrarengiz bir hane gibi doluyor boşalıyor. Otuz beş derecelik Moskova soğuğu altında on dakika bile duramayan insanlar bu gece burada saatlerle bekliyorlar. Sabah gelen akşama, akşam gelen sabaha kadar duruyor. Çocuklar kadınların, kadınlar ihtiyarların, ihtiyarlar gençlerin ve bütün Moskova, bütün proletarya birbirinin koluna dayanıyor.

İşte Lenin... Salona girerken dizlerim büküldüyor, heyecanım kudretini ve intizamını kaybeder gibi bir şey oldu. Fakat etrafımdakilere dayandım, kırmızı-siyah bir hava ve göz kamaştırıcı bir elektrik yağmuru altında Lenin tabutunda uyuyor...

Bütün bu insan dalgaları neye bu ölünün etrafında akıyorlar? Niçin bugün inkılabcı âleminin kalbi bu salonun havasıyla çarpıyor? Niçin en büyük galiplerin ve kahramanların cenazeleri arkasında jandarmalar döne döne halkı sürüklerken bu halim ve mütevazı ihtiyarın tabutu etrafında herkes, böyle samimi gözyaşlarını döküyor? Niçin Ren'de birbirini boğazlayan Fransız ve Alman amelesi, İzmir etrafında girtlak girtlağa gelen Türk ve Rum gençleri, Balkanlar'da birbirinin kanına susayanlar, Avrupa'da Asya'da, Afrika'da, Hint'te, Çin'de... ve hatta şovenizmin ateşiyle yanan her renk ve her dilden insanlar bu yavaş ömründe bir kurşun atmamış filozofun sesini duyunca hep el ele verdiler? Niçin ben, daha dün İstanbul'un kafesleri arkasında uyuklayan bir genç Türk kızı iken, bugün bu yabancı adamın cenazesi başında gözyaşlarımı tutamıyorum? Bu esrarengiz ihtiyarın elinde kaynaşmayan kanları birbirine kaynatan, anlaşmayan dillerin birbirine anlatan nasıl bir efsun vardı? Ne için biz onun sararmış ve artık ölü alnında sanki yeni doğan bir güneş nuru görüyoruz?

Sibirya'dan, Kaliforniya'dan Transvaal'e, Avustralya madenlerine kadar her amele yurdundan İsa'nın ve Meryem'in tasvirleri yerine artık onun resimleri kaim oluyor. Karpat ve Balkan köylüleri ona "Naş Lenin-Bizim Lenin" diyorlar. Sicilya çıfçıleri "San Lenin-Aziz Lenin"in resmini göğüslerinde taşıyorlar. Hindistan'da onun ismi peygamberan sırasında sayılıyor. Çin'de "Lenin Konfüçyüs'ten sonra gelen tek büyük adamdır!" deniliyor. En vahşi ve en kudurtan düşmanları bile ona atacak iftira bulamıyor.

Salondan çıkıyorum. Soğuk artık termometrelerin kaydedemeyeceği bir noktaya yaklaşıyor. Elektrik ziyaları bile sanki lambalarından düşmüşler gibi... Sabah yaklaşıyor, fırtına uğuldüyor, kar sanki boşanan bir deniz gibi şehri yutmaya çalıyor. Fakat ayakta... binlerce, yüz binlerce kadın, erkek, artık kendilerinden ayrılan "Lenin Yoldaş"ın başucunda gözyaşı dökmek ve yemin etmek için Santral Meydanı etrafında muazzam, zinde ve zihayat kaynaşıyorlar, bekliyorlar...

Şaziye Sabiha

me karşı hayatın zaferi için çaba sarf etmeleri gerekiyordu. Saadet Hanım "Birleşiniz, çünkü kadın bir meta gibi kalamaz" diyordu. Kadın erkeğin değerli bir arkadaşı olmalı, onunla el ele vererek bütün insanlığın saadeti için çalışmalıydı.[8]

SOVYET RUSYA VE KADIN

Kadın özgürlüğü bağlamında *Aydınlık*'ta örnek ülke olarak Sovyet Rusya gösterilecekti. Bu ülkede kadını gözeten, onu himaye eden sayısız mevzuat çıkarılmıştı. Doğumla, hamile kadınlarla ilgili önlemler, doğum sonrası kadına tanınan haklar, eşit ücret politikaları, zührevi hastalıklarla mücadelenin yöntemleri *Aydınlık*'taki yazılarda sık sık gündeme getirilecekti. "Sovyetler Rusya'sında Kadının Himayesi"[9] başlıklı yazıda bu

Şaziye Sabiha, "Lenin'in Mezarında", Aydınlık, sayı 25, Eylül 1924, s. 648-649.

"Seni daha bir dakika fazla yaşatabilmek için damarlarındaki kanı seve seve senin vücuduna zıkr edecek bütün dünyada nice milyonlarca insan bulunurdu."
Troçki

"İhtilal Meydanı"nı geçiyorum. Tepelerinde kargalar ve kartallar uçuşan paslı kuleleri, geniş, yaralı ve intizamsız sularıyla Kremlin Meydanı Moskova çayı vadisine doğru düşe kalka yayılıyor. Bir tarafta kurun-ı vustaya şehri muhacimlere karşı müdafaa eden ve şimdi bir bahçeye döndürülen derin hendek, diğer tarafta Gotik üslubun Rus mimarları elinde aldığı güzel şeklin en güzel numuneleri: Kızıl tuğla binalar ve saraylar ve ikisinin ortasında sizi Kızıl Meydan'a çıkaracak basık ve mazalim kule yapıları...

Duvarlarına hâlâ balmumu ve günlük kokuları içinde Çarlar devrinde asilzadelerin benizlerinin sarılığı sinen bu melun kapılara yaklaşmadan evin sağ tarafına bakıyorum. Beyaz temiz bir mermer sütun üzerinde ta Thomas Morus'tan Plehanof'a kadar ihtilal ve insaniyet mefkûresi için çarpışanların, ölenlerin isimleri yazılı...

Şimdi bu kafilenin en başına Lenin de geldi. Yarın tunç yüzlü ve demir bilekli bir amele elinde çekici ve kalemi ile gelecek, gözünde yaş ve kalbinde ateş kaynayarak bu beyaz mermerin üzerine yeni ve büyük bir isim daha işleyecek:

Lenin

"Bütün dünya inkılabının rehberi"

Bu sütun bir mezar taşı değil, bu sütun doğuşun, inkişafın ve bütün insaniyetin bütün tabiata, bütün esrarengiz şeylere hâkimiyeti demek olan ebedi hayatın bir abidesi... Bu abidenin deryalar kadar geniş manasından kalbine bir gölge sındırenler Kremlin'in, bu eski Çarlar kalesinin kanlı kapıları altından "Kızıl Meydan"a doğru yürürlerken kalplerinde ölümün değil hayatın neşesini hissederler.

"Vasili Belajennaya" kilisesinin gölgeli takları, burmalı kuleleri Kızıl Meydan'ın müntehasını mavi ve seçilmez bir ufuk gibi çerçeveliyor. Ben bu ufku dünyanın en fırtınalı bir tepesi gibi görürüm. Tarihin en karanlık günlerinden beri şarktan, garptan, dünyanın dört bir ucundan kopan uçsuz, bucaksız insan selleri önünde bu kuleler meydanı bir Kaf Dağı gibi durdu. Çinlilerin "Yehuç Mehuçların" en ileri dalgaları bu meydanın steplerinden daha ileri gidemediler. Altın Ordu süvarileri bu meydanda şereflerini aldılar ve verdiler, bütün dünyayı kendisi için dar gören bütün Avrupa ufuklarında sanki onun taraçasında dolaşırmış gibi gezen ve dinlenen Napolyon'un gözünde dünyanın ucu işte bu kuleli meydandı. Moskova'nın Kremlin'i şarktan garba, şimalden cenuba, İngiltere'den Hindistan'a, Bizans'tan Çin'e ve nihayet kabl'el-tarihi devirlerden medeniyetin ıptidasına, anarşiden ihtilale ve süküna çıkan yolların uğrağıdır, durak yeridir. O bir namütenahi heyet içinde bir mebde ve bir müntehadır.

Ben bu yalçın kapıları, bu altın burmalı kuleleri pek çok büyük ressamların fırçaları altında da seyretti. "Kardeş mezarları"na doğru yürürken "Tretyakovski Galeri"nin resim salonları güzümün önüne geliyor. Romanofların ilk zamanları, Deli Petro'nun müthiş zafer günleri, Üsteriç isyanları, sıra sıra mahkûmiyet kafileleri Kızıl Meydan'ın meşum bir Noel ağacı gibi baştanbaşa masluplarla donandığı zamanlar; ihtilaller, isyanlar, harpler, yine ihtilaller...

İşte size Kızıl Meydan'ın tarihi. Siz bu uzun facianın Rus müverrihinin kaleminden ziyade Rus ressamının fırçalarında mütalaa edebilirsiniz. Bu tarihin yazıldığı yer kütüphaneler değil resim müzeleridir.

Bana Kremlin'in sonları değil duvar dipleri daha tarihi görünüyor. Bu duvarların diplerinde kurun-ı evvel avcıları, kurun-ı vusta sipahileri, Fransa ihtilalinin namağlup ordusu ve bizzat Rus Çarlığı can verdi.

Bütün dünya tarihinde öyle bir gün geldi ki saraylar mektebe, kışlalar kütüphanelere döndürülmeye başladı. O gün Kremlin'in tarihinde bir dönüm noktasıdır. Şimdi kanlı siperler üzerinde Çar sarayının kanlı Kazak nöbetçileri yok. Şimdi "Vasil Blajennaya" kilisesinin çanları sadece saat başlarını haber veriyorlar. Kremlin duvarları boyunca şimdi kardeş mezarları uzanıyor. Rus ve Sibirya steplerinin uzak yerlerinden gelen köylüler Avrupa, Amerika, Çin, Hint... amelelerinin mümessilleri şimdi bu duvarlar dibinde korkmadan, şimdi bu mezarlar arasında haç çıkarmadan dolaşıyorlar. Onlara bu toprağın kokusu artık bir ahret hülyası değil sanki aşina bir say ve neşe sesi veriyor. Şimdi bu mezarlar arasında dershanelerinden yeni çıkmış genç çiftler, Lenin'in her biri birer yeni Lenin olan binlerce genç çocukları bizzat onun eserlerini onun mezarı başında okumak için geliyorlar. Bu yer şimdi aziz bir yer oldu. Burada ihtilalin beş yüzleri yatıyor. Burada sıra sıra mezarlar değil, sıra sıra çiçekler var. Bu emsalsiz bahçede bir arşın mezara sahip olabilmek için bir insan, bütün âlem, bütün insaniyete ne büyük, ne muazzam hizmetler görebilmiş olmalıdır.

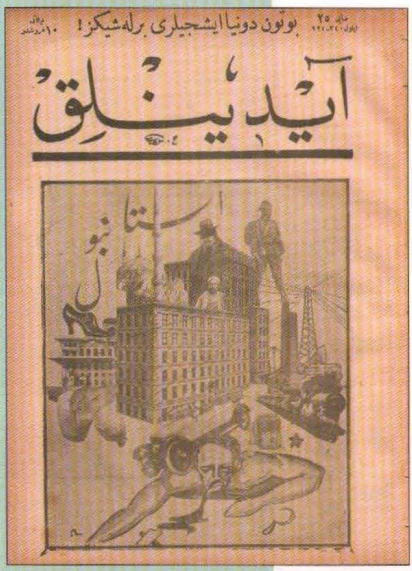
Lenin'in mezarına sokuluyorum. Bizim muallimimiz, bizim rehberimiz, bütün zulümdide insaniyetin halas müjdecisi, hepimizin Lenin'i burada uyuyor. Daha siyah bağlarından henüz kurtulamayan dünya burada da onun umuları üstünde, temiz billur bir muhafaza altından onun yüzü ebediyyen zinde, ebediyyen sevimli ve mütefekkir sanki her gelene gülüyor. Oraya yaklaşanlar ağlayarak değil, sanki onu sever ve okşar gibi dudaklarında bir tebessümle yaklaşıyorlar. Onun karşısında kalpler hiç şüphesiz daha başka çarpıyor. Lenin'in mezarından kalbe ümit, say ve gençlik neşesi geliyor.

Lenin öldü diyen kim?

Bu kaynayan hayat ne?... Bu dünyanın temellerini çökerten gürültü Lenin'in sesi değil mi?... Hangi müthiş yıldırım bu kadar cihanşümul bir aks-i seda yapabilir?...

Çarlar ölür, istibdat ölür. Bu ahenksiz cemiyette ziddiyetler birbirini çarpalar, bu kokmuş ve fahişe medeniyet en zihayat sanıldığı bir anda çatır çatır çöker de, tabiatın la-yezal illiyetini idrak ve ilan eden, ona uyan insanların seyri ve zaferi durmaz, ölmez, inkişaf eder, asla ölmez...

Şaziye Sabiha

Aydınlık, sayı 25 kapak resmi: İstanbul.

ülkede işçi kadınların, işçi anaların ve çocuklarının bir dizi koruma önlemi altında olduğu belirtiliyordu. Kapitalizm ise kadınları kale almıyor, onların gelişimine erkeklerden daha az ihtimam gösteriyordu. Kapitalist ülkelerde, en ucuz iş gücünü oluşturan kadındı. Kadın, kendi sağlığını gözetmesine olanak vermeyen maddi koşullar altında çalışmak zorundaydı. Öte yandan erkekten "dün" olan, düşük olan siyasal konumu nedeniyle kendisini savunamayacak bir konumdaydı. Hamileliğinin en son gününe kadar en ağır ve ezici işlerde çalışmaya mecbur bırakılıyordu. Hamile kadınların bu derece gözetilmeyişleri ve son saate kadar çalışmak zorunda bırakılmaları sonucu gerek kendileri gerekse doğurdukları çocuklar arasında ölüm oranı yüksek oluyordu. Genel istatistikler 2.000 yeni doğmuş çocuktan, işçi sınıfında ilk yılda 305 çocuğun öldüğünü gös-

Şaziye Sabiha, "Lenin Sayfası: Lenin Söylüyor!", Aydınlık, sayı 26, Teşrinievvel 1340 (1924), s. 679-681.

Bize her gün masallarda dünyayı peşinden sürüklemiş büyük peygamberlerden tarihe yadigâr kalan izlerden, işaretlerden bahsederler. Halbuki ben size "Lenin"den anlatacağım. Ben size öyle bir "insan"dan bahsedeceğim ki o, bir milletin resulü, bir ümmetin peygamberi değil, bir bütün insaniyetin rehberi ve yol göstericisidir. Peygamberler mezarına yüz sürmek için hacca gidenler ruhlarındaki mazileri çöllerin kızgınlığında yıkamaya muhtaç günahkâr insanlardır. Ben Lenin'i dinlemeğe gidiyorum, biz, muarızlarından istiğfara koşan adiler değil, bu günahların ve fesahatlerin lanetlenmiş dünyasında ruhları mazlumiyetin ihtilaliyle yanan temiz ve münezzeh kafalarız. Bize kitaplarımız "ebedi hayat" ve vasıtalarımız "cennet bahçeleri" vaat etmiyorlar. Biz başlarımızı yerlere kapatmıyor geniş ufuklara doğru kaldırıyoruz. Esrarengiz sözlerin cennet vaatleri karşısında değil, bugünkü melun kaidelerin esaretinden halas için ilmin ve tarihi zaruretlerin rüzgâr önünde ve hürriyetin hâkim olacağı bir dünya cenneti için isyan ediyoruz.

Muzlim ve tarihi surlar yolunca yürüyerek "Kremlin" Sarayı'nın "Vuzdiyo Yezenskaya"ya açılan kapısına yaklaştım. Evvela büyük bir kalenin medhalinden, sonra kısa bir köprü daha sonra da asıl kale kapısından geçerek sarayın avlusuna çıkılacaktı.

Kremlin Garb'ın bütün bugünkü ictimai nizamının gözünde kızıl ve vahşi bir "kartal yuvası"dır. Fakat biz buraya bugün Lenin'i dinlemek için geliyoruz. Bize bugün, bu yerde "dünyanın dönüm noktasını ilk önce seçen adam" yeni ve istediğimiz alemlerden bahsedecek, biz bugün burada bir tarih kapanır ve bir başka tarih açılırken duyulan heyecanları duyacağız. Ren'de, Şimali İspanya'da Tuna boyunda ve bütün dünya "genç Leninist"lerinin "bizim muallimimiz" dedikleri adam bize "yeni bir ders" verecek. Çin işlerinde, Hindistan şimalinde, Balkanlar'da günden güne dolaşan genç inkılâbcıların fikirlerini yakan sözleri söyleyen adamı dinleyeceğiz. Yarınki neslin çocukları bana: "Sen de onu dinledin mi?" dedikleri zaman bugünkü duyduğum heyecandan ebedi kalacak bir zerre damarlarımda yeniden yanacak, sanki onun gibi, sanki henüz yaşayan bir "Lenin" gibi biz bu yanan zerreyi, sanki daima âlemler yaratan ebedi bir fikir yangını gibi geleceklere izafi edeceğiz.

"Mahovaya"daki binadan verilen müsaade kartını gösterdim ve mürteci garp muharebelerinin filminde sanki kat kat mitralyözlerle çevrilmiş kaleler gibi tarif edilen "Kremlin" medhallerini geçtim. Etrafta bu toplu, mitralyöz ve toplara benzer bir şey görülmüyordu. Kremlin'in dahilî her çeşit binaların bir intizam gösterilmeksizin şuraya buraya serpiştirildiği garip bir "kale içi" manzarası arz ediyordu. Çarın muhafız Kazaklarını barındıran kışla, askeri bir mektebe tahvil edilmiş, Çar ordularının Avrupa ve Asya'nın yedi bucağından bir "hatıra-i şeref" diye taşıdıkları toplar, humbaralar çürümeğe yüz tutmuş, imparatorun merasimleri ve resmi geçitleri takip ettikleri sundurmalar, taklar artık boş ve manasız kalmış, kiliseler kilitlenmişti. Üzerinde bir zamanlar imparatorluk bandırası sallanan eski bayrak direğine kızıl ipekten sanki alev gibi yanan bayrak çekilmişti. Güneş batıyor, karşıda "Hristos Spastiyel" kilisesinin mermer gövdesi, altın kubbeleri gittikçe kararıyordu. Kremlin'in elektrikleri yandı. Karanlık feza içinde yüzen ziyadar bir yıldızda bulunuyormuşuz gibi bir şey oldu.

Eski saray halıları döşenmiş geniş mermer merdivenlerden yukarıya çıkınca sağda şimdi "Beynelmilel İnkılâb Müzesi" ittihaz edilen mozaik zeminli bir salon var.

Ben iki tarafına Rusya inkılâbı tarihine ait resimler, istatistikler, diyagramlar dizilmiş bir koridordan geçtim ve kapılarında kızıl nöbetçiler bekleyen bir salona girdim. Rus çarlarının kaba ve feodal rıhlarını doyuracak gibi bir yaldız dünyası her taraftan taşıyordu. Salonun gazete muhabirlerine, kızıl ordudan, fabrikalardan, darülfünunlardan sami sıfatıyla gelecek olanlara ait kısımda etrafı görebilecek bir yer intihap ettim. Kalabalık gittikçe artıyordu. Avrupa ve Amerika memleketlerinden gelen amele mümessilleri, Hindistan, Çin ve Şark-ı Karib inkılapçılarının murahhasları, hatta Avustralya'dan, Afrika'dan, Hint Çini'nden, Cava'dan akıl almaz mesafeler aşarak Kremlin'e, Lenin'i dinlemeye gelenler, hülasa her renkten ve her dilden bir kalabalık salonun ortasını, tribünün etrafını gittikçe doldurmuyor. Duvarlara üzerlerinde altın rengında bir yazı ile yüksek şiarlar, Lenin'in sözleri yazılmış kızıl ve geniş bayraklar gerilmiş, sütunlar, kemerler kırmızı kumaşlarla yol yol sarılmış, ziynetlenmişti. Troçki, Zinoviyef, Radek, Kamenef ve ihtilalin meşhur ettiği hemen bütün simalar her zaman mütefekkir, fakat şen ve ebed-zende insanlar gibi masaların arkalarında dolaşıyorlar, "Krupskaya" ve "Klara Zetkin" ak saçlarının çerçevelediği simalarının buruşukluklarında yarım asırlık insaniyet mücadelesinin izlerini taşıyan iki kahraman kadın heykeli gibi tribünün arkasında dinleniyorlardı. Zil çaldı. Reis içtima'ı açıyor, fakat biz Lenin'i bekliyoruz. Ben neler konuşulduğunu adeta anlamıyor gibiyim. Benim kalbimde büyük heyecanlara hazırlanan insanların duyduğu, hem korkuya, hem hazza benzer heyecanlar var. Biliyorum ki şimdi bir rüzgâr esecek, bilinmeyen, sırlı bir işareti bu salonun havasını birdenbire yakacak, bu etrafı dolduran insanlar; soğuk kanlı insanlar, Almanlar daha sonra Fransızlar, İtalyanlar, samut ve sessiz Şarklılar, hülasa herkes, şuradaki her zî-hayat bilinmeyen merkezlerden gelen anı bir kıyam cümlesiyle hep birden, canlanacak, haykıracak heyecanlarının kudreti sisli dünyanın her bucağına dağılacak birer korkunç adam olacaklar. Salonun tribüne yakın olan kapısı açıldı ve öyle dediğimiz esrarengiz rüzgâr işte esti, fakat bu bir rüzgâr değil bir fırtına... İnsan denilen mahluk heyecanı bu kadar müdhişdi kudreti olan varlık mıdır?

İşte Lenin, sevgisi bir tükenmez seyyale gibi bütün insaniyet-i muzdaribenin damarlarında gezen adam bu yavaş ve sakın yüzlü ihtiyar mı? Bu solonu müthiş heyecan fırtınalarını yaratan bu ihtiyar, bu inanılmaz yaratıcılık kudretini nereden aldı.

Lenin söylüyor: Dünya denilen şeyin silinip de bin bir kalbin ve kalp gibi çarptığı, bin bir kalbin bir kalp gibi düşündüğü, bin bir kalbin bir tek heyecanın verdiği ihtizarla bir tek âleme doğru süzüldüğü bir an tasavvur ediniz. İşte Lenin'in söz söylediği cihanda ben bu anın vecdini ve neşesini yaşadım. Bu salonda söyleyen sözler, Lenin'in çocuklarına söylediği son sözleri oldu.

O günden sonra Lenin'i bir daha yalnız mezarının başında gördüm. O gün Lenin bize yeni bir cihan müjdeleyen bir adamın vasiyetlerini verdi. Biz Lenin'in vaziyetlerini cihanın dört bucağına ulaştırdık. Lenin öldü. Fakat her biri birer yeni ve kudretli Lenin olan "Genç Leninist"ler yüz milyon gençliği peşinde sürükleyen birer yeni peygamber gibi dünyanın dört bucağında birer yeni fikir ve dünya cenneti için çarpışıyorlardı.

Lenin birdi, öldü. Fakat bugün yüz binlerce yüz milyonlarca Leninler var ve biz her birimiz o yüz binlerden biriyiz!...

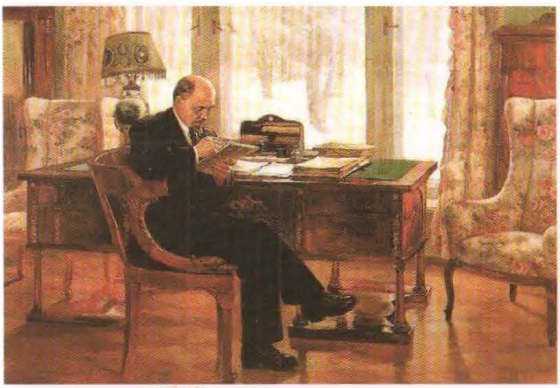
Moskova, 1 Eylül 1924

Şaniye Sabiha

teriyordu. Bu sayı burjuvazi için ise 90'a düşüyordu.

Sovyet Rusya kadına doğumdan evvel ve sonra sekizer hafta izin veren dünyadaki tek ülkeydi. Bu süreler zarfında kadın sosyal yardım kasasından tam yevmiyesini alıyordu. Ayrıca yeni doğan çocuk için 8 rublelik bir ek tahsisat alıyordu. Bütün emzirme süresince her ay kendisine 7 ruble daha ödeniyordu. Bu meblağlar yalnız fabrikada çalışan işçi kadınlar değil, ev işleriyle meşgul olan işçi kadınlar için de geçerliydi. Fabrikada, bütün emzirme sürecince her üç saatte bir yarım saat, çocuğunu emzirme izni veriliyordu. Bu süreler için de ücretinden herhangi bir kesinti yapılmıyordu. Gece işleri ve sekiz saatten fazla mesai, hamile ve çocuklarını emziren annelere men edilmişti.

İşte bu "amele hükümeti" en ezici iktisadi güçlükler içerisinde, anneliğe ait olan bu sosyal güvenceleri sağlıyordu. Oysa sermayedar burjuva hükümetleri çok daha müsait iktisadi koşullar altında oldukları halde böyle bir sosyal politikadan çok ırak duruyorlardı.

D. Nalbantyan, Lenin Gorki kasabasında.

Aydınlık, Türkiye'de II. Meşrutiyet'le birlikte yükselen feminizm hareketini sınıfsal açıdan eleştirerek kadına alternatif bir kurtuluş yolu göstermeyi amaçlıyordu. Kısaca kapitalizmin, sermayedarlık rejiminin, özel mülkiyetin hâkim olduğu bir ortamda kadın özgürlüğünden söz edilemeyecekti.

Derginin yazarlarından Fevziye Hanım, "Rusya'da Müslüman Kadınların İçtimai Vaziyetlerine Bir Nazar" başlıklı yazı dizisinde bu ülkedeki Müslüman kadınları beş ayrı kategoride ele alıyordu: a) Türkistan, Buhara, Hive ve Kuzey Kafkasya, b) Azerbaycan'ın merkezi sanayi kentleri, c) Kırgız sahraları, d) Kırım Tatarları ve e)

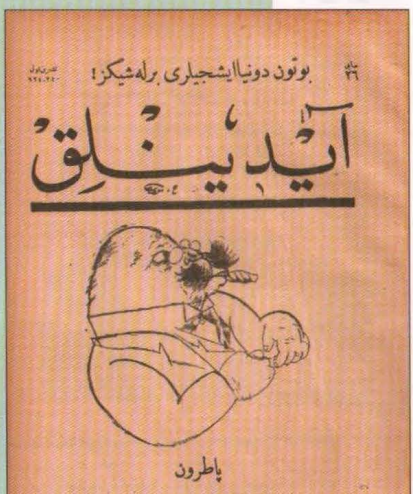
Fevziye, "Lenin ve Kadınlık", Aydınlık, sayı 26, Teşrinievvel 1924, s. 685-686.

Lenin yoldaş inkılapçı Marksizm nazariyatını kapitalizmin bugünkü şeraitine göre tatbik etmek çarelerini buldu. İşte Leninizm dediğimizde bu çarelerini ve bu yoldaki taktikayı gösteren usullerdir. Lenin Marks'ın proletarya diktatorası vasıtasıyla sosyalizme doğru çizdiği yolda yürüyebilmek için en sağlam istinatgâhın proletaryanın bizzat kendi kuvveti olduğunu bir esas olarak almakla beraber proletaryaya bu işi başa çıkarabilmek için müttefikler lazım olacağını takdir etti. İşte bu müttefiklerden en birincisi fakir köylüler ise ikincisi de kadınlıktır.

Lenin kadınlığı alelumum bir sosyalizm hadimi olarak kabul etmek suretiyle işçi sınıfına muavenete davet etmiyor. Lenin'in davet ettiği kadınlar, beyler, ağalar ve zenginler kadını değildir. O işçi fakir, köylü ve alelumum kendi emeğiyle geçinen kadınları sosyalizme davet etmektedir. Yalnız kadınları sosyalizme davet etmekle iktifa etmiyor, alelumum komünistlere de nasihat ediyor ki işçi ve köylü kadınlar iştirak etmedikleri takdirde komünist cemiyetinin kurulması mümkün değildir. Komünist cemiyetinin kurulmasında işçi köylü ve kendi enteğiyle geçinen bütün kadınları iştirak ettirmek lazımdır. Bu meselenin nazari cihetidir.

İlmi cihetine gelince; Lenin yoldaş en doğru yollarını göstermiş ve kendisi de o hususta çalışmıştır. "Bu kadınlara ait bir iştir" diye onu alelumum sosyalizm hayatını kurmak faaliyetine dair büyük vazifelerde ayırı etmemiştir. Kadınların bu hayatı kurmakta iştirakleri doğrudan doğruya umumi inkılab hayatının bir cüzü olduğunu fiilen göstermiştir. Mesela: kadınların maarif hayatına, sıhhiye işlerine, kadınlık ve analığın muhafazası; çocuklu kadınların ve küçük çocukların himayesi, kadınlığın kooperatife iştirak etmesi, kadınların şuralar teşkilatına yakından iştirakleri işçi kadınların komünist fırkasında çoğalmaları gibi mevzular üzerinde Lenin yoldaş bütün inkılab seneleri zarfında çalışmış ve bu hususta çalışmak isteyenlere doğru yolları göstermiştir. Lenin yoldaşın bu hususta en çok ehemmiyet verdiği şey işçi ailesinin tarz-ı maişetinin değişmesi ve iyileşmesidir. Kadını ev hayatına esir yapan aşçılık ve dadılığa bağlayarak ilmi, içtimai ve siyasi hizmetlere iştirak etmekten fiilen mahrum eden bugünkü aile usulü, bugünkü aile tarz-ı maişeti değişmedikçe gerek kadının, kurtulamayacağı ve gerek sosyalist heyet-i içtimaiyyesinin kurulamayacağı sarihtir. İşte bu sarahati bize açık gösteren ve bu yolda nasıl çalışmak lüzumunu öğreten Lenin yoldaştır. Bu talimat aynı zamanda kadınların ev esaretinden kurtuluşu ancak komünizm vasıtasıyla olabileceğini de ispat etmektedir.

Fevziye

Aydınlık, sayı 26 kapak resmi: Patron.

Volga boyu Tatarları ve Başkırlar'daki kadınlar. Her bir kesimin kendine göre kadın sorunu olduğunu vurgulayan yazar, Şûralar Hükümeti öncesi, yani Sovyet devriminden önce Azerbaycan, Tataristan, Buhara ve Türkistan'da kadınların tıpkı Türkiye'de olduğu gibi hoca ve molla korkusuyla tiyatroya gitmekten çekindiklerini, sahneye çıkamadıklarını, kalın perdelerle örtündüklerini yazıyordu. Oysa Şûralar Hükümeti ile birlikte "kara örtüler altında inleyen Rusya Müslüman kadınları dört beş seneden beri o kara örtüleri yırtmış, hayat sahasına atılmış, insanlık hukukuna malik, tiyatrolara, sahnelere iştirak ediyor"lardı.

Fevziye Hanım, Lenin'in ölümü üzerine kaleme aldığı "Lenin ve Kadınlık" başlığını taşıyan yazısında da kadın sorununa eğilmişti. Lenin devrimci Marksizm kuramını kapitalizmin o günkü koşullarına göre uygulama çarelerini bulmuş, Marx'ın proletarya diktatörlüğü aracılığıyla sosyalizme doğru çizdiği yolda yürüyebilmek için en sağlam dayanağın proletaryanın bizzat kendi gücü olduğunu belirtmişti. Ancak bu işi başarabilmesi için proletaryaya müttefikler gerekiyordu. Bu müttefiklerin en başında fakir köylülük geliyordu; ikincisi ise kadınlardı. Ancak, Lenin topyekûn kadınları sosyalizmin hadimi olarak kabul edip işçi sınıfına yardıma çağırmıyordu. Lenin'in davet ettiği kadınlar, beyler, ağalar ve zenginlerin kadınları değildi. O işçi, fakir, köylü ve genel olarak kendi emeğiyle geçinen kadınları sosyalizme çağırıyordu. Kadınları sosyalizme davet etmekle yetinmiyor, tüm komünistlere de nasihat ederek işçi ve köylü kadınların iştiraki olmaksızın komünist toplumun kurulmasının mümkün olmayacağını söylüyordu. Komünist toplumun kurulması için işçi, köylü ve kendi emeğiyle geçinen bütün kadınların iştiraki gerekiyordu.[10]

LEMAN SADREDDİN VE FEMİNİZM

Kısaca, kadının kurtuluşu *Aydınlık* çevresi için sosyalizmin inşasıyla birlikte ele alınması gereken bir husustu. Bu nedenle Leman Sadreddin aydın Türk kadınlarının feminizmin peşinden koşarak lakayt bir tavır almalarını ve ataletlerini insaniyetin hiçbir zaman affedemeyeceği bir hata olarak görüyordu. Artık Türk kadınının görevi, kadınlığın ve bilhassa çalışan ve ıstırap çeken kadınlığın haklarını tanımak için anlaşmak, örgütlenmek, birleşmek ve mücadele etmekti. Bunun da ötesinde dünyanın her köşesinde bu uğurda çalışan kadınlarla birlikte çalışmaktı. Ancak o zaman Türk kadını insanî görevini yapmış ve günahlarından kurtulmuş olacaktı. Gerçek saadeti, insanî hayatı vaat eden sosyalizm, mahrumiyet ve ıstırap sıtmaları içinde kıvranan zavallı Türk kadınlarının hürriyet ve saadete kavuşmasını, gözyaşlarının dinmesini, nasır bağla-

Aydınlık, sayı 31 kapak resmi: Fevkalade Gençlik Nüshası.

Neriman, "Lenin Köşeleri", Aydınlık, sayı 30, Şubat 1341 (1925), s. 804-805.

Onun acısı kalplerimizde, henüz sıcaklığını kaybetmedi... Ne geçen üç yüz altmış beş gün, ne de tahte'l-sıfır 35 derece soğuklar, hiçbir şey bu sıcaklığı kaybettiremez... Lenin, yine kütleleri yürüten, onları inkılaptan inkılaba koşturan büyük rehberdir... Değişen bir şey varsa o da her senenin 21 Kânunusanisinde bütün Rusya'yı kaplayan matem alaylarıdır... Her senenin 21 Kânunusanisi, milyonlarca ferdi taşıyan kütlelerin birer Lenin olmağa yemin ettiği gün olacak.

***

Lenin öldü... Fakat onun ismi, değil yalnız Rusya'da, bugün bütün dünyada yaşıyor... Hayatında çok mütevazı olan Lenin, kendisi hakkında tezahürat yapılmasına müsaade etmezdi... Şimdi o yok... Cihan proletaryasını öksüz bırakarak aramızdan çekildi... Lenin'i dünya proletaryasına tanıtmak, bilenlere unuttırmamak, bir vazife, bir borçtur.

Rusya'nın geniş halk kitleleri, Rusya'nın işçi ve köylüleri bu vazifeyi hemen yaptı... Bugün Rusya'nın en büyük şehirlerinden en ücra köylerine varıncaya kadar Lenin'i yaşatan "Lenin Köşeleri" var...

"Lenin Köşeleri" en büyük fabrikalardan, en küçük imalathanelere kadar yer tutar... Lenin köşeleri, şimendiferlerle tayyarelerde, vapurlarda bile bulunur. Her fabrikanın en iyi, en mutena bir yeri "Lenin Köşesi" namıyla ayrılmıştır... Orada Lenin'in bütün eserlerini, faaliyetini, hayatını, resimlerini, aile resimlerini velhasıl ona ait her şeyi mebzulen bulursunuz!.. Bütün işçiler, bütün köylüler... bütün komünistler Lenin'i kendi köşelerinde her an için yâd ederler... Okurlar... Ve onu kendileri için, onun faaliyetini kendi faaliyetleri için örnek yaparlar...

Sibirya'nın ıssız ve tenha steplerinde, Türkistan'ın vahşi çöllerinde giden trenler hile bir "Lenin Köşesi" taşırlar... Kendinizi Moskova'dan, inkılap merkezinden uzak duyduğunuz dakikalarda bile yine yakın olduğunuzu hissedersiniz!

Bahr-ı Muhit'in enginlerinde, Kızıl Rusya'dan çok uzak yerlerdeki vapurların en iyi kamaraları Lenin köşeleridir... Lenin Rusya'da bu kadar benimsenmiştir... Fakat Rus işçi ve köylüsü Lenin'i bildiği ve sevdiği kadar, bir Alman amelesi, bir Hint paryası, uzun saçlı bir Çinli de Lenin'i sever... ve tanır. Lenin bütün dünyaca bu kadar benimsenmiştir.

***

Cihan inkılabının temelini kuran Lenin bir sene evvel bugün ölmüştü. Onun acısı kalplerimizde, sıcaklığını henüz kaybetmedi. Ne geçen üç yüz altmış beş gün, ne de tahte'l-sıfır 35 derece soğuklar, hiç, hiçbir şey bu sıcaklığı kaybettiremez. Biz bunu, çok derinden duyuyoruz. Fakat, ne olsa da, büyük rehber bize sanatını aşıladı. Artık korkmadan haykırabiliriz:

Lenin öldüyse Leninizm yaşayacaktır!

Neriman

Kitleleri yürüten büyük rehber öleli işte tam bir sene oluyor... Geçen sene bugünlerde Rusya baştan başa Lenin'in matemiyle sarsıldı. En müşkül dakikalarda herkesten iyi ileriyi gören Lenin, en fırtınalı gecelerde fenerı en önce seçen büyük bir rehber bir sene evvel bugün ölmüştü...

mış ellerinin rahat etmesini ve yalnız gerçek bir aşkla aile kurmasını sağlayacaktı. Bu amaçla mukaddes bir mücadeleye girilecekti. İnsaniyetin ve gerçek aşkın zaferi için, yorulmadan, korkmadan ve her türlü mahrumiyete, fedakârlığa katlanarak diğer ülke kadınlarıyla ortak bir mücadele verilecekti. Yakın bir istikbalde, sosyalizmin "kızıl nurlu ışıkları" altında, yeni ve mesut toplum kurulduğu zaman kadınlar bütün meşakkatlerinden, ıstıraplarından kurtulmuş olacaklardı.

Lenin'in ölümü üzerine *Aydınlık* çevresinde kaleme en yoğun sarılanlar yine Türkiyeli Marksist kadınlar oldu. Bunlar arasında dört isim, Leman Sadreddin, Şaziye Sabiha, Fevziye Hanım ve Neriman Hanım öne çıkıyordu. Leman Sadreddin'in Lenin yazısı 19. sayıda yer almıştı ve biyografik bir metindi.[1] Lenin'in gençliğinden itibaren devrimci bir çizgiye yönelişini, teşkilatçılığını, sürgünde ve yurtdışında geçirdiği evreleri, *Iskra* başta olmak üzere yayın etkinliklerini, Rus ihtilalinin hazırlık evrelerini uzun makalesinde ayrıntılarıyla ele alıyordu. Son satırlarında, Zinoviyev'e atfen Lenin'in Fransız Devrimi'ndeki Marat'ya benzetildiğini kaydediyor, tarihin Lenin'e daha yaver davrandığını, Marat'nın ancak öldükten sonra halk nazarında yükseldiğini, Lenin'in ise hayattayken bütün Rus milleti tarafından takdis ve taziz edildiğini söylüyordu. Lenin, milyonlarca köy ve şehir proletaryasının Marat'sıydı. Leman Sadreddin, "Marat'nın halka karşı olan derin sadakatini, sadeliğini, halkın ruhu hakkında derin vukufunu, 'aşağı tabaka'nın tükenmez gücüne güvenini alınız ve bunlara Marksizm hakkında yüksek bir vukuf, demir irade, derin bir tahlil gücünü ekleyiniz, o zaman Lenin'in şahsiyetine ulaşırsınız" diyecekti.

ŞAZİYE SABİHA VE LENİN

Lenin'in ölümü üzerine en duygusal yazıları yazan isim Şaziye Sabiha idi. Şaziye Sabiha, Lenin'in ölümünün ardından üç yazı kaleme almıştı: "Lenin Sayfası: Lenin'in Başı Ucunda",[2] "Lenin'in Mezarında"[3] ve "Lenin Sayfası: Lenin Söylüyor!".[4]

"Lenin'in Başı Ucunda", edebi bir üslupla, Lenin'in ölümünün duyulması üzerine Moskova'da yaşanan kaosu anlatıyordu. O anı Şaziye Sabiha şu satırlarla ifade ediyordu: "Bütün dünyanın birden nefesi kesilir gibi bir şey oldu. Sanki denizler karaları bastılar. Sanki arz birdenbire hareketinden kaldı. Ucu bucağı bulunmayan yüz milyonlarca insanlık bir cemiyet sanki bir anda, bir nefesle teslim-i ruh etti. ... Bugün Moskova ayakta... Bugün âlem başka bir fırtına ile çalkalanıyor. Fabrikalar durmuş, mektepler, kışlalar boşalmış, köylüler kulübelerini bırakmışlar, Moskova'da bugün mahşer var, Moskova bugün taşıyor."

"Lenin'in Mezarında" ise Lenin'in katafalka konmuş bedenini Sovyet halkının ziyaretine ayırmıştı. İlk satırlar Troçki'den bir alıntıydı: "Seni daha bir dakika fazla yaşatabilmek için damarlarındaki kanı seve seve senin vücuduna zikredecek bütün dünyada nice milyonlarca insan bulunurdu." Üçüncü yazı "Lenin Söylüyor" bir mersiyeydi. Şaziye Sabiha'nın Lenin'in bir konuşmasını dinlemeye, Kremlin'e giderkenki duygularını dile getiriyordu. Salonda Troçki, Zinoviyef, Radek, Kamenef, Krupskaya, Klara Zetkin, devrimin en önde gelen şahsiyetleri hazır bulunuyordu. Bu arada yazar Kremlin'i ayrıntılarıyla tarif ediyor, Lenin'i dinlemeye dünyanın dört bir yanından gelen işçi temsilcilerini tanıtıyordu. Yazı şu satırlarla sonlanıyordu: "Lenin birdi, öldü. Fakat bugün yüz binlerce yüz milyonlarca Leninler var ve biz her birimiz o yüz binlerden biriyiz!..."

Fevziye Hanım'ın yazısı yukarıda belirtilen "Lenin ve Kadınlık"[5] da Lenin'in ölümü üzerine kaleme alınmıştı. *Aydınlık*'ta yer alan son kadın yazar Neriman Hanım'ın yazısı "Lenin Köşeleri"[6] başlığını taşıyordu. Ölümü ertesi geçen bir yıl içerisinde anılma şeklini dile getiren bu yazı, Lenin'in ölümünden tam bir yıl sonra derginin 30. sayısında yer aldı. Lenin'in anısını yaşatmak üzere ülkenin en büyük şehirlerinden en ücra köylerine varıncaya kadar Lenin köşeleri kurulmuştu. Her fabrikanın en mutena mevkii "Lenin köşesi"ne dönüştürülmüştü. Orada Lenin'in bütün eserleri yer alıyor, etkinlikleri, hayatı resimlerle canlandırılıyordu. Sibirya'nın ıssız, tenha steplerine, Türkistan'ın çöllerine giden trenlerde bile birer "Lenin köşesi" bulunuyordu. Deniz hatlarında, gemilerin en güzel kamaraları "Lenin köşesi"ydi. Lenin ölmüştü ama eksi 35 derece soğukta bile kalplerde onun sıcaklığı yaşıyordu. Ve Neriman yazısını şu satırla bitiriyordu: "Lenin öldüyse Leninizm yaşayacaktır!"

Lenin'in ölümü Türk basınında geniş yer aldı. Ama en duygusal yazılar *Aydınlık* dergisinin kadın yazarlarının kaleminden çıktı. *Aydınlık* otuz bir sayı yayımlanabilmişti. Türkiye'de Marksizmi bilimsel tabanına oturtan dergi olarak bilinegeldi. Ama bunun yanı sıra ikinci bir özelliği daha vardı. Kadın yazarların derginin sayfalarında yer almasına özen gösterilmişti. Bugüne kadar Türkiye'de bu yoğunlukta kadınlara, erkeklerle birlikte, ayrım gözetmeksizin yer veren başka bir fikir dergisi görülmediği söylenebilir.

DİPNOTLAR

1 Leman Sadreddin, "İnkılâb Kadınları", *Aydınlık*, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 507-508.
2 "Sovyet Rusyası'nda Kadın Himayesi", *Aydınlık*, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 512.
3 "Kadın Meselesi", *Aydınlık*, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 507-508
4 Sadreddin Celâl, "Vladimir İlyiç Ulyanof Lenin", *Aydınlık*, sayı 20, Şubat 1340 (1924), s. 514-519.
5 Şevket Süreyya, "Lenin ve Leninizm", *Aydınlık*, sayı 20, Şubat 1340 (1924), s. 519-523.
6 Şefik Hüsna, "Içtimaî İnkılâb ve Kadınlarımız", *Aydınlık*, sayı 2, 1 Ağustos 1921, s. 35-40.
7 Leman Sadreddin, "İnkılâb Kadınları", *Aydınlık*, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 507-508.
8 Saadet, "Kadınlık İçin...", *Aydınlık*, sayı 15, Mayıs 1923, s. 396-398
9 Sovyetler Rusya'sında Kadının Himayesi", *Aydınlık*, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 512.
10 Fevziye, "Lenin ve Kadınlık", *Aydınlık*, sayı 26, Teşrinievvel 1924, s. 685-686.
11 Leman Sadreddin, "Lenin", *Aydınlık*, sayı 19, Teşrinisani 1339 (1923), s. 504-507.
12 Şaziye Sabiha, "Lenin Sayfası: Lenin'in Başı Ucunda", *Aydınlık*, sayı 21, Mayıs 1340 (1924), s. 601-603
13 Şaziye Sabiha, "Lenin'in Mezarında", *Aydınlık*, sayı 25, Eylül 1340 (1924), s. 648-649.
14 Şaziye Sabiha, "Lenin Sayfası: Lenin söylüyor!...", *Aydınlık*, sayı 26, Teşrinievvel 1340 (1924), s. 679-681
15 Fevziye, "Lenin ve Kadınlık", *Aydınlık*, sayı 26, Teşrinievvel 1340 (1924), s. 685-686.
16 Neriman, "Lenin Köşeleri", *Aydınlık*, sayı 30, Şubat 1341 (1925), s. 804-810

SOFYA'DA MEDFUN BİR OSMANLI SULTANI
V. MURAD'IN KIZI FATMA SULTAN*

CENGİZ YOLCU

V. Murad'ın kızı Fatma Sultan, geçirdiği beyin kanaması neticesinde Sofya'da hayatını kaybetmişti. Benim için önemli olan ve bu çalışmayı hazırlamama etki eden husus, sultanın kesin ölüm tarihini tespit etmektir. Zira, Osmanlı hanedanı ve sürgünü üzerine yapılan birçok yayında 20 Kasım 1932 olarak belirtiliyorsa da, bu tarihi iki yıl öncesine çekecek görsel bir kanıt ve bu kanıtı teyit edecek gazete haberleri mevcuttur.

Fatma Sultan ve ailesi. Ayaktakiler: Sultanzade Mehmed Ali Beyefendi, Sultanzade Celaleddin Beyefendi ve Hadice Hanımsultan. Oturanlar: Fatma Sultan ve Damad Refik Bey.

Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı: Vatan ve Menfâda Gördüklerim ve İşittiklerim*, haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu, Ihtisas Yayın Kredi Yayınları, 2012, s. 183.

İSTANBUL'DAN AVRUPA'YA:

Âcizeleri hayat-ı mazisiyle hâl-i pür-melalı herkesçe ma'lum olan merhum Murad Han-ı Hamis'ın küçük kerimesiyim. Büyük bir halkçı olan ve kendisini bütün halka sevdirmiş bulunan bedbaht pederim perestiş ettiği milleti için beslediği amal-i hayırhahane ve hidemat-ı vatanperveranesini bi-hasbi'l-kader ma'a't-te'essüf bi'l-fiil izhar edemediği gibi ebediyete tevdi olunduğu güne kadar mevkûf yaşaması dolayısıyla kendisi gibi bedbaht olan bu evladı için dahi hiçbir istikbal temin edememişti.[1]

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâleti'ne ve Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne hitaben kaleme alınan 22 Teşrinisanı 1340 [22 Kasım 1924] tarihli bu mektubun altında Fatma binti Sultan Murad Han kerimesi imzası yer almaktadır. "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair" 3 Mart 1340/1924 tarihinde kabul edilen 431 numaralı kanun dahilinde ülke dışına gönderilen 155 Osmanlı hanedan azası ve mensupları arasında eşi Mahmud Refik Bey ve üç çocuğu ile birlikte Fatma Sultan da bulunmaktaydı.[2] Kanunun yürürlüğe girdiği 6 Mart tarihinden sonra İstanbul'dan ayrılmaya başlayan Osmanoğlu ailesi üyeleri çok kısa bir zaman zarfında Avrupa'nın farklı kentlerine yerleşecekti. Mart ayının ortalarında Peştegarına giren trenden V. Murad'ın torunu Behiye Sultan'ın (1881-1948) yanı sıra bir padişah kızı ve ailesi de inmişti. Şehrin yeni sakinleri olmaya aday bu kışiler Fatma Sultan, eşi Mahmud Refik Bey ve hayattaki üç çocukları Ayşe Hadice Hanım ile Mehmed Ali ve Celaleddin Beylerdi.

29 Cemaziyülahır 1296 [20 Haziran 1879] tarihinde[3] Çırağan Sarayı'nda dünyaya gelen Fatma Sultan, babası mahlu İtahttan indirilmişl Padişah V. Murad'ın Resan Hanım'dan (1860-1910) doğan en küçük kızıydı. Bir süre ailesiyle Çırağan Sarayı'nda yaşayan Fatma Sultan, babasının isteği üzerine ablalarıyla birlikte Yıldız Sarayı'na nakledildi. Babasının 1904 yılındaki ölümünden sonra amcası Padişah II. Abdülhamid tarafından 29 Temmuz 1907'de Karacehennemzade Mahmud Refik Bey ile evlendirildi.[4]

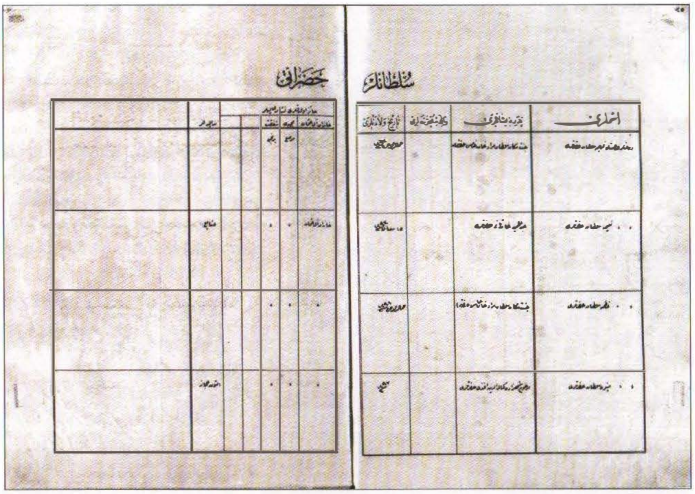
Mahmud Refik Bey, 1826'da yeniçeri odalarının yıkılması esnasında kışlayı top ateşine tutan Karacehennem İbrahim Ağa'nın soyundan gelen, II. Meşrutiyet'ten evvel Aydın valisi olup, meşrutiyetin ilanıyla birlikte yeniden açılan Ayan Meclisi üyeliğine getirilen İbrahim Faik Bey'in oğluydu.[5] Damat Refik Bey, yıllar sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hitaben yazdığı bir mektupta, istemeyerek yaptığını ima ettiği evliliğinin hangi şartlarda gerçekleştiğini şu satırlarla anlatacaktı:[6]

> 26 yıldan beri vatan dışında perişan ve yurt hasretile yaşayan bendeniz eski ayan azasından Faik beyin oğluyim. Rahmetli babam İzmir valisi iken Osmanlı padişahlarından ikinci Abdülhamid'in bir iradesile İzmir'den İstanbul'a celpedilerek beşinci Murad'ın kızı Fatma Sultanla evlendirildim. Evlenme merasiminde babamın bulunmasına bile müsaade etmeyen müstebit bir hükümdarın idaresine karşı koymak imkânsızlığı ve böyle bir hareketin doğuracağı felâket takdir buyurulur.[7]

Yeni evli çifte Ortaköy'de ablaları Fehime Sultan'ın sarayının yakınındaki[8] Esma Sultan Yalısı tahsis edildi.[9] 20 Ocak 1909'da doğan ikiz çocukları Ayşe Hadice (d. Receb 1326 [Temmuz-Ağustos 1908]-ö. 1968)[10] ve Mehmed Ali'nin (d. Receb 1326 [Temmuz-Ağustos 1908]-ö. 1981)[11] ardından 1910 yılında doğan kardeşleri Mehmed Murad (d. Receb 1327 [Temmuz-Ağustos 1909])[12] 1911 senesinin başında vefat etti. En küçük çocuk Mehmed Celaleddin (ö. 1997) ise 23 Nisan 1916 günü dünyaya geldi.[13]

Hilafetin ilgasını ve hanedan mensuplarının Türkiye sınırları haricine çıkarılmasının şartlarını düzenleyen kanun, ülkeden ayrılmak zorunda kalanlara on günlük bir müddet vermişti. Buna karşın Fatma Sultan o sırada kızamık hastalığı geçirdiğinden, iyileşene dek İstanbul'da kalmasına müsaade edildi. Bu suretle, hanedan üyeleri içinde ülkeyi en son terk edenler Fatma Sultan ve ailesi oldu.

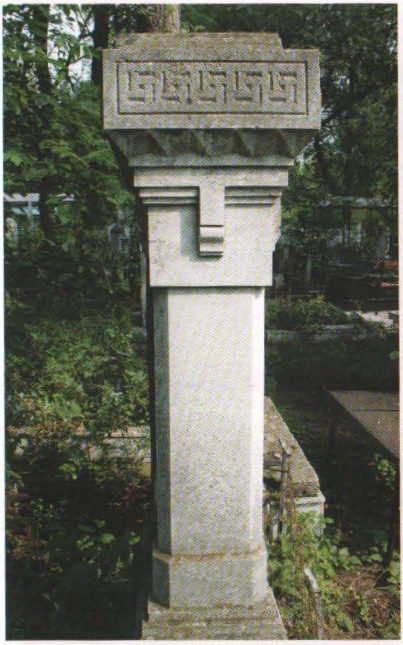
İstanbul'dan gelen son sürgünleri taşıyan trende bulunan Behiye Hanım kendilerini karşılamaya gelen yeğeni, V. Murad'ın oğlu Mehmed Selahaddin Bey'in torunu olan Ali Vasıb Bey ile birlikte giderken, Fatma Sultan ve ailesi de Brittania Oteli'ne geçti.[14] Bir iki hafta burada kaldıktan sonra, Avusturya'da ikamet etmek üzere Budapeşte'den ayrılarak Viyana'nın güneyindeki Mödling'e yakın Maria Enzersdorf köyüne yerleştiler.[15] Kesin olarak hangi tarihte Avusturya'dan ayrıldıklarını tespit edememekle birlikte, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, Sofya Elçiliği'nden yazılan bir belgeden Fatma Sultan ve ailesinin başvuruları üzerine 19 Eylül 1925 tarihinde Viyana Bulgar Sefarethanesi'nden kendilerine vize verildiğini anlıyoruz.[16] Aynı gömlekte yer alan farklı tarihlerdeki diğer iki yazışma ise ailenin Sofya'ya gelişinden itibaren bulunduğu adresleri işaret etmektedir. 1925 yılı sonlarına tarihlenmiş olan yazışmada Bulgaristan'ın başkentine yerleşen Fatma Sultan'ın eşi ve çocuklarıyla beraber [Hanı] Asparuh Sokağı, 21 numarada ikamet ettikleri belirtilmektedir.[17] Han Asparuh Sokağı, günümüzde Sofya'nın en merkezi konumdaki caddesi Vitoşa Bulvarı ve ona paralel uzanan Hristo Botev Bulvarı arasındaki bağlantıyı sağlayan sokaklardan biridir. Yaklaşık iki yıl sonra yapılan, 3 Haziran 1927 tarihli başka bir yazışmada ailenin Hristo Botev Sokağı'nda 6 numarada yaşadıkları belirtilir.[18] Fatma Sultan ile eşi Mahmud Refik Bey'in hangi amaçla Sofya'ya yerleşmeyi tercih ettiğine dair kesin bir hüküm vermek kolay değildir. Hanedanın büyük kısmı Batı Avrupa ülkelerinde ikamet etmeyi seçmişken bu ailenin Sofya tercihleri üzerine ancak birkaç varsayımda bulunulabilir. Ekrem Buğra Ekinci *Sürgündeki Hanedan* adlı kitabında söz konusu seçimi Fatma Sultan'ın dindarlığına, camisi ve Müslümanı bulunan, memlekete yani İstanbul'a yakın bir mahal olmasına dayandırır.[19] Bu yoruma yalnızca ve kısmen, İstanbul'a yakınlık açısından katılmak mümkündür; yoksa dini vecibeleri yerine getirmeye imkân tanıyacak ibadethane sayısı ve eski payitahta yakınlık durumu göz önüne alındığında Filibe daha uygun bir seçenek olabilirdi. Yakınlık hususunu dikkate alacaksak, farklı bağlantılar elde etme ve iş kurma fırsatları daha çeşitli olan, görece daha kozmopolit bir şehir konumundaki bu komşu başkentin tercih edildiği düşünülebilir. Fatma Sultan ile Mahmud Refik Bey'in vekil-i umurları olan Zeki Bey'in ve ailenin hizmetindeki birkaç kalfanın sıklıkla İstanbul'a gidip geldikleri Sofya Elçiliği'nin düzenlediği raporlarda belirtilmiştir.[20] Sultanın gelini Telgüzar İris Hanımefendi de ailenin İstanbul'dan giderken

Fatma Sultan'ın Hanedan Defteri'ndeki kaydı.

yanlarında bulunan sekreteri Zeki Efendi'nin "Ben sizi memleketime götüreyim" dediğini, ailenin de bu teklif üzerine Sofya'ya yerleştiğini ifade etmiştir.[21]

Nitekim birkaç yıl içerisinde sürgündeki ailenin yaşantısını derinden etkileyecek bir hadise meydana geldi.

Fatma Sultan'ın mezartaşının batı tarafından detay.

Fatma Sultan geçirdiği beyin kanaması neticesinde hayatını kaybetti.[22] Ancak benim için önemli olan ve bu çalışmayı hazırlamama etki eden husus kesin olarak sultanın ölüm tarihini tespit etmektir. Zira, Osmanlı hanedanı ve sürgünü üzerine yapılan, dolayısıyla Fatma Sultan'a yer veren birçok yayında sultanın vefat tarihi 20 Kasım 1932 olarak belirtilmektedir.[23] Buna karşın sultanın vefat tarihini literatürde yerleşmiş olan tarihten iki yıl öncesine çekecek görsel bir kanıt ve bu kanıtı teyit edecek gazete haberleri bulunmaktadır.

Sofya Merkez Mezarlığı'nda bakiye-i vücutları bulunan binlerce kişiden biri olan Fatma Sultan'ın mezar taşını tarihi bir vesika olarak değerlendirdiğimizde, sultanın literatüre yerleşmiş ölüm tarihini düzeltmek gerekir, zira hem eski Türkçe hem de Bulgarca yazılmış mezar taşı kitabelerinde vefat tarihi 1930 yılına işaret etmektedir. Bu durumda V. Murad'ın en küçük kızının 1879 yılında Çırağan Sarayı'nda başlayan hayat serüveninin yarım asır sonra komşu ülke toprağında 23 Kasım 1930 tarihinde sona erdiğini söylemek mümkün olmaktadır. Mezar taşının yanı sıra Şumnu'da neşrolunan *İntibah* gazetesinin[24] 28 Teşrinisani 1930 tarihli nüshasındaki "Bir İrtihâl" ile Sofya'da yayımlanan *Rehber* gazetesinin[25] 29 Teşrinisani 1930 tarihli nüshasındaki "Teessür" başlıklı haberler hem sultanın ölüm tarihinin 23 Kasım 1930 olduğunu teyit etmekte hem de vefatından sonraki cuma günü Sofya Camii'nde mevlidinin ve hatm-i şerifinin okunduğunu bildirmektedir:

> Teessür
>
> 1926 senesinden beri Sofya'da ikamet etmekte olan Sultan Murad-ı Hamis kerimesi Fatma Sultan hazretleri ikamet etmekte oldukları hanelerinde Teşrinisani'nin 23'üncü pazar günü seyelan-ı dem-i dimağiden âlem-i bekaya rıhlet etmiştir.
>
> Cenazesinde Sofya'da bulunan yerli ve misafir birçok Müslümanlar ve Hıristiyanlar hazır bulunmuş, ihtiramatla Sofya Mezarlığı'na defn-i hak-ı ıtır-nak eylemiştir.
>
> Merhume-i müşarünileyha haluk, fukaraperver bir prenses idi [.] Merhume-i müşarünileyhaya rahmet ve gufran[.] aile-i kederdidesine sabr-ı cemil dileriz.
>
> Cuma gecesi Sofya Camii-i Şerifi'nde mevlidi ve hatm-i şerif kıraat olunarak merhume-i müşarünileyha ruhuna ihda edilmiştir.[26]

GERİ DÖNÜŞ

Sultanın vefatından sonra eşi Mahmud Refik Bey'in Fransa'ya Nice kentinde Nice 80, Rue Maréchal Joffre adresine yerleştiği tespit edilebilmektedir. Refik Bey, 18 Nisan 1949'da kabul edilerek 25 Nisan'da *Resmi Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe giren 5370 sayılı Pasaport Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun'a dayanarak Türkiye'ye geri dönüş için başvuru yaptı. Ancak söz konusu kanunun birinci ek maddesinde yer alan hanedan azasından biriyle evli olup da çocuk sahibi olmayanların Türkiye'ye gelmesine Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmesi hükmü ve Refik Bey'in Fatma Sultan'dan doğmuş olan üç çocuğu gerekçe gösterilerek bu başvuru reddedildi.[27] 1950 Mayıs'ında Tek Parti iktidarının yerini Demokrat Parti'ye bırakması Refik Bey için yeni bir umut oldu ve Türkiye'ye dönebilmek ümidiyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hitaben bir mektup kaleme alma fırsatı yarattı. Sürgünün sona ermesi talebinin yinelendiği mektubun en can alıcı cümleleri şunlar olsa gerektir:

> 65 yaşındayım, memleketimde ölmek istiyorum. Uzun yıllardan beri yabancı illerde geçen hayatımın safhaları tahkik buyrulsun, çocuklarımla birlikte yurda dönmekliğimize küçük bir engel bulunduğu takdirde hayatımızın sonuna kadar daha derin sefaletler içinde gurbette sürünmeğe kendimizi müstahak buluruz.
>
> Son C.H.P Hükümeti nasıl bir düşünceyle olduğunu anlıyamadığımız 18 Nisan 1949 tarih ve 5370 sayılı kanunun 1. inci ek maddesindeki hükmü kanuna ilâve ederek yıllardan beri içimizde büyüyen ana vatana dönme ümidimizi kırmıştır.
>
> Bendeniz ve soyadımı taşıyan çocuklarımın 20 sene evvel vefat eden karım Fatma Sultan'la hiçbir alakamız kalmadığına göre çok değerli ve merhametli bir Türk Babası ve adalet sığınağı olan, ve dünya Demokrat milletlerinin reislerine nümune olan sizlerin, zavallı bir vatandaşınızın dileğine ilgi göstereceğinize ve mahzun, bigünah yavrularıyla birlikte ıstıraplarına son verdireceğinize inanarak, insan hakları-

na hörmet eden yeni Demokrat Hükümetiniz'in adalet eşiğinde tekrar diz çöküp yalvarıyoruz.[28]

Nihayet, Haziran 1952'de Mahmud Refik Bey'in ve sürgündeki birçok hanedan mensubunun beklediği haber geldi. Hilafeti ilga eden ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasını düzenleyen 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı kanunun ikinci maddesini değiştiren yeni bir kanuni düzenleme yürürlüğe girdi. 16 Haziran 1952'de kabul edilen ve bir hafta sonra, 23 Haziran'da *Resmi Gazete*'de yayımlanan 5958 sayılı kanuna göre Osmanlı padişahları sulbundan olan erkek üyeleri haricindeki hanedan azalarının Türkiye'ye girişleri ve ülkeden transit olarak geçişlerinin üzerindeki yasak kaldırıldı. Yirmi sekiz yıl süren sürgünün ardından Türkiye'ye dönebilen Refik Bey, dönüşürün üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra aynı yıl içinde hayatını kaybetti, 1941 senesinde vefat eden babasının Merkezefendi Mezarlığı'nda bulunan kabrine defnedildi. İkiz çocuklarından Ayşe Hadice Hanım ve Mehmed Ali Bey 15 Temmuz 1953 tarihinde Türk vatandaşlığına kabul edildi.[29] Ailenin en küçük oğlu Mehmed Celaleddin Bey 14 Temmuz 1944'te Telgüzar Hanım'la evlendi, 22 Ekim 1955 tarihinde Türk vatandaşlığını kazandı.[30] Sofya'da evlenen Celaleddin Bey ile Telgüzar Hanım'ın (ö. 2014) 1945'te oğulları Faik Bey (ö. 1993), 1956 yılında da Resan ismini verdikleri kızları dünyaya geldi. Aile üyeleri İris soyadını kullandı.

Osmanlı hanedanının soy kütüğüne bakıldığında sürgündeki günlerini Fatma Sultan ve ailesi gibi Sofya'da geçiren ve hatta hayata gözlerini bu şehirde yuman başka hanedan üyeleri de mevcuttur. Ancak işaret ettiğim üzere Sofya Merkez Mezarlığı'na giderken tasavvurum ve beklentilerim tamamen başka istikametteydi. Rastlantının ve belki de şansımın sevkiyle mezarlığın Müslümanlara ayrılmış bölümünde V. Murad'ın en küçük kızı olan Fatma Sultan'ın mezarına tesadüf ettim. İki dilli olan mezar taşı kitabesinin Osmanlıca tarafında yüksek ihtimalle babası V. Murad'ın tuğrası yer alırken, Bulgarca kaleme alınmış tarafında ise Avrupai bir taç bulunmaktadır. Ne yazık ki, hem tuğra hem de taç, mezarı ilk defa gördüğüm Ağustos 2013 tarihinde de en son ziyaretim olan Temmuz 2017'de de kırık haldeydi ve taşın yüzeyine sert bir aletle vurulduğu aşikârdı. Bir diğer önemli nokta ise, şimdiye dek literatüre yerleşmiş haliyle 20 Kasım 1932 olarak belirtilmekte olan sultanın ölüm tarihinin mezar taşı kitabelerinde 23 Kasım 1930'u [23 Teşrinisani 1930 ve 2 Receb

Fatma Sultan'ın mezartaşının Osmanlıca kitabesi.

Fatma Sultan'ın mezartaşının güney istikametine bakan Osmanlıca kısmı.

Tuğra (Kırık olduğundan dolayı tam olarak tespit edilemese de V. Murad'a ait olması muhtemeldir)
Osmanlı padişahlarından cennet-mekân Sultan Murad-ı Hamis hazretlerinin kerimeleri olub
hasbe'l-kader bu diyâr-ı gurbette
rahmet-i rahmana iltica eden mağfiretlü leha Fatma Sultan hazretlerinin kabr-i münevverleridir.
23 Teşrinisani sene 1930-2 Receb Pazar sene 1349

Fatma Sultan'ın mezartaşının Bulgarca yazılı kuzey istikametine bakan yüzü.

1349] gösterecek şekilde kazınmış durumda olmasıydı. Dolayısıyla tarihin bu sessiz ve hareketsiz kaynağını dikkate alarak mevcut bilgileri güncellememiz gerekecektir.

CENGİZ YOLÇU
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

Принцеса Фатме-Султанъ
Дъщеря на Отоманския Владетель
Султанъ Мурадъ V
Починала на 23 Ноември 1930г.
Въ София
Пѫтниче, приближи съ лю-
Бовь и Молитва това Мѣсто
Където почива прахътъ на
Тая свѣтля покойница чията
Душа е чиста и кротка.
Тя е невинна жертва на
Преврата въ отечеството си
И намери прибѣжище въ ху-
Бавата Българска земя. Но
Жестоката сѫдба отреди
Прахътъ й да остане тукъ
За вѣчни времена.

Bulgarca kitabenin tercümesi:
Osmanlı hükümdarı sultan V. Murad'ın kızı Prenses Fatma Sultan 23 Kasım 1930'da Sofya'da vefat etti.
Ey yolcu, temiz ve narin ruhlu bu münevver merhumenin bakiye-i vücudunun yattığı bu yere sevgi ve dua ile yaklaş. O ki, kendi vatanındaki ihtilâlin masum bir kurbanıdır ve güzel Bulgaristan toprağında kendine bir sığınak bulmuştur. Heyhat, zalim kader merhumenin bakiye-i vücudunun sonsuza dek burada kalmasına hükmetti.

DİPNOTLAR

* Metni okuyarak değerli önerilerini benimle paylaşan Kemal Beydilli, Mehmet Ö. Alkan, Ali Akyıldız, Davut Erkan, Hasan Ali Çakmak ve Sinan Kaya'ya teşekkür ederim.

1 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30 10 0 138 990 7 Lef 4.

2 Osman Selahaddin Osmanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Hanedanı* (İstanbul: İSAR, 1999), s. 5.

3 Fatma Sultan'ın Hanedan Defteri'ndeki kaydı Aynı kayıtta Hanedân-ı Âl-i Osmân, Murassa Mecidi ve Birinci Rütbeden Şefkat nişanlarını hamil olduğu da belirtilmektedir. BOA, A.{DVNS}.HND. d.00002, sayfa 40.

4 Jamil Adra, *Genealogy of the Imperial Ottoman Family* (Paris: 2005), s. 21.

5 Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Rical*i *(1839-1922): Prosopografik Rehber* (İstanbul: ISIS, 1999), s. 21 ve H. Aliyar Demirci, İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi (1908-1912) (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), s. 70-71

6 Alıntılardaki yazım yanlışlarına dönemin üslubunu ve metinlerin orijinalliğini yansıtması amacıyla müdahale etmedim.

7 BCA, 30 10 0 41 242 3 Lef 2.

8 Nahid Sırrı Örik, "V. Murad'ın Kızları", *Tarih Dünyası* 3/22 (1 Nisan 1951): 938.

9 Mahmut Sami Şimşek, İstanbul'un 100 Yalısı (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2011), s. 23

10 BOA, A.{DVNS}.HND, d.00001, sayfa 80.

11 BOA, A.{DVNS}.HND, d.00001, sayfa 65

12 BOA, A.{DVNS}.HND, d.00001, sayfa 66.

13 Adra, *age*, s. 21.

14 Ali Vâsıb Efendi, *Bir Şehzadenin Hâtıratı: Vatan ve Menfâda* Gördüklerim ve İşittiklerim, haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), s. 182.

15 *Age*, s. 184.

16 BOA, HR. SFR (04) 927/132 Lef 8-1

17 BOA, HR. SFR (04) 927/132 Lef 1-1. Hâlbuki Fatma Sultan'ın vefatını duyuran haberlerde sultanın ve ailesinin 1926 yılından beri Sofya'da ikamet etikleri belirtilmiştir. *Rehber*, 29 Teşrinisani 1930, s. 3 ve İntibah, 28 Teşrinisani 1930, s. 1

18 BOA, HR. SFR (04) 927/132 Lef 12-1 Kanaatimce belgede geçen Hristo Botev Sokağı ifadesi metinde belirttiğim aynı ismi taşıyan bulvarı işaret etmekte. Zira günümüzde Hristo Botev Sokağı adını taşıyan yer şehrin çok dışında bulunmakta Ailenin adres değişikliği vaki olduysa Han Asparuh Sokağı'yla kesişen Hristo Botev Bulvarı'na taşınmaları daha muhtemeldir, zira belirtilen adres iki sokağın kesiştiği noktada bulunmakta, binanın giriş kapısı Hristo Botev Bulvarı'na açılmaktadır

19 Ekrem Buğra Ekinci, *Sürgündeki Hanedan: Osmanlı Ailesinin Çileli Âsrı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), s. 231.

20 BOA, HR. SFR (04)927/132 Lef 12-2

21 *Hürrem Sultan'ın Torunları: Osmanlı Hanedanının Kadınları Anlatıyor*, haz. İnci Döndaş ve Ali Serim (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), s. 198.

22 *Rehber*, 29 Teşrinisani 1930, s. 3

23 Osmanoğlu, Ali Vâsıb Efendi, Adra ve Ekinci'nin burada anıları eserlerine bkz.

24 Başyazarı H. Yusuf Şinasi olan *İntibah* gazetesi 23 Aralık 1927'de yayımlanmaya başlamış, 1931 yılında 74. sayısı ile yayın hayatını sonlandırmıştır. Kemalist devrimlere muhalefet ettiği gerekçesiyle Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türk Gazeteciliği (1865-1985)* (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990), s. 25-26.

25 Türker Acaroğlu, eski Vakıflar Müdürü Mehmed Celâl'in müdürü ve başyazarı olduğu *Rehber* gazetesinin "Bulgaristan Müslümanlarının faydalarını gözetir bitaraf Türk gazetesidir" düsturuyla haftalık olarak Sofya'dan çıktığını, 21 Ocak 1928'den 29 Temmuz 1933'e kadar 288 sayı olarak yayımlandığını belirtir. Gazete ekseriyetle eski yazı ile yayımlanmakla birlikte bazı yazılar Latin harflidir. Acaroğlu, *age*, s. 37

26 *Rehber*, 29 Teşrinisani 1930, s. 3. Fatma Sultan'ın vefatı haberlerinin yer aldığı *Rehber* ve İntibah gazetelerinin kopyalarını benimle paylaşmak lutfunda bulunan Bulgaristan Yüksek İslam Şurası Başkanı Sayın Vedat Ahmed Bey'e teşekkürlerimi sunarım.

27 BCA, 30 01 00 00 17 97 20

28 BCA, 30 01 00 00 41 242 3 Lef 2-3.

29 BCA, 30 18 01 02132582.

30 BCA, 30 18 01 02 141 91 9

31 19. yüzyılın ortalarına kadar Bulgar alfabesinde standartlaşmış harfler mevcut değildir. 1860'ların sonunda Bulgarca doğu diyalekti esas alınarak standart hale getirilmeye çalışılmıştır. 1945 yılında Bulgarca imlânın basitleştirilmesi amacıyla fonetik ve etimolojik kaidelere dayanarak yapılan ortografik reform neticesinde Bulgar alfabesindeki Ъ ve Ѫ harfleri çıkarılmıştır Bkz. Raymond Detrez, *Historical Dictionary of Bulgaria* içinde "Bulgarian Language" maddesi (Lanham, Maryland, Toronto, Oxford: The Scarecrow Pres, Inc., 2006), s. 77. Fatma Sultan'ın mezar taşı kitabesinin orijinal haline sadık kalabilmek amacıyla metni yazarken Bulgar alfabesinde bugün yer almayan harfleri de göstermek istedim

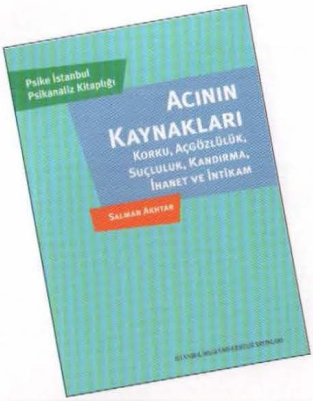
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SERGIO V. DELGADO, JEFFREY R. STRAWN, ERNEST V. PEDAPATI
ÇOCUK VE ERGENLER İÇİN ÇAĞDAŞ PSİKODİNAMİK PSİKOTERAPİ

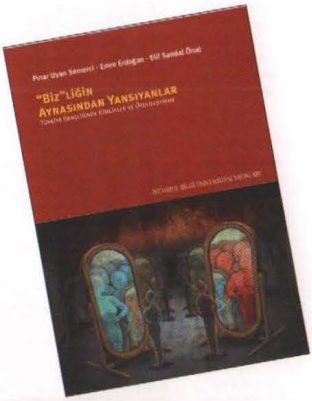
ÖZNELLİKLERARASILIK İLE SİNİRBİLİMİ BÜTÜNLEŞTİRMEK

521 Sayfa, ISBN: 978-605-399-497-8
Bu eser, çağdaş psikodinamik teoriden köken alan yeni kavramların çocuk ve ergen psikoterapisine dair anlayış ve yaklaşımımızı gözden geçirmemizi nasıl zorunlu kıldığını açıklamaktadır.

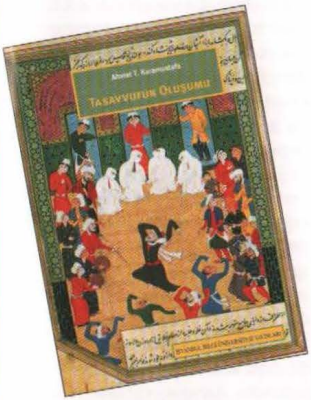
SALMAN AKHTAR
ACININ KAYNAKLARI

228 Sayfa, ISBN: 978-605-399-505-0
Acının Kaynakları Salman Akhtar'ın "talihsiz, gereksiz, aşırı, patolojik ve dermanı olan acılar"ı ele aldığı, korku, açgözlülük, suçluluk, kandırma, ihanet ve intikam üzerine kapsamlı teorik ve klinik tartışmalardan oluşuyor.

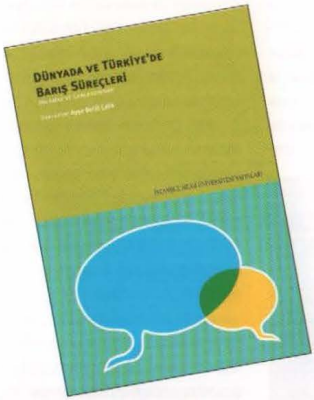
PINAR UYAN SEMERCİ, EMRE ERDOĞAN, ELİF SANDAL ÖNAL
"BİZ"LİĞİN AYNASINDAN YANSIYANLAR

335 Sayfa, ISBN: 978-605-399-501-2
Dünyada ve Türkiye'de sayısız olaya tanıklık eden 2,5 yıllık araştırma sürecinin ardından ortaya çıkan bu çalışma, ötekileştirmenin nasıl gerçekleştiğini, hangi belirleyiciler etrafında geliştiğini ve hangi biçimlerde kurgulandığını ortaya koyuyor.

AHMET T. KARAMUSTAFA
TASAVVUFUN OLUŞUMU

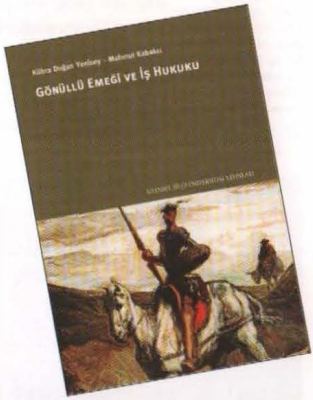
260 Sayfa, ISBN: 978-605-399-496-1
Ahmet T. Karamustafa, Tasavvufun Oluşumu adlı bu önemli çalışmasında, İslâmiyet'in ana mistik geleneği olan tasavvufun, 9.yüzyıldan 12.yüzyıla uzanan süreç içinde özellikle oluşumunu ve kök salma dönemlerini kapsamlı bir biçimde değerlendiriyor.

DERLEYEN AYŞE BETÜL ÇELİK
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE BARIŞ SÜREÇLERİ

ANLAMAK VE CANLANDIRMAK

260 Sayfa, ISBN: 978-605-399-502-9
Barış süreçlerinin nasıl geliştiği, çatışma yaratan sorunları ne olduğu ve bunları bilerek barışa giden değişik yolların nasıl geliştiği inceleyen bu eser, farklı diyalog yollarının geliştirmenin de önemine değiniyor.

KÜBRA DOĞAN YENİSEY, MAHMUT KABAKCI
GÖNÜLLÜ EMEĞİ VE İŞ HUKUKU

126 Sayfa, ISBN: 978-605-399-499-2
Kübra Doğan Yenisey ve Mahmut Kabakcı'nın bu çalışması, yasalar ve politikalarda gönüllülük esaslarına, mevcut hukuki düzenlemelere, sosyal güvenlik hukuku ile ilişkisine bakarken, bir yandan da gönüllülüğe ilişkin hukuki bir model sunuyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 3013
e-mail: punto@puntokitap.com

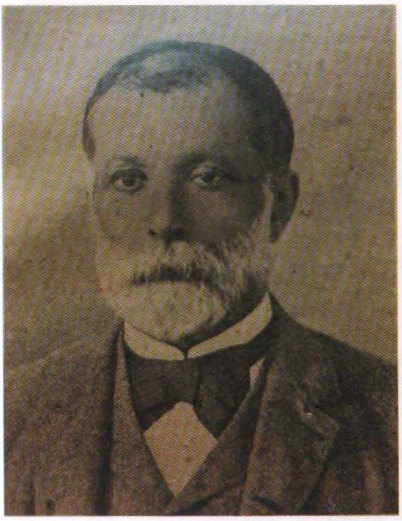
TEODOR KASAP, KÂTİP SALİH VE AHMED MİDHAT
NEV-ÎCÂD KARAGÖZ'ÜN DOĞUŞU

AHMET AKŞİT

19. yüzyılın sonunda Karagöz'den bir dal ayrılır ve nev-îcâd *oyunlar ortaya çıkar, eski oyunlara da bundan böyle* kâr-ı kadîm *denecektir. Kâtip Salih'in baş temsilcisi olduğu nev-îcâd oyunlar çağdaşlarından olumlu/olumsuz tepkiler alır, getirdiği yenilikler hayal perdesini dalgalandırır. Kâtip Salih'in hayatı, farklı dönemlerde iki Osmanlı entelektüeliyle kesişir; 1870'lerde Teodor Kasap ve 1890'larda Ahmed Midhat. Osmanlı basınının bu iki önemli şahsiyeti, çok genç yaşlarından beri hayatını geleneksel seyirlikler oynayarak kazanan Salih'in hayal perdesiyle ilişkisini önemli ölçüde etkileyecektir.*

Teodor Kasap (1835-1905) ıslah edilmiş Karagöz oyunlarının Kâtip Salih'in tiyatroda sahnelemesini önerir.

Aylık Ansiklopedi c. 1 (İstanbul: İkbal

Nev-îcâd Karagöz'ün kurucusu Kâtip Salih'in Teodor Kasap[1] ile ya da *Hayal* gazetesi ile ilişkisine geçmeden, Kasap ve *Hayal* gazetesi hakkında bilgileri ve konumuz açısından kimi ilginç olayları özetlemeye çalışayım. Daha önceleri çıkardığı mizah gazeteleri *Diyojen* (24 Kasım 1870-13 Ocak 1873) ve *Çıngıraklı Tatar* (5 Nisan 1873-18 Temmuz 1873) kapatıldıktan sonra Teodor Kasap 376 sayı yayımlanacak olan *Hayal*'i kurar. *Hayal* yayıma devam ederken *İstikbal* (9 Ağustos 1875) adlı bir de günlük siyasi gazete çıkarmaya başlar.[2] *Hayal* gazetesi ilk sayıdan itibaren (30 Ekim 1873) Karagöz-Hacivat muhaveresi şeklinde imzasız yazılara yer verir; bunların önemli kısmı ilk sayfada yer alır.[3] Bu muhaverelerde ve diğer yazılarda İstanbul'da şehir hayatına dair sorunlar –Haliç üzerinde yeni köprü, Şirket-i Hayriye vapurlarının durumu, tramvaylar– veya imparatorluğun özellikle de dış ilişkileri –Rusya ile gerginlik, Balkanlar'daki ayaklanmalar– gibi konular ele alınır. Muhaverelerde hayal perdesindeki mizah, ışığın içinden geçtiği ortamlarda farklı kırılmalara uğraması gibi, dönüşerek kâğıda geçer. Kahvede perdenin arkasından önünden savrulan küfürler, yutturmacalar, tokatlar, şarkılar, alkışlar vs. kâğıda geçmez; yeni ortamda tartışılan konular gereksiz yere kişiselleşen polemiklerin malzemesi olsa bile küfre, yutturmacaya yer yoktur: Muhaverelerin yazarı edep sınırlarını bilir. Buna karşılık Karagöz'de 1850'lerde yasaklanmış olan siyasi taşlama *Hayal*'deki muhaverelerde tekrar ortaya çıkar.[4]

Karagöz muhaverelerini gazete sayfalarına taşıyan Teodor Kasap, Batı tiyatrosunun Osmanlı tiyatrosu üzerindeki etkisi ve geleneksel seyirliklerin tiyatro içindeki yerine dair sorunlar üzerine çok sayıda yazı kaleme almış bir entelektüeldir. İmtiyaz sahibi olduğu *Hayal*'de tiyatroyla, Karagöz ve ortaoyunu gibi geleneksel seyirliklerle ilgili her türlü konu yer bulabiliyordu. Gazetenin sayfalarında sıklıkla Güllü Agop'un kurucusu olduğu Gedikpaşa Tiyatrosu'nun (Osmanlı Tiyatrosu) ve başka tiyatroların ilanları çıkıyor, oynanan oyunların, takip eden günlerde eleştirileri yayımlanıyordu. Teodor Kasap'ın Molière çevirileri, muhavere sayılamayacak, iki-üç sayı devam eden telif oyunlar da *Hayal*'de yer alıyordu.[5]

H- "Vay! Gazeteci oldun ha! Doğrusu eline ayağına yakışır ya? Deveye kazazlık!"
K- "Beğenemedin mi? Ben kimden aşağı kalırım? Güllü Agop Efendi Türkçe öğrenüb perdeli orta oyununa masal yazdıktan sonra ben gazeteci olsam çok mu?" Okuma-yazma bilmeyen Karagöz hayal perdesinden gazete sayfalarına geçmiştir. Diyalogda "Perdeli orta oyunu" tabiriyle tiyatroya yerli bir isim yakıştırılıyor.

Hayal, sayı 6, 19 Kasım 1873.

Güllü Agop'un Osmanlı Tiyatrosu *Hayal*'in yayımlandığı tarihlerde en başarılı yıllarını geçiriyordu.[6] Kasap ilk gazetesi *Diyojen*'den beri Osmanlı tiyatrosuyla çok ilgiliydi; bu ilgi *Hayal*'de de ilk sayılardan itibaren Osmanlı tiyatrosunun izleyeceği yol konusunda tartışmalarla, Batı tiyatrosunu ne kadar kabul etmek gerektiği üzerine daha kuramsal yazılarla devam etti. Bu arada Güllü Agop da gittikçe artan bir şekilde eleştiri konusu oluyordu. Teodor Kasap, Agop'a Türkçe oynayan Ermeni tiyatrocuların aksanlarını, oyuncuların maaşlarının zamanında ödenmemesini veya Gedikpaşa Tiyatrosu binasının bu işe uygun olmadığını bahane ederek hücum ediyordu. Bu eleştiriler haksız değildi belki ancak sert ve alaycı bir üslupla kaleme alınmışlardı.

"PİNTİ HAMİD" MESELESİ

Kasap-Agop gerginliğinin muhtemel sebeplerinden biri, sahnelenen bir oyundur. Teodor Kasap, Molière'in *L'Avare* (1668) adlı oyununu "Pinti Hamid" adıyla uyarlamıştır. Oyun 5 Nisan 1873 Cumartesi gecesi Gedikpaşa'da sahneye koyulur.[7] O tarihte *Diyojen* kapatılmış, Kasap sadece 29 sayı (son sayısı 18 Temmuz 1873) yayımlanacak olan *Çıngıraklı Tatar* gazetesini çıkarmaktadır. "Pinti Hamid"in ilanları on kez *Çıngıraklı Tatar*'da, o kapandıktan sonra da iki kez *Hayal*'de yayımlanır. Ancak çıkan ilanlarla fiili programın örtüşüp örtüşmediğini bilmiyoruz. 18 Nisan 1874 (sayı 54) tarihli *Hayal*'de çıkan kısa bir yazıdan, yazarın "Pinti Hamid"in sahnelenmesiyle ilgili kendisine verilen sözlerin tutulmadığından hayal kırıklığı içinde olduğunu anlıyoruz (Yazıda imza yer almıyor, ancak konu doğrudan Teodor Kasap'la ilgili).

7 Nisan 1873 (nr. 895) tarihli *Basiret* gazetesinde çıkan başlıksız bir yazıda oyuna "Pinti Hamid" adı verilmesi, Hamid'in bir Müslüman ismi olduğu, halbuki Islamların cömertlikleriyle dünyaca meşhur oldukları gerekçesiyle eleştirilir.[8] *Çıngıraklı Tatar* buna "Evet ama Pinti Hamid hissetle [cımrılık] meşhurdur" cevabını verir. O tarihte şehzade olan Abdülhamid'in (sonra II. Abdülhamid) bu cevaptan rahatsız olduğu ve Kasap'a kızdığı yolunda bir rivayet vardır.[9] Oyun Abdülhamid'in baskısıyla programdan kaldırılmış olabilir. Kasap'ın da Agop'un bu baskıyı kabul etmesine kızmış olması akla yakındır.[10]

Yukarıda anlatılan olaylar esnasında Namık Kemal'in de içinde olduğu Yeni Osmanlılar hareketinin henüz pek genç olan Osmanlı tiyatro ve basınında önemli bir etkisi vardı. Teodor Kasap'ın bu gruba dahil olduğuna dair bir bilgi yok, ancak grubun yakın çevresindeydi[11] ve Namık Kemal ile yakın dosttu.[12] Üstelik bu, Osmanlı tiyatrosunun yoluna nasıl devam edeceği gibi temel bir meselede çok farklı düşünmelerine rağmen sarsılmayan bir dostluktu.[13] Namık Kemal, Âli Bey, Ebüzziya Tevfik ve Nuri Bey, Kasap'ın çıkardığı gazetelere destek veriyordu.[14] Kasap'ın, yayın politikasından dolayı karşılaştığı baskıları göğüslerken Yeni Osmanlılar'la olan yakınlığından ve Namık Kemal'le dostluğundan da güç almış olması muhtemeldir.

KANBURLAR KOLU'NUN İLANLARI

Hayal'in 61, 71, 77, 78, 81, 82, 111. ve 114. sayılarında, 5 Mayıs 1874'te başlayıp 7 Kasım 1874'te son bulan, Hayali Salih idaresindeki Kanburlar Kolu'nun gösterilerinin ilanları basılmıştır.[15] Bu ilanlardan Salih'in ortaoyunu ve benzeri geleneksel seyirlikler sunan bir topluluğun başında olduğunu, topluluğun Üsküdar Bağlarbaşı'nda Selim Bey'in Gazinosu'nda[16] gündüz ve akşamları Beşiktaş'ta gösteriler yaptığını anlıyoruz. Bağlarbaşı'ndaki gösteriler erkeklere 5 kuruş iken kadınlara 3 kuruştur.

Namık Kemal (1840-1888) ve Teodor Kasap 1870'lerde kitlelere ulaşmanın en önemli iki aracından biri olan tiyatro konusunda çok farklı düşünmelerine rağmen dostluklarını sürdürürler. Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr*'da yazdığı yıllarda.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 2 (İstanbul: YKY, 1999), s. 346

HAYALÎ SALİH'İN MEKTUBU

Hayal'in 154. sayısında Hayali Salih'in bir mektubu yayımlanır. Mektup Hacıvat'ın ağzından Karagöz'e hitaben yazılmıştır. Başlangıçta ikilinin birbirlerini ne derece sevdiklerine dair satırlar yer alır. Mektubun içeriğinden Salih'in Karagöz'ü terk ettiğine dair bazı "eracif [uydurma] sözler" yayıldığı, soranlara da sağlık sebeplerinden dolayı Brusa'ya (Bursa) gittiği yolunda cevap verildiği anlaşılır. Hayalî Salih bunları yalanlayarak halen Üsküdar'da Dividciler Mahallesi'nde Salı Sokağı'nda oturduğunu yazar ve bunu *Hayal*'in ilan etmesini ister. Cevap da aynı şekilde Karagöz'ün ağzından Hayalî Salih Efendi'ye yazılmıştır; ayrılık dedikodusunu çıkaranlar kınandıktan sonra Karagöz'ün Salih Efendi'den ayrılamayacağı vurgulanarak biter. Mektup muhtemelen Hayali Salih'in Karagözcülüğü bıraktığına dair çıkan haberleri yalanlamak için yazılmıştır.

"Lİ-KÜLLİ MAKÂMIN MAKÂL; Lİ-KÜLLİ ORMANIN ÇAKAL"

Bu mektuptan ort beş ay evvel *Hayal*'in 38. sayısının ikinci sayfasında Teodor Kasap'ın *Diyojen*'de, *Çıngıraklı Tatar*'da ve *Hayal*'in evvelki sayılarında defalarca diline doladığı Güllü Agop, Bordeano[17] ve Evangelinos Misailidis'i[18] savunuyor gözüken bir mektup yayımlanır. İmza yerinde elif (ا) ve re (ر) harfleri vardır. Okur özetle, Kasap'a "Senin ne meziyetin var ki 'böyle zatlara kalkub da her gün taaruz ediyorsun?'" demektedir. Mektup öyle bir dille kaleme alınmıştır ki, gerçek bir eleştiriden çok Kasap'ın istediği cevabı vermesi için uygun bir zemin sağlamayı amaçladığı izlenimi bırakır. Mektuba verdiği cevapta Kasap, kısmen Osmanlı'da tiyatronun izlemesi gereken yol konusunda daha evvelden ortaya koyduğu görüşlerini tekrarlar, ancak yeni önerileri de vardır. Cevabının bir kısmını aşağıda aktarıyoruz:

> ... Bin birinci defa olarak yine tekrar olunur ki bizde tiyatronun hüsn-i surete ifrağı [iyi bir şekle girmesi] Zuhuri Kolu'nun ıslahıyle hasıl olur. Çünkü böyle şeylerde ahlak-ı mahalliyenin gözedilmesi lazımdır.
>
> Karagöz hayalı de Agob Efendi'nin kendisine emsal tutmağa tenezzül etmediği bir ustanın tertib ve tanzimine mukarib olsa elbette tiyatronun şimdiki halinden bin derece mergub [rağbet görenl ve a'la olur.
>
> Bılfarz Karagöz'ün oyunlarından (Kanlı Nigâr) oyunu melaib-i sairesinin [bilinen oyunlarını] sairesının heman en aşağısı sayılır[19] ise de mesela Hayali Salih Efendi gibi bir üstad-ı kâmil tarafından tadil ve ıslahına himmet [gayret] olunsa yeni hikâyelerin ekserisinden ve hele Agob Efendi'nin soğuk soğuk yapışlarından yüz derece a'la ve kibarane bir oyun haline gireceğinde şübhe yokdur.
>
> Mesela Salih Efendi gibi üstadlar bir oyunu on meclisde oynar

Basiret gazetesinde çıkan bir yazıda "Pinti Hamid" adının kullanılması, Hamid'in bir Müslüman ismi olduğu, halbuki İslamların cömertlikleriyle dünyaca meşhur oldukları gerekçesiyle eleştirilir. Çıngıraklı Tatar buna "Evet ama Pinti Hamid hissetle meşhurdur" cevabını verir. Abdülhamid'in bu cevaptan rahatsız olduğu ve Kasap'a kızdığı yolunda bir rivayet vardır.

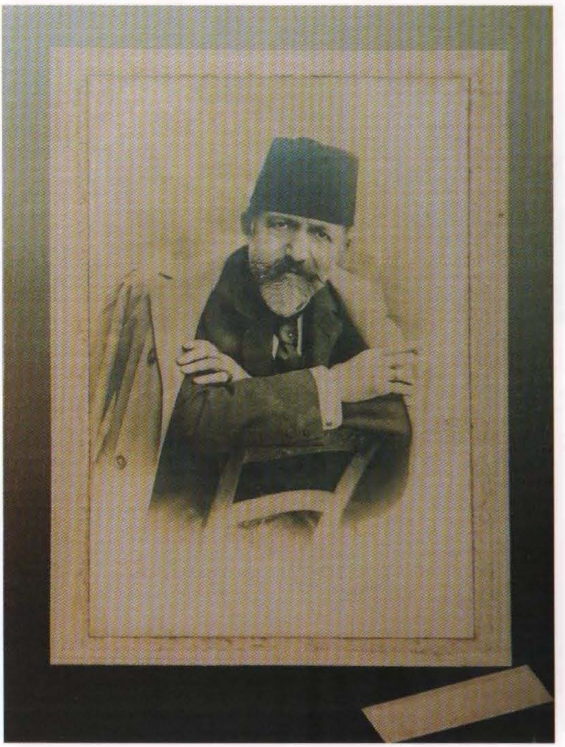
ve onunda da "Li-külli makâmın makâl: li-külli ormanın çakal" [Her makamın bir sözü, her ormanın bir çakalı vardır] fehvasınca tahammüle göre oyuna bir başka renk virebildükleri cümle indinde malum ve meşhuddur [görülmüştür]. Bu da böyle zatların edebiyatda vukuf ve malumatlarının ve bunca zamandan beru hâsıl eyledikleri tecrübenin eseri ve sebeb-i evvel olarak zerafet ve fatanet-i [zihin açıklığı] halkiyenin semeresidir [meyvesidir].

Agob Efendi buralarını düşünüb de ve yahud sorub öğrense de o kıratda zatlar ile kendüsi beyninde hakikat pek çok fark ve rüçhan [üstünlük] olduğunu insaf-ı vicdan nice olsun tasdik etmeli değil midir? Bir de böyle zatların vatan hakkındaki gayret ve muhabbetleri elbette Agob Efendi'nin efkârından farklı olacağında şübhe mübhem olmamalıdır.

Netice-i kelam Agob Efendi'nin teferrüd lemsalsiz olmal duası beyhude ve bizim memleketimizde bahs olunan sanatda Agob Efendi'ye nisbet itmez derecede üstadlarımızın bulunduğu tarif ihtiyacından azadedir.[20]

Bu yazıda Kasap, Osmanlı tiyatrosunun mutlaka yerli gösteri sanatlarına, geleneğine bağlanması gerektiğini ve bunun da Zuhuri Kolu'nun yani ortaoyunun ıslahı demek olduğunu bir kez daha ortaya koyar.[21] Yeni olan, bunun için Agob'un hayal ustalarından yardım alması önerisidir. Kasap'ın bu iş için önerdiği isim Hayali Salih Efendi'dir. Doğal olarak Hayali Salih'in Kâtip Salih olup olmadığı sorusu akla gelir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başında hayal oynatan Karagözcüler hakkında bilgiler veren tarihçi Enver Behnan Şapolyo (1900-1972) sorumuzla alakalı olabilecek iki ismi anar, ancak bu kişilerin hangi zaman aralığında yaşadıklarına dair tarih belirtmez; yine de verdiği bilgilerden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Cerrah Salih ve Kâtip Salih: Şapolyo bu hayalilerin ikisini de seyretmiştir.[22] Cerrah Salih binbaşı imiş ve İstanbul'da Direklerarası'nda[23] oynarmış. Hem sünnet eder hem de hayal oynatırmış. Sultan Mahmud'un huzurunda ortaoyununda zenne rolüne çıkarmış.[24] Abdülhamid (II. Abdülhamid olmalı) tarafından Etfal Hastanesi'ne cerrah tayin edilmiş. Şapolyo, Cerrah Salih'in devrinin en büyük hayalisi olduğunu belirtir.[25]

Öte yandan Hellmut Ritter 1918 yılında Kâtip Salih'in yaklaşık 70 yaşında olduğunu yazar.[26] Bu durumda eğer bu kişi meşhur Kâtip Salih ise Teodor Kasap'ın yukarıdaki satırları yazdığı 1874 yılında yaklaşık 26 yaşında olmalıdır. Andreas Tietze kaynak göstermeden Kâtip Salih'in 1868'de bir ortaoyunu grubunun başında

Ebuzziya Tevfik (1849-1913) "Pinti Hamid"in ilk oynandığı akşam Mısır hıdivinin kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında hakarete uğrar ve oradan Gedikpaşa Tiyatrosu'na gelir. Namık Kemal, Teodor Kasap ve diğerleri sofradadır. Ebuziya başka kimseye duyurmadan durumu Namık Kemal'e anlatır.

Roni Margulies arşivi
Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. I, s. 391

olduğunu yazar.[17] 1874 yılında Kâtip Salih'in "üstad-ı kâmil" olarak anılacak bir Karagözcü olup olmadığı sorusu akla geliyor. Şapolyo, Kâtip Salih için de "en meşhur" ifadesini kullanır,[18] yani Şapolyo'ya bakarsak iki Salih'e de "üstad-ı kâmil" sıfatının yakıştığını düşünebiliriz. Ancak bu kişinin Kâtip Salih olduğunu düşünmemiz için şöyle bir sebep vardır: Kasap'ın tarif ettiği iş, ortaoyununun ıslahı ve yerli bir tiyatro yaratılması yolunda Güllü Agop'a yardım etmektir. Bunun için ortaoyununu bilen, bu alanda derin tecrübesi olan bir kişi gerektiği açıktır. Tietze'nin verdiği, 1868 yılında bir ortaoyunu grubunun başında bulunduğu bilgisinin, kesin olmamakla birlikte Hayali Salih adlı kişinin Kâtip Salih olması ihtimalini güçlendirdiği düşüncesindeyim. Bu bilgiye ek olarak *Hayal*'de 1874 yılında çıkan yukarıda bahsettiğim ilanlarda Salih'in grubu "meşhur Hayali Salih idaresinde Kanburlar Kolu"[19] olarak takdim edilir.[20] İleride Kâtip Salih-Ahmed Midhat Efendi bölümünde, çok benzer bir düşüncenin Karagöz'ün reformu için geliştirildiğini ve *nev-îcâd* oyunların bu ikili tarafından ortaya çıkarıldığını, Kâtip Salih'in bu projede bir "ıslah edici" olarak kritik bir rol oynadığını göreceğiz. Bu olgu da yirmi iki yıl (1874-1896) arayla geleneksel seyirliklerin ıslahı için Kâtip Salih'in düşünüldüğü tezini destekler.

KÂTİP SALİH

Ritter'in verdiği, 1918'de aşağı yukarı 70 yaşında olduğu bilgisi doğru ise

Ahmed Midhat, "Yeni Hayal", Tercüman-ı Hakikat, 20 Kânunuevvel 1896'

Bir halkın asıl millî edebiyat-ı kadîmesi tetebbu' [tetkik] edilmek lazım geldiği zaman muasırin-i udebanın içağdaş edebiyatçıları o mefahir-i [övünülecek] edebiyeden hisse-i musibeleri [payları] heman yokdur. Her zamandan ziyade beş on seneden beri Avrupa erbab-ı tedkiki [araştırmacıları] Bohemyalılar, Macarlar, Ulahlar hatta Bulgarlar gibi akvamın edebiyat-ı kadîmelerini taharri [araştırmal ve tetebbu'a başlamışlardır. Terakkiyat-ı edebiyyenin indü'l-udeba [edebiyatçıların gözünde] maruf olan suretine nazaran bunların şu taharrisi ihtimal ki mucib-i tebessüm olur. Öyleya! Akvam-ı mezkürede İngilizlerin Shakespeare'i Fransızların Corneille'i Almanların Goethe'si Arabların İmruülkays'ı[21] Acemlerin Firdevsi'si[22] Osmanlıların Nefi'si gibi belaşat perdezân şuara [şairler] mi gelmiş ki asar-ı edebiyeleri taharri ve tedkik olunabilsun? Hayır! Hayır! Bunların aradıkları şey bu değildir. Hani ya bazı kariha-i kadîme-i milliyenin leskiden gelen millî tabiatlarını mahsul-ı hayalat-ı olan enafis-i asar [eserlerin en değerlileri] vardır ki müessirleri kim olduğu bilinemeyerek asreb'adasr [asırlarca] ağızdan ağıza tevarus edegelmişdir [geçmiştir]. İşte erbab-ı tetebbu'un aradığı şeyler bunlardır. "Bunlar ne gibi şeylerdir" mi dediniz? Güleceksiniz ha? Ziyanı yok! Lu'bete [oynanan oyun] gülmek teessürat-ı elîmeye [acıklı kederlere] müreccahdır [tercih edilir]. Bunların bizcesi kocakarı masalları ortaoyunları ve hatta bunlar meyanında dâhil olan Karagöz oyunlarıdır. Bu yolda şeyler az çok her millet-i kadîme nezdinde mevcuddur ve asıl edebiyat-ı kadîme-i milliye dahi işte bunlardır. Karagöz oyunlarından bir kaç denesinin Macarcaya tercüme olunduğunu gözlerimiz ile gördük.[23] Almancaya tercüme edildiğini de işitdik.[24] Bunların neden dolayı erbab-ı tetebbu' nezdinde makbul ve muteber [beğenilen ve geçerli] olduklarını tafsile girişmek şu makalede bizce matlub değildir. Zira makalemizin bir başka zemini vardır. Şu ki:

Hayal yani tabir-i avam [halk dili] ile Karagöz oyunu dediğimiz oyunlar Osmanlılığın mebadisinde ilk payitahtımız [başkentimiz] olan Brusa şehrinde zalim banni mamur [ilimle donatılmış] bir şeyh-i maruf Küster tarafından îcad edilmiş olduğu cümleye malumdur. Hazreti Şeşteri'nin[25] vera-i perde-i zill ve hayalde temsil tarikiyle oynlıdığı oyunların bilahire bu muteber perilede telvis-i azan [kulaklar] ve a'yün [gözler] iden rezaletlere müşabih [benzeyen] şeyler olamayacağı külfet-i ihtardan [uyarı zahmetinden] bile varestedir. O gibi rezail ne zat-ı maarif-simata [eğitimli insanlara] yakışur ne de huzurlarında icra-ı lü'biyat eyledigi zevat-ı mekârim-sifatın hamiyet-i maddiye ve maneviyelerine hisban olur. Tabiidir ki bunlar edeb dairesinde tuhaflıklarından ve netice-i emirde erbab-ı temaşayı mütenassih eyleyecek [seyredenlere nasihat edecek] ibretamız şeylerden idi. Karagöz oyunları kim bilir ne kadar asr müddet sigar ve kibarı böyle terbiye ve edeb dâhilinde eğlendirdikten sonra tahavvül-i asar ve sinin ile pek çok şeylere arız olan tagayyürat bu meydan-ı edeb ve hikmeti de aslından çıkarmış ve Hacı Evhad ve Karagöz namlarını temsil eyleyen deri parçalarının o zamana kadar söyledikleri zarifane hikemiyane sözler bademe [sonra] rezilane ve bi-edebane olmak yolunu almışdır. İndel-umum lumumun göründe] kesb eyledikleri şöhret-i şayiaya [dolaşımdaki şöhretlerine] mebni [dayanarak] adeta meşahir-i milliyeden lövünülecek millî şeylerden] add olunmak ehemmiyetini kazanmış bulunan Hacı Evhad ve Karagöz birkaç asır dahi böyle meydan-ı rezalette yeke-taz [yalnız] olduktan sonra nihayet terbiye-i umumiye yeniden tashih ve ıslaha meyl edince bunların kepazelikleri artık daire-i tahammülden hariç görülerek yeniden ıslahları lüzumu tahakkuk eylemişdir. Amma kabahat o deri parçalarında değil idi ya? Kendi tab'indeki [yaradılışı] rezalete anları tercuman idenler hükümet-i saniyenin tazîyane-i tedibine [edeplendirme kırbacı] uğramış ve bir yigirmi-yigirmibeş seneden beri Karagöz oyunları haya idilmeksizin temaşa olunabilecek derecelerde ıslah kılınmış idi. Sanayi'-i nefise [güzel sanatlar] ve gayr-ı nefisenin kâffesinde [hepsinde] terakkinin gayet merâtibi [mertebeli bir teceddüde [yenilenmeyel müncer [girdiği] olduğu gibi bu hal Karagözcülük sanayi'-i nefisesinde de görülmüşdür. Evet! "Sanayi'-i nefise"sinde! Tiyatroculuk say'-i nefiseden add olunduğu halde hayalcilik neden add olunmasın? Asıl lazım olan şey dûne kadar sanayi'-i reziledeh add olunan şeye bugün nefaser-i sahiha bahş idebilmekdir. Buna muvaffakiyet hâsıl oldukdan sonra Karagözcülük dahi sanayi'-i nefise meyanında layık olduğu mevki'i pek ala ihraz idebilür [kazanabilir].

Bu muvaffakiyetin mebadisi [başlangıçları] Hayali Salih Efendi'de görülmektedir. Kendisini yalnız "Hayali Salih Efendi" diye yâd edişimiz kâfi görülmedi mi? Bir de "Kâtib" kelimesini ilave mi lazım görülüyor? Mumaileyhin iktisab eylediği [kazandığı] şöhret kâtiblikde olmayub hayalcilikde olduğuna göre asıl şöhretiyle yâd olunmağı adem-i şöhreti bulunan bir meslekde yâd olunmağa biz tercih eyleriz amma başka "Hayalci Salihler" var imiş de anlardan temyiz [ayırmal için bir de "Kâtib" kelimesine ihtiyaç görülmüş imiş. Hayır! Başkaları olsa olsa yalnız "Hayalci Salih" olabilür. Bizim bahs itdiğimiz zat ise "Hayalci Salih Efendi"dir.

Evet! Bu muvaffakiyetin mebadisi Hayali Salih Efendi'de görülmektedir. Buna biz henüz mebadi diriz. Geçen ramazan-ı şerife kadar üç dört senedir Salih Efendi'nin hayalcilik sanatını rezalet kademesinden nasıl kurtarub bir devr-i terakki ve hatta teceddüde sokmuş olduğunu ve seneden seneye nasıl ilerületdiğini karilerimizin [okurlarımızın] kâffesi görmüşler hükm eylemişlerdir. Biz ise ahiren evladımızın emr-i mesnun-ı hitanları [sünnet gereği sünnetleri] münasebetiyle geçen ramazandan beri muvaffak olduğu terakkiyatı da görmüşüzdür. Şimdilerde bu zat Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda Fevziye Kıraathanesi'nde[26] haftada iki gice yani pazartesi ve çaharşenbe akşamları

Kâtip Salih 1848 doğumlu olmalıdır.[31] Kasımpaşalı olan Salih, Bahriye'de kâtiplik yapar.[32] Karagözcü Arsen Efendi'den[33] Karagöz oynatmayı öğrenir. Yeşiltulumba'da[34] *çano*'da[35] oynama hevesine kapılır ve hayalciliği bırakarak tuluat kumpanyasına katılır; daha sonra Abdi Efendi'nin[36] Handehane-i Osmanı tiyatrosuna katılır, uzun zaman çalıştıktan sonra burada rejisörlük yapmaya başlar. ancak daha sonra bir anlaşmazlık yüzünden ayrılır ve tekrar hayalciliğe başlar. İki ayrı kaynak Kâtip Salih'in Darülaceze'de öldüğü bilgisini verir.[37]

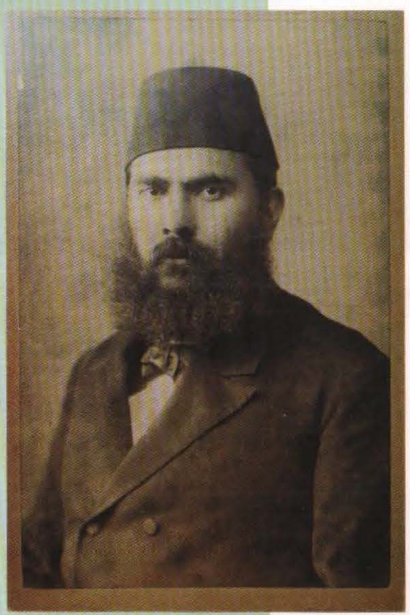
Enver Behnan Şapolyo'ya göre Kâtip Salih, Karagöz perdesini Batılı tiyatro sahnesine benzetmek. "Avrupa piyeslerinden ilham alarak asrileştirmek" istiyordu. Perde yerine buzlu cam kullanmayı, deve derisi tasvirleri, salon düzeninde arka koltuklardan da görülebilmeleri için büyütmeyi düşünüyordu.[38] Ayrıca "Salih Efendi... eskiden 'Kanlı Nigâr' ve 'Bimarhane' oyunlarında çıkan çıplakların ve delilerin tasvirlerini daha iyi bir şekle sokmuştu. Çünkü bu oyunlarda tasvirler tenasül uzuvları boyunlarına bağlı bir şekilde pek biedebane ve gayri ahlaki şekilde çıkardı."[39]

Raif Ogan'a göre ise hayal oyununda yenilik yapmak fikri, iradesi esas olarak Ahmed Midhat Efendi'ye aittir. Ahmed Midhat devrin hayalileri arasında bir seçme yapar, Bahriye'de kâtiplik yapmış, Osmanlıcanın inceliklerini bilen Kâtip Salih'le çalışmaya karar verir.[40]

icra-i hüner eylemekde bulunduğundan teşrife rağbet idenler dikkat buyuracak olurlar ise son kemalatını da takdir eyleyebilürler. Güzel güzel kantoları bu mini mini temaşagâhda İtiyatrol küçücük bir konserto vücuda getürür. O hayali çengiler latif bir balet tahayyül itdirirler. Bununla beraber perde-i Şeşteride tiyatro saha-i temaşaları gibi kâh gülünç ve kâh acıklı ve her iki suretde dahi ibretamiz komedyalar dramlar da icra itdirilür. Bir arşın murabba'nda İkenarı bir arşınlık karel bir beż parçasından daha neler bekleyebilürsiniz? Büyük operayı ve "Molière'in Hanesi" denilen Teatr Fransayi Hacı Evhad ile Karagöz'ün hakirane köşeciğinde arayamazsınız ya? Her biri cihan edebiyatının sahib-kırânı add olunan âlî fikir ve ateşin kalem-i meşahirin semere-i baża'sı olan oyunları kırkar-ellişer yüzer kişiden ibaret mahur oyuncular oynayorlarcasına bir teknili bir tek Salih Efendi'den bekleyemezsiniz ya! Fakat o bir tek âdemi bir de şöyle tasavvur idiniz ki evvela: Oynayacağı oyunu kendisi tasavvur ve tertib ider. Saniyen: Kantoların güftesini ve salisen: Bestesini kendisi yapar. Rabian: Oynayacağı oyunların primadonnası ve yahud birinci aktrisi kendisidir. Hamisan: Yine bu oyunların tenevvürü ve birinci aktörü yine kendisidir. Sadisen: Ve en tuhafı ve en mühimi şu ki oyunda ne kadar eşhas-ı mütehalife (farklı şahıslar) var ise hep kendisidir. Perde arkasından bir Acem bir Kürd bir Laz bir Arnavut bir Tatar ve bir Rum vesaire vesaire olarak da beli bükülmüş koca karıya varıncaya kadar otuz kırk eşhas çıkar. Bunların her biri bir başka seda bir başka şive-i kaide ile söz söylerler. İşte bunların hepsi Salih Efendi'nin kendisinden. Bu abd-i aciz her ramazan birkaç kere Salih Efendi'nin oyunlarını temaşaya mecburum. Her temaşa itdiğim zaman dahi oyunların kantoların çalgıların fıllanların her halde müsellem olan letafetlerinden ziyade nev bir tek âdemin kırk elli âdeme bedel olabilmekde bulunmasını düşünmekle hayran olurum.

Eveti Şu kış gicelerinin uzunluğunu masumane bir eğlence ile kısaltmak için Fevziye Kıraathanesi'ne gidenler meşhur kemani Tahsin Efendi'nin letafet-i musikisi dâhil olduğu halde Salih Efendi'nin sanatında pek büyük bir terakki görerek memnun olacaklardır. Fakat biz tekrar ideriz ki muvaffakiyetin bu derecesi Salih Efendi için hep mebadiden ibaretdir. Kendisini şahsen tanıdığımız ve kudret ve istidadını yakından tecrube ve tedkik eylediğimiz bu zatın gaye-i muvaffakiyâti İbaşarılarının nihayetî şu görülen dereceden ibaret kalmayacaktır. Karagöz oyununu bir kere eski halinden çıkarub bu dereceye isal eylemiş bulunan hüner-veranı mertebe-i kemalatına doğru daha ziyade ilerületecekdir. Allah ümrümüze tul-i ömür luzun ömürl ve afiyet ihsan buyursun, seneler geçdikçe bu sözümüzün isbatı de tahakkuk eyleyecekdir.

Ahmed Midhat

1884'te Gedikpaşa Tiyatrosu "Çerkes Özdenleri"ni oynar. Ahmed Midhat (1844-1912), oyun "Çerkes istiklaline çalışıyor" gerekçesiyle sorgulanır. Abdülhamid ondan saraydaki tiyatroyla meşgul olmasını ister. Ahmed Midhat 12 sene sonra "Yeni Hayal"i kaleme alır.

Roni Margulies arşivi

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. 1, s. 135

DİPNOTLAR

1 Ahmed Midhat Efendi'nin bu makalesinden H. Hanka Durgut'un *Ahmet Midhat Efendi ve Edebiyatı* (İstanbul: Dergah Yayınevi, 2015) adlı kitabı sayesinde haberdar oldum. Beni bu kitaba yönlendiren M. Sabri Koz'a da müteşekkirim.

2 İmrulkays bin Hucr (ölümü yaklaşık 540), asil adı Hunduc. Adı veya Müleyke. İmrulkays'ın lakabıdır. Babası Arabistan'ın güneyinde, Hadramut'un batısındaki bölgelerde yerleşen Kinde kabilesinin son hükümdarı Hucr'dur. İslam öncesi dönemde Arapça'nın en seçkin şairlerindendir. Ahmet Savran, "İmrulkays b. Hucr", *TDVİA*, c. 22, s. 237-238.

3 Ebü'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî (940?-1020?) İran'ın millî destanı Şahnâme'nin müellifi. Mehmet Kanar, "Firdevsî", *TDVİA*, c. 13, s. 125-127.

4 Ignácz Kúnos'un *Három Karagöz Játék* (Budapeşte, 1886) adlı çalışmasını kastediyor olsa gerek.

5 Bu yazının 1896 yılında basıldığına göz önünde tutarsak Ahmed Midhat'ın o tarihe en yakın olarak Karagöz oyunlarını Almancaya çeviren Georg Jacob'un çalışmalarını kast ettiğini düşünebiliriz, Ancak Jacob içinde Karagöz oyunlarının Almanca çevirisi de olan konuyla ilgili çalışmalarını 1899 yılında yayımlamıştır. Georg Jacob, "Bekri Mustafa. Ein türkisches Ünjalspiel aus Brussa, in Text und Übersetzung mit getedlt und erklärt", *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*, c. 53 (Leipzig, 1899), s. 621-632. Aynı tarihte Georg Jacob *Karagöz-Komödien. I-III* (Berlin, 1889) (I. Scheytan Dolabı, II. Kajyk Oyunu, III. Akserai Schule / Fünf Karagöz -Stücke) kitabını yayınlar. Bir ihtimal bu çalışmalar hazırlık aşamasında Ahmed Midhat'ın kulağına gelmiştir.

6 Riner geleneksel anlatıma göre Bursa'da Karagöz oyununu kuran Şeyh Küşteri'nin kaynaklarda doğum yeri İran'daki Horasan'ın merkezi "Şuster" ya da "Küşter" olarak geçtiğini belirtiyor. Metinde geçen Şeşteri ve Küşteri aynı kişilerdir. Şeşteri ismi Şuster'in bozulmuş hali olsa gerek.

7 Fevziye Kıraathanesi, Direklerarası'nda Şehzadebaşı Sebili ile Dedeefendi Caddesi'nin karşısında ve Fevziye Caddesi'nin köşesindeydi. 1880'li yıllarda kurulmuş, en canlı dönemini 1885-1900 arasında geçirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın kadar varlığını sürdürmüş olan kıraathanenin yerine daha sonra Emperyal Sineması açılmıştır. Bu sinema 1930'larda kapanmıştır. Binanın bulunduğu arsa 1958'de istimlak edilerek yola katılmıştır. Devrin tiyatrocu, şair, yazar, musikişinaslarının devam ettiği Fevziye Kıraathanesi özellikle ramazan aylarında tam bir müsiki kahvesi ve konser salonu haline gelirdi. "Fevziye Kıraathanesi", *DBİA*, c. 3, s. 307-308.

Kâtip Salih, Karagöz'ün gerilemeye başladığını görerek hayal perdesine bir dizi yenilik getirir ve bunları tiyatro ortamına uyarlar. Hayal perdesinin beyaz kısmını, stor benzeri bir mekanizmayla, vakit yitirmeden, oyunun ihtiyacına göre farklı şekilde dekore edilmiş yeni bir perdeyle değiştirilecek şekilde tasarlar. Ayrıca *nev-îcâd* Karagöz'ünü gören Selim Nüzhet Gerçek bu yeni Karagöz'ü şöyle değerlendirir: "...Bu tarz her nasılsa revaç bulmuş. Hayal daima yenilik arayan bir oyundur. Fakat ... bu yenilikler oyunu çerçivesinden ziyade kendine, sözlerine ait olmalıdır."[44] Selim Nüzhet belli ki Salih'in yeniliklerinden hoşlanmamıştır ve *nev-îcâd* Karagöz'ün oyunun özünü geliştiremediği gibi esaslı bir eleştiri yöneltir. Bu tarzın seyirci bulduğunu kabul eder, ama yukarıdaki paragrafta geçen "her nasılsa revaç bulmuş" ifadesinden bu duruma şaşırdığını da anlıyoruz.

"...Karagöz'ün oyunlarından (Kanlı Nigâr) ... heman en aşağısı sayılır ise de mesela Hayalî Salih Efendi gibi bir üstad-ı kâmil tarafından tadil ve ıslahına himmet olunsa yeni hikâyelerin ekserisinden ve hele Agob Efendi'nin soğuk soğuk yapışlarından yüz derece a'la ve kibarane bir oyun haline gireceğinde şübhe yokdur..."

Tomruklu Karagöz. Kâtip Salih bu tasvirleri kullanımdan kaldırmıştır.

Felix von Luschan, *Yıkılan Perdeyi Eyledim Viran*, (İstanbul: YKY, 2004) s. 90

Ön sayfada çevrimyazısını verdiğim Ahmed Midhat'ın Kâtip Salih'in *nev-îcâd* Karagözcülüğünü değerlendirdiği makalesi 1896'da yayımlanır. Ahmed Midhat o tarihte 52 yaşında *Tercüman-ı Hakikat*'in başmuharriri, belki de ülkenin en tanınmış ve güçlü gazetecisi ve yazarıdır; II. Abdülhamid'le de arası iyidir.[45] Her ne kadar Abdülhamid yasaklamış olsa da evvelce tiyatro oyunları yazmışlığı vardır. Beykoz'daki yalısında yaptırdığı, oğlu Kamil Yazgıç'ın tarifiyle "mükemmel bir sahne"de aile içinde, eş dost arasında kendisinin yazdığı küçük oyunları yönetir.[46] Kâtip Salih ise 1918'de, Ritter'in tahminine göre 70 yaşında olduğuna göre 1896'da 48 yaşında olmalıdır. O tarihte hayal perdesinde ve ortaoyununda deneyimli, tanınmış bir isimdir.

Yukarıdaki şahitlikler Ahmed Midhat ve Kâtip Salih ikilisinin *nev-îcâd* Karagöz'ü birlikte geliştirdiğini şüphe kaldırmayacak bir şekilde ortaya koyar. Ahmed Midhat'ın münevver kişiliği ve üstün bilgi ve tecrübesiyle bu ilişkide daha baskın ve yönlendirici olduğu; oyun seçimi, kullanılan Türkçe, edepsiz tasvir, söz ve hareketlerden kaçınmak gibi büyük kararları aldığı, Kâtip Salih'in de daha ziyade bir uygulamacı olduğu tahmin edilebilir. Ancak bunun Ahmed Midhat lehine dengesiz bir ilişki olduğu düşünülmemelidir. Zira hayal perdesinde başarı bütün bir oyunu, yardak ve çığırtkan bir yana, tek başına oynayan, dolayısıyla bütün sorumluluğu alan, seslendiren ustanın yeteneğine, onun seyirciyle ilişki kurma tarzına doğrudan bağlıdır. Sonuç olarak Ahmed Midhat-Kâtip Salih ikilisinin Karagöz'ü reforme etmek için birbirini tamamlayan özelliklere sahip olduğu düşünülebilir.

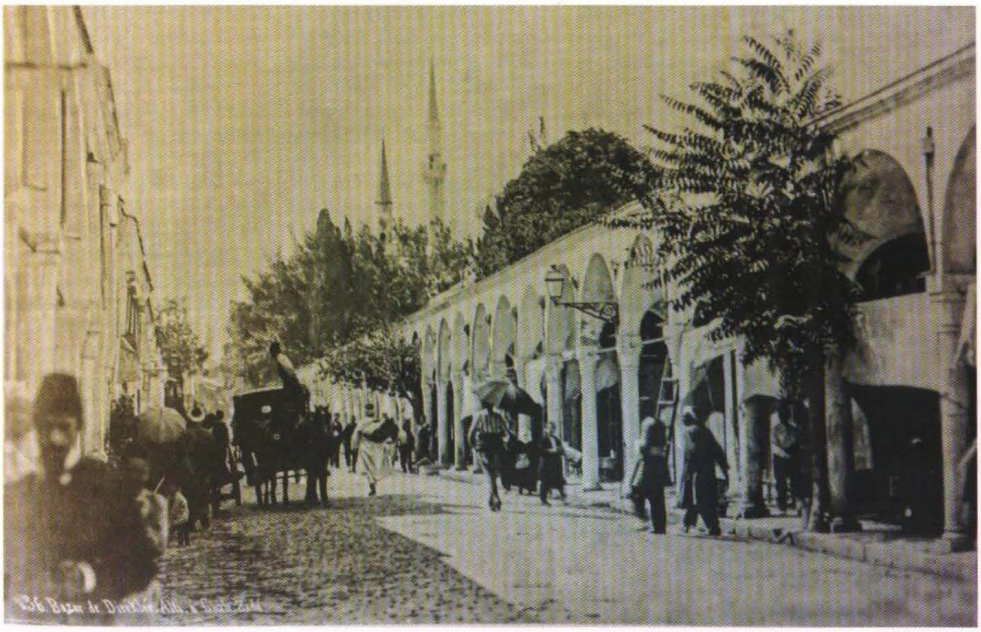
KÂTİP SALİH'İN HAFIZALARDA TUTTUĞU YER

Aşağıdaki dönem anılarına bakıldığında Kâtip Salih'in *nev-îcâd* Karagöz'ünü beğenenler olduğu kadar beğenmeyen, bu tarzın gerçek Karagöz'ün sonunu getirdiğini düşünenlerin var olduğunu da görüyoruz. Ancak 1890'larda ve sonrasında Karagöz seyredenler olumlu veya olumsuz Karagöz anılarını kaleme alırken Kâtip Salih'ten, getirdiği yeniliklerden bahsederler.

Sermet Muhtar Alus (1887-1952 İstanbul) 1900'lerin başında "itinalı bir cemiyet toplamak" isteyen bir sünnet düğünü sahibinin "hayalilerin şahı" Kâtip Salih'i üç liraya –en yüksek fiyat budur– getirtebileceğini yazar. Alus'a göre, bu kadarla yetinmeyen kalantor beylerden mürekkep bir saz heyeti, ortaoyunu çağırtabilmektedir.[47]

Çocukluğunda ve gençliğinde Kâtip Salih'i seyretmiş olması muhtemel olan Halit Fahrı Ozansoy, kitabının "Karagöz" başlıklı bölümünde Kâtip Salih'in nasıl Karagöz oynattığını beğeniyle anlatır.[48]

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ise Kâtip Salih'ten Karagöz izleme fırsatı bulamamıştır, ancak aynı devrin hayalilerinden Şair Ömer'i İstanbul Taksim'de, Sıraselviler'e giden yolun başında Eptalıfos Gazinosu'nda sey-

1880'lerde Direklerarası'nın mermer sütunlu, revaklı dükkânları. Kâtip Salih ve eğlence dünyasının başka birçok önemli ismi burada sahne alırdı.

Cengiz Kahraman arşivi. Kerem Karaboğa, *Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları*, c. 1 (İstanbul YKY, 2011), s. 37.

retmiştir. Şair Ömer de Kâtip Salih gibi Karagöz perdesini tiyatro sahnesi kaidelerine göre değiştirmiştir:

> Önce perde açılıyor; kısa bir komedi oynandıktan sonra kapanıyor. Tekrar açılarak... kantocu kızlar kanto söylüyorlar, en sonunda da "büyük komedi" yahut "dram" yerinde uzun bir Karagöz oyunu oynatılıyordu. Bu garip teşebbüs kimseyi memnun etmemiş, bilâkis mukavemetlere çarpmıştı. Çünkü bu teşebbüs artistik bir yenilik, yeni cinsten estetik bir değerin keşfi değildi.[49]

Bir başka makalesinde de Baltacıoğlu doğrudan Kâtip Salih'i Ahmed Mithat'ın tesiriyle hayal perdesini tiyatro sahnesine benzetmekten dolayı eleştirir. Baltacıoğlu'na göre Karagöz'ü tiyatroya çevirmek onu esas karakterinden, ait olduğu mekândan uzaklaştırmaktır.[50]

Ahmed Rasim ise Kâtip Salih'in Karagöz'ü reforme etme gayretini yadırgadığını "muhafazakârların" ağzından dillendirir. Muhafazakârlar Kâtip Salih'in "alafranga" Karagöz'ünün geleneğe aykırı olduğunu iddia ederler.[51] Ahmet Rasim'in kastettiği muhafazakârlar mutasavvıflar mıdır bilinmez, ancak Ritter'in de belirttiği gibi "hayal oyununa mutasavvıflar temsili bir mâna verirler. Bunlarca hayal oyunu beşer hayatının bir örneğidir. Bu âlemde eşya ve hadiselerin birer gölge mahiyetinde oldukları ve halkın halikın [yaratıcı] kudretli elinde, bir oyuncak gibi, kısa bir müddet için, bu fani dünya sahnesinde oyun oynadıkları düşüncesi hayal oyununda bir temsil sahası bulmuştur."[52] Kâtip Salih'in yaptığı yenilikleri beğenmeyen Eşref Efendi,[53] Ritter'in tarif ettiği tasavvufi düzenin Salih'in uygulamalarıyla bozulduğu kanısındadır: "Karagöz oyunu, aslında, görünenin ardında bu görüneni göründüğü şekliyle yaratmış olan ve kendi tertib etmiş olduğu senaryoya sadık kalarak oyunu 'hayal perdesine' aksettiren bir Ulu Üstad'ın var olduğu idrakine avamı alıştırmak üzere icad edilmiş bir oyundur. Bu konuda derin bir bilgiye sahib olan Eşref Efendi, Karagöz oyununun Karagözcü Kâtip Salih'den i'tibaren bitmiş..." olduğunu belirtir.[54]

Dönemin görgü tanıklarından ünlü yazar ve şair Ahmed Haşım (1887-1933) de Kâtip Salih'in *nev-icâd* Karagöz'ünün "işkırlağını asrî bir maskaraya kaptırdığından" neşesini ve esprisini kaybettiğini belirtir.[55]

Karagöz ustası mümkün olduğunca devletle, ulemayla başını belaya sokmadan en çok seyirciyi nasıl toplayabileceğinin hesabındadır; piyasa ilişkileri içinde hayatta kalmaya çalışan bir esnaftır.[56] Kâtip Salih de ömrünce biriktirdiği hayal perdesi, ortaoyunu ve tuluat tecrübeleri, yaratıcılığı, yetenekleri ve başkalarının –örneğin Ahmed Midhat– önerilerini değerlendirerek en çok seyirci tutacak yenilikleri sahneye koymuştur. Diğer hayalilerle kıyaslandığında okuryazarlığı ve Türkçeden başka bazı dillere aşina olması Ahmed Midhat'ın onu seçmesindeki başlıca sebeplerin arasında olsa gerek. Ancak Kâtip Salih entelektüel birikime sahip ve buna bağlı ilkesel tutumlar geliştiren bir kişilik değildir, başarılı bir hayalci esnafıdır.

Ahmed Mıdhat ise gençliğinde içinde bulunduğu aydın grubuna sırtını dönmüş, eski arkadaşları sürgüne yollanırken kendisi Abdülhamid yönetimiyle haysiyetli sayılamayacak

uzlaşmalara girmiş, bu sayede çeşitli şekillerde ödüllendirilmiş bir yazardır. Çok üretken, buna karşılık sığ, girdiği angajmanlar gereği serbest düşünme yeteneğini ve muhalefet etme cesaretini çoktan yitirmiş bir kişiliktir.[97] Bu ikiliden içeriği güçlü, Karagöz'ü ayağa kaldıracak yeni bir icat çıkması ihtimali belki zaten çok zayıftı.

"Tiyatroya beş yüz kişiden ziyade nüfus alınmasına dair şehr-emânet [belediye] celîlesi canibinden verilen emre imtisâlen [uyarak] Agob Efendi havada olan mahalleri boş bırakmakdadır!..." Bu karikatür Gedikpaşa Tiyatrosu'nun yapısının tiyatroya uygun olmadığını vurgulamak için hazırlanmış.

Hayâl sayı 7, 22 Kasım 1873.

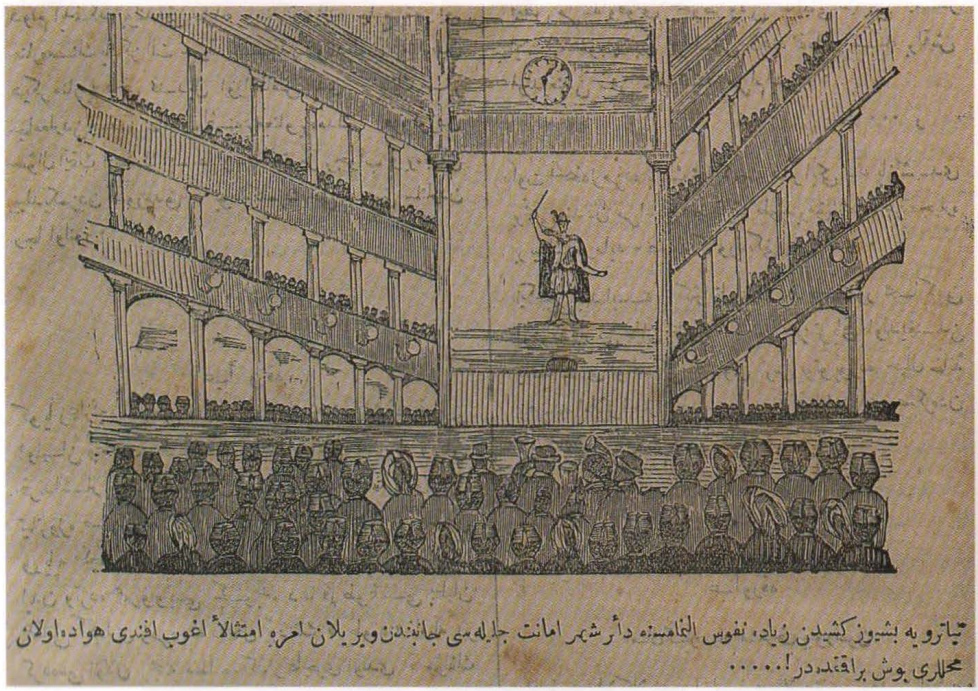
Ahmed Midhat'ın *Tercüman-ı Hakikat* sayı 5617-412'de yayımlanan, transkripsyonunu verdiğimiz makalesinin görünürdeki amacı o sıralarda yenilikçi bir hayali olarak tanınan Kâtip Salih'in ve Fevziye Kıraathanesi'ndeki gösterimlerinin tanıtımını yapmaktır. Ahmed Midhat, Kâtip Salih'i okurlarına tanıtırken bu vesileyle Karagöz konusundaki görüşlerini de ortaya koyar. Osmanlı aydınlarının Karagöz ve tiyatro konusunda yürüttüğü tartışmanın tarihsel bağlamı içinden bakarsak, Ahmed Midhat'ın makalesi önemli bir yere oturur. Namık Kemal ve Teodor Kasap arasında 1872-1873 yıllarında Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nun en parlak döneminde cereyan eden tartışmada özetle Namık Kemal Batı tiyatrosunu Osmanlı'ya getirmekten yanadır; Teodor Kasap ise Batı tiyatrosuna karşı olmamakla birlikte geleneksel gösteri sanatlarından muhakkak yaralanmak gerektiği ama bunların ıslahının da şart olduğunu belirtir. Şimdi artık 1896 yılında "ıslah olmuş" oyunları ve yenilikçi tarzıyla dikkatleri üstüne toplayan bir hayali ortaya çıkmıştır: Kâtip Salih Efendi.

AHMED MİDHAT VE TEODOR KASAP'IN ÖNERİLERİNDEKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Ahmed Midhat esasında Salih'i sunarken ve Karagöz konusunu ele alırken büyük ölçüde bu eski tartışmanın, ama özellikle de Teodor Kasap'ın getirdiği açılımların çerçevesi içinde kalır. Ancak Kasap ile Ahmed Midhat'in yaklaşımları arasındaki uyum sadece fikirlerle sınırlı değildir. Ahmed Midhat'ın yukarıda anlatıldığı gibi hayal ustalarını toplayıp, içlerinden birini seçip Karagöz'ün ıslahı için yaptığı işbirliğini Kasap, 1874 yılında, ortaoyunu için önerir. Yukarıda Teodor Kasap'ın ortaoyununu ıslah etmek için Hayali Salih'i önerdiğini ve bu kişinin çok muhtemelen Kâtip Salih olduğunu belirtmiştim. Benzer bir ıslah programı Karagöz için uygulamaya koyulurken o tarihte henüz hayatta olduğu halde Teodor Kasap'ın ismi hiç anılmamıştır; onun da bildiğimiz kadarıyla bir müdahalesi olmamıştır. Kasap saray kütüphanecisi olurken II. Abdülhamid ile belki sessizliğini korumak konusunda bir anlaşma yapmıştı.

Kasap'ın yıllar evvelki düşünceleriyle ve bu düşünceler doğrultusunda getirdiği pratik önerilerle, Ahmed Midhat'ın yaptıkları arasında şaşırtıcı bir uyum gözlenir.[98] Aşağıdaki satırları Teodor Kasap, Ahmed Midhat'ın makalesinin *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanışından yirmi iki sene evvel *Hayal*'de yazar:

> Memalik-i İslâmiye'de ve ez cümle İstanbul'da pek az zamana kadar bu icap "zuhuri kolu",

"ortaoyunu", "hayal" gibi başlıca isimlerle maruf olan iber-amız lu'biyat [oyunlar] ile ifa olunurdu. Mürûr-ı zaman ve ilavat-ı eyn [zaman] ü ân ile bu oyunların birçoğu çığırından çıkmış ve tebeddül-i mizac-ı asr [çağın anlayışının değişmesi] ile umumun ragebatı [rağbetler] artmayıp erbâbı da bu yolda feda eylediği vaktin ivaz [bedel] ve mükâfatına layıkıyle dest-res olamadığından giriftar-ı fütur olmuştur [ümitsizliğe kapılmıştır]. Bu oyunlar ise vaktiyle ahlak-ı mahalliye üzerine tesis olunmuş bulunduğundan, biz[im] ibret ve zevki yine bil-ıslah bunlarda aramaklığımız lazım ve zaruridir... Buraları umumun müsellemi ve bazı zevat-ı izamın da bizim oyunlarımızın ıslah ve tervici hitabarını artırma] arzusunda bulundukları ve *Hayal* idaresinin malumu olduğundan, hubb-ı vatan [vatan sevgisi] saikasiyle bu yolda âcizane bir hizmete muvaffakiyet ümidiyle, hayal, ortaoyunu gibi oyunlarda maharet-i kâfiyeleri olan zevattan bir ikisiyle görüşülerek hazırlardan işe yarayan ve kabil-i ıslah olan oyunların tekrar tertibine ve milel-i sairenin en büyük müelliflerinin ibret-engiz ve letaif-amiz olan en güzel eserlerinden ahz-i esas ederek bizce istenilen yolda terkibine mübaşeret olundu ve *Hayal* idaresi ortaoyunlarının bu yolda tertib-i idaresini deruhde ederek...[59]

...

Dünkü *Şark*'ta ortaoyunlarının ahlak-ı umumiyeyi ifsad eylediğinden bahs ile men buyurulması hakkında bir varaka gördük. Vakıa biz de sahib-i varaka ile bu babda hem efkârız, lakin men'ini değil ıslahını arzu ederiz. Çünkü ortaoyunu Türklerin tiyatrosudur. Hatta zuhur-ı Osmaniyanla beraber ibda [yaratılmış] ve icad edilmiş olan "hayal"den tecessüm etmiş olduğundan, değil men'ini illa, adat-ı milliyemize tevfikan ıslahını arzu etmeliyiz. Bu makule şeylerin ıslahı da eshab-ı kalemin himmet ve ianesine muhtaç bulunduğundan, hükümet-i seniyyeden men'ini istirham edecek yerde, esbab-ı kalemden ıslahını taleb ve niyaz etmelidir.[60]

Görüldüğü gibi Kasap, *Hayal*'in iki ayrı sayısında ısrarla Karagöz ve ortaoyunu gibi seyirliklerin ıslahından yana olduğunu belirtiyor, bunların "ahlak-ı mahalliye" üzerine oturduklarından ibret ve zevki bunlarda aramamız gerektiğini belirtiyor. Teodor Kasap bu görüşlerini 1874'te ortaya koyuyor. Bu noktada, 1896'ya yani Ahmed Midhat'ın yazısı yayımlanana kadar geçen süre zarfında bu konuda bir gelişme olup olmadığı sorusu akla geliyor.

Hayalî Salih'in *Hayal*'de çıkan Kanburlar Kolu ilanlarında grubun Bağlarbaşı'nda ve Beşiktaş'ta sahne aldığını hatırlayalım. İlanlarda "zevat-ı kiramın her vechle celb-i memnuniyetlerine dikkat olunacağı" belirtilmiş, "Zevat-ı kiram" ifadesi acaba Hayali Salih'in kadın erkek beraber eğlenen, yeni ortaya çıkan bir müşteri kitlesine oynamayı amaçladığını mı gösteriyor? Bağlarbaşı'na kadınları erkeklere göre iki kuruş indirim yaparak çağırması bu kanaatı güçlendiriyor. Acaba bu ilanları veren Hayali Salih geleneksel seyirliklerin ıslahı konusunu az ya da çok, en azından bazı mekânlarda 1874'te zaten uyguluyor muydu?[61]

Ahmed Midhat'ın yazısından Salih'in teceddüd doğrultusunda üç-dört senedir çalıştığını öğreniyoruz. *Hayal*'deki son ilanın yayımlandığı 7 Kasım 1874 tarihi ile 1892 arasında Kâtip Salih'in ne ve nasıl oynadığını öğrenmek *nev-îcâd* oyunların gelişimini anlamak açısından önemli olabilir.

AHMED MİDHAT'IN MAKALESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmed Midhat perdeye taşıdığı rezaletler ve edepsiz dili dolayısıyla gölge oyununa mesafelidir; yukarıda söz edildi, ilgisi esasen tiyatroya yöneliktir. Ancak Abdülhamid'in Ahmed Midhat'ın "Çerkes Özdenleri"ni yasaklayıp Gedikpaşa Tiyatrosu'nu yıktırmasından ve tiyatrodan uzak durma talimatından 1896 yılına kadar on seneden fazla zaman geçmiştir. Karagöz'ü sahneye çıkarıp, ıslah etme fikri ortaya çıkınca durumu tekrar değerlendirmek ihtiyacı hissetmiş olmalıdır.[62]

Ahmed Midhat'a göre gölge oyunu ilk ortaya çıktığında temiz bir oyundu ve "kim bilür ne kadar asr müddet sigar ve kibarı böyle terbiye ve edeb dâhilinde eğlendirdikten sonra" Karagöz yanlış ellere geçti: "Hacı Evhad ve Karagöz birkaç asır dahi böyle meydan-ı rezaletde yeke-taz olduktan sonra nihayet terbiye-i umumiye yeniden tashih ve ıslaha meyl edince bunların kepazelikleri artık daire-i tahammülden hariç görülerek yeniden ıslahları lüzumu tahakkuk eylemişdir... Kendi tab'indaki rezalete anları tercüman idenler hükümet-i saniyenin taziyane tedibine uğramış ve bir yigirmi-yigirmi beş seneden beri Karagöz oyunları haya idilmeksizin temaşa olunabilecek derecelerde ıslah kılınmış idi."[63] Ahmed Midhat'ın kendisinin şahit olduğu gelişmelerden öncesine dair fikirleri yüzeysel, ahlakçı değerlendirmelerdir. Karagöz'ün gelişimi üzerine ciddi

"...Salih Efendi... eskiden 'Kanlı Nigâr' ve 'Bimarhane' oyunlarında çıkan çıplakların ve delilerin tasvirlerini daha iyi bir şekle sokmuştu. Çünkü bu oyunlarda tasvirler tenasül uzuvları boyunlarına bağlı bir şekilde pek biedebane ve gayri ahlaki şekilde çıkardı..."

Ahmed Midhat, Salih'i sunarken ve Karagöz konusunu ele alırken büyük ölçüde Teodor Kasap'ın getirdiği açılımların çerçevesi içinde kalıyor. Ancak Kasap ile Ahmed Midhat'ın yaklaşımları arasındaki uyum sadece fikirlerle sınırlı değil. Ahmed Midhat'ın hayal ustalarından biriyle Karagöz'ün ıslahı için yaptığı işbirliğini, Kasap, 1874 yılında ortaoyunu için önermiş.

bir şekilde bilgi toplayıp, bir yorum yapma çabasına girmez. Ancak kendi şahit olduğu gelişmelere dair yazdıkları çok bilgilendiricidir. Evvela, bu yazıdan, yirmi yirmi beş seneden beri hükümetin Karagöz oyunlarını "tedib" ve "ıslah" etmeye çalıştığını öğreniyoruz. Ahmed Midhat'a göre, hükümetin bu politikası "terbiye-i umumiye yeniden tashih ve ıslaha meyl edince" başlıyor. Bu tarihler aşağı yukarı Osmanlı'da Batılı adab-ı muaşeret kurallarının tanınmaya başlamasıyla aynı zamana denk gelir.[64] Aynı zamanda Teodor Kasap'ın Karagöz ve ortaoyununun ıslahı konusunda yazılarını yayımladığı tarihlerdir.

Ahmed Midhat'ın yazısında öne çıkan bir başka nokta, araştırmacıların "Bohemyalıların, Macarların, Vlahların ve hatta Bulgarların" eski edebiyatlarını merak edip araştırması ve bu çalışmaların ne anlama geldiği meselesidir. O tarihlerde Ignácz Kúnos'un Türkiyat çalışmaları devam etmektedir; Ahmed Midhat söz konusu çalışmalardan haberdardır. Bunlardan da güç alarak, Teodor Kasap'ın geleneksel seyirliklerin önemine yaptığı vurguya benzer bir şekilde halk edebiyatı ve kültürün önemini vurgular: "Bunların bizcesi kocakarı masalları ortaoyunları ve hatta bunlar meyanında dâhil olan Karagöz oyunlarıdır. Bu yolda şeyler az çok her millet-i kadime nezdinde mevcuddur ve asıl edebiyat-ı kadime-i milliye dahi işte bunlardır."

Makalede "millet", "edebiyat-ı milliye" kavramları geçiyor, ancak Kasap'ın Namık Kemal ile polemikte kullandığı "Bunların (Karagöz, meddah, Zuhuri kolu) kaba sözleri kaba hikâyeleri hep Türk ahlakı üzerine bina edilmiştir"[65] ifadesinde olduğu gibi geleneksel seyirlikleri onun gibi sahiplenmiyor. Ahmed Midhat edebiyatın tarihsel derinliğinin önemini vurguluyor, ancak burada söz konusu dilin Türkçe olduğunu belirtmeden geçiyor. Belki Kasap gibi Türkçeye koşulsuz sahip çıkmak onun nezdinde Osmanlılıktan vazgeçmek ve avamlaşmak riskini taşıyordu. Belki de Osmanlı hanedanından daha çok Türkçeye vurgu yapmak Abdülhamid'in sansürünü harekete geçirecektir. Ayrıca Ahmed Midhat'ta ahlakçılık, "rezalet"ten kaçınma duygusu kuvvetli olsa gerek. Karagöz gibi uzun bir geçmişi ve geleneği olan seyirliğe ancak Salih Efendi gibi "edebli, ahlaklı" bir örnek bulunca sahip çıkabiliyor.

Salih tek başına hayal perdesindeki oyunu tasarlar, onca tasviri becerikli bir şekilde oynatır, seslendirir, kantoların güftesini yazar, bestesini yapar. Ahmed Midhat, Salih'in Karagöz'ünü o kadar beğenmiştir ki, "... Sanayi'-i nefise ve gayrı nefisenin kâffesinde terakkının gayet merattıbl bir teceddüde müncer olduğu gibi bu hal Karagözcülük sanayi'-i nefisesinde de görülmüşdür. Evet! 'Sanayi'-i nefise'sinde! Tıyatroculuk say'-ı nefiseden add olunduğu halde hayalcilik neden add olunmasın?" Ahmed Midhat, bu kadar yetenekli bir hayalciyi, "hayalcilik sanatını rezalet-i kadimesinden ...kurtarub bir devr-i terakki ve hatta teceddüde sokmuş" Salih'i, Batılı anlamda bir sanatkâr ilan ederek, böylece diğer geleneksel hayaliler arasından çıkararak, onun öncülüğünde hayalcilik sanatını da modernleşme yoluna sokmayı amaçlamaktadır. Batı'ya özenme "O hayali çengiler latif bir balet tahayyül itdirirler" cümlesinde de kendini dışavurur.

Ahmed Midhat bu derece sanatkâr bir hayalcinin "Kâtip Salih" olarak bilinmesine de karşıdır, çünkü "mumaileyhin iktisab eylediği şöhret kâtiblikde olmayub hayalcilikde olduğuna göre asıl şöhretiyle yâd olunmağı, adem-i şöhreti bulunan bir meslekde yâd olunmağa biz tercih eyleriz."

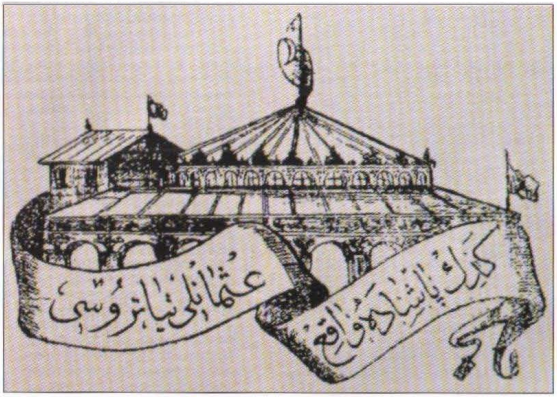
Dikkat çeken bir başka nokta "Karagöz oyunu dediğimiz oyunlar[ın] Osmanlılığın mebadisinde ilk payitahtımız olan Brusa şehrinde" doğduğuna dair, merkezinde Şeyh Küşteri'nin olduğu efsaneye inanmayı tercih etmiş olmasıdır. Ahmed Midhat bu şekilde Osmanlılığın milli kültürün başlangıcındaki rolünü vurgulama fırsatını kullanmış oluyor. Kasap'ın da Karagöz'ün men edilmesine karşı çıkarken Osmanlı'nın başlangıcında zıll-ı hayal olduğunun altını çizdiğini hatırlatalım.

SONUÇ

Teodor Kasap'ın Karagöz'e olan ilgisinin en temel sebeplerinden biri, Osmanlı tiyatrosunun mutlaka yerli, geleneksel seyirliklerden etkilenmesi gerektiği düşüncesinde olmasıdır. Bunun için yeni doğmakta olan tiyatro ile geleneksel seyirlikler arasında bir etkileşim kanalı kurmaya çalışmakta ve mahallî kültürün öneminin altını çizmektedir. Ancak Kasap'a göre Karagöz ve ortaoyununun içinde bulunduğu müstehcen hal buna engeldir. Sözünü ettiğim kanalın kurulması için geleneksel seyirliklerin ıslahı şarttır.

Ahmed Midhat ise başka bir yönelim içindedir: Çengileri baletlere benzetir, Karagöz'ü "sanayi'-i nefise" mertebesine çıkartır, Kâtip Salih'i

takdir ederken oyunların içeriğinden bahsetmeden, onun teknik becerilerini metheder vs. Siyavuşgil'in Kâtip Salih eleştirisini hatırlayalım: "Yenilikler oyunun çerçevesinden ziyade kendine, sözlerine ait olmalıdır." Ahmed Mıdhat, Salih'in Karagöz'üne Batı'yı referans gösteren övgüler düzüyor ama oyunun içeriğiyle gerçekten ilgilendiğine dair somut cümleler görmüyoruz. Halk edebiyatının neden önemli olduğunu anlatırken Avrupa'da bu konuya önem verdiklerini söylüyor ama neden önem verdiklerini bir başka makaleye bırakıyor.

"Gedikpaşa'da Vaki' Osmanlı Tiyatrosu". Gedikpaşa Tiyatrosu 1984'te II. Abdülhamid tarafından yıktırılır.

Refik Ahmet Sevengil, *Refik Ahmet Sevengil Yeken Çağlarda Türk Tiyatrosu*, c. 1 (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1934) s. 22.

Ahmed Midhat Efendi'nin Karagöz'ün ıslahı konusunda yazdıkları adeta 1894 yılında çıkardığı Avrupa *Âdâb-ı Muâşeret yahud Alafranga* kitabındaki görüşlerinin bir başka düzlemde devamı mahiyetindedir. Ahmed Midhat'ın Kâtip Salih ile *nev-îcâd* Karagöz çalışmaları terbiyeli, oturmasını kalkmasını bilen bir Osmanlı orta sınıfı yaratılmasında hayal perdesini önemli bir araç olarak gördüğünü tahmin ediyorum. Can Eyüp Çekiç, Ahmed Midhat'ın söz konusu kitabını ele aldığı makalesini bitirirken "bireyin, toplumun, vaktin, kamusal alanın, hanenin, cinselliğin ve temsiliyetin disipline edilmesi sürecini Osmanlı bağlamında yeniden üretme çabası" değerlendirmesini yapıyor.[6] "Kanlı Nigâr", "Bekçi" vb oyunlarda ya da Çingene olduğu söylenen Karagöz'ün şahsında görüldüğü gibi hayal perdesinin sacayaklarından biri, toplumun kıyısında yaşayanlarla mahalledeki düzeni karşı karşıya getirmektir, bu karşılaşmaları karikatürize etmektir. Ahmed Midhat'ın niyeti ise *kâr-ı kadim* hayal oyunlarının yer yer toplumun kıyısındakileri kollayarak sunduğu bu karşılaşmalara sırtını dönüp, Çekiç'in belirttiği gibi toplumu disipline etmek.

DR. AHMET AKŞİT

DİPNOTLAR

1 Teodor Kasapiçin bkz. Turgut Kut, "Teodor Kasap", *TDVİA*, c. 40, s. 473-475; Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries)", *Die Welt des Islams* 352 (Brill, 1995), s. 189-249, özellikle Teodor Kasap bölümü (s. 232-240); İhsan Sungu, "Teodor Kasap", *Aylık Ansiklopedi*, c. 1, s. 126-127; Hikmet Feridun Es, "Tanımadığımız Meşhurlar" (Teodor Kasap) dizisi, *Akşam* 13-14-16-17-20-21-23-24-27-28 Haziran 1940; Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I Tanzimat ve Istıbdat Dönemi* (İstanbul: Adam Yayınevi, 1986), "Yayıncılar, Teodor Kasap" adlı bölüm, s. 87-106.

2 Sungu, agm, s. 126-127.

3 Bir örnek olarak *Hayal*'in 4. sayısında (31 Ekim 1873) yer alan ve *Toplumsal Tetrik*'in 181. sayısında transkripsiyonu verilen muhavereye bakılabilir. Pert Efe, "Karagöz'ün Adaptasyonu ve Değişimi" dosyası "Medeniyet Bir Memlekete Hariçden Girmeyub İçinden Çıktığı Gibi", s. 84-85.

4 Karagöz'de siyasi taşlamanın yasaklanması konusundaki bilgileri And, Wanda takma ismini kullanan bir yazara dayandırır. Metin And, "Karagöz Siyasal Bir Taşlamaydı da", *Forum* 15/214 (1 Mart 1963), 19. Wanda (Karolyna Czajkowska Suchodolska), *Souvenirs anecdotiques sur La Turquie (1820-1870) Karaguez* (Paris, 1884), s. 271-278.

5 Muhaverede iki eksen kışı Karagöz ve Hacivat yer alır. *Hayal*'de yayımlanan söz konusu oyunların bir kısmı bu kalıba uyar, ancak çoğu üç veya daha fazla kişinin yer aldığı kısa piyeslere benzetilebilir.

6 Metin And, *Osmanlı Tiyatrosu* (Ankara: Dost Yayınları, 1999).

7 Oyunun ilk gecesi; geçen ilginç olaylar için bkz. dipnot 11.

8 Kurucusu Ali Bey (1838-1910) *Basiret* gazetesini 23 Ocak 1870-20 Mayıs 1878 tarihleri arasında yayımlamıştır. Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, haz. Nuri Sağlam (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), s. xiii-xix.

9 Sungu, agm, s. 126-127. *Basiret*, oyunu tercüme edenin bir Hıristiyan olduğunu ışıtmıştır. "Oyunun memsubiceyhin bir Müslüman ismi olması mucibinin murad ettiği ifrat-ı hisseti imayı manidir" ifadesiyle, bir Hıristiyan olan Teodor Kasap'a haddini bildirmeyi hedefler. *Çıngıraklı Tatar*'ın ikinci sayısında (10 Nisan 1873) bu saldırıya cevap verilir. Yukarıdaki ifadenin *Çıngıraklı Tatar*'da rahatsızlık uyandırdığı bu cümleyi olduğu gibi alıntılayıp cevap vermesinden de bellidir. Ancak saldırının ağırlığı karşısında alaycı bir tutum alan *Çıngıraklı Tatar*'ın verdiği cevap, tartışma zeminini Müslüman-Hıristiyan karşıtlığına çeken *Basiret*'in hak ettiği karşılık olmaktan uzaktır. *Basiret*'in bu meseleyi Hıristiyan-Müslüman karşıtlığına çevirerek ele alması Rum Ortodoks kilisesine kayıtlı Kasap'a karşı bel altından yapılmış bir saldırıdır. Yine de bu saldırı Abdülhamid'in ya da sarayın tezgâhı olduğu anlamına gelmez. *Basiret* gazetesi 1870-1878 yılları arasında üç defa kapatılmış, ayrıca farklı cezalara çarptırılmıştır. Kurucusu Ali Efendi 1878'den 1908'e kadar sürgün hayatı yaşamıştır. Basiretçi Ali Efendi, *age*, s. xviii.

10 Kasap'ın Agop ve Gedikpaşa Tiyatrosu'yla ilgili yazıları *Diyojen*'de (sayı 2, 1 Aralık 1870) başlar *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal*'de devam eder. Bu yazılar ilginç olmayan kişisel konuları da içerir, ancak sonuç olarak tiyatro konusunda iki farklı tutumu izlemeye yarayabilir. Söz konusu yazıları peş peşe okuyup Kasap-Agop anlaşmazlığı konusunda öyle hüküm vermek gerekir.

11 Ebuzziya Tevfik, Kasap'ın da adının geçtiği önemli bir olay anlatır. 5 Nisan 1873 Cumartesi gecesi Teodor Kasap'ın Molière'den (*L'Avare*, 1668) uyarladığı "Pinti Hamid" oyunu sahneye koyulacaktır. Kasap ilk gecenin şerefine bütün tiyatro komitesini Gedikpaşa Tiyatrosu'nda yemeğe davet eder. Ebuzziya Tevfik yemeğe katılmaz, zira o akşam Mustafa Fazıl Paşa'ya arkadaşlık etmek sırası onlardır. O günlerde, Sultan Abdülaziz'in çevresini saran İsmail Paşa (O tarihte Mısır'da iktidar olan Mustafa Fazıl'ın ağabeyi Hıdıv İsmail Paşa) taraftarları Sultan'ı Mustafa Fazıl Paşa'nın aleyhinde yanlış şekilde bilgilendirmektedir. Yeni Osmanlılar sıkıntılı günler geçiren Paşa'ya sırayla akşam yemeğine gidip sohbet ederek bu sıkıntılı günleri atlatmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ebuzziya Tevfik, Paşa'nın konağına gider, sofraya oturur. Sofrada daha evvelden Mustafa Fazıl'ın yanında pek görülmeyen Yusuf Kâmil Paşa (Sadrazamlığı Ocak-Haziran 1863) da vardır. Ebuzziya henüz oturmuşken Mustafa Fazıl tarafından yaptıkları yayımlardan dolayı, Sultan Abdülaziz'den sadece "Padişah" diye bahsedilmiş olmasından dolayı sert bir şekilde azarlanır. Paşa, Ebuzziya'ya sofrada oturan diğer konukların önünde "edepsiz" diye hakaret eder. Ebuzziya "Edepsizliğine hükmedilen bir adam artık bu sofrada oturamaz" der, kalkar ve doğruca Gedikpaşa Tiyatrosu'na gider. Kasap, Namık Kemal ve diğerleri henüz sofradadır. Yemeğin bitmesini bekler ve bir köşede Namık Kemal'e durumu anlatır. Anlaşılan o ki Mustafa Fazıl baskılara dayanamayıp Namık Kemal ve arkadaşlarına verdiği desteği çekmiştir. Paşa, muhtemelen, tutum değiştirdiğini Yusuf Kâmil Paşa'nın ve davetlilerin önünde Ebuzziya'ya hakaret ederek Sultan'a duyurmak istemektedir. *İbret* gazetesi ertesi gün "bir daha çıkartılmamak üzere" kapatılır. Bu olayda Kasap'ın düzenlediği yemeğin davetlileri olan yakın dostlarının kim olduğunu görüyoruz. Ancak Ebuzziya'nın konaktaki olayı herkesten ve Teodor Kasap'tan gizleyerek Namık Kemal'e anlatması, Ebuzziya'nın Kasap'ı, en azından, Yeni Osmanlılar'ın çekirdek grubunda görmediğini ortaya koyar. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu (İstanbul: Hürriyet Yayınları 1973), s. 498-505. Ebuzziya kitabında Kasap'tan cesur bir yayıncı

olarak (s. 463-465) bahseder.

12 Namık Kemal'in 1877 yılında farklı aylarda Teodor Kasap'a yazdığı mektuplar ikilinin samimi dostluğunu açık bir şekilde ortaya koyar. Mektupların yazıldığı tarihlerin bir kısmında Namık Kemal sürgündedir. bazılarında Teodor Kasap hapistedir. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II, İstanbul ve Midilli Mektupları-I* (Ankara: TTK, 2013), s. 12-15. 22-25, 40-41. Ne yazık ki Teodor Kasap'ın mektupları bugüne kadar ortaya çıkmamıştır

13 Teodor Kasap'ın ve Namık Kemal'in Osmanlı tiyatrosunun gelişimiyle ilgili farklı görüşleri için bkz. Teodor Kasap, *İşkilli Memo*, haz. Cevdet Kudret (İstanbul: Elif Yayınevi, 1965) baskısındaki Cevdet Kudret'in önsözü; Peri Efe, "Medeniyet Bir Memlekete Haricden Girmeyub İçinden Çıktığı Gibi", *Toplumsal Tarih* 181 (Ocak 2009): 80-85.

14 Namık Kemal, *Diyojen* gazetesine imzasız makaleler vermiştir. Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", *İA*, c. 9, s. 61. Ali Bey (1844-1899) *Diyojen*'in ilk muharririydi, daha sonra Namık Kemal ve Ebüzziya Tevfik (1849-1913) aynı gazetede muharrirlik yaptılar. Nuri Bey (1844-1906), Kasap'ın tercüme ettiği "Pmti Hamid"i tashih etmişti. Sungu, agm, s. 126-127 Yeni Osmanlılar'ın en tanınmış ismi Namık Kemal'dir. Ebuzziya Tevfik ve Nuri Bey'in de aynı gruptan oldukları bilinıyor

15 *Hayal*, Çıngıraklı Tatar ve *Diyojen* gazetelerini kullanmam Alparslan Oymak'ın "Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çıngıraklı Tatar ve Hayal Gaztesi Üzerine Bir İnceleleme)" adlı doktora tezi (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2013) sayesinde çok kolaylaştı. kendisine müteşekkirim.

16 Tuna Baltacıoğlu, Bağlarbaşı'nda bugün İlahiyat Fakültesi'nin bulunduğu yerde vaktiyle "Çiftlik Gazinosu" denen arazide büyük bir tiyatro ve konser salonu olduğunu belirtiyor. "Bağlarbaşı", *DBİA*, c. 1, s. 534. Selim Bey'in Gazinosu ile Çiftlik Gazinosu'nun aynı yer olma ihtimali akla geliyor

17 Nicolas Bordeano, Osmanlı hükümeti tarafından desteklenen yarı resmi *La Turquie* gazetesinin yöneticisi ve sahibi ve aynı zamanda önemli bir Masondur. Dumont localar arasındaki yazışmalardan Bordeano için, İstediği yere girebilen ve iktidarda bulunan zevattan birçoklarıyla ahbaplıklar kurmuş bir adamdı. "vezir-i azamın kapısı herkese kapalı olduğu zaman bile ona açıktır" ifadelerini kaydetmiş. Paul Dumont, *Grand Orient de France Arşivlerinde Osmanlı İmparatorluğu XIX. Yüzyıl Ortası ile Birinci Dünya Savaşı'na Yakın Dönemle İstanbul'da Fransız Obedyansına Bağlı Mason Locaları* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1985), s. 10.

18 Evangelinos Misailidis (1820-1890) 1851 yılında *Anatoli* gazetesini çıkarmaya başladı, sonra oğlu Hristos Misailidis'e devretti. Misailidis ayrıca *Temaşa-i Dünya ve Cehâker-u Cehâkeş* (İstanbul, 1871-72) adlı kitabını yazarıdır. Aslı Türkçe ama Yunan hurufatlı olan Misailidis'in kitabı Robert Anhegger ve Vedat Günyol tarafından Latin harfli olarak 1986'da yayıma hazırlanmıştı. Misailidis, Rum Ortodoks cemaati içinde Anadolulu (Karamanlı) grubun sözü geçen temsilcilerinden birtydı. İkisi de Anadolulu olan Kasap ve Misailidis'in polemikleri *Diyojen*'in çıktığı yıllara uzanıyor. Ekonomik sebeplerle Anadolu'dan, özellikle de Nevşe.hir ve İncesu'dan İstanbul ve diğer büyükşehirlere gelen Anadolulanın bir kısmı çok mütevazı koşullarda bakkallık yaparlardı. Türkçelerinde yerel Orta Anadolu lehçesi belirgin olan bu insanların Yunanlıcaları azdı. Refah düzeyleri nispeten daha yüksek olan örneğin İstanbul Rumları ile ilişki kurmakta zorluk çekiyorlardı. Şehirli Rumlar Karamanlılara yukardan bakıyor, *anatoli*'den (Yunanca "doğu") gelen taşralı muamelesi yapıyorlardı. Bu konuda bkz. Evangelia Balta, "Modern Yunan Komedisinde Karamanlı", *Toplumsal Tarih* 234 (Haziran 2013): 54-62.

özellikle "Bakkal" kısmı, s. 60. Kendisi de ilk İstanbul'a geldiği yıllarda bir kumaş dükkânında çıraklık yapan Kasap, Misailidis'in *Anatoli*'sini "Anatoli nam bakkal gazetesi" diyerek alaya aldığı halde, Kasap hapse girince Misailidis *Hayal*'in 182. sayısında onun yerine *Hayal*'e imtiyaz sahibi olmayı kabul eder, bkz. *Diyojen* sayılar 7, 9, 14 (16 Şubat, 23 Şubat, 6 Nisan 1871).

19 "Kanlı Nigâr" için Cevdet Kudret'in *Karagöz* (c. 3 İstanbul: YKY, 2004, s. 553-586) adlı kitabına bakılabilir. Bu oyunun merkezinde bir ev işleten Kanlı Nigâr, Salkım İnci ve Dimyat Pirinci vardır. Nigâr ve arkadaşları eve aldıkları Karagöz dahil mahalledeki erkekleri soyup, dövüp sokağa atarlar. Sonra Sarı Efe gelir mahallelinin elbiselerini iade ettirir, düzeni sağlar ve oyun biter. Bu oyunun diğerlerine göre daha fazla müstehcenlik üstüne kurulduğu tahmin edilebilir. Kudret'in kitabındaki oyunların büyük kısmı Hellmut Ritter'in saray Karagözcüsü Hayali Nazif'in defterinden yapığı transkripsyonlara dayanmaktadır. Ritter'in kitabındaki oyunların müstehcenlik açısından oldukça temizlenmiş olduklarını hatırlatalım *Karagöz, Türkische Schattenspiele*, c. 1 (Hannover, 1924), c. 2 (Leipzig-İstanbul 1941); c. 3 (Wiesbaden, 1953). Son ciltte Andreas Tietze'nin de katkısı var

20 *Hayal*, no. 38, 12 Mart 1874.

21 Zuhuri Kolu'nun ıslahı ve bu meselenin Osmanlı tiyatrosundaki önemine dair Teodor Kasap'ın görüşleri için bkz. *İşkilli Memo*'da Kudret'in önsözü; Efe, agm.

22 Enver Behnan Şapolyo, *Karagöz'ün Tarihi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi), s. 122-129. Şapolyo'nun kitabında verilen bilgiler kaynak göstenilmeden sunulmuş. Muhtemelen yazarın kendi hatırladıkları ve başkalarından dinlediklerine dayanıyor. Selim Nüzhet Gerçek, Cerrah Salih'in ismini verip "Çocukları sünnet eder, sonra da perde kurar eğlendirirmiş" notunu düşer *Türk Temaşası* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1930), s. 88.

23 Direklerarası, İstanbul'un Fatih ilçesinde, 1728-1729'da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın (sadrazamlığı 1718-1730) yaptırdığı külliyenin bir parçası olan sütunlu çarşıya ve bu çarşının üzerinde bulunduğu caddeye (bugünkü Vezneciler Caddesi) verilen addır. Raşit Çavış, "Direklerarası", *DBİA*, c. 2, s. 60-61.

24 II. Mahmud'un hükümdarlık tarihleri 1808-1839'dur. 1908 doğumlu Şapolyo'nun Cerrah Salih'i seyrettiği doğru ise Cerrah Salih'in çok erken yaşlarından çok geç yaşlara kadar gösteri dünyasında olması gerekir

25 Şapolyo, agé, s. 126.

26 Ritter, agé, c. 1, s. 3.

27 Andreas Tietze, *The Turkish Shadow and the Puppet Collection of the L.A. Mayer Memorial Foundation* (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1977), s. 57. "He figures already as the leader of an orta oyunu company in 1868."

28 Şapolyo, agé, s. 127.

29 Hayali Salih'in Kanburlar Kolu ilanları başka gazetelerde de görülüyor, örneğin *Hayal*'den yaklaşık dört sene önce *Ruznamе-i Ceride-i Havadis*, sayı 840, sene 1868, akt. Metin And, *Kavuklu Hamdi'den Üç Ortaoyunu* (Ankara: Forum Yayınevi, 1962), s. 8. And, aynı yazısında Kavuklu'nun peşinde çoğu zaman elinde fenerle bir cüce veya kanbur geldiğini yazıyor (agé, s. 14). Hayali Salih'in kol takımını tam olarak bilmek mümkün değil, ancak "Kanburlar Kolu" adını aldıklarına göre onun ekibinde kanbur sayısı belki normalden daha çoktu diye düşünebiliriz.

30 Bkz. "Kanburlar Kolu'nun İlanları" başlıklı bölüm

31 Ritter, agé, s. 3.

32 M. Raif Ogan, "Eski Tarz Karagöz Fasılları", *Yeni Sabah*, 3 Haziran 1945.

33 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un meşhur Karagözcülerinden, Tahtakale'de Karagöz oynatırmış. Şapolyo, agé, s. 121. Reşat Ekrem Koçu, "Arsen Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 1055.

34 Yeşiltulumba, Beyazıt'tan Aksaray'a giderken sağ tarafta bulunan bir meydan. Meydanın ortasında bir kuyu ve kuyudan su çekmek için yeşil boyalı bir tulumbası varmış. Meydandaki kahvehanelerin müdavimleri arasında Ahmed Midhat'ın ilamadı, meşhur yazar Muallim Naci de vardır. M. Raif Ogan, "Eski Tarz Karagöz Fasılları", *Yeni Sabah*, 7 Haziran 1945.

35 Metinlerde *şano* sahne anlamında kullanılıyor. Şano'nun telaffuzu İtalyanca *scena*'nın telaffuzuna yakın. İstanbul'da sahne sanatlarının geçmişinde İtalyan sahnesinin ağırlığı hesaba katılırsa normal bir etkilenme olarak düşünülebilir

36 Tahsili olmayan Abdi Abdürrezzak (1835-1914) sanat terbiyesini üstadı Kavuklu Hamdi'den alır. İri cüssesinden beklenmeyen bir çevikliği varmış. Süpürgeyle sahneye çıkan, şen şakrak, terbiyeli nükteleriyle bilinen bir tuluatçı olan Abdürrezzak, süpürgesi, uzun kırmızı fesi, kalın kaşları ve biyiklarını tamamlayan özel bir makyaj yaparmış. 1898'de il. Abdülhamid tarafından Mızıka-yı Hümayun'a sokularak saray tiyatrosuna aldırılır. 1908'den sonra tekrar sahneye döner fakat artık yaşlanmış, eski canlılığını yitirmiştir.
Server İskit, "Abdi, Abdürrezak", *Aylık Ansiklopedi*, c. 3, s. 951; Selim Nüzhet Gerçek, "Tuluat", *Aylık Ansiklopedi*, c. 2, s. 445-447; Nurullah Tilgen, *Ortaoyunu Üstadı Kavuklu Hamdi* (Eyüp Halkevi, 1948), s. 27. M. Nihat Özön ve Baha Dürder, *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1967), s. 1-2.

37 "Ayyaşlık yüzünden pek derbeder" bir halde Darülaceze'de lakrı sefalet içinde ölmüştür." Şapolyo, agé, s. 129; Raif Ogan da ayyaşlığını konu etmeden Kâtip Salih'in Darülaceze'de öldüğünden bahsediyor. "Eski Tarz Karagöz Fasılları 4", *Yeni Sabah*, 24 Haziran 1945.

38 Şapolyo, agé, s. 125.

39 Şapolyo, agé, s. 100

40 M. Raif Ogan, "Eski Tarz Karagöz Fasılları", *Yeni Sabah*, 3 Haziran 1945.

41 Şapolyo, agé, s. 128-129

42 Şapolyo'nun anlatımından, Kâtip Salih'le ilgili yukarıdaki bilgileri veren Bedasiani Rıza'nın Salih'in çağdaşı bir hayali olduğu anlaşılıyor; agé, s. 129. Rıza'nın tarif ettiği bağlama şekli, perdeye yapıştığında yan duran tasvirin sırtına veya kafasının arkasına ilişti rilen bir çengelli iğne veya küçük bir menteşe sayesinde 180° döndürülebilmesini sağlar. Çengelli iğnenin diğer tarafında tasviri oynatmaya yarayan çubuk tutturulur. Tasvir böylece arkasındaki tasvirle konuşması gerektiğinde aniden geri dönebilir. Tasvirin böyle dönmesi oyuna anı bir heyecan katar. Bu tasvir bağlama mekanizmasına fırdöndü denir.
Andreas Tietze, Kâtip Salih'in 137 parçalık Karagöz takımının 1913-1933 yılları arasında İstanbul'da bulunan Prof. Edgar J. Fisher ve eşi Elisabeth Fehr Fisher tarafından nasıl satın alındığını Elisabeth Fehr Fisher'e dayandırarak anlatır. Bu koleksiyon sonradan L.A. Mayer Memorial Foundation (Columbus, Ohio, ABD) tarafından satın alınmış. (Andreas Tietze, *The Turkish Shadow and the Puppet Collection of the L.A. Mayer Memorial Foundation* [Berlin, Gebr. Mann Verlag, 1977], s. 56). Tietze'nin kitabında koleksiyona ait 48 tasvirin resmi verilmiş. Bu resimlerde yukarıda bahsedilen fırdöndü detayı bir tanesi hariç diğerlerinde gözükmüyor. Söz konusu resim 96 no'lu zebani tasviridir. Bu detayın öncelikle Karagöz ve Hacivat tasvirlerinde bulunması beklenirdi. Çünkü bunlar sık sık önündeki ve arkasındaki tasvirlerle diyalogu olan iki eksen tipiir. Zebani tasviri için bkz. Plate 41. *Yiktin Perdeyi Eyledin Viran Yapı Kredi Karagöz Koleksiyonu* (İstanbul: YKY, 2004) kitabının Tulumlu Karagöz (s. 254) ve Kâhya (s. 280) tasvirlerinin sırt kısmında da fırdöndü vardır.

43 Esat Sabri Siyavuşgil, "Karagöz", *Aylık Ansiklopedi*, c. 5, s. 1506.

44 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası Meddah-Karagöz-Ortaoyunu* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1930), s. 89.

45 Ahmed Midhat'ın oğlu Dr. Kamil Yazgıç babasıyla ilgili anılarını anlattığı eserinde babasının kendi insiyatifiyle Abdülhamid'in huzuruna çıktığından, Padişah'ın ona verdiği hediyelerden, *Tercüman-ı Hakikat*'e mali

desteğinden, babasının ifadesiyle "ziyaretleri esnasında Abdülhamid'e yaptığı tesirlerden memleketin hayli müstefin olduğu"ndan bahsediyor. Dr. Kamil Yazgı, *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları* (İstanbul, 1940), s. 77-78.

46 Hatta bu sahnede Ahmed Midhat'ın yetiştirdiği bir heyet II. Meşrutiyet'ten sonra Fransız Tiyatrosu'nda bir pîyes oynar ve muvaffak olurlar. Yazgı, *age*, s. 66-67. Yazgıç, Ahmed Midhat'ın ölümünün 100. yılı vesilesiyle düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada babası Ahmed Midhat'ın "Karagözcülüğün terakkisi için dahi Kâtip Salih'e, Kâtip Behiç'e çok yardım etmişsin" der. Hakkı Tarık Us, "Dr. Kâmil Yazgıç'ın Sözleri", *Bir Fâbilenin İmrâları, Ahmed Midhat'ı Anıyoruz* (İstanbul, 1955), s. 93.

47 Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul, 1900'lü Yılların Başında Şehir Hayatı* (İstanbul, 2005), s. 105.

48 Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları* (İstanbul: Dergah Yayınevi, 2014), s. 58-61.

49 Baltacıoğlu aynı kitabın (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Karagöz Tekniği ve Estetiği* İstanbul: Sanyer Halkevi Neşriyatı, 1942]), son sayfalarında Kâtip Salih'i seyrettiğini söyler. Çocukluğunda Kâtip Salih'e, Hayali Şair Ömer'e ve Kabataş İskelesi'nin yanındaki eski Yalıkahvesi'nde adını bilmediği bir Karagözcüye "pek çok güllerimiş", bu oyunlarla ilgili başka bir ayrıntı anlatmaz. Baltacıoğlu, *age*, s. 83. Buradaki açık çelişki hafızanın yanılmasıyla açıklanamaz. Zira Baltacıoğlu'unun seyrettiği Şair Ömer'in Karagöz'ü çocukluk anılarında hoş bir şey olarak yer etmiş. Sonrasında tiyatro ve geleneksel seyirlikler üzerine kuramsal çalışmalar yapan Baltacıoğlu çocukluğunda "pek çok güldüğü" Karagöz'ün "sayısızlaşmış" olduğuna karar vermiş olsa gerek.

50 Baltacıoğlu, *age*, s. 85.

51 Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s. 91.

52 Hellmut Ritter, "Karagöz", *IA*, c. 6, s. 246-247. Hacivat'ın perde gazelinden sonra muhavereden önce okuması adet olan tasavvufi gönderneli tekerleme şöyledir: "Zâhirâ bir şem'a-vü berden ibâretir veli / Dide-i âriflere ihret-nümâdır perdemiz / Raks eden kim ettiren kim onu fark etmezlere / Söyle bir ta'biri güç câ-yi hebadır perdemiz..." Kudret, *age*, c. 1, s. 286.

53 Üsküdarlı Hafız Eşref Ede Efendi (1876-1954) için Albayrak, Bandırma Dergâhı'nın (İstanbul Üsküdar'daki Celvetî dergâhı, günümüzde yok olmuşur) muhibban ve mensubinından hicri 1329 (miladi 1911) yılında yani Eşref Efendi daha 35 yaşında iken, hayatları 130 kışı arasında 91. sırada "Hâfız Eşref Efendi: Üsküdar'da mukim Üsküdar Valide Camii [Yeni Camii] Muezzini Gizlice Evliya Turbedarı" bilgisini veriyor. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c. 5 (İstanbul, 1996), s. 97. Öztemiz, bu kayıt için "Eşref Efendi'nin seyr-i sülûkunu söz konusu dergâhda tamamlamış olduğuna, âşikârdır ki, delîl teşkil etmez" değerlendirmesini yapıyor: Eşref Efendi'nin "Hamzavî-Melâmî meşrebli, belki de üveysî" olabileceğini yazıyor. Ahmed Yüksel Öztemiz, *Üsküdar'ın Üç Sırrı* (İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2014), s. 14, 55. Işın, kaynaklarda Bandırma Dergâhı'nın Şeyh Yusuf Efendi, İnadiye ve Haşim Baba Tekkesi şeklinde de geçtiğini belirtiyor. Burası Celvetîliğe bağlı İlaşimilik kolunun merkez tekkesidir, ancak zamanla bu kol bağımsızlaşmış ve Haşim Efendi'nin intisap ettiği Melamilik etkisi altında özgün bir tasavvufi yoruma ulaşmıştır. Ekrem Işın, "Haşim Efendi Tekkesi", *DBİA*, c. 4, s. 15-16.

54 Öztemiz, *age*, s. 35. Nurullah Tilgen'in hayali oyunundaki tasavvufi öğeleri anlattığı cümleleri, Eşref Efendi'nin neden rahatsız olduğunun daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir: "...oyunun adının Zill-i Hayal olması... İki kelimeden mürekkep olan bu tâbirde zill kelimesinin lügat mânası da geçip giden suretler ve şekiller demektir... tasavvufta ayna ve nakş kelimeleri oldukça mühim bir yer tutmaktadır. Bu tarikatte zaman, mekân, madde ve ruh yoktur. Yalnız vücut vardır. Aynada görülen hayaller gibi, Karagöz'ün perdesi üzerinde bir çok hayaller görülür. Ve bunlar gelir geçer. Bu oyunu ida eden zat, dünyadaki bütün hâdiselerin gelip geçici gölgelerden başka bir şey olmadığını (âyine-i devran), yâni perdedeki hayallerin kalkmasiyle ortada ne gölge, ne suret, ne hâdise ve ne de hayat kalmayacağını göstermeyi esas ittihaz etmiştir." Nurullah Tilgen, *Karagöz Tarihçe Fasıllar Fikralar* (İstanbul, 1953), s. 7.

55 Ahmed Haşim, *Akşam*, sayı 2656, 4 Mart 1926.

56 Hayallerin 19. yüzyıl ortasında siyasi taşlama yapmasının yasaklandığından ve hayal perdesinde müstehcenliğin baskı altına alındığından bahsetmiştim. Hayali Küçük Ali, I. Dünya Savaşı'ndan önce Zaptiye Nezareti'ne Karagözcü belgesi almak için dilekçe verdiğinde, hakkında yapılan soruşturma neticesinde "edep ve terbiye dairesinde hikâye söylemek, meddahlık etmek ve hayal oynatmak" şartıyla "ruhsat tezkeresi" alır. Hayali Kiçik Ali, "Eskiden Nasıl Karagöz Oynanırdı", *Türk Folklor Araştırmaları* (Mart 1961): 2339. Öte yandan Karagöz eskiden beri dini otoritenin tahammül ettiği bir eğlence olmuştur. Örneğin 16. yüzyılın ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi'ye sorulan bir sual ve cevabı bu durumu çok güzel özetler. "Mesele: Bir gece bir meclise hayal-i zıll oyunu getirilip, imam ve hatib olan Zeyd ol mecliste bile olup, oyun âhirine değin bile seyr eylese, şer'an imametten ve hitâbetten azle müstehak olur mu? El cevap: Eğer ibret için nazar edip ehl-i hal fikriyle tefekkür eylese olmaz." Ebussuud Efendi'nin aynı yönde iki fetvası daha vardır. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyh Ül-İslam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1972), s. 200.

57 Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde gizlikçe ağırlaşan baskılara maruz kalan Yeni Osmanlılar'dan birçok arkadaşı olan Ahmed Midhat da 6 Nisan 1873'te Rodos'a sürüldü. Rodos'tan V. Murad'ın tahta oturması (30 Mayıs 1876) vesilesiyle çıkan aftan yararlanıp İstanbul'a döndü. Döndükten sonra saltanatla uyumlu (İbrahim Alâeddin Gövsa, "Ahmed Midhat Efendi", *TM*, s. 22) bir çizgi izledi ve *Menhâ* (1876) adlı romanında Yeni Osmanlılar'ı eleştirdi. Abdülhamid'in gözüne girme çabası özellikle Midhat Paşa'nın Abdülaziz'in öldürülmesi suçlamasıyla yargılanması esnasında aldığı tutumda kendini gösterir. Ahmed Midhat Efendi, Midhat Paşa aleyhinde gazete yoluyla jurnalde bulunur. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi* (Ankara, 1967), s. 130. Ahmed Midhat'a Abdülaziz'in intihar etmediği öldürüldüğü yolunda sarayın iradesiyle bir makale yazdırılır. Uzunçarşılı, *age*, s. 163.

58 Değerli araştırmacı Kudret, Molière'den *Sganarelleou le Cocu Imaginaire*'in Türkçe uyarlamasını yapma hazırlamış. (Teodor Kasap, *İşkilli Memo*, haz. Cevdet Kudret İstanbul: Elif Yayınevi, 1965), s. 16-17). Bu kitaba yazdığı girişte Kudret, Teodor Kasap'ın Türkiye'deki orta oyunu ve Karagöz gibi geleneksel seyirliklerin ıslahı gibi Türkiye'deki tiyatronun yönelimi açısından önemli öneriler getirdiğini ama *eshab-ı kalemin* Kasap'ın çağrısına karşılık vermediğini ve tiyatronun bir çıkmaza girdiğini belirtmiş. Ahmed Midhat ve Kâtip Salih'in çabalarının söz konusu çağrıdan 22 yıl sonra gerçekleşmiş. Bunlar tiyatroyla doğrudan ilgili değil, Karagöz'ü ıslah etme girişimleri. Kudret belki de bu yüzden onların girişimini göz ardı ediyor. Öte yandan *nev-îcâd* oyunlar tiyatrouy etkileyecek bir gösteri sanatları meselesidir; Kudret'in bu konuya değinmemiş olması şaşırtıcı. Kudret, *İşkilli Memo*'nun girişine Kasap'ın *Hayal ve Diyojen* gazetelerindeki makalelerinden konuyla ilgili en can alıcı bölümleri almış. Bkz. Kasap, *age*, s. 5-17.

59 *Hayal*, sayı 45, 16 Mart 1290 [28 Mart 1874].

60 *Hayal*, sayı 69, 22 Mayıs 1290 [3 Haziran 1874].

61 Kanburlar Kolu ortaoyunu yapıyordu. Ortaoyunu ile gölge oyunu metin açısından önemli benzerlikler gösterir. Bunu göz önünde tutarak Karagöz'de toramanlı-toramansız tasnifi olduğunu, kadınların da seyrettiği gösterilerin toramansız olduğunu belirtelim. Metin And, "Önemli Bir Kültür Mirası: Karagöz", *Yıldızın Gerdeyi Eyledin Viran* (İstanbul: YKY, 2004), s. 32; Şapolyo, *age*, s. 101-103. Kanburlar Kolu da Bağlarbaşı'nda muhtemelen müstehcenlik dozu ayarlanmış oyunlar oynuyordu. Buna karşılık konaklarda örneğin sünnet sırasında düzenlenen toramansız gösterilerle Bağlarbaşı'ndakilerin, en azından, özel alanı ya da kamu alanını kullanmak gibi bir temel bir farklılık gösterdiğini düşünüyorum. Kâtip Salih'in perdeye tenasül organları boyunlarına bağlı olarak çıkan deli tasvirlerini daha iyi bir hale getirmesi ve metinde aynı doğrultuda değişiklikler yapması toramanlı olmayan gösterilerle *nev-îcâd* oyunlar arasında bir bağ olduğunu düşündürüyor. Ancak bu iki düzenleme farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır ve bunları ortaya çıkaran toplumsal ihtiyaçlar önemli farklılıklar gösterir.

62 Ahmed Midhat'ın dönemin tanınmış Karagöz ustaları arasında müsabaka düzenleyip seçme yapmadan önce muhtemelen Abdülhamid'den izin almıştır. Ahmed Midhat'ın durumunda, hele Sultan'a bunca yakınken, böyle bir bilgiyi gizlemek, Abdulhamid'in nasıl vehimli bir kişilik sahibi olduğu da göz önüne alınırsa, akılhca olmayacaktır. Yukarıda ortaya koymaya çalıştım Teodor Kasap ın Karagöz hakkındaki düşünceleri ile Ahmed Midhat'ın düşünceleri makalesinin yayımlandığı 1896'da birbirlerine çok yaklaşmıştır. Bu tarihte Teodor Kasap henüz Yıldız'da saray kütüphanesinden sorumludur. Karagöz'ün ıslahı konusunu konuşmuş olmaları ihtimal dâhilindedir.

63 Ahmed Midhat. "Yeni Hayal", *Tercümân-ı Hakîkat*, 20 Kânunuevvel 1896.

64 Geç dönem adab-ı muaşeret literatürü Avrupa davranış literatürü ile davranış yakınlığına rağmen Osmanlı'ya özgü koşullarla şekillenmiştir. Fatma Tunç Yaşar, "Geç Dönem Osmanlı Âdâb-ı Muâşereti", *Toplumsal Tarih* 231 (Mart 2013): 52-59. Ahmed Midhat Efendi'nin de adab-ı muaşeret konusunda yazdıkları Yaşar'ın çizdiği çerçeve içinde kalır. *Avrupa Adâb-ı Muâşereti Yahut Alafranga* (İstanbul, 1894). Bu kitabın Latin harfli baskısını kullandım: Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muaşereti Yahut Alafranga* (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2016). Ahmed Midhat kitabında İstanbul'dan Avrupa'ya vapur veya trenle yola çıkan Müslüman bir Osmanlı erkeğinin otel, sofra, tiyatro, balo gibi yerlerde, ziyaretlerde hangi kurallara uyarak hareket etmesi, kadınlara ve erkeklere nasıl davranması gerektiğini anlatır. Ahmed Midhat'a göre "böyle yabancı bir yerde insan yalnız kendi haysiyet-i şahsiyesini muhafaza mecburiyetinde bulunmayıp mensup olduğu devlet ve milletin dahi haysiyetini muhafaza mecburiyetindedir", *age*, s. 63. Yazar kitabın genelinde muhafazakâr ve altsınıflara mesafeli bir çizgide durur. "Ayak takımı" ve "tabakat-ı âliyeye" mensup bir kısım zevat Paris'te "doğrı çocukların tamam bir sülsünü evlad-ı gayrı meşru'a olarak tevlide sebepolurlar"; *age*, s. 17. "Tuvalet" başlıklı bölümde de şöyle yazıyor: "Bir adamın hamil-i nişan olduğu bilinir de şerit veyahut rozetini takmazsa nişanı istihkar ediyor diye bihakkın ta'yîb olunarak o adam sosyalist, anarşist gibi erbab-ı vakar nezdinde nefreyle görülup namı bile yâd edilmek istenilmeyen fırkalara mensup addedilir"; *age*, s. 107. Söz konusu kitapla ilgili Çekiç'in değerlendirmesi şöyle: "Ahmed Midhat alle kurumunun korunması ve dine gösterilen ilgi açısından Avrupa muhafazakârlığına yakındır. Ancak, bu yakınlığın ana kaynağı dönemin Avrupalı muhafazakârlarında görülen modern toplumsal dönüşümü denetleme, toplumu vesayet altına alma ve kusurlarını giderme eğilimidir." Can Eyüp Çekiç, "Ahmed Midhat'a Göre Kozmopolit Yaşamayı Bilmek", *Toplumsal Tarih* 231 (Mart 2013): 63.

65 *Diyojen*, sayı 181, 2 Kasım 1872.

66 Çekiç, *agm*, s. 65.

MUHAFAZAKÂRLAR İÇİN MASALLAR: *BİNBİR GECE MASALLARI* NASIL ÇEVRİLME(ME)Lİ?

MURAT R. ŞİVİLOĞLU

Binbir Gece Masalları'nın ilk çevrildiği dillerden biri Osmanlı Türkçesi olmasına rağmen modern Türkçe çevirisinin Fransızca üzerinden yapılmış olması edebiyatseverler için talihsiz bir durumdu. Bu sebeple, Ekrem Demirli başkanlığında bir ekip tarafından Arapçadan yapılan yeni çeviri bu önemli boşluğu doldurmak için sevindirici bir adım olarak karşılandı. Ancak bu kadar girift bir metnin orijinal dilinden çevrilmesi okurları tatmin etmek için tek başına yeterli bir çaba mıdır? Ve daha da önemlisi, ilk dilden yapılan bir çeviri her zaman tali dilden yapılan çevirilere yeğ tutulmalı mıdır?

Galland'ın da kullandığı 14. yüzyıldan kalma en eski *Binbir Gece* nüshasının ilk sayfası. Galland'ın derkenar notları sayfa kenarlarında görülebilir.

"Bu tatlı dilli, şirin yüzlü, miss kokulu güzel kitabı başından sonuna kadar okuduk, anlatılan olayların içine girip onları adeta seyrettik. Böylece birkaç gün deli gönlümüz zamane dertlerinden kurtuldu, gözümüz gönlümüz açıldı. Yani kısacası faydalı, acayip ve tatlı bir hikâyedir.

Bunu zavallı Selamizade 1068 yılı Saferayının 15'inde yazdı [22 Aralık 1657]."

Binbir Gece Masalları'nı 17. yüzyılda okuyan bir okurun derkenar notu[1]

GİRİŞ

Dünya edebiyat tarihinin belki de en önemli kitaplarından biri olan *Binbir Gece Masalları* 1704-1712 yılları arasında ünlü oryantalist Antoine Galland (ö. 1715) tarafından Fransızca neşredildikten sonra Batı edebiyatı külliyatının bilinmesi şart bir parçası olarak kabul edilmeye başlandı. 2003 yılında yayımlanan *Companion to the Arabian Nights* isimli kitabında Robert Irwin'in de belirttiği gibi, 18. ve 19. asırlarda bu kitabın etkisinde kalan Avrupalı yazarların listesini vermektense, etkisinde kalmayanların listesini vermek herhalde çok daha kolay olur.[2] Eğer Kitab-ı Mukaddes müstesna tutulur ise, doğu dilleri kaynaklı hiçbir kitap dünya kültürü üzerinde bu kadar derin ve kalıcı bir etki bırakmamıştır.

Yakın zamanlara kadar Türkçedeki en yaygın *Binbir Gece Masalları* çevirisinin Fransızcadan yapılmış olması edebiyatımız açısından hiç şüphe yok ki talihsiz bir durumdu. Bu kadar önemli bir metnin ikinci bir dil üzerinden çevrilmiş olması başlı başına bir sorunken mütercim Joseph Charles Mardrus'un çevirisine kendi hayal gücünden eklemeler yapması meseleyi daha da problematik hale getirmişti.[3] Bu anlamda Ahmed Nazif Efendi'nin 1842'de Padişah Abdülmecid'in emriyle (*ba-irade-i seniyye*) yaptığı tercüme,[4] bazı düzeltmelerle, Latin harflerine aktarılmış olsaydı elimizde edebiyat ve çeviribilim açısından da çok daha sorunsuz bir eser olacaktı.[5] Bu sebeple Prof. Dr. Ekrem Demirli başkanlığındaki yedi kişilik bir ekip tarafından çevrilip, "Orijinal Dilin-

den, Tam Metin ve Resimli" ibaresiyle raflardaki yerini alan *Binbir Gece Masalları* edisyonu büyük bir heyecanla karşılandı.[6]

Ancak üzülerek belirtmek gerekir ki bu heyecan, en azından benim için, yerini giderek artan bir hayal kırıklığına bıraktı. Kitabın başında herhangi bir önsöz bulunmaması adeta kötü bir alamet gibi karşımızda duruyordu. Bu ihmal aslında modern anlamıyla bir kitap olmayan, yıllar, çağlar ve kültürler boyunca çeşitli hikâyelerin eklenmesi ve çıkarılmasıyla oluşmuş derlemenin en ciddi meselelerinden birini karanlıkta bırakıyordu: *Binbir Gece Masalları* gibi birçok katmandan oluşan bir eserin herhangi bir çevirisine girişildiğinde hangi edisyonu esas almak lazımdı? Halbuki Ekrem Demirli'nin *Yeni Şafak* gazetesine verdiği mülakatta "çok eski ve özensiz" olarak nitelediği Fransızcadan yapılmış çeviride bile bu konuda tafsilatlı malumat vardır.[7] Hemen başlangıçtaki ihmalkâr tavrın metnin geneline de sirayet ettiğini görünce bu konuda birkaç söz söylemek istedim. Ancak bu yeni çeviri meselesine geçmeden önce *Binbir Gece Masalları*'nın matbaa serüveniyle başlamak yerinde olur diye düşünüyorum. Böyle bir giriş, zannederim, ileride yapılacak çeviriler ve çalışmalar için de yararlı olacaktır.

Lahey'de 1706'da basılan Galland çevirisi. Burada ilginç olan, o tarihte gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş üçüncü baskısının yayımlanması. Masallarının Avrupa'da ne kadar ilgi gördüğü çok açık.

BİNBİR GECE MASALLARI'NIN BASIM SERÜVENİ

Bilindiği gibi *Binbir Gece Masalları* Hindistan'dan Sasani İmparatorluğu'na, Abbasi Halifeliği'nden Memlük Sultanlığı'na kadar geniş bir coğrafyadan oluşan şifahi halk hikâyelerinin bir noktada yazılı kültüre aktarılmasıyla oluşturulmuştur. 10. yüzyıl Arap tezkirecisi Nedim, ünlü eseri *el Fihrist*'te, bugün kayıp olan, Farsça *Hezar Efsane* (Bin Efsane) isimli bir kitaptan ve onun ana kahramanı Şehrazad'dan bahseder.[8] Birçok şarkiyatçı, kökeni milattan önceki yıllara dayanan *Pançatantra* ve *Jataka Masalları* gibi eski Hint hikâyeleri ile *Binbir Gece Masalları* arasındaki akrabalığın altını çizegelmiştir.[9] Bugün mevcut hikâyeler için iki ana kaynaktan bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi Suriye, ikinci ise Mısır nüshaları olarak bilinir. Suriye nüshaları elimizdeki en eski yazmaları oluşturur. Bunlar hem daha kısadır hem de daha az hikâyeden oluşmuştur. Mısır nüshaları ise, ki daha sonraki yüzyıllarda yazılmışlardır, çok daha uzundur ve daha fazla hikâye içerirler.[10] Muhsin Mahdi gibi birçok akademisyen bu geç Mısır nüshalarının Avrupa pazarındaki "eksiksiz" kitabın ele geçirilmesi tutkusundan kaynaklanmış olabileceğini öne sürer. Avrupa pazarının ve taleplerinin bugün bildiğimiz anlamda masalları oluşturmada gerçekten de büyük bir etkisi vardır.[11] Mesela *Alaeddin'in Sihirli Lambası* ya da *Ali Baba ve Kırk Haramiler* gibi aslında masalların parçası olmayan halk hikâyeleri Galland tarafından daha eksiksiz bir edisyon yaratmak, masalları bin bir geceye tamamlamak için metne yerleştirilip, kitabın genel atmosferine uyarlanır. Bu hikâyeler popülerlikleri sebebiyle Fransızcadan tekrar Arapçaya çevrilir ve güncellenmiş yazmalar içinde dolaşıma girerler.[12] Yani *Binbir Gece Masalları* Avrupa'nın hayal gücünü biçimlendirirken, Avrupa'nın hayal gücü de *Binbir Gece Masalları*'nı değiştirir, Batılı beklentileri karşılayacak, olay örgüsü olan bir kitap haline getirmeye başlar.

Binbir Gece Masalları'nın ilk Arapça baskısı 1814-1818 yılları arasında Kalküta'daki Fort William Koleji'nde iki cilt halinde yapılır (I. Kalküta olarak bilinir). Fort William, Lord Wellesley tarafından 1800 yılında Şark Dilleri Merkezi olarak kurulmuştur ve buradaki Arapça eğitmeni Şeyh Şirvani (Shirwanee), dil öğretiminde kolaylık olması için bir Suriye yazmasından 200 hikâyeden oluşan bir derleme yapar.[13] Bu seçki bugün genellikle

Milo Winter tarafından 1914 Amerika edisyonu için çizilen Hanım ve Bağdatlı Üç Hanım. Hanımların kıyafetlerinde Edvardyen etki rahatlıkla görülebilir.

hem dil hem de içerik açısından sorunlu kabul edilen bir baskıdır. Daha sonra 1824-1843 yılları arasında on iki cilt olarak yayımlanan Breslau baskısı gelir.[14] Bu baskının 1838 yılına kadar yayımlanan ilk sekiz cildini Maximilian Habicht (ö. 1839), 1843 yılına kadar olan son dört cildini ise Heinrich Leberecht Fleischer (ö. 1888) yayına hazırlamıştır. Meçhul sebeplerle Profesör Habicht bu baskıyı bilinmeyen bir Tunus nüshasına dayandırarak uzun zaman akademisyenleri şaşırtmış ise de artık bu edisyonun da Suriye ve Mısır nüshalarının keyfi bir birleştirilmesiyle hazırlandığı bilinmektedir.[15] Muhsın Mahdi'nin de bildirdiği gibi, Habicht nüshasının önemli bir kısmı Paris'te üretilmiştir.[16] Bu da yine *Binbir Gece Masalları*'nın Avrupa'daki öneminin bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

الف ليلة وليلة

اصلي

كتاب الف ليلة وليلة

يُدعى عموما

أسمار الليالي للعرب ممّا يتضمّن الفكاهة وبروق الطرب

قد طبع كاملاً مكمّلاً

وليم حي مكناطن سكرتر الدولة الانجليزية

في المسالك الهندية

في اربع مجلدات

في لسانه الاصلي العربي منقولا من نسخة كُتبت بالديار المصرية

و اوردها في الهند المرحوم مصحح طرزمكان الذي طبع شاهنامه

قبل هذا الزمان في الناصحة بعد المئتين من المائة

الناصحة مقرر من السنين الحسنية

سنة ١٨٣٩

1839-1842 yılları arasında William Macnaghten tarafından yayımlanan II. Kalküta neşri.

1835 yılında ise Ahmed Nazif Efendi'nin çevirisine de kaynak olan Bulak baskısı yapılır. Bu edisyon eski Suriye nüshalarından hem dil hem de içerik açısından büyük farklılıklar gösteren geç bir Mısır yazmasına dayanır. Bulak Matbaası'nın editörü Abdülrahman eş-Şarkavı (Abd al-Rahman al-Safti Al-Sharqawi) bu metni de olduğu gibi yayımlamakla yetinmemiş, stilistik ve edebi "düzeltmelerle" hem kendi zevkine hem de çağın eğilimlerine daha uygun bir nesir yaratmıştır.[17] 1839-1842 yılları arasında ise meşhur II. Kalküta neşri gerçekleştirildi. 1829'da istinsah edilmiş bir Mısır yazmasına dayanan ve William Macnaghten tarafından yayımlanan bu edisyonda da aynı Bulak edisyonunda olduğu gibi yazma eser esaslı bir "tamirden" geçmiş ve ortaya çıkan metin editörler tarafından "ciddi bir şekilde edite edilmiş" ve "tamamlanmış" olarak okura sunulmuştu.[18] Bu baskı, Bulak ile beraber, en makbul ve en çok çevrilen edisyon oldu. *Binbir Gece Masalları*'nın yakın zamanlara kadar yapılan çevirilerinde kahir ekseriyetle ya Bulak ya da II. Kalküta baskıları kullanıldı.

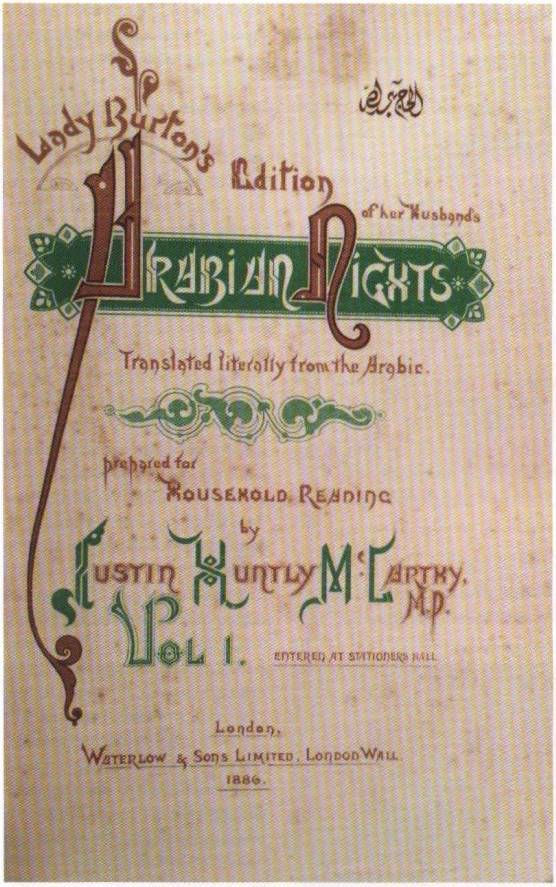
Bu kadar önemli bir metnin bilimsel anlamda ciddi bir edisyon kritiğinin yapılması için 1980'li yıllara kadar beklemiş olmamız herhalde birçok açıdan şaşırtıcıdır. Leo Strauss'un Chicago'da öğrencisi olan Muhsın Mahdi (ö. 1997) son derece titiz bir çalışmayla "orijinale" en yakın metni yakalamak için yıllarca uğraştıktan sonra, 1984 yılında, bugün Bibliothèque Nationale'de mahfuz bir Suriye nüshasını esas alarak *Binbir Gece Masalları*'nın ilk eleştirel basımını yayımladı.[19] Otantik nüshayı olduğu gibi vermek konusunda hassas olan Mahdi'nin hareke işaretleri kullanmaktan veya yazım hatalarını düzeltmekten bile kaçındığını burada önemle vurgulamak herhalde yerinde olur diye düşünüyorum.

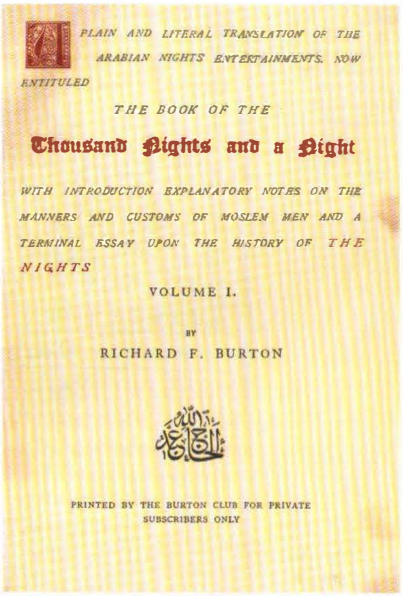
EKREM DEMİRLİ ÇEVİRİSİ

Şüphesiz ki genel okur kitlesini hedefleyen bir yayında yüksek bilimsel standartlar beklemek gerçekçi olmayacaktır. Ancak Prof. Ekrem Demirli ve ekibinin akademik beklentisi olmayan bir kitapseverin bile çeviride kullanılan yöntem ve metin konusunda fikir sahibi olmak isteyeceğini düşünmemiş olması şaşırtıcı. Oysa Prof. Demirli bir mülakatında *Binbir Gece Masalları* gibi bir kitabın "bilimsel değerini bilmediğimiz Fransızca bir metinden tercüme edilmesi, bence Türk okuru için büyük bir haksızlıktı" diyerek, yapılacak bir çeviride kullanılan kaynak metnin önemini kendisi de vurgulamış.[20] Buna rağmen bu konuda herhangi bir bilgi verilmemesi, tercüme için kullanılmış olan metni anlamak için ilgilenenleri dedektiflik yapmak durumunda bırakıyor. Çeviride esas alınan edisyonun Mahdi tarafından hazırlanan eleştirel basım olmadığı kesin. Zira eser Bulak ve II. Kalküta baskıları gibi başlıyor ve genel hatlarıyla bunları takip ediyor. Kalküta ve Bulak baskılarını ayırmak için izlenebilecek en iyi yöntem *Hamal ve Hağdatlı Üç Hanım* bahsine bakmak. Zira Kalküta baskısı bu "gece"de Bulak edisyonuna göre çok daha uzun ve ayrıntılı. Buradan hareketle Demirli ve ekibinin çevirilerinde kullandıkları baskının ya II. Kalküta ya da II. Kalküta üzerinden yapılmış daha geç bir edisyon olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu bilgi yine de ileride bahsedileceği gibi, kullanılan metnin "bilimsel değeri" ile ilgili bize kesin bir şey maalesef söylemiyor.

ÇEVİRİYLE İLGİLİ PROBLEMLER

Binbir Gece Masalları'nın modern çevirisiyle ilgili problemleri üç ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlardan ilki, çevirmen ekibin ne Arapçanın ne de Türkçenin inceliklerine tam hâkim olmalarından ya da bunu tam olarak metne yansıtamamalarından kaynaklı dilsel sorun olarak nitelendirilebilir. Çoğunlukla ilahiyatçı akademisyenlerden oluşan mütercimler Arapça metinden anlam olarak genellikle sadık bir çeviri yapmış olsalar da Türkçe metnin *Binbir Gece Masalları*'nın kimi zaman avamî kimi zaman ise edebî dilini yansıtmaktan çok uzak yavan modern bir nesir olarak okura sunulduğunu burada belirtmek gerekiyor. Sözgelimi orijinal metinde "Yüzünü çevir ve omuzlarının genişliğini bize göster" (*tavacah* /توجه و أرنا عرض أكتافك *ve 'arina aradi aktafika*) ifadesini

A PLAIN AND LITERAL TRANSLATION OF THE ARABIAN NIGHTS ENTERTAINMENTS. NOW ENTITULED

THE BOOK OF THE

Thousand Nights and a Night

WITH INTRODUCTION EXPLANATORY NOTES ON THE MANNERS AND CUSTOMS OF MOSLEM MEN AND A TERMINAL ESSAY UPON THE HISTORY OF THE NIGHTS

VOLUME I.

BY

RICHARD F. BURTON

PRINTED BY THE BURTON CLUB FOR PRIVATE SUBSCRIBERS ONLY

Hane halkı için 1886 yılında basılan daha "muhafazakâr" bir edisyon (solda).

"Burton Club" tarafından yayımlanan sansürsüz baskı genellikle 1903 yılına tarihlendirilir. Maalesef hiçbir ciltte tarih verilmemiştir (üstte).

"Git de bizi rahat bırak artık" diye çevirmek tek başına belki çok ciddi bir problem olarak görülmeyebilir.[22] Ancak bu okurun esas kitapla ilişkisini engelleyen, kolaya kaçan bir tutumun göstergesidir. Kaldı ki eleştirilen Onaran'ın Fransızcadan yaptığı çeviride bile aynı cümlenin "Şimdi başını çevir ve omuzlarının genişliğini göstererek bas git" şeklinde tamamen aslına sadık bir çeviriyle Türkçeye aktarılmış olduğunu görüyoruz.[23] Bu bahis farklı örneklerle zenginleştirilebilir. Orijinal metinde "İfriti uyandırırım, üzerinize salarım" anlamındaki انبه عليكما العفريت/*anbah alaykuma el-ifrit* ifadesini "Cine söyleyeceğim" diye çevirmek bu konuda başka bir misal.[24] Evet, bu şekilde anlam belki doğru, bir çeşit cin olan ifrit meseleden haberdar oluyor ama *Binbir Gece Masalları*'nın o dil zenginliği maalesef bu basitleştirilmiş çeviride kayboluyor.

Benzer şekilde Arapça bazı ifadelerin de üzerlerinde hiç düşünülmeden çevrilmiş olduğunu görüyoruz. Mesela orijinal metinde geçen bir beyit "Ehli olmayan iyilik eden, Ümmü Amir'in gördüklerini görür" şeklinde çevrilmiş.[25] İfadenin şiirsellikten uzaklığını ve anlam yanlışlığını bir kenara bırakırsak (doğrusu "Ehli olmayana iyilik eden" olmalı), çevirmenlerin Ümmü Amir (ام عامر/*umm amir*) konusunda en ufak bir merak göstermemesi şaşırtıcı. Kimdir ya da daha doğrusu nedir bu Ümmü Amir? Aslında cevap son derece basit. Kelime anlamıyla Amir'in annesi manasına gelen bu ibare Arapçada sırtlan için kullanılan bir lakap; yani burada söylenmek istenen, "Ümmü Amir'in gördüklerini görür" değil, tam tersi, "Ehli olmayana (yani sırtlana) iyilik eden bunun karşılığında kötülük görür" (Tabir İngilizce *to bite the hand that feeds you* ifadesiyle neredeyse aynı). Anlaşılan o ki, kelimeleri tam anlamayan çevirmenler buraya "uygun" bir şiir kondurmuş. Halbuki bu ve bunun gibi idyomatik ifadeler için basit bir sözlük taraması yapılsaydı[25] ya da en azından Burton'ın çevirisine bakılsaydı benzer birçok hata önlenebilirdi.[26]

"Acem" sözcüğü bu bahisle belki de daha bağlantılı bir örnek. Bu kelime erken dönemlerde kendini dilde düzgün ifade etmek anlamına gelen عرب/*araba* fiilinin zıttı olarak, yani Arapça konuşamayan manasında kullanılmıştır ve bu şekliyle Yunanca barbar kelimesini andırır.[27] Sonraki devirlerde özellikle bugünkü İran topraklarının Halife Ömer devrinde ele geçirilmesi akabinde, "Acem", Arapların hemen yanı başında olan, ancak fasih Arapça konuşamayan Persler için hem coğrafi hem de beşeri bir tabir olarak kullanılmaya başlanıyor. Bu bağlamda, masalların kökeni de düşünüldüğünde,

ترجمهٔ الف ليلة
وليلة
(*) بسم الله الرحمن الرحيم (*)
سبحانك من مبدع افاض بدايع صنعه فحارت فى مزاياها الافهام والعقول * وزين بغرائب حكمته عروس العوالم التى وقف دون اسرارها ذو والمعقول والمنقول * نحمدك على آلائك حمد مقر بالعجز عن اداء مواجب الحمد * ونشكرك على نعمك شكر الايحاط بالرسم والحد * فانت ولى النعم * ومول المزيد بالفيض الاعم * على توالى الاوقات الخارجة عن الاحصاء والعد * ونصلى ونسلم على من افضت عليه انوار قدسك الاقدس وخصصته باسرار سر خصوص حبك الانفس * واظهرت به مظاهر الوجود * فكان علة وسببا لكل موجود * دخل فى حيطة نص كل شئ بتعريف الحد المحد د الاقبس * سيدنا ومولانا محمد المشرق نيره الاعظم * بفيض النجاة والخلاص * على كل مخلوق حسب القوابل والاختصاص * وعلى آله واصحابه به غرة صبح الهداية * فى سماء السعادة على التحقيق * والمستوجبين للوصف الجميل بكل معنى هو باوصاف الكارم ملتزم وحقيق * ما ترنم بذكر معانيهم عندليب اهل التوحيد * وتنسم عبير سرهم على مشام قلوب اهل الخلوص والتجريد * ونسئلك اللهم النصر والتمكين * فى كل حركة وسكون * والاعانة والتأييد المتين * فى كل ما كان او يكون * والدوام والاقبال المكين * المخوف بسر لطفك المكنون * لمن ايدت بعدله هذه الامة * وكشفت عنهم بهمته العلية غياهب الظلم والغمة * ووفقته لمنهج القويم * والهمته لاحياء رسوم الشرع المستقيم * خليفة رسولك الامين ومؤيد دينك المكين * خادم الحرمين الشريفين * وحاميها عن الاغيار بنظره المتين مولانا السلطان بن السلطان * السلطان عبد المجيد خان * نصر الله اعلامه وامد باسعادة والسيادة ايامه * وبسط على الانام احسانه وانعامه * ووفق

للسداد

Ahmed Nazif Efendi çevirisinin ilk sayfası. Anonim, *Terceme-i Elf Leyle ve Leyle*, çev. Ahmed Nazif Efendi (İstanbul: y.y., 1842).

orijinal metinde Acem kelimesiyle sıklıkla karşılaşıyor olmamız tabii ki şaşırtıcı değil. Örneğin bir kalenderin hikâyesinde ifrit, kalenderi ele geçirmek için onun evine, kılık değiştirmiş bir şekilde, Acem kıyafetinde gelir. Hamisi olan terzi kalendere, korkuyla bir Acemin onu sormakta olduğunu söyler. Eserin İngilizce çevirisinde Burton tam da bu noktada, yani kalender bahsinde, *Persian* (Acem) tıpının *Binbir Gece Masalları*'nda genellikle kötü karakter (*villain*) olarak tasvir edildiğini not eder.[28] Ulrich Marzolph yine bu ilişkiyi, Pers-Arap, *Binbir Gece Masalları* bağlamında irdeleyen bir makale kaleme almıştır.[29] Bu sebeplerle Acem'i burada tarihsel arka planını dikkate almadan salt Arapça sözlük anlamıyla, Demirli ve ekibinin yaptığı gibi "yabancı" diye çevirmek hiç şüphesiz okuru masalların sosyokültürel inceliklerini gösteren önemli bir telmihten de mahrum bırakmaktadır. Arapçadaki bu gönderme gözden kaçsa bile çevirmenler veya editör, sadece Türkçe bilgisiyle "Her on günde bir buraya yabancı adam kılığında gelirdim" ifadesinin kulağa biraz garip geldiğini düşünebilirdi.[30] Bu cümlenin yine eleştirilen Onaran çevirisinde "On günde bir onu görüyor, geceyi onunla geçiriyor, bir Acem kılığına girerek onunla çiftleşiyordum" diye tercüme edildiğini de not edelim.[31]

Çeviri metindeki ikinci problem olarak ele alabileceğimiz edebi sorun ise böyle bir projeye girişilmeden önce çeviri dili üzerine hiç düşünülmemiş olmasından kaynaklanmakta. Örneğin Burton İngilizce tercümesinde masalların o büyülü havasını verebilmek için Arapça kelimelere *brewis*, *badaise* gibi İngilizcede pek de kullanılmayan, eski Fransızca karşılıklar bulmuş ve bütün metinde kendi yarattığı Chaucer-vari, sahte Gotik bir dil kullanmıştır. Demirli ve ekibinin elinde Osmanlıca gibi bu iş için biçilmiş kaftan bir dil dururken (dahası bütün kitap zaten daha 1842'te Osmanlıca yayımlanmışken ve elimizde 15. asırdan kalma elyazması çeviriler dururken) böyle bir dil yaratmaya hiç kalkışmamaları, hatta ifrat edercesine bugün bile kullandığımız Arapça kelimelere modern karşılıklar bulmuş olmaları gerçekten anlaşılır gibi değil. Yani Arapça orijinal metindeki "tebessüm"ü "gülümseme",[32] "nedim"i "yakın adam",[33] "meşale"yi "ateş topu",[34] "kahpe"yi, "hafifmeşrep bir kadın"[35] veya "fıskiye"yi "havuz"[36] diye çevirmek herhalde ancak çeviride aşırıya gitmek olarak adlandırılabilir. Kaldı ki malum olduğu üzere havuz ve fıskiye farklı şeylerdir.[37]

Edebi sorun olarak adlandırılan bu meseleyi farklı dönemlerden tercümelere bakarak biraz daha müşahhas bir hale getirmek mümkün. Aşağıda aynı metin 15. asır, 19. asır ve günümüz çevirileriyle verilmektedir.

> Horoz kelbe eyitti. Ya deli. Bizim efendimizin aklı ve tedbiri azdır. İşte benim elli avradım vardur, kimine hulk iderem, kimine dane dökerem, kimisin razı iderem. Gökçek tedbirle mecmuın zabt iderem. Bu bizim efendimüz akil marifet davasın eder (15. asır).[38]

> Horoz, aya bizim ağamızın aklı yokmuştur. İşte benim elli zevcem vardır. Biri gazab eder ise diğeri raziye olur. Yine ben zev-

kime fütur götürmem. Lakin ağamızın zevcesi bir olmağla hatırına ziyade riayet eder (19. asır).[39]

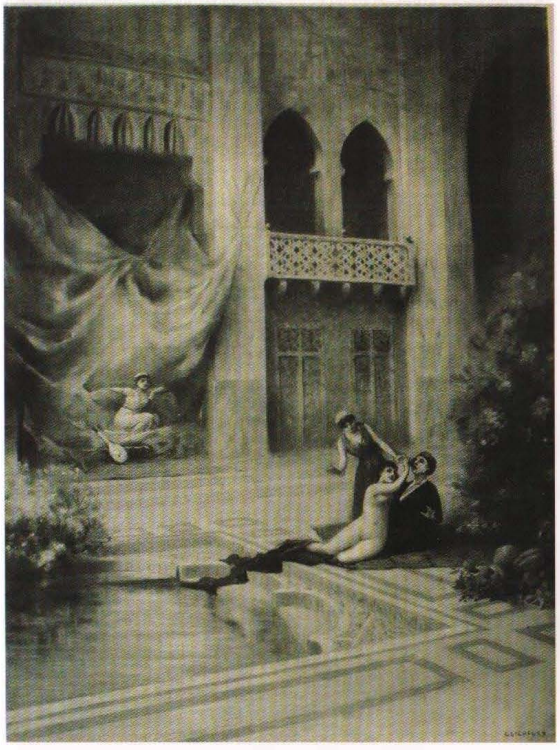
Allah allah bizim bu sahip de amma kıt akıllıymış. Benim elli tane eşim var, hepsini idare ediyorum, o bir tane kadını idare edemiyor (Demirli çevirisi).[40]

Görüldüğü üzere iki eski çeviri dil olarak masallarının ruhunu çok daha iyi yansıtmaktadır. Manidar bir şekilde 19. yüzyıl çevirmeni Ahmed Nazif Efendi, metne arkaik bir hava vermek için artık o dönem edebiyatında pek de görmediğimiz ve hayret ifade eden "aya" edatını kullanıyor. Modern bir çeviri eğer bunları örnek alabilseydi, edebi olarak çok daha aslına uygun, şiirsel bir metin ortaya çıkabilirdi: "Horoz köpeğe dedi ki: Bizim ağamızın aklı ve tedbiri azdır. İşte benim elli avradım vardır. Kimini terbiye ederim, kimine tane dökerim, kimisin razı ederim. Hüsn-i tedbirle topunu zapt ederim. Bu bizim efendimiz akıl marifet davası güder, zevcesi bir olmakla hatırına ziyade riayet eder" gibi. Metnin aşırı Türkçeleştirilmesi bütün kitap boyunca rahatsız edici bulduğum estetik problemin belki de en somut hali. Okur bazen bir Arap edebiyatı klasiği değil de Tahsin Yücel çevirisi Fransızca bir roman okuyormuş gibi bir hisse kapılabilir. Doğu edebiyatlarına bu kadar aşina olan çevirmenlerin neden böyle bir tutum sergilediğini ise anlamak zor.

Muhafazakâr etik problemi olarak adlandırabileceğimiz üçüncü sorun ise bu bahsi geçen meselelerin içinde belki de en ciddi olanıdır. Maalesef *Binbir Gece Masalları*'nın alamet-i farikası olan erotizmi örseleyen, geçiştiren hatta kimi zaman tamamen yok sayan bir çeviriyle karşı karşıyayız. Burada yine kitaptan kısa bir örnek vermek istiyoruz. Masalların daha hemen başında, Şehriyar ve Şahzaman cin tarafından kaçırılmış bir güzelle karşılaşır. Bu "ipekler sultanı", cini –ya da daha doğru ifadeyle ifriti– uyuttuktan sonra prensleri görür ve onlardan, el işaretleriyle, saklandıkları ağaçtan inmelerini ister. Korkuyla yanına yaklaşan prenslere ifriti gösterip أنبه عليكما العفريت / *arsa'a raṣi-en aniḫen va'illa 'inbah alaykuma el ifrit* رصعا رصيفا عنيفا وإلا der.[41] Burada anahtar sözcük رصع *raṣa'a* fiili. Arapçada "süslemek" anlamına gelen bu kelime hâlâ kullanılan ve "kıymetli taşlarla bezenmiş" anlamına gelen "murassa" sıfatının köküdür. Metinde kullanılan anlamı Türkçede en iyi karşılayan kelimeler herhalde "kakmak, yerleştirmek, sokmak" olacaktır; yani orijinal ifade "Sokulacak şeylerinizi bana vahşice sokun yoksa ifriti üzerinize salarım" diye düşünülebilir.[42] Ancak Onaran, Fransızcadan yaptığı çeviride bu ifadeyi "Gelin, mızraklarınızla sert ve zorlu bir biçimde beni delin! Yoksa ifriti uyandırırım!" şeklinde çevirmiş ki bu gayet başarılı bir nakil.[43]

Demirli metnine baktığımızda ise aynı cümle "Şimdi, benimle birlikte olun, yoksa sizi cine haber veririm" şeklini alıyor.[44] Bu durum aslında bir önceki edebi sorundan çok da bağımsız değil. Evet, anlam belki doğru ama asıl metin ile elimizdeki tercüme arasında maalesef çok büyük bir fark var.

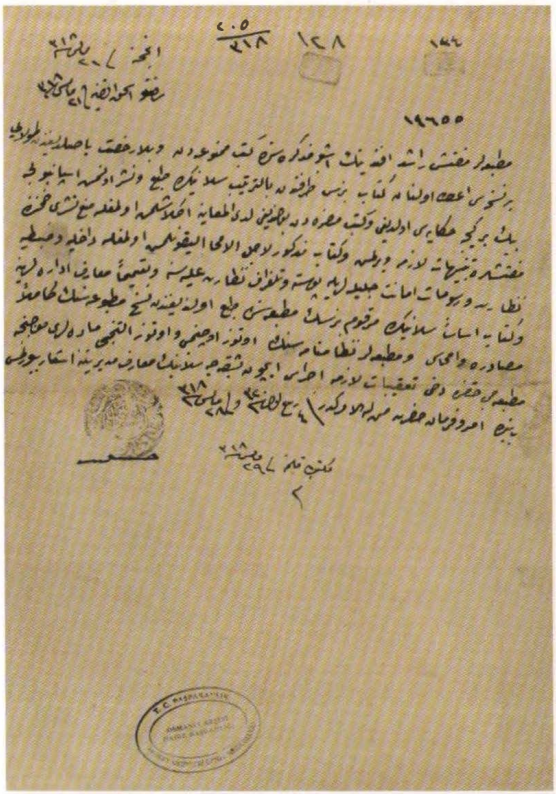
Daha da vahimi, kimi zaman cinsel içerikli kısımların tamamen, sayfalar halinde metinden çıkarılmış olması. Mesela bunlardan biri, yine *Hamal ve Bağdatlı Üç Hanım* bahsinde karşımıza çıkmakta. Hamal ve evin hanımları çıplak bir şekilde havuza giriyor ve bir yandan içki içerken bir yandan da mizahi bir şekilde birbirlerinin tenasül organlarına isimler veriyorlar.[45] Bu hikâye Onaran çevirisinde üç sayfa uzunluğunda ve aslına oldukça sadık bir şekilde verilmiş.[46] Demirli çevirisinde ise bütün bu sayfalar için "Biri onunla konuşuyor, öteki yemiş uzatıyor, bir diğeri vuruyormuş. Bu şekilde yiyip içip sarhoş olmuşlar" ifadeleri kâfi görülmüş.[47] Aynı şekilde 19. asır çevirisinde de bu kısmın çıkarıldığını görüyoruz. Ancak orada kullanılan dil hiç olmaz-

Hamal ve Bağdatlı Üç Hanım bahsi. Anonim, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, çev. Richard Francis Burton, c. 1 (ABD: Printed by the Burton Club, 19??), s. 90-91.

sa modern çeviriye göre çok daha edebi ve kitabın kapağına "Orijinal Dilinden, Tam Metin" gibi bir ifade yerleştirilmemiş.[48] 15. asır çevirisinde metnin olduğu gibi korunmuş olması ilk bakışta ilginç görünse de bu durum erken dönem Osmanlı metinlerine aşına olanlar için tabii şaşırtıcı olmayacaktır.[49]

David Henige *Tarihsel Kanıt ve Argümantasyon* isimli kitabında "Çok az tarihçi halihazırda kamusal alana sunulmuş çevirilerin detaylı eleştirisini hazırlamayı ve yayınlamayı hazmedebilir" der ve ekler: "Çünkü genellikle böyle bir tetkikten alınacak bilimsel kazancın son derece küçük, meselenin kendisinin sıkıcı ya da böyle bir işin okuyucu kitlesinin sınırlı olduğu düşünülmekte."[50] Gerçekten de tarihçilerin bırakın çeviri eleştirisini, çeviri yapmak konusunda bile gönülsüzlüğü düşünülürse Henige'e bu konuda hak verilecektir. Birçok tarihçiye bu tür çalışmalar vakit kaybı olarak görünüyor. Belki de bu yüzden Osmanlı tarihiyle ilgili ana metinler genellikle ya edebiyatçılar ya da Arapçaya hâkim olan ilahiyatçılar tarafından çevriliyor. Böyle olunca da tercümelerdeki naiflik tarihçilerin sabrını sınayan bir hal alıyor.[51] Ancak burada sorun çeviri standartlarının, alansal beklenti farklılıklarının çok daha ötesine gidiyor. Bir metinde "Omuzlarının genişliğini bize göster" ifadesinin "Git de bizi rahat bırak artık" diye çevrilmesi çevirmenin müdahale hakkı sınırları içerisinde görülebilir (*traduttore traditore*) ve böyle bir tercüme tek başına bir eleştırı kaleme almayı gerektirmeyebilir. Mesela Can Yücel'in *66. Sone* çevirisinde olduğu gibi çevirmen o duyguyu okura vermek için kötüleri Yemen'e kadı tayin edebilir. Bu durumda "Orijinal metinde Yemen nerede?" veya "Kadı nerede?" diye sormak tabii yersiz olacaktır (Gerçi buradaki sorunun çevirmenin müdahale hakkının ötesine gittiği gösterilmiştir diye umuyorum). Önümüzdeki çeviride ise bu eleştiriyi kaleme aldıran mesele bence Henige standartlarında herhangi bir tarihçi için bile ilgi çekici olurdu. Demirli ve ekibi çeviriyi yaparken sadece özensiz davranmıyor, aynı zamanda ahlakçı seçimler yapıyorlar. Bu durum da zihin dünyamızın bugünkü en önemli problemlerinden birisiyle ilişkili: Kültürel miras problemi.

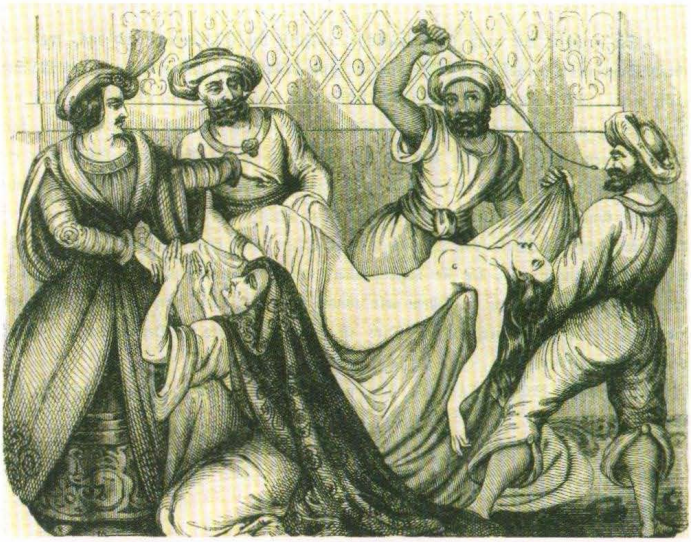
Selanik'te İspanyolca basılan ve yasak kitaplardan olduğu anlaşılan *Binbir Gece Masalları* nüshalarının imha edilmek için alıkoyulmasına dairyazı.

Demirli, *Yeni Şafak* gazetesine verdiği mülakatta "Cumhuriyet ile birlikte İslam eserlerinde, eski dillerle ilgili eserlerde bir kopukluk yaşandı. Karşılıklı çeviriler olmadığı için de İslam coğrafyası ile kültürel irtibat sağlanamadı. Oradan buraya, buradan oraya çeviri yapılması lazım. Kültürel bir ilişkimiz yok" diyerek, aslında yapılan çevirinin sadece bir edebi faaliyet olmadığını, bunun arkasında ideolojik bir kaygının var olduğunu açıkça belirtiyor. Ona göre bu şekilde kurulacak "sağlam ve derin ilişkiler", "Osmanlı vârisi" olmanın bir gereklilişi. Mülakatta kullandığı "kültürel kodları çözmek", "İslam kültürünün haritasını tamamlamak" gibi ifadeler neredeyse 19. yüzyıl oryantalist söylemlerini hatırlatıyor. Anlaşılan bu şekilde Yeni Osmanlıcılık mefkûresi eskiden imparatorluğun hâkimiyeti altında olan yerlerle bir güç ilişkisi tesis etmeye çalışıyor.[52]

Ancak önem verilen metnin bu şekilde tahrif edilmesi kültürel kodların bazılarının diğerlerinden daha meşru olduğu gibi bir sonucu da beraberinde getiriyor. Demirli "çalışmayı Türk okuyucuya layık olduğu metni sunmak maksadıyla organize ettiğini" söylerken belki de Türk okurunun layık olduğu metnin tam da bu olduğunu düşünüyor olabilir: Cinsellikten arındırılmış, enteresanlıkları köreltilmiş, ahlaklı bir metin. Muhafazakâr çevrelerin erotizm içeren "ecdat metinleri" ile sorunlu bir ilişki yaşayacağını tahmin etmek pek güç değil. Bu yakınlarda, Eski Türk Edebiyatı Profesörü Menderes Coşkun, *Eleştirel Bakış* dergisinde bu yaşanan gerilimi neredeyse komplo

teorisi düzlemine taşıdı. Coşkun'a göre "19. asırda Sultan Abdülhamid gibi eski Osmanlı inanç ve ahlakını temsil eden muhafazakâr kesim, sahaflarda ve kütüphanelerde ortaya çıkan birçok dini ve tarihi eseri zararlı buldukları için yok ederken veya onlara mesafeli dururken, müsteşrikler, gayrimüslimler ve Jön Türkler, bu nevzuhur İslamî kaynaklara sahip çıkmışlar, onların asırlarca elit kesim tarafından okunduğunu iddia etmişler ve onları meşrulaştırmaya çalışmışlardır."[51] Özellikle tezkireler bağlamında görüşlerini belirten Coşkun'un iddiasına göre "Müslüman bir kişinin okuduktan sonra tövbe ettiği veya imha ettiği bir eserin klasik sayılması mümkün değildir" ve bu metinlerin büyük bir çoğunluğu "19. asırda İstanbul, Beyrut, Kazan, Mısır-Bulak'ta gayri Müslim veya Osmanlı/İslam düşmanı matbaacılar, bu algıyı destekleyecek eserleri 'bulup' veya 'yazdırtıp' yayınlamışlardır."[54]

Bir Eski Edebiyat profesörünün kimi eserlerin muzır bulundukları için imha edilmesini takdir edercesine anlatmasını bir kenara koyabilirsek, bu konuda Prof. Menderes Coşkun'un tutumunun bile daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Coşkun, bu tür "zararlı" eserlerin Osmanlı kültürünün bir parçası olmadığını, bu şekilde kabul edilmemeleri gerektiğini ileri sürerken bu konuda kendi fikir dünyası içinde tutarlı bir tavır alıyor. Gerçekten de kütüphanelerde olan mevcut nüshalardan hareketle *Binbir Gece Masalları*'nın bir *Muhammediye* veya *Delail-ül Hayrat* gibi çok okunmuş, halk tarafından benimsenmiş bir eser olduğunu iddia etmek mümkün değil; tabii aradaki tür farklılıklarını da göz önünde bulundurmak lazım. Demirli ise bu tartışmalara hiç girmeyip, kültürün parçası olarak kabul ettiği metindeki sakıncalı gördüğü hususları ayıklayarak bir nevi hem edebiyat hem de toplum mühendisliğine kalkışıyor. Sonuç bir açıdan başarılı. Ortaya Menderes Coşkun'un okuduktan sonra imha etmek istemeyeceği bir kitap çıkıyor. Ancak bu eserin *Binbir Gece Masalları*'nın hakkaniyetli bir çevirisi olduğunu kabul etmek mümkün değil. Bu artık başka bir kitap.

***Binbir Gece Masalları*'nın Gustav Weil'ın çevirisiyle yayımlanmış Almanca baskısı *Tausend und eine Nacht: Arabische Erzählungen*'de F. Gross'un bir illüstrasyonu (Stuttgart-Pforzheim 1838-1841; Stuttgart 1866, 1872, 1889; Wiesbaden 1978).**

SONUÇ

Elimizdeki çevirinin en büyük probleminin kullanılan edisyonun ne olduğunu tam olarak bilememizden kaynaklandığının tekrar altını çizmemiz lazım. Daha önce de belirtildiği gibi, metin II. Kalküta baskısını takip ediyor. Ama belki de mütercimler 1985 Beyrut *Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye* baskısı gibi zaten kendisi sansürlü bir metni seçmiş olabilirler.[55] Eğer durum bu ise Prof. Demirli'nin belirttiği gibi bilimsel değerini bilmediğimiz bir metinden yapılmış bir çeviri, okur için büyük bir haksızlık. Halbuki *Binbir Gece Masalları* gibi önemli ve zor bir metnin tercümesine kalkışılmadan önce bu konuda hem edebiyatçılarla hem de tarihçilerle görüşülerek fikir alışverişinde bulunulmuş olsaydı, bunun gibi birçok ciddi ve gereksiz hatanın önüne geçilebilirdi. Bu kadar büyük projelerde şüphesiz *Veşavirhüm fi'l-emr* hükmünü akılda tutmak yararlı olacaktır.[56] Sadece bir yabancı dili iyi bilmek böyle katmanlı ve edebi bir metni çevirmek için yeterli değildir.[57] İdeal olarak Almanca, Fransızca ve İngilizce nüshalarla karşılaştırma yapabilecek, edebi metin konusunda tecrübeli bir kişi veya ekip tarafından yapılması gereken tercümeye salt dil bilgisine dayanarak cesaret etmek hem çevirmenler hem de okurlar için zaman kaybından başka bir şey olmayacaktır. Maalesef Demirli ve ekibinin *Binbir Gece Masalları* tercümesi, sadece bir cildinden hareketle söylenebileceği üzere, son derece eksik ve zayıf bir çalışmadır. Hatta, bütün problemlerine rağmen, Alim Şerif Onaran'ın Fransızcadan yaptığı çeviri bile bahsi geçen metne kıyasla çok daha aslına uygun ve edebi bir çeviri olarak gözükmektedir.

DİPNOTLAR

1 *Bu kitab-ı anberin nikab [ve] müşkin-kitab [ve] şekerrin müstetabı fi ibtida ve ila müttala'a ve seyr ve temaşa idüp birkaç gün dil-i divane bunun nazar-ı te alluki ile gam-ı zaman ve alayiş-i rüzgârdan reha ve aman bulup, tab'asafa ve kalbe cila hasıl olmuştur. Hatta bevayiddan ara'yip [ve] şirin bir hikayedür ve s-selam. Harrerehu'l fakir Selami zade. Fi 15 Sefer 1068.* Şinasi Tekin, "Binbir Gece'nin İlk Türkçe Tercümeleri ve Bu Hikâyelerdeki Gazeller Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları* 3/1 (1993): 243.

2 Robert Irwin, *The Arabian Nights: A Companion* (Londra: I.B.Tauris, 2003), s. 291.

3 Paulo Lemos Horta, *Marvellous Thieves: Secret Authors of the Arabian Nights* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2017), s. 54.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (bundan sonra

BOA), İ..DH. 74/3669, (Tarihsiz).

5 Anonim, *Terceme-i Elf Leyle ve Leyle*, çev. Ahmed Nazif Efendi, c. 6 (İstanbul: y.y., 1842). Çevirmenin kimliği konusunda bir karışıklık varmış gibi gözüküyor. Her ne kadar Aşâh Sırrı Levend tercümenin Sahhaflar Şeyhizade Esad Efendi'nin yeğeni olan Ahmed Nazif Efendi tarafından yapıldığını iddia etse bile ne Fatin Tezkiresi'nde ne de Mehmed Süreyya'da *Terceme-i Elf Leyle ve Leyl*, "yeğen" Ahmed Nazif'in eserleri ve tercümeleri arasında zikredilir. Aşâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973), s. 373-374. Davud Fatin Efendi, *Tezkire-i Halmetü'l-Eş'ar* (İstihkâm Alayları Litografya Desteğâhı, 1271/1870), s. 414-415; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 4 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1327/1909), s. 565. Ali Rıza Paşa'nın bir notundan çevirmenin Haremeyn tercümanlarından amcası Cezayirli Ahmed Nazif Efendi olduğu anlaşılıyor. Ali Rıza Paşa, *Mirat-ı Cezayir*, çev. Ali Şevki (y.y. 1293/1876-77), s. 108.

6 Anonim, *Binbir Gece Masalları: Orjinal Dilinden, Tam Metin ve Resimli*, çev. Ekrem Demirli vd., c. 4 (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016)

7 Anonim, *Binbir Gece Masalları*, çev. Alim Şerif Onaran, c. 1 (İstanbul: Afa Yayınları, 1992), s. 5-12. "Arapça aslından 'Binbir Gece Masalları'", *Yeni Şafak*, http://www.yenisafak.com/hayat/arapca-aslindan-binbir-gece-masallari-2430018

8 al-Nadîm, *The Fihrist of Al Nadîm: A Tenth-century Survey of Muslim Culture*, ed. Bayard Dodge, c. 1 (Columbia University Press, 1970), s. 713-714.

9 Sadhana Naithani, "The Teacher and the Taught: Structures and Meaning in the Arabian Nights and the Panchatantra", *Marvels&Tales* 18/2 (2004): 272-285.

10 David Pinault, *Story-Telling Techniques in the Arabian Nights* (Leiden: Brill, 1992), s. 9. Örnek olarak Fransız Milli Kütüphanesi'nde mevcut yazmalara bakılabilir. Bilinen en eski nüsha, Galland'a ait, 281 geceden oluşan 3 ciltlik bir 14 yüzyıl yazmasıdır. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Arabe (bundan sonra BnF arabe) 3609-3611. Yazma ile ilgili bkz. Lahcen Daaif ve Margaret Sironval, "Marges et espaces blancs dans le manuscrit arabe des Mille et Une Nuits d'Antoine Galland", *Les non-dits du nom. Onomastique et documents en terres d'Islam: Mélanges offerts à Jacqueline Sublet*, haz. C. Müller ve M. Rolland-Rouabah (Beyrouth: Presses de l'Ifpo, 2013), s. 85-126. Yine aynı kütüphanede bulunan (BnF arabe 3602-3605), dört ciltlik bir 19. yüzyıl Mısır kopyası ise tam 1001 geceden oluşmaktadır, *Notices de manuscrits arabes rédigées par Georges Vajda. Notices des manuscrits Arabe 3185 à 3629*, (BnF arabe 7301), 43 (aynı sayfa numarası bu dosyada mükerreren verilmiş). Ayrıca bkz. Elise Franssen, "Les manuscrits 'ZER' des Mille et une nuits: le point sur leur support", *Regards sur l'orientalisme belge suivis d'études égyptologiques et orientales: Mélanges offerts à Claude Vandersleyen*, haz. Christian Cannuyer (Brüksel: Societe belge d'etudes orientales, 2012), s. 329-343.

11 Muhsin Mahdi, *The Thousand and One Nights* (Leiden: Brill, 1995), s. 74-84.

12 Mahdi, *age*.

13 Thomas Roebuck, *The Annals of the College of Fort William from the Period of its Foundation 1800 to the Present Time* (Kalküta: Philip Pereira, 1819), s. 41-42.

14 Breslau ismi malum olduğu üzere yakın tarihimizde önemli bir yer tutar. *Breslau* adındaki Alman yapımı Magdeburg sınıfı hafif kruvazör İngiltere'nin Akdeniz Donanması'ndan kaçarak İstanbul'a sığınır ve ismi *Midilli* olarak değiştirilir. Breslau, Güneybatı Polonya'da bulunan Aşağı Silezya'nın başkenti Wrocław'in Almanca adıdır.

15 Bkz. Duncan B. Macdonald, "Maximilian Habicht and his recension of the Thousand and One Nights", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1909), s. 685-704. M.L. Fleischer, "Remarques critiques sur le premier tome de l'edition des Mille et une nuits de M. Habicht", *Journal asiatique* 2 (1827): 217-238.

16 Muhsin Mahdi, *The Thousand and One Nights (Alf Layla wa Layla) From the Earliest Known Sources. Arabic Text Edited with Introduction and Notes Part 3: Introduction and Indexes* (Leiden: Brill, 1994), s. 93.

17 Husain Haddawy, "Introduction", *The Arabian Nights (New Deluxe Edition) Based on the Text of the Fourteenth-Century Syrian Manuscript edited by Muhsin Mahdi*, haz. Husain Haddawy (New York: W.W. Norton, 2008), s. xvii.

18 Aynı yerde.

19 Muhsin Mahdi, *Kitab alf layla wa-layla: min usulihi al-'Arabiyah al-ula*, 3 c. (Leiden: Brill, 1984). Bu edisyonda kullanılan Yazma A, 10 numaralı dipnotta bahsedilen Galland'a ait kopyadır.

20 Saliha Özdemir, "'Binbir Gece Masalları' ilk kez Arapça aslından çevrildi", Anadolu Ajansı, http://aa.com.tr/tr/kultur-sanat/binbir-gece-masallari-ilk-kez-arapca-aslindan-cevrildi/532835

21 *Binbir Geece Masalları: Orjinal Dilinden, Tam Metin ve Resimli*, c. 1, s. 73. Karşılaştırma için Il. Kalküta baskısının sayfa numaraları metin içerisinde veriliyor. Anonim, *Alf Laila*, c. 1 (Kalküta: W. Thacker and Co., 1839), s. 65.

22 Onaran, *age*, c. I, s. 106.

23 Demirli, *age*, c. 1, s. 10; II. Kalküta, *Alf Laila I*, s. 5.

24 Demirli, *age*, s. 32. II. Kalküta, *Alf Laila I*, s. 25.

25 Mesela Edward William Lane, *An Arabic English lexicon*, c. 1 (Beyrut: Librarie du Liban, 1968), s. 89.

26 Anonim, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, çev. Richard Francis Burton, c. 1 (ABD: Printed by the Burton Club, 1 y.), s. 43.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, haz. Bekir Topaloğlu vd. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), s. 321.

28 Anonim, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, s. 120, d.n. 1.

29 Ulrich Marzolph, "The Persian Nights: Links Between the Arabian Nights and Iranian Culture," *Fabula* 45/3-4 (2004), 275-93.

30 Demirli, *age*, 101, II. Kalküta, *Alf Laila I*, s. 89.

31 Onaran, *age*, s. 140.

32 Demirli, *age*, s. 22. II. Kalküta, *Alf Laila I*, s. 15.

33 Demirli, *age*, s. 35. II. Kalküta, *Alf laila I*, s. 27.

34 Demirli, *age*, s. 11. Burada orijinal metinde meşale kelimesinin kökü kullanılıyor (شعل). II. Kalküta, *Alf Laila I*, s. 98.

35 Demirli, *age*, s. 57. II. Kalküta, *Alf laila I*, s. 46.

36 Demirli, *age*, s. 7. II. Kalküta, *Alf Laila I*, 3. Ya da yine Demirli, *Binbir Gece Masalları I*, 55. II. Kalküta, *Alf Laila I*, 44.

37 Arap kültüründe bir güç sembolü olarak akan suyun önemi pek de bilinmeyen bir şey olmasa gerek. Susan Gilson Miller, "Watering the Garden of Tangier: Colonial Contestations in a Moroccan City", *The Walled Arab City in Literature, Architecture and History: The Living Medina in the Maghrib*, haz. Susan Slyomovics (Londra: Routledge, 2001), s. 29.

38 Anonim, *Elfü Leyletin ve Leyle Hikayeleri Binbir Gece Masalları Bursa Nüshası*, çev. Sadettin Eğri (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2016), s. 201.

39 Anonim, *Terceme-i Elf Leyle ve Leyle*, çev. Ahmet Nazif Efendi, c. 1 (İstanbul: s.n, 1842), s. 10.

40 Demirli, *age*, s. 15.

41 II. Kalküta, *Alf laila I*, s. 5.

42 Metinde çok daha bariz argo sözcükler de kullanmış. Mesela en amiyane tabiriyle cinsel ilişki anlamına gelen ve yine tam bu kıssada kullanılan كيك kelimesinin çevrilmesi (daha doğrusu çevrilmemesi) meselesine girmeye herhalde gerek yok.

43 Onaran, *age*, s. 30.

44 Demirli, *age*, s. 10.

45 II. Kalküta, *Alf Laila I*, s. 62-65.

46 Onaran, *age*, s. 103-106.

47 Demirli, *age*, s. 73. Bu geçiştiren tavır aslında Abdülhamid dönemi sansür uygulamalarını hatırlatmakta. Örneğin o yıllarda basılan *Seyâhatname*'nin meşhur İbşir Paşa ile Varvar Ali Paşa bahsinde "Mâna sakatlayan çıkarmalar yapıldığı gibi acı bir konuşma da tam olarak çıkarılmış, burası 'Mecliste hitbirinin olmuz lâkırdılar söylediler' diye geçilmişdir." Evliya Çelebi, *Seyahatname: On Yedinci Asır Hayatından Lâvhalar. Sansürce Çıkarılmış Parçalar*, ed. Mustafa Nihat Özön, c. 3 (Ankara: Akba Kitabevi, 1945), s. 33.

48 "Çünkü hamal o şahib-i cemal ile kaldı. Gece oldukda bade'l-taam ikad-ı şumu edüb, zevk ü safaya, ayş u işrete teferruç ettiler." A. Nazif, *age*, s. 37.

49 Bursa, *Elfü Leyletin ve Leyle Hikâyeleri*, s. 253-55. Bu çok kıymetli yazmayı yakın zamanlarda yayımlayarak büyük bir hizmet gerçekleştiren Bursa Kültür A.Ş.'yi kutlamak gerekiyor. Metnin çevirisi için verilen emeğe hürmeten hamalın "Gevdesi aklıkda gümüşe benzer, yüzi bedr olmuş aya benzer" güzellerle maceralarının burada iktibas edilmiyor. Ancak böyle bir metni Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin "Sadece çocukların değil, yetişkinlerin de okumadan geçmemesi gerekliği"ni düşünerek yayımlamaları metnin ciddiyetinin farkında olmadıklarını göstermekte. Ayrıca geçmişte yanlış ciltlenme sonucu oluşan karışıklığın basımda düzeltilmemesi (mesela 9a ilerya arasındaki kısmın metnin başında olması gerekiyor) veya bu konuda bir uyarı olmaması yapılan işin kıymetini gölgeliyor. Yine de bu çalışmanın edebiyatımız ve edebiyat tarihimiz açısından büyük bir katkı olduğunu da belirtmek lazım.

50 David Herlihy, *Historical Evidence and Argument* (Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 2005), s. 100-101.

51 "Türkçe dışındaki dillerdeki kelime ve ifadeleri, dönemin veya daha öncesinin tarihî ve edebî kaynaklarının izlerini en ince teferruatına kadar takip eden bir araştırmacı mukaddimenin satırlarında 'Arundel mermerleri' veya 'Peru memleketi' gibi ifadelere, Herodot veya Romulus gibi isimlere rastladığında bunların kaynağının ne olabileceği sorusunu sormıyor, Avrupa kaynaklarının kullanılmış olabileceği şüphesini ifade etmiyorsa bu ne demektir?", Edhem Eldem, "Hayretü'l-Azime fi İmihaleti'l-Garibe: Voltaire ve Şanizade Mehmed Ataullah Efendi", *Toplumsal Tarih* 237 (2013), 20.

52 "Arapça aslından 'Binbir Gece Masalları'".

53 Menderes Coşkun, "Tezkireler Klasik mi Nevzuhur mu: 20. Asırda Temel Tarihi Kaynak Olarak Kullanılan Osmanlı Şairtezkirelerinin 19. Asırda Bilinmemesi", *Eleştirel Bakış* 3 (2017): 3. Gerçekten de Abdülhamid devrinde, daha evvel Sultan Mecid'in emriyle çevrilmiş olan *Terceme-i Elf Leyle ve Leyl*'in yasak kitaplar arasında (öteden beri memnu') zikredildiğini görüyoruz. BOA, MF.MKT. 620/24 (1 Muharrem 1320/10 Nisan 1902). Ayrıca kitabın Selanik'de basılan İspanyolca çevirisi ve yurda sokulan resimli Fransızca baskıları da yine mızır neşriyat arasında görülüyor. BOA, MF.MKT. 640/20 (25 Rabiulevvel 1320/2 Temmuz 1902), BOA, MF.MKT. 401/7 (2 Safer 1316/22 Haziran 1898).

54 Menderes Coşkun, *age*, s. 4.

55 Anonim, *Elf Leyle ve Leyle* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985).

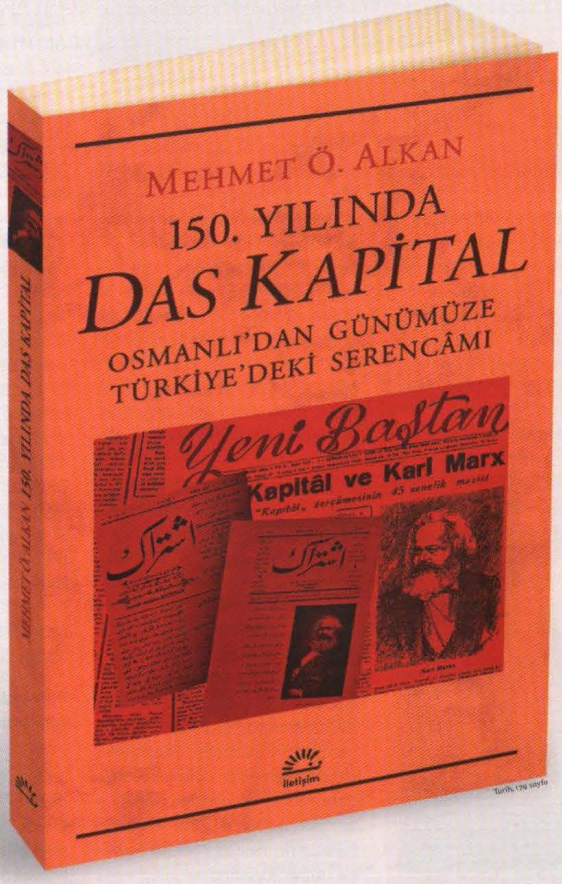
56 "(Yapacağın) işlerde onlara da danış". Al-i İmrân/159.

57 Azra Erhat'ın A. Kadir ile beraber yayımladığı İliyada ve Odysseia çevirileri herhalde burada bağıntılı bir örnek olarak verilebilir. Üzerlerinden 60 yıl geçmesine rağmen (Türkçe İliyada'nın ilk baskısı 1958 yılında yapıldı) hâlâ standart kabul edilen bu çevirilerin mütercimlerinden biri antik dil bilgisini diğeri ise edebi yeteneklerini ortaya koyarak beraber son derece başarılı bir projeye imza atabilmişlerdir. Özellikle Azra Erhat'ın çeviride kullandıkları yöntemle ilgili yazdıkları için bkz. *Homeros. İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir (İstanbul: Sander Kitabevi, 1967), s. 49-58.

iletişim

Kapital'in Türkiye'deki macerası...

Karl Marx'ın büyük eseri *Kapital*'in Türkçeye çevrilmesi süreci aynı zamanda Osmanlı-Türkiye siyasi tarihinde sosyalist-komünist hareketin inişli çıkışlı tarihinin hikâyesidir. Kitabın Osmanlı'daki ilk sosyalistlerle başlayan çeviri macerasını ele alan Mehmet Ö. Alkan, **150. Yılında Das Kapital**'de, hem çevirilerin hem de sosyalist hareketin Türkiye tarihindeki macerasını anlatıyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimkitap twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

YÖN DERGİSİ 1964 RUM TEHCİRİNİ NASIL GÖRDÜ?

EMRE CAN DAĞLIOĞLU*

Yön Hareketi, 1964'te Kıbrıs meselesi öne sürülerek Türkiye'de yaşayan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırdışı edilmesi ve aileleriyle birlikte en az 30 bin Rumun Türkiye'den gönderilmesi meselesinde belirgin bir şekilde devletin uygulamasından yana tavır almıştır. Bu bağlamda, Yön dergisinin en önde gelen yazarları Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un yazılarındaki siyasi konumlanmayı ve öne sürülen tarih tezlerini incelemek, genel olarak sol siyasetin çizgisini tespit etmek adına anlamlı olacaktır.

12 Eylül 1980 darbesini bir dönüm noktası olarak alırsak, bunun öncesinde Türkiye solunun "azınlık meselesi"ne olumlu anlamda ürettiği özel bir tez bulmak mümkün değildir.[1] Kabaca 1920'lerden (öncesindeki daha çoğulcu siyaseti dışarıda bırakarak) 1980'lere kadarki süreçte, sol siyaset "gayrimüslimlerin çoğunluktan farklı olarak başlarına gelenleri" zaten "bir sorun olarak görmemiştir."[2] Bunun da ötesinde, Türkiye solunun bireysel veya kitlesel olarak çok etkili isimleri ve hareketlerinin genellikle bu durumlar karşısında devletin tavrını desteklediği veya bizzat fail pozisyonunda yer aldığı söylenebilir. Söz konusu pozisyonun en önemli örneklerinden birisi de *Yön* dergisi (1961-1967) ve çevresidir.

Yön, sayı 108, 23 Nisan 1965.
TÜSTAV arşivi

Mümtaz Soysal, Ilhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, Hamdi Avcıoğlu ve bu isimleri bir araya getiren Doğan Avcıoğlu tarafından kurulan *Yön*, daha sonra Avcıoğlu'nun tek başına yola devam ettiği *Devrim* dergisiyle (1969-1971)[3] birlikte düzenli bir yayını aşacak boyutta, tarih tezleri, Türkiye sorunlarına reçeteler, bu reçeteleri uygulamaya koyacak bir iktidar tahayyülü ve en önemlisi, bu iktidar tahayyülünü gerçek kılacak belirli yöntemler öne sürmesiyle Türkiye solu için belirleyici önemi haiz bir "hareket" olmuştur. Hareketin etki gücü 1971'de Madanoğlu Cuntası'nın gerçekleştiremediği darbe sonrasında sönümlenmesine rağmen, Avcıoğlu 12 Eylül darbesine kadar Osmanlı-Cumhuriyet tarihini Marksist açıdan ele alma iddiasındaki kitaplarıyla (*Milli Kurtuluş Tarihi* ve özellikle *Türkiye'nin Düzeni*) sadece Türkiye solunun birçok kesimini değil, ordu içerisindeki sol eğilimli yapılanmaları ve popüler kültürü de önemli ölçüde etkilemiştir.

Sol düşünce tarihine derin bir iz bırakan Yön Hareketi, 1964'te Kıbrıs meselesi öne sürülerek Türkiye'de yaşayan Yunanistan pasaportlu Rumların sınırdışı edilmesine ve onlarla giden aileleriyle birlikte en az 30 bin Rumun Türkiye'den gönderilmesine tanıklık etmiştir. Özellikle Kıbrıs meselesi üzerinden, meseleye dair belirgin bir şekilde devletin uygulamasından yana tavır almışlardır. Bu bağlamda, derginin en önde gelen yazarları Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk'un yazılarındaki siyasi konumlanmayı ve öne sürülen tarih tezlerini incelemek, genel olarak sol siyasetin çizgisini tespit etmek adına anlamlı olacaktır.

"YÖN"CÜLERİN RUM TEHCİRİNE BAKIŞI

Gökhan Atılgan'a göre, 1950'lerin ortasından itibaren Türkiye gündemini sıklıkla meşgul eden Kıbrıs meselesiyle Türkiye solu içerisinde ilk kez *Yön* dergisi ilgilenmiştir ve Kıbrıs'ta Türkiye adına bir buhranın yaşanacağını duyurmuştur.[4] İlk olarak, Lefkoşa'daki iki camide bombaların

patladığı ve Kıbrıs Türk liderliğine muhalif *Cumhuriyet* gazetesinden Ahmet Muzaffer Gürkan ile Ayhan Hikmet'in öldürülmesi üzerine *Yön*, Kıbrıs'taki Türk liderliğini cemaatin birliği ve bunu sağlamak için uygulanan yöntemler konusunda uyarır.[5] Ocak 1963'te Ada'da yine siyasi gerilim yaşanması üzerine, dergi bu kez İnönü hükümetini Kıbrıs konusuyla yeterince ilgilenmediği konusunda eleştirir ve Kıbrıslı Rumların Ada'da tam hâkimiyeti sağlamak üzere olduğunu belirtir.[6] Son olarak Avcıoğlu, Kıbrıs'ta Türkiye için yaklaşan büyük tehlikeden bahsetmiş ve Kıbrıs'ta bugün kaynayan kazanların yarın Türkiye'nin üç büyük sorunundan birisi olacağını belirtmiştir.[7] Ada'da gerilim giderek yükselirken, Türkiye, 22 Şubat 1962'deki girişimin ardından Albay Talat Aydemir'in 21 Mayıs 1963'te kalkıştığı ikinci başarısız darbe teşebbüsüyle sarsılır. Haziran 1963'te ise *Yön* dergisi Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Cemal Hüsnü Taray ve Bahri Savcı'nın yazıları bahanesiyle kapatılır.[8] Ancak esas gerekçe, *Yön* ile Albay Aydemir ve ekibinin en azından fikri düzeydeki yakın ilişkisidir.[9]

On dört ay sonra 25 Eylül 1964'te dergi yayın hayatına tekrar başladığında, Kıbrıs meselesi artık Türkiye solunun milli davası haline gelmiştir. Bu mesele, sol için milliyetçilikten beslenen anti-emperyalizm/-Amerikancılık momentumunun zemini haline gelmiştir. Bu süre zarfında, Aralık 1963'te Kıbrıs'ta yeniden çatışmalı sürece girilmesi Türkiye'de Patrikhane ve Rumları yeniden hedefe koyacaktır. Dönemin basınında yükselen Rum düşmanlığı, Şubat 1964'te Adalet Partisi (AP) Manisa milletvekili Hürrem Kubat'ın Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklu Rumlarla ilgili verdiği soru önergesiyle başka bir boyuta taşınır. Ardından İnönü hükümeti, 16 Mart 1964'te Türkiye ve Yunanistan arasında 1930 yılında imzalanan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshettiklerini açıklar. İki ülke vatandaşlarına diğer tarafın ülkesinde serbestçe ikamet etme hakkı tanıyan bu anlaşmanın iptali, Türkiye'nin Yunanistan'a verdiği ilk gözdağıdır. Yunanistan'dan beklediği geri dönüşü alamayan Türkiye, anlaşmada yer alan iptal kararı için karşı tarafı altı ay önceden uyarma koşulunu da aşarak sınırdışı işlemlerine derhal başlar. Yunanistan vatandaşı dört Rum işadamından oluşan ilk kafile 31 Mart 1964'te sınırdışı edilirken, tehcir giderek büyüyerek kafileler halinde kademe kademe Eylül 1964'e kadar devam eder. Yunanistan'daki hanedan düğünü dolayısıyla ara verilen tehcir, Nisan 1965'e kadar durdurulacaktır, Nisan'da çıkarılan yeni bir yasayla bu kez istisnasız tüm Yunanistanlı Rumlar sınırdışı edilecek ve bu işlem Haziran 1965'e kadar sürdürülecektir. Sınırdışına çıkarılacağı tebliğ edilenlere iki günden 15 güne (genellikle 48 saat) kadar süre tanınır ve 20 kiloluk bir valiz ile 200 Türk lirası (dönemin kuruyla 22 dolar) para çıkarma hakkı verilir."[10] Nihayetinde, toplamda yaklaşık 12.500 Yunanistan pasaportlu Rum sınırdışı edilirken, en az 30 bin Türkiyeli Rumun da göç ettiği tahmin edilir."

İstanbul'dan Yunanistan'a göç eden Rumlar sınır kapısında.

Yön, 1964 Rum tehcirinin tüm canlılığıyla gerçekleştiği Mart-Eylül döneminde kapalı olduğu için derginin bu konuyu doğrudan ele alan yazı sayısı bir hayli kısıtlıdır. Kıbrıs'la ilgili haberler ve yazıların çok önemli bir kısmında (İbrahim Çamlı'nın Eylül 1964'ten başlayarak aralıklarla Nisan 1965'e kadar süren Kıbrıs yazıları serisi) sınırdışı edilen Rumlardan bahsedilmezken, Samim Kocagöz, Ahmet Şükrü Esmer ve Nıyazi Berkes gibi yazarlar mesele üzerine önemli yazılar kaleme alır. Özellikle Berkes'in Ekim-Aralık 1964 tarihlerinde yazdığı beş yazı, Rumlara ve özellikle Ekümenik Patrikhane'ye yönelik düşmanca tavrıyla dikkat çekicidir.[12] Kurucu kadrodan İlhan Selçuk ve Doğan Avcıoğlu'nun yazıları ise derginin meseleye dair "resmi" çizgisini ortaya koyar.

"DEMİREL'İN AYASOFYA'DA EZAN OKUTMASINI BEKLEMEK"

İlhan Selçuk, bu konudaki ilk yazısını 30 Nisan 1965 tarihli *Yön*'de yazar.[13] Selçuk, sadece Rumlara karşı değil Ermeniler ve Kürtlere karşı hasmane tutum takınır ve açıkça bu grupları emperyalizmin uzantısı olarak mimler. Yine de, Türkiye'deki Yunan uyruklular ve Patrikhane üstüne yapılacak baskılardan medet umulmasının yanlış olduğunu ima eder. Zira Batı'nın bu hamlelere karşı nasıl tavır alacağı dünden bellidir ve bu durum, ona göre Türkiye'nin yararına değildir.

Selçuk, tüm meseleyi "Batı kapitalizminin Türkiye üzerine oynadığı oyunlar" çerçevesinde görmektedir. Bu bağlamda, Helenizm de "Batı kapitalizminin Ortadoğu'da Türkiye'yi tehdit eden temsilcisi"dir ve Kıbrıs üzerindeki dilekleri bu minvalde ortaya çıkmıştır. "Belli merkezler", Helenizmin yanı sıra "Ermenistan ve

Kürdistan davalarını da tahrik ederek" ortaya atmıştır; zira "Milli Misak dışında kalmış Rumlar, Ermeniler ve Kürtler", Türkiye'ye karşı "Doğu Akdeniz'den Amerika'ya uzanan örgütlenme içindedirler."

Dolayısıyla, İlhan Selçuk'a göre Türkiye'nin esas yapması gereken,

İstanbul'dan Yunanistan'a göç eden Rumlar.

Batı emperyalizmiyle olan ilişkiyi bozmak veya tekrar kurmaktır. Türkiye "hasta adam" olarak yatağa tekrar uzanmamalıdır. Öyle olursa, Batı mahut olan tavrını sergileyecek ve Türkiye'nin "Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya gömdüğü ve Ege Denizi'ne döktüğü bütün emperyalist emellerini yeniden canlandıracaktır." Selçuk'a göre, bu şaşılacak bir durum değildir, zira Türkiye, bağımsızlığını kendisinin "kapitalizmin emperyalizmi" dediği bu cepheye karşı savaşarak kazanmıştır ve bu oyunlara alışkındır. Hal böyleyken, hükümetin tehcir uygulamasının ve Patrikhane'ye baskı yapmasının Türkiye'ye bir getirisi olmayacaktır. Selçuk, zaten *New York Times* ve *Guardian*'da çıkan haberlerden örnek vererek Batı'nın tavrının bu konuda çok açık olduğunu belirtir. Bu algı, bu hamleleri Batı'ya koz vermek olarak görmesi anlamına gelmektedir.

İlhan Selçuk'un yaklaşık bir yıl sonra yazdığı bir diğer yazıda bu kez esas hedefi Patrikhane'ye karşı vaat ettiği hamleleri yapamayan AP ve Süleyman Demirel'dir.[14] Ona göre, bu noktadaki sorun söz konusu hamlelerin yanlışlığı değildir, zira bunların yapılması gerektiğini yazısının sonunda belirtir. Esas sorun, AP'nin yerine getiremeyeceği sözleri yüksek sesle dile getirmesidir. Bu durumu yaratan, elbette ki, Patrikhane ve onun şüpheli ilişkileridir. Selçuk, bu çevede Patrikhane'yi emperyalizm ve kapitalizmle kuvvetli bağları içinde ve Türkiye için tehlikeli hedefleri olan bir kurum olarak hedefe oturtur.

Selçuk'a göre, o dönemde AP çevrelerinde Patrikhane'yi sürmek ve Ayasofya'nın minarelerinde ezan okutmak lafları yükselse de, Demirel'in Amerikancılığı ve ABD'yle olan bağları bu vaatlerin önündeki en büyük engeldir. Zira AP, "aziz dostu" olan ABD'yi "Ayasofya ve Patrikhane konularında kızdırmamak yönünde hareket etmektedir." Çünkü ABD'nin işadamları çevresi, "Ortodoks kilisesinin en yüksek ruhani makamını korumaktadır" ve "[E]kümenik Patrik, Amerikan kapitalizminin içinde önemli bir tesir mevkiinde bulunmaktadır". Patrikhane, "Amerikan [O]rtodokslarıyla sıkı fıkı ilişkileri"ne güvenerek, kendisini "Türkiye içinde sağlam ve sarsılmaz bir örgütün başı saymaktadır" ve Türkiye toprakları üzerinde "tehlikeli" oyunlar oynamaktadır:

> (...) Bizans kilisesinin devamı ve Amerika'nın desteklediği Yunan hülyalarının sağlam kalesidir Patrikhane... Patrikhane metropolitleri, Anadolu şehirleri üstündeki Yunan iddialarını [u]nvanlarında taşımaktadırlar. Konya Metropoliti, Antakya Başpiskoposu, Alaşehir [M]etropoliti, Silifke [M]etropoliti, Bizans devrindeki bölümlerin ruhani başkanları gibi davranmaktadırlar.

Bu duruma rağmen AP, Patrikhane ile Enosis ve Ayasofya arasındaki bağı kurmaktan yoksundur, çünkü Süleyman Demirel ABD'nin nüfuzu altındadır ve ona göre Patrikhane ciddi bir tehlike arz etmemektedir. Dolayısıyla, "Süleyman Demirel'in 'Müslüman görünüşlü iktidarı'ndan Ayasofya'da ezan okutmasını beklemek ve Patrikhane'yi sınır dışı etmesini ummak bu şaşkınlığın sonucudur." Selçuk'a göre, Demirel hükümetinin "haddi olmasa" bile "Ayasofya minarelerinde ezan okutmak ve Patrikhane'yi yola getirmek" Amerikan kapitalizminin hoşuna gitmeyeceği için yapılması gereken hamlelerdir.

"RUMUN KAZANCI ENOSİS'E AKAR"

Dergide Doğan Avcıoğlu'nun bu minvalde yazdığı diğer yazılar *Yön* imzasıyla yayımlanır.[15] Avcıoğlu, bu yazılarda derginin tehcir karşısında yukarıda belirtilen yaklaşımlarını bütüncül biçimde ortaya koyar. Yunanistanlı Rumların tehcir edilmesine ve Türkiyeli Rumların rehine olarak kullanılmasına bir noktaya kadar karşı çıkar, Eleştirdiği açık bir şekilde bahsi geçen adımların atılamaz olması değil, AP hükümetinin var olan dış politika ilişkileri içerisinde bunları yapamayacak olmasına rağmen dile getirmesidir.

Avcıoğlu'na göre, Rumların tehciri ve rehine olarak kullanılması hâkim düşünce olsa da, uygun değildir.[16] Bunu uygun görmemesinin iki sebebi vardır: Irkçılık kokması ve Türkiye'nin kolayca suçlanabileceği bir durum yaratması. Dolayısıyla, esas noktanın Rumlara yönelik ayrımcılık ve hukuksuzluk değil, Türkiye ve Kıbrıs

davasındaki haklılık olduğu kanısındadır. Zira tehcire ve Rumların rehine olarak görülmesine itirazının, bunların davayı güçlendirmeyen tutumlar olmasından ileri geldiğini belirtir. Ayrıca, Kıbrıs'la ilgili Türkiye'deki Rumları hedefleyen bir misilleme yapılmasına kategorik olarak karşı değildir ve hatta Rumların Türkiye'nin elindeki koz olduğunu açıkça savunmaktadır. Bu anlamdaki önerisi de Varlık Vergisi'ni anımsatan bir sermaye transferi tedbiridir. Böylece bu konuda daha güçlü ve haklı olunacaktır:

> AP Senatörü Hüsnü Dikeçligil'in Bütçe Karma Komisyonu'nda yaptığı konuşma, bu yolda [ekonomik tedbirler] bir işaret vermektedir: "Türk ticareti 5 bin Rumun elindedir. Bu meseleyi ele almak ne faşistliktir, ne de ırkçılıktır. İthalatımızın yüzde 95'i başkalarının elindedir. Bu kazancın bir kısmı Enosis için Yunanistan'a, bir kısmı da İsrail'e akar." Türkiye'nin zararına sağlanan bu kazançları önleyecek bir dış ve iç ticaret politikası, bir topluluğu bütün olarak hedef tutan politikalardan çok daha güçlü ve haklıdır.

Avcıoğlu, AP'li senatörün önerisini önemli bulsa da, Selçuk gibi, bunun AP'nin sürdürdüğü politik çizgiyle yürütülemeyeceğini düşünmektedir. Zira AP destekli Ürgüplü hükümeti, hem ABD'den Kıbrıs meselesi için medet ummaktadır hem de Athenagoraslı şekliyle ABD'nin eseri olan Patrikhane'yi yurtdışına çıkarmaktan bahsetmektedir. Avcıoğlu'na göre, bu mümkün değildir; yapılması gereken ise Türkiye'ninelindeki kozlardan, yani Rumlardan, emperyalizme karşı bir politikanın parçası olarak faydalanmasıdır. Bu da yukarıdaki alıntıda ileri sürülen ekonomik tedbirin uygulanmasıyla mümkün olacaktır.

Avcıoğlu'na göre antiemperyalizm bağlamında alınacak bir diğer önlem, Patrikhane'nin evrensellik iddialarına son verilmesidir. Patrikhane'yi Yunan emperyalizminin en güçlü aracı olarak gören Avcıoğlu, metropolitlik bölgelerinde Rum kalmamasına rağmen bu isimlerin değişmemesinden dem vurur. Bunun sebebi, Patrikhane'nin bu yerleri halen Ortodoksluk toprağı sayması ve geçici Türk işgali altında görmesidir. Ona göre Athenagoras bu "cesareti", ilk olarak ABD'nin öngördüğü politikaları güden Menderes döneminde uluslararası diplomasi alanına çıkarılmasından almaktadır.

Athenagoras'ın tek parti rejimi sırasında ABD'den geldiği gerçeğini DP iktidarına atfeden Avcıoğlu, bu noktadan sonra da tarihsel gerçekleri çarpıttığı bir portre ortaya koyar. Ona göre, Athenagoras, milli mücadele sırasında İstanbul'da Kuvayı Milliye aleyhine çalışan Mavri Mira Cemiyeti'nin başındadır ve savaşın Türkiye'nin zaferiyle sonuçlanmasıyla, nasıl olduğu Patrikhane çevrelerince gizli tutulan bir yolla ABD'ye kaçmıştır. Bunun gizli tutulmasının sebebi de Patriğin tekrar Türk uyruğuna girmesinin önünde engel oluşmamasını sağlamaktır.

Athenagoras yönetimindeki Patrikhane, 1960'larda ABD'nin ve diğer emperyalist ülkelerin desteğiyle yeniden Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit eder hale gelmiştir. Ancak Türkiye sadece bu tehditle değil, "saldırgan Rum milliyetçiliğinin emrindeki ruhani enternasyonalle karşı karşıya"dır ve bu enternasyonalın hedefi Türkiye aleyhine bir "Rum genişlemesi"ni mümkün kılmaktır. Bu hedefin ilk başarılarından biri ise "manen ve maddeten çöken Heybeliada Ruhban Okulu'nu kurtarması ve Türk hükümetinin [DP iktidarı] bu okulu 'Yüksek Din Okulu ve Fakültesi' olarak kabul etmesidir."[17] Bu durumdan cesaret alan Athenagoras, "Patrikhane'nin hesaplarını incelemeye gelen müfettişleri çevirebilmektedir", yani devletin iradesi ve iktidarına karşı gelebilmektedir.

Avcıoğlu'na göre, Kıbrıs meselesi ve Patrikhane tehdidi karşısında tek çözüm "Türkiye'nin Atatürk'ün dış politikasına dönüşü" olmalıdır; yoksa Kıbrıs da "milli haysiyet ve gururumuz ile birlikte uçup gidecektir." Aksi takdirde Türkiye'nin olduğunu düşündüğü mevcut iktidarıyla bu sorunu çözemeyeceğini öngörmektedir. Zira "basını, ruhanileri ve devletleriyle güçlü bir emperyalist cephe", "dış politikada Anglosaksonlara bağlı olan" Türkiye'nin Patrikhane'yi yurtdışına çıkarmasını engelleyecektir.

Avcıoğlu'na göre, mevcut hükümetin bu bağlamdaki Lozan'ı değiştirme ve Patrikhane'yi yurtdışına çıkarma tehditleri "birer blöf olarak görülmekte ve etkisiz kalmaktadır".[18] Zaten Ürgüplü hükümeti de "bir iki ateşli beyandan sonra" bu tür düşünceleri unutmuştur. Bu bağlamda, Avcıoğlu da bir önceki yazıda ortaya attığı bir iddiayı unutur. Bir hafta önce Athenagoras'ın Patrikhane'nin hesaplarını inceletmediğini öne sürerken, bu kez bu denetlemenin yapıldığını savunur. Ancak ona göre, bu adım "'evin namusunu kurtarmak'tan başka bir derde deva getirmeyecektir", hatta mevcut siyasi konjonktür içinde hükümetin bu adımı "Anglosakson kamuoyunu ve hükümetlerini tamamen aleyhimize çevirecek tedbirler"den birisidir.

Yön, sayı 162, 6 Mayıs 1906.
TÜSTAV arşivi

Avcıoğlu, bu meyandaki son yazısında yine söz konusu meseleye dair izlenen siyaseti eleştirir.[19] Bu kez Türkiye'nin dış politikada NATO'ya bağımlı olmasından dem vurur ve hükümetin Kıbrıs meselesine dair beyanlarını, Yunanistan'ı masaya oturtmak için yakarışlar olarak değerlendirir. Ona göre, Patrikhane'nin tasfiyesi, Rumların sınır dışı edilmesi ve Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesi bu yüzden ortaya atılmıştır. Ancak hem Atina bu tehditlere aldırmayınca hem de NATO ülkelerinden ıkazlarda bulununca, hükümet bu politikaları tamamen değiştirmek zorunda kalmıştır.

BİTİRİRKEN

Yön dergisinde Kıbrıs meselesi bağlamında yayımlanan yazıların önemli bir kısmı, Rum tehciri ile Türkiyeli Rumlara ve Patrikhane'ye yapılan baskıları görmezden gelir ve bunlara hiç değinmez. Kristina Boreus'un medyada söylemsel ayrımcılıkları sınıflandırırken belirttiği gibi, "görünmez kılma", hedef alınan gruptan hiç bahsetmeyerek o gruba yapılanları hasıraltı etme, o grubu "dışlama" metodudur.[20] Bu anlamıyla, derginin tehciri görmezden gelme tavrı örtük bir ayrımcılığa işaret eder.

Selçuk ve Avcıoğlu'nun yazılarında görülen daha açık ayrımcı tavır ise özellikle Ekümenik Patrikhane üzerinden Rumları doğrudan hedef alan yazılarda ortaya çıkar. Yazılar iki temel eksende yoğunlaşır. Bunlardan ilki, Patrikhane'nin tarihsel olarak oynadığı "yıkıcı rol"dür. Bu tez, özellikle dönemin sağ-muhafazakâr basınının mütemadiyen gündeme getirdiği Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılması teklifinin[21] tarihsel zeminini oluşturur. Bizans ve özellikle Osmanlı'nın çöküşünün merkezine yerleştirilen anlatı, bin yılı aşan bir tarihsel hattı takip ederek, 1960'larda Türkiye'nin yaşadığı yönetimsel ve siyasi sorunların kaynağı olarak da Patrikhane'yi gösterir. İkinci temel eksen ise dönemin Ekümenik Patriği Athenagoras'ın ABD'yle var olduğu iddia edilen ilişkisidir. Athenagoras, *Yön*'ün yükselttiği antiemperyalist sol söylem için kullanışlı bir figürdür. ABD'den patrik olması için getirilmiş ve DP döneminde bir süre ciddi anlamda itibar görmüştür. Dolayısıyla, kökü dışarıdadır, NATO'cu ve Amerikancıdır. Aynı zamanda, bu geçmişten ötürü bu hattın Türkiye'deki "işbirlikçisi" görülen sağ-muhafazakâr siyasetle (Ürgüplü ve Demirel hükümetleri) ilişki içerisinde kabul edilir. Her iki eksende ilerleyen yazıların vardığı sonuç, Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılmasının gerekliliğidir.

Selçuk ve Avcıoğlu'nun yazıları da bu çizgiyi takip ederken hem Patrikhane'nin yurtdışına çıkarılmasına hem Rum tehcirine daha temkinli yaklaşıyor gibi gözükür. Bu yazılarda tehcirin veya olası bir Patrikhane'nin ülkeden çıkarılması hamlesinin yanlış bir politika olduğuna yönelik tavır nettir. Ancak üzerinde durulan mesele Rumların başına gelenler veya bu hamlelerin yarattığı/yaratacağı hukuksuzluk ve ayrımcılık değildir. Tersine, yazıların müellifleri bunları ülkenin uluslararası politikada zemin kazanması veya Türkiye'nin istediğini elde etmesi uğruna yapılabilir hamleler olarak görür. Duydukları esas kaygı, Türkiye'nin bu hamlelerle uluslararası kamuoyundaki imajını bozması ve Kıbrıs meselesi çerçevesinde haklılığını yitirecek olmasıdır.

EMRE CAN DAĞLIOĞLU
CLARK ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu yazı, 2018'de İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkacak *1964 Sürgünleri* adlı kitapta yayımlanacak olan makalenin kısa bir versiyonudur. Bu vesileyle öncelikle makale fikrine yaptığı değerli katkılardan dolayı tez hocam Ayhan Aktar'a ve bir sohbetimizde bu makale için beni sonuna kadar cesaretlendiren rahmetli Vangelis Kechriotis'e çok teşekkür ederim. Ayrıca konuyla ilgili kafamda dönüp duranları yazıya dökme sürecinde hep destekçim olan Ümit Kurt, Volkan Eke ve Deniz Cenk Demir'e de şükranlarımı sunarım. Bu süreç için en özel teşekkürü ise Tamar Nalcı'ya etmem gerekir. Ayrıca yazım sürecinde yardımlarını esirgemeyen Yekta Türkyılmaz, Ömer Turan ve Hakan Yücel'e de teşekkür borçluyum. Yazıdaki her türlü eksikler ve hatalar elbette ki şahsıma aittir.

1 Bu noktada, 1980'lerden itibaren sol adına üretilen bilgi ve siyasetin de geçmişle yüzleşme, hafızalaştırma ve eşit vatandaşlık bağlamında ortaya ne koyduğu tartışmalıdır. Kısaca, bu kapsamda üretilenlerin genellikle kendini sorgulamayan, üstün gören, genel bir duyarsızlıktan ve empati kuramamadan mustarip olduğunu söylemek kanımca haksız olmayacaktır. Ancak bu tartışma tamamen başka araştırmaların konusudur.

2 Elçin Macar, "1960'lardan 2000'lere 'Sol ve Azınlıklar': Gecikmiş Bir Birliktelik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, ed. Murat Gültekingil (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 1237.

3 Ancak *Yön* ile *Devrim* "tek bir zincirin birbirinin devamı olan halkaları" değillerdir. Özellikle *Yön*'ün 1965 yılına kadar olan demokratik siyaset içinde mücadelesi ile *Devrim*'in askeri darbe yoluyla iktidarı ele alma isteği, siyasi yöntem olarak farklı mevkilerde konumlanır. Süreç içerisindeki bu değişim aynı zamanda 60'lar solunun önemli bir dinamiğini siyasi serüvenidir. Ergun Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)* (İstanbul: Versus Kitap, 2011), s. 87.

4 Gökhan Atılgan, *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Sosyalizm Arasında Geleneksel Aydınlar* (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002), s. 191. Genel olarak Türkiye solunun Kıbrıs meselesine bakışı için bkz. Abdullah Korkmazhan, *Türkiye Solunun Kıbrıs Çıkmazı* (Lefkoşa: y.y., 2017).

5 "Kıbrıs: Cinayetler", *Yön* 20 (1962): 15.

6 "Kıbrıs Meselesi", *Yön* 56, (1963): 4.

7 Doğan Avcıoğlu, "Kıbrıs", *Yön* 70 (1963): s. 11.

8 Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı, Yön Hareketi* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986), s. 56.

9 Bunun en büyük göstergesini Hikmet Özdemir şu cümlelerle açıklar. Şahri Savcı'nın kapatılmaya konu olan yazısı 1963 yılında *Demokratımız Üzerine Düşünceler* isimli kitabında aynen yayımlandığında, herhangi bir kovuşturmaya uğramamıştır. *Yön* dergisi 1964 Eylül'ünde tekrar yayımlanmaya başladığında da *Yön*'ün açtığı karşı dava halen sonuçlanmamıştır. Bunlar kapatma cezasının dönemin yetkilileri tarafından Aydemir hareketiyle *Yön*'ün yakın ilişkisi göz önünde bulundurularak verildiğinin açık bir göstergesidir. Özdemir, *a.g.e.*, s. 56-7.

10 Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 72.

11 Demir ve Akar, *a.g.e.*, s. 91.

12 Bu yazılardan dördü daha sonra kitap haline getirilerek basılacaktır: bkz. Niyazi Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002).

13 İlhan Selçuk, "Amerika, Yunanistan... Ve Biz!", *Yön* 109 (1965): 3.

14 İlhan Selçuk, "Bu İktidarın İktidarı Nereye Kadardır?", *Yön* 160 (1966): 3.

15 Bu imzayla çıkan yazılar, İlhan Selçuk'un ifade ettiği gibi Doğan Avcıoğlu tarafından yazılır; akt. Gökhan Atılgan, "Doğan Avcıoğlu: Geleneksel Aydınların Son Çığlığı", *Türkiye Solundan Portreler*, ed. Emir Ali Türkmen ve Ümit Özger (Ankara: Dipnot Yayınları, 2016), s. 429.

16 "Kıbrıs'ı, dümen suyu politikası yüzünden kaybetmek üzereyiz!", *Yön* 108 (1965): 5-6.

17 Avcıoğlu'nun sözünü ettiği uygulama, 1951 yılında Heybeliada Ruhban Okulu'nun Milli Eğitim Bakanlığı emriyle "Teoloji İhtisas Okulu" olarak isimlendirilmesidir. Böylece ruhban okulu, üç sınıflı lise ve dört sınıflı teoloji ihtisas bölümlerinden oluşan yüksek okul statüsüne kavuşmuştur. DP iktidarı sırasında ruhban okulu için bir diğer önemli gelişme de 1952 yılında çıkarılan ek yönetmelikle yabancı memleketlerden gelen ve Türkçe bilmeyen öğrencilerin de okula kabulüne izin verilmesidir. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 292-293.

18 "Ümit Ölmez", *Yön* 109 (1965): 5.

19 "Birleşmiş Milletler'den NATO'ya", *Yön* 111 (1965), s. 5.

20 Kristina Boreus, "Discursive Discrimination: A Typology", *European Journal of Social Theory* 9/3 (2006): 415.

21 Dönemin basınının Kıbrıs meselesi ve tehciri nasıl yansıttığına dair bütüncül bir değerlendirme için bkz. Ceren Sözeri, "Kıbrıs Meselesinin Rehineleri: Basının Gözüyle 1964 Sürgünleri", *Rum Olmak Rum Kalmak*, ed. Hakan Yücel (İstanbul: İstos Yayıncılık, 2016), s. 39-66.

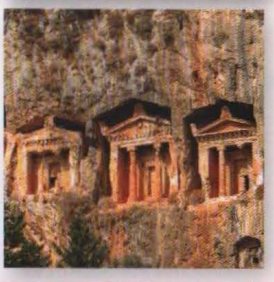

ADIM ADIM ANADOLU®

- **Lezzet Başkenti Gaziantep**
  3 - 4 Şubat
- **Badem Çiçekleriyle Datça ve Dalyan Kaya Mezarları**
  10 - 11 / 17 - 18 Şubat
- **Kars: Bilinmeyen Çevresiyle Ani ve Kızakla Çıldır Gölü**
  15 - 18 / 22 - 25 Şubat
- **Hatay Lezzet Durakları**
  23 - 25 Şubat

yurtici@festtravel.com www.festtravel.com 0850 622 33 78 /festtravel

fest

93'LER MANİFESTOSU VE ENTELEKTÜELLERİN SAVAŞI "SAVAŞ İÇİN AKADEMİSYENLER"

SİNAN YILDIRMAZ

"93'ler Manifestosu", I. Dünya Savaşı'nın başında Almanya'nın Belçika'yı işgali ve özellikle çok eski bir yerleşim yeri olan Louvain şehrinin yağmalanmasının ardından yayımlandı. Müttefikler, Louvain'in meşhur 600 yıllık kütüphanesinin ve üniversitesinin yakılarak 200 sivilin öldürülmesini "medeniyete ihanet" olarak tanımladı ve buna cevaben dönemin en önde gelen entelektüellerin isimlerinin yer alacağı, Almanya'nın "haklı savaşını" savunan bir manifesto imzaya açıldı.

Uzun 19. yüzyılın sonunu ve yeni bir yüzyılın başlangıcını belirleyen 1. Dünya Savaşı, bugün tarihsel önemi çeşitli boyutlarıyla tekrar tekrar hatırlanan ve insanlığın dönüşümünü niteleyen bir süreç olarak tartışılmaya devam etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getirecek olan bu savaş, Türkiye'de daha çok bu özelliğiyle ön plana çıkacağı için, Avrupa'daki gelişmeler ve özellikle de Avrupa içerisindeki tartışmalar Türkiye savaş tarihi anlatılarında kendisine çok yer bulamamaktadır.

Dünya literatüründe çokça tartışılmış ve üzerinde çeşitli boyutlarıyla yayınlar üretilmiş olan diğer bir konu, dönemin başında "Entelektüellerin Savaşı"[1] olarak tanımlanan, karşılıklı cephelerin birbiriyle önde gelen aydınlar, bilim insanları ve akademisyenlerin imzaladığı manifesto, protesto ve bildirgelerle mücadele ettiği, önceki savaşlarda görülmeyen bir yeni toplumsal ve kültürel propaganda biçiminin oluşmasıdır. I. Dünya Savaşı, dünyada o zamana kadar hiç görülmemiş birçok yeni savaş biçimini ortaya çıkartacağı gibi, savaşın kutsandığı ve yüceltildiği bir dönemin hemen ardından, örgütlü ve güçlü bir savaş karşıtı hareketin de ilk defa görüldüğü bir dönemi başlatmıştır.[2] Savaşın ilk yıllarında yaratılan "milliyetçi hezeyanlar", daha çok halkların birbirine karşı kışkırtılmasında kullanılmıştır. Bu hezeyan durumunu yüceltmek ve yükseltmek amacıyla savaşın gerekçesinin olumlanmaya çalışıldığı, birbirine karşıt oluşturulmuş bilimsel/akademik içerikli bildirgeler ve manifestolar yaygın biçimde kamuoyuna sunulmuştur. Burada incelenecek olan "93'ler Manifestosu" ya da kendi başlığıyla "Medeniyet Dünyasına Çağrı" metni, diğer metinlerden çok farklı bir etkiye sahip olacak ve savaşın bitişiyle bile sona ermeyecek olan bu etki bilim dünyasında bugün hâlâ hatırlanan siyaset-bilim ilişkisinin sorgulanacağı bir toplumsal-tarihsel olgu olarak kendisine yer bulacaktır.

SAVAŞIN BAŞLANGICI VE LOUVAIN KATLİAMI

"93'ler Manifestosu", savaşın en başında Almanya'nın Belçika'yı işgali ve ardından özellikle, Brüksel ve Liege arasında bulunan çok eski bir yerleşim yeri olan Louvain şehrinde yaşananlar üzerine yayımlanacaktır. Ağustos 1914'te Almanya'nın tarafsız Belçika'yı işgali, aslında Fransa'nın işgal yolu üzerindeki kırsal Belçika topraklarında yaşanan çatışmaların ardından başlayacaktır. Bu sırada işgale direnen Belçıka ordusu ve siviller büyük bir Alman ordusu şiddetiyle karşı karşıya kalacaklardır. Olaylar 23 Ağustos 1914 tarihinde Belçika'nın Liege yakınındaki Dinant köyünde 674 sivilin öldürülmesi sonrasında Belçika ordusunun karşı atağı sırasında Alman askerlerinin düzensiz bir şekilde Louvain şehrine geri çekilmesi sürecinde yaşanmıştır. Almanlar, Louvain şehrinin çatılarından Alman askerlerine yönelik gerçekleştirilen saldırılar sonrasında öldürülen Belçikalıların, "sinsi saldırılarını" gerçekleştiren düşman şehir halkı olduğunu iddia edecek, İngiliz, Belçikalı ve Fransız yetkililer de Almanya'nın savaş gücünün ne kadar büyük ve cezalandırıcı olduğunu gösterebilmek için özellikle şehirde kendilerine teslim olmayan sivil halkı katlettiklerini ileri süreceklerdir. Sonuçta Almanya özellikle savaşın başında gücünü gösterebilmek için bu gerekçelerle Louvain şehrini yağmalayacak ve şehrin 600 yıllık, içerisinde ortaçağdan kalma ve yerine koyulması mümkün olmayan kitapların da bulunduğu kütüphanesini ve üniversitesini yakarak cezalandıracaktır. Sadece Louvain'de 200 sivil öldürülecektir. İngiliz basını bu durumu Almanların "medeniyete ihaneti" şeklinde tanımlayacak ve "Almanların kendilerinin büyük şair Goethe'nin değil, kana susamış

Attila'nın soyundan geldiğini gösterdiklerini" söyleyecektir.[3] Bu kavram seti ve özellikle Louvain sonrası Almanya karşıtı cephenin bu katliamı protesto ederken kullandığı sözler, hem metnin hem de devamında ortaya çıkacak olan tartışmanın genel çerçevesini belirlemesi açısından önemlidir. Almanları Goethe'nin değil Attila'nın torunları olarak medeniyete ihanet içerisinde göstermek, kültür-medeniyet tartışmaları içerisinde oluşacak olan "manifestolar savaşı"nın temel tartışma noktalarını oluşturmaktadır. Alman bilim insanlarının protesto metninde de bu iki noktaya açıkça vurgu yapılacaktır.

SAVAŞ, SİYASET VE ENTELEKTÜEL MÜDAHALE

İmza yoluyla siyasal ve toplumsal olaylara müdahil olma veya karşıt/destekler yönlü tavır gösterme biçimi bu savaşa özgü veya daha önce görülmemiş bir olay değildir elbette. Özellikle Fransa'daki Dreyfus Olayı bu yöndeki tavırların "politik bir entelektüel müdahale" biçimini farklı bir boyuta taşıyacaktır. Ocak 1898'de Zola'nın "Suçluyorum" başlıklı metninden sonra yaklaşık 1200 akademisyen, gazeteci ve sanatçının imzaladığı ve sonradan Entelektüellerin Manifestosu olarak adlandırılacak olan metin *l'Aurore* gazetesinde yayımlanacaktır. Bu durum kendi alanları dışında entelektüellerin politik tavrını gösterdiği en önemli vaka haline gelecek ve özellikle de Fransa'dan başlayarak "entelektüel" tanımını belirli bir ayırıcı niteliğe sahip politik bir içeriğe kavuşturacaktır.[4]

Savaş öncesinde bilim alanında karşılıklı ulus ötesi bir etkileşim ve işbirliği ortamının hâkim olduğu söylenebilir. Örneğin 1912 baharında felsefe ve bilim alanında uzmanlaşmış bir grup akademisyen, felsefi yönü de olan bilim insanlarını *Gesellschaft für positivistiche Philosophie* adında bir gruba katılmaya davet edecektir. Buradaki amaç, bütünleşmiş bir bilimsel ve açıkça ampirik bir dünya tanımına ulaşabilmek adına, bilimsel dayanışma ve disiplinler arası, enternasyonal bir bilim anlayışını geliştirmektir.[5]

Entelektüellerin savaşı aslında savaşın hemen başında dünyanın önde gelen isimlerinin savaş karşıtı bir bildirgesiyle başlamıştır. Özellikle Cambridge, Oxford, Aberdeen ve Harvard Üniversitelerindeki birçok akademisyen 1 Ağustos 1914 tarihinde savaş karşıtı bir bildirge yayımlar. En genel anlamıyla bu metinde şunlar söylenmektedir: "Bu koşullar altında, kendimize en yakın gördüğümüz bir milletle yaşanacak bir savaşın içerisine çekilmemizi protesto etmek durumunda olduğumuzu hissetmekteyiz." Aynı zamanda İngiliz akademik kültürünün Alman akademisine çok şey borçlu olduğunu dile getirmektedirler. Yine 3 Ağustos günü 63 İngiliz bilim insanı İngiltere'nin Almanya ile olacak bir savaşta tarafsız kalmasını dile getiren bir bildiri kaleme alacaktır. Fakat özellikle 4 Ağustos sonrası Almanya'nın Belçika'ya saldırması bütün dengeleri değiştirecektir. Cambridge manifestosunu imzalayanlardan Bertrand Russell dışında herkes fikrini değiştirecek, bir tek Russell savaş karşıtı pozisyonunu sürdürecektir.[6]

Ülkeler bu dönemde uluslararası alana dönük propaganda faaliyetlerine özel bir önem verecektir. Öncelikle Almanya, ülkenin neden savaşa girdiğine dönük bir açıklama içeren *Das Deutsche Weißbuch—über den Ausbruch des deutsch-russisch-*

Almanya'nın Gelecek Nesillere Karşı İşlediği Suç: Güzel ve Tarihi Şehir Louvain'in İmhası.

Morgen-Ausgabe

Berliner Tageblatt

und Handels-Zeitung

Nr. 510 • Ausgabe A Nr. 227 — Dienstag, 28. Oktober 1919 — 48. Jahrgang

Clemenceau und das Manifest der 93.

Die angeblichen Verletzungen des Waffenstillstandes durch Deutschland.

Der Zeitpunkt für das Inkrafttreten des Friedensvertrages.

Wilson und die Vorbehalte zum Friedensvertrage.

Clemenceau und das Manifest der 93 (Clemenceau ve 93'lerin Manifestosu).

Berliner Tageblatt 28 Ekim 1919

französischen Krieges (Alman Beyaz Kitabı—Alman-Rus-Fransız Savaşının Çıkış Nedenleri Üzerine) broşürünü hazırlayacak ve buna karşı İngiltere *Mavi Kitap*'ı, Rusya *Turuncu Kitap*'ı, Belçika *Gri Kitap*'ı yayımlayacaktır. Bu kitapların en büyük özelliği savaşın gerekçelerinin tarihsel bir çerçevede kurulması ve bu tarihsel meşrulaştırıcı söylemin "akademik" olarak gerekçelendirilmeye çalışılması olacaktır. Önceki Oxford tarihçileri de bu konuda özellikle İngiliz devletiyle ortak bir çalışmanın sonucunda, bütün bu metinleri de içeren bir tartışmayı *Why We Are At War—Great Britain's Case* (Neden Savaşıyoruz—Büyük Britanya'nın Davası) başlığı altında yayımlayacaktır. Devletin bu tarihsel ve akademik olarak temellendirilmiş savaş gerekçelerinin dışında önceki dönemin ve yüzyıl başının en önemli isimlerinin de imzasıyla birçok bildiri hazırlanacaktır. Genel olarak "Entelektüellerin Savaşı" veya "Sözcüklerin Savaşı" olarak tanımlanan bu propaganda çabalarının yoğunlaşması, bu yüzyıl başında hâlâ kamuoyu yönlendirmesi için en prestijli aktörlerin geleneksel aydınlar sınıfından oluştuğunu göstermektir. Erol Köroğlu'nun da belirttiği gibi, bu aydın tavrının arkasında devletin propaganda faaliyetleriyle oluşturmaya çalıştığı kamuoyu etkisinin niteliği yatmaktadır: "Böylece yayınlanan ürünlerin özellikle propaganda amacıyla üretildiği kamuoyundan gizlenmiş olur."[7]

Bu dönemdeki "Manifestolar Savaşı" sırasıyla şöyle devam edecektir: Öncelikle 1 Eylül 1914 tarihinde Bonn Üniversitesi'nden tarihçiler Almanya'yı destekleyen bir bildirge yayımlayacak, ardından 18 Eylül'de İngiltere'de önde gelen 53 bilim ve kültür insanının imza verdiği bir bildirge *Destiny and Duty* (Kader ve Vazife) başlığıyla *Times* gazetesinde yayımlanacaktır. Burada incelenecek olan 4 Ekim tarihli "93'ler Manifestosu", ardından bu manifestoyu temel alan protesto dalgasını başlatacaktır. Almanya'da hemen bu manifestonun ardından daha geniş bir entelektüel eğitimli kesimin imzalayacağı (yaklaşık 4000 kişi) *Erklärung der Hochschullehrer des Deutschen Reiches* (Alman İmparatorluğu Üniversite Hocalarının Deklarasyonu) 16 Ekim tarihinde yayımlanacaktır.[8] Bu çabayla Alman propaganda faaliyetinin ülkede hâkim durumda bulunan, aşağıda açıklanacak *Burgfriedenspolitik* anlayışını akademik alanda daha da yaygınlaştırmaya çalıştığını ileri sürmek mümkündür.

Aslında dönem başında dünyada Henri Bergson gibi "Almanya'ya karşı mücadele medeniyetin barbarlığa karşı mücadelesidir" fikrinde olanlar dışında Almanya'nın kültürel ve akademik başarılarıyla dünya medeniyetine katkıları konusunda olumlu fikirlerin oluşmuş olduğunu söylemek mümkün. Bu büyük oranda 19. yüzyıl boyunca bilimlerin birbiriyle etkileşiminin artması ve karşılıklı işbirliği halinde büyümesinin de bir etkisi olarak anlaşılabilir. Savaş öncesi bilim dünyası aslında 19. yüzyılın genel ruhuna da uygun bir biçimde "enternasyonalist" bir hale bürünmüş, uluslararası konferanslar ve ortak çalışmalar dünyadaki bilimsel gelişime ve etkileşime dönük olumlu bir ruh halinin yayılmasına neden olmuştu. Savaşın hemen başındaki Alman kültürü ve bilimi ile devletlerin saldırgan tutumu arasındaki ayrıştırıcı perspektif de bu yakınlaşmanın ve etkileşimin bir ürünüdür aslında.[9] Fakat Almanya'nın Belçika'yı işgali ve özellikle Louvain kütüphanesinin yağmalanarak yakılması eğitimli entelektüel dünyayı da Almanya karşıtı bir pozisyona sürükleyecek, daha doğrusu bilimsel alanda görülen enternasyonalizmin yarattığı iyimser bakış karşısında, düşmanlaştırıcı id-

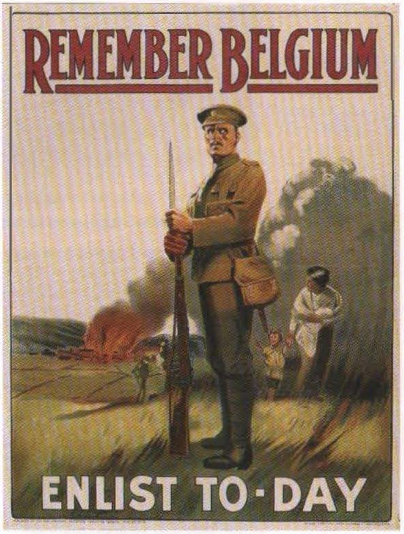
dıaları doğrulayan kötümser ayrıştırıcılığın bir anda üstün gelmesine yol açacaktır. Bergson'un Alman kültürü ve barbarlık arasındaki ilişkiye dönük vurgusu önceleri daha marjinal kabul edilebilirken, Louvain sonrası süreçte ve özellikle de 93'ler Manifestosu sonrasında kabul edilen temel yaklaşım haline gelecektir. Zira Manifesto'yu imzalayan ve bir önceki dönemdeki iyimser enternasyonalist bilimsel anlayışın gelişmesinde katkıları olan bilim insanları metinde de bunu vurgulamakta, Alman kültürü ve militarizminin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu iddia etmektedirler.[10] Baştaki Alman bilimi ve kültürüyle bir sorunu olmadığını dile getiren İngiliz ve Fransız akademisyenlerin iddiaları da, savaş dönemindeki bu kamplaşmanın bir sonucu olarak tam tersi bir yöne doğru evrilecektir. Manifestonun ardından başlayacak tartışmalarda Alman biliminin daha önce söylendiği gibi özgün bir nitelik taşımadığı, aksine daha çok diğer milletlerin başarıları üzerinden gelişen bir içeriğe sahip olduğu iddia edilerek bu alandaki çalışmalar da gözden düşürülmeye çalışılacaktır.[11]

Böylelikle savaşın, halkları birbirinden ayrıştıran ve milletler temelinde üstünlük iddialarına dayalı meşrulaştırıcı ilkesinin bilim insanları arasında da yaygınlaştığını ve önceki dönemdeki yaygın etkileşim ve gelişimi engelleyici bir etkide bulunmaya başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemde Alman bilim insanları uluslararası konferanslara davet edilmeyecek, hatta daha önce birlikte iş yaptıkları insanlar dışlanacaktır. 1915 yılında Fransız akademisi imzacıların ülkedeki üyeliklerine son verecektir. Berlin Akademisi de karşılık olarak o zaman bütün ilişkileri sonlandırdıklarını ifade edecektir. 3 Şubat 1919 tarihinde Belçika Akademisi Alman Reich'ından ve müttefik ülkelerinden olan bütün üyelerinin tek taraflı olarak dışlanmasına karar verir ve bu kararda Manifesto'ya açık bir gönderme vardır. Ancak 1924 yılında Alman ve İngiliz ilişkilerinde bir normalleşme oluşacak ve Londra Fizik Cemiyeti'nin 15. yıldönümü etkinliğine Alman Fizik Cemiyeti resmen davet edilecektir.[12] Manifestoyu imzalayan ve tarihyazımı açısından 19. yüzyıl sonunda önemli bir atılım başlatan Karl Lamprecht, özellikle bilimsel yaklaşımıyla Fransa'da belli bir etkide bulunacak ve bu dönemdeki ana akım tarihçiliğe karşı uluslararası bir çabanın da yürütücüsü olacaktır. Fakat bu alanda birlikte çalışmalar yürüttüğü yakın arkadaşı Belçikalı tarihçi Henri Pirenne, kendisini ziyaret etmek isteyen Lamprecht'i reddedecek ve bu manifestoya destek verdiği için 1920'lerin başına kadar uluslararası toplantılara davet edilmeyecektir.[13]

Bu dönemde Albert Einstein'ın yakın arkadaşı fakat aynı zamanda da imzacı Fritz Haber'in "Bilim insanı barış zamanında dünyaya, savaş zamanında ise ülkesine aittir"[14] sözü temel bir bakış açısı olarak yerleşecek ve bu anlayış milliyetçiliğin her alanda olduğu gibi bilimsel alanda da bölücü etkisini yaygınlaştıracaktır.

Savaşa doğru giden süreç içerisinde Almanya'da entelektüellerin, sanatçıların ve akademik çevrelerin savaş ve devletle ilişkileri farklı düzeylerde oluşmaktaydı. Özellikle Alman İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte akademi devletle doğrudan bağlantılı, hatta yönetici çevreler ve elitlerle çok yakın ilişki içerisinde gelişmekteydi. Birkaç istisna dışında devletin savaş çabalarını desteklemek yönünde oldukça istekli oldukları söylenebilir. Savaş konusunda oluşan genel politik literatür ve anlayış, çoğunlukla Almanya'nın savunusu üzerinden savaşın meşrulaştırılmasını da içermekteydi.[15] Nazi döneminde bilimin gelişimini inceleyen Alan D. Beyerchen, I. Dünya Savaşı'nın sonrasına da devam edecek olan bu etkileşimin kökenlerine ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> Ünlü düşünür Fritz Ringer'in Alman "mandarinleri" adını verdiği bu seçkinler grubu devlet bürokratlarından, doktorlardan, avukatlardan, bakanlardan, ortaöğretim öğretmenlerinden, üniversite profesörlerinden ve üniversite eğitimi görmüş başkalarından oluşuyordu. Üniversitenin mali fonları devletçe sağlanıyor, bunların üzerindeki nihai idari denetim devletin elinde bulunuyordu. Ancak her eğitim kurumunun salt akademik sorunlarını kendi başına çözme hakkı vardı. Profesörler yüksek devlet memurları sayılıyor, eğitimin kolektif zenginliğini kişiliklerinde toplama ve bunları devletin gelecekteki yöneticilerine iletme işlevleriyle de büyük saygınlık taşıyorlardı. Aslında, devletin, eğitim aristokrasisinin güvencesi altındaki kültürü gözetmek ve korumak için var olduğu yolundaki ilke mandarin ideolojisinin temeli haline gelmişti.[16]

Belçika'nın işgali ve Louvain Katliamı Almanya karşısında seferberlik çağrılarında da kullanılacaktır.

MANİFESTONUN YAYINLANMASI

Manifesto ilk olarak 4 Ekim 1914 tarihinde Almanca olarak *An die Kulturwelt! Ein Aufruf* adıyla *Frankfurter Zeitung*'da yayımlanmıştır.[17] Almanya'da yayımlanmasının hemen ardından metin 14 farklı dile çevrilecek ve dünyadaki önemli bilim insanlarına da gönderilecektir.[18]

Manifestonun orijinalini Alman oyun yazarı Ludwig Fulda[19] yazmıştır. Fulda ve arkadaşı oyun yazarı Hermann Su-

dermann tarafından revize edilecek olan son hali Fulda, Sudermann ve Berlinli politikacı Georg Reicke tarafından oluşturulmuştur. Fakat metnin oluşumu üzerine yapılan çalışmalarda en önemli etkiyi ve yönlendiriciliği Reich Deniz Kuvvetleri İstihbarat Dairesi başkanı olan Yüzbaşı Heinrich Löhlein'in yapmış olduğu ve aslında tam anlamıyla entelektüellerin bir hükümet propagandasına alet edildiği ortaya çıkmıştır.[20] Manifestonun yayımlanmasında doğrudan ilişkisi olan bir başka siyasetçi de o zamanlar aşırı milliyetçi Merkez Parti temsilcisi olan Matthias Erzberger'dir. Erzberger telgraf yoluyla iletişim içerisinde olduğu bilim insanlarına yazarak imzalarını toplayacaktır ve birçoğu bu yolla metni okumadan yalnızca onun sözüyle imzalarını vereceklerdir. Friedrich Nicolai *The Biology of War* (Savaşın Biyolojisi) adlı kitabında bu durumu açıkça eleştirir ve Alman biliminin en büyük isimlerinin kendi kararlarını vermek yerine Erzberger'in politik çıkarlarına alet edildiğini söyler.[21] Manifestonun Kayser ve Alman devletini savunan içeriğinin yanında, üslup ve dil olarak Martin Luther'in "Doksan-BeşTez"ine benzer bir yaklaşımla kaleme alındığı söylenmektedir.[22]

Manifestoyu imzalayanların çoğu, aslında metnin içeriği konusunda bilgi sahibi değildir. Daha çok savaşın ilk aylarında yaygın olarak yaşanan militarist ve milliyetçi coşkunun oluşturduğu "1914 Ruhu"nun getirdiği bir kaçınılmazlık sonucu metni imzalamış olduklarını da söylemek mümkündür. Savaş sonrasında yapılan araştırmalar imzacıların bu metne imza atmalarının ardındaki farklı gerekçeler hakkında bize bazı bilgiler sunmaktadır.[23]

Bu dönemde Almanya'daki politik ve kültürel ortam ülkedeki siyasi ayrılıkların savaş karşısında geriye bırakıldığı devlet merkezli bütünleştirici bir anlayışın hâkimiyetindeydi. Almanca *Burgfriedenspolitik* olarak adlandırılan bu durum, özellikle sistem muhalifi siyasetlerin bile savaş zamanında devlete ve hükümete

*Medeniyet Dünyasına Çağrı**

Bizler Alman bilim ve sanatının temsilcileri olarak, ülkemize dayatılmış olan varoluş savaşımına karşı gerçekleştirdiği zor mücadelesinde yalan ve iftiralarıyla Almanya'nın onurunu lekelemeye çabalayan düşmanlarımız karşısında, medeni dünyayı protesto ediyoruz.

Olayların demirden ağzı" uydurma Alman yenilgilerinin gerçek olmadığını ortaya çıkartmış, bunun sonucunda ise iftira ve saptırmalar öncekinden daha büyük bir şevkle devreye sokulmuştur. Gerçeğin habercileri olarak bizler bütün bunlara karşı sesimizi yükseltmekteyiz.

Almanya'nın bu savaşın müsebbibi olduğu *doğru değildir*. Ne halk, ne hükümet ne de Kayser savaş istemiştir. Almanya savaşın engellenmesi için elinden geleni yapmıştır; dünya bu iddianın kanıtlanmasını sağlayacak belgelere sahiptir. II. Willhelm yirmi altı yıllık hükümranlığı süresince kendisinin barışın destekçisi olduğunu yeterince göstermiş ve bu gerçeklik karşıtları tarafından bile sıklıkla kabul edilmiştir. Dahası, şimdilerde kendilerinin Attila diye isim taktıkları Kayser'le bile evrensel barışı sağlamak üzere gerçekleştirdiği kararlı tavırları yüzünden sürekli dalga geçmekteydiler. Ancak sınırlarımızda pusuya yatmış bekleyen sayısal üstünlüğe sahip güçler bize saldırdığında bütün bir ulus son ferdine kadar ayağa kalkmıştır.

Tarafsız Belçika topraklarını işgal ettiğimiz *doğru değildir*. Fransa ve İngiltere'nin bu türden bir işgali gerçekleştirmek üzere karara varmış olduğu ispatlanmıştır ve aynı şekilde Belçika'nın da bunu kabul etmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Bizim önceden bunu gerçekleştirmememiz intihar etmemiz anlamına gelecekti.

Canhıraş nefs-i müdafaanın gerekli görüldüğü anlar dışında askerlerimiz tarafından tek bir Belçika vatandaşının hayatı ve mülkiyetine zarar verilmiş olduğu *doğru değildir*. Sürekli bir biçimde, tekrar eden tehdillere rağmen, vatandaşlar pusu kurmuş, evlerinden askeri birliklerimize ateş açmış, yaralıları sakatlamış ve yardım götürmeye çalışan tıbbi elemanları soğukkanlılıkla öldürmüşlerdir. Bu suikastçıların şeytanieylemlerini adilane bir biçimde cezalandırmaktan başka bir şey yapmayan Almanların suçlu olarak gösterilmeye çalışılması kadar, bu suçların örtbas edilmesini sağlayacak bir kötüye kullanım olamaz.

Askeri birliklerimizin Louvain'e acımasızca müdahale ettiği *doğru değildir*. Şehrin hiddetli sakinlerinin askerlerimize kışlalarında hainçe saldırmalarının ardından, birliklerimiz yürekleri sızlayarak cezalandırma amacıyla kentin bir bölümünü ateşe vermek durumunda kalmışlardır. Louvain'in büyükçe bir bölümü olduğu gibi korunmuştur. Meşhur Belediye Sarayı büyük oranda bozulmamış bir biçimde ayaktadır; askerlerimiz büyük bir fedakârlık göstererek alevler tarafından yok edilmesini engellemiştir. Şüphesiz her Alman, bu korkunç savaş sürecince herhangi bir sanat eserinin halihazırda yok edilmesinden veya gelecekte yok edilecek olmasından büyük bir üzüntü duyacaktır. Fakat başka herhangi bir ulusun üstün gelemeyeceği kadar büyük olan sanat sevgimiz karşısında, bir sanat eserini kurtarmak pahasına gerçekleşebilecek olan bir Alman yenilgisini de aynı derecede kararlılıkla reddetmek durumundayız.

Bizim savaş halimizin uluslararası hukuka hiç saygı duymadığı *doğru değildir*. Disiplinsiz zalimlik bildiğimiz bir şey değildir. Fakat doğuda toprak vahşi Rus birlikleri tarafından acımasızca katledilen kadın ve çocukların kanlarıyla doymuş ve batıda domdom kurşunları askerlerimizin göğsünü dağlamışır. Ruslarla ve Sırplarla müttefik haline gelmiş olanların ve Moğollar ile zencileri beyaz ırkın karşısında kışkırtmak gibi utanç verici bir sahneyi dünyaya sunanların kendilerini ne şekilde olursa olsun medeniyetin savunucusu olarak çağırmaya hakkı yoktur.

Düşmanlarımızın ikiyüzlü bir biçimde iddia ettikleri, bizim sözde militarizmimize karşı gerçekleştirilen bu savaşın aslında bizim medeniyetimize karşı bir savaş olmadığı *doğru değildir*. Alman militarizmi olmasaydı Alman medeniyetinin kökü çoktan kazınmış olurdu. Bu medeniyet, korunması için yüzyıllar boyunca soyguncu çeteleri tarafından hiçbir başka yerde olmadığı kadar berbat edilmiş topraklar üzerinde boy verdi. Alman Ordusu ve Alman halkı birdir ve bugün bu bilinçlilik her rütbe, mevki ve zümreden 70.000.000 Almanı yekvücut olarak kardeşleştirmektedir.

Düşmanlarımızın elinden zehirli silahı, yalanı çekip alamayabiliriz. Bütün yapabileceğimiz dünyaya düşmanlarımızın bizim hakkımızda yalancı şahitlik yaptıklarını ilan etmek olacaktır. Sizler, bizi tanıyanlar, bizimle birlikte insanlığın birçok kutsal emanetini koruyanlar, size sesleniyoruz:

Bize inanın! Bizim bu savaşı, bir Goethe'nin, bir Beethoven'ın, bir Kant'ın mirasının kendi yüreği ve yuvası kadar kutsal olduğunu kabul eden medeni bir ulus olarak, sonuna kadar götüreceğimize inanın.

Bunu isimlerimiz ve onurumuzla taahhüt ederiz:

ADOLF VON BAEYER, Kimya Profesörü, Münih
PROF. PETER BEHRENS, Berlin
EMIL VON BEHRING, Tıp Profesörü, Marburg
WILHELM VON BODE, Kraliyet Müzeleri Genel Müdürü, Berlin
ALOIS BRANDL, Profesör, Shakespeare Cemiyeti Başkanı, Berlin
LUJO BRENTANO, Milli İktisat Profesörü, Münih

yönelik protestolarını erteleyerek genel savaş sürecine tek ses olarak destek verilmesini talep eden ve çoğu politik ayrılığın savaş sonrası döneme bırakılması anlamına gelen bir ilkesel birliğe çağrı yapmaktaydı. Bu çerçevede Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) de parlamentoda savaşı destekleyecek ve yalnızca parlamentoda Karl Liebknecht bu anlayışa karşı çıkacaktır. Daha sonra SPD'den Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin ve diğerlerinin ayrılarak *Spartakist Lig*'i kurmalarına yol açan süreç de bu genel siyasetin bir sonucuydu. Bu çerçevede aslında toplamda sistem ve hükümet karşıtı olan akademik çevreler bile bu merkezi siyasetin yörüngesine girecek ve Almanya'nın yanında olduklarını belirten sözleri çok da sorgulamadan kabul edecektir. Manifesto da bu siyasetin bir uzantısı olarak kabul edilen toplumsal/politik ortamın içerisinde oluşmuştur. Alman bilim insanlarının da savaşı desteklediğini ilan etmeye çalışan bu birleşik entelektüel cephe, bir anlamda "*Burgfrieden en miniature*" olarak akademik alanın seçildiğini göstermektedir.[24] Zira bundan sonraki imza kampanyaları bu metindeki 93 ismi de aşarak Alman kültür, eğitim ve bilim alanını bütünlüklü bir biçimde kapsama amacı güdecektir.

Corruptio Optimi Pessima **(En Kötü Şey En İyinin Bozulmasıdır).**

93 kişinin imza atmasının ardından birçok yerde "93'ler Manifestosu" olarak da anılan deklarasyona isimlerini koyan bilim insanları Nicolai

PROF. JUSTUS BRINKMANN, Müze Yöneticisi, Hamburg
JOHANNES CONRAD, Milli İktisat Profesörü, Halle
FRANZ VON DEFREGGER, Münih
RICHARD DEHMEL, Hamburg
ADOLF DEITZMANN, Teoloji Profesörü, Berlin
PROF. WILHELM DOERPFELD, Berlin
FRIEDRICH VON DUHN, Arkeoloji Profesörü, Heidelberg
PROF. PAUL EHRLICH, Frankfort on the Main
ALBERT EHRHARD, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Strassburg
KARL ENGLER, Kimya Profesörü, Karlsruhe
GERHARD ESSER, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Bonn
RUDOLF EUCKEN, Felsefe Profesörü, Jena
HERBERT EULENBERG, Kaiserswerth
HEINRICH FINKE, Tarih Profesörü, Freiburg
EMil FISCHER, Kimya Profesörü, Berlin
WILHELM FOERSTER, Astronomi Profesörü, Berlin
LUDWIG FULDA, Berlin
EDUARD VON GEBHARDT, Dusseldorf
J. J. DE GROOT, Etnografi Profesörü, Berlin
FRITZ HABER, Kimya Profesörü, Berlin
ERNST HAECKEL, Zooloji Profesörü, Jena
MAX HALBE, Münih
PROF. ADOLF VON HARNACK, Kraliyet Kütüphanesi Genel Müdürü, Berlin
GERHART HAUPTMANN, Agnetendorf
KARL HAUPTMANN, Schreiberhau
GUSTAV HELLMANN, Meteoroloji Profesörü, Berlin
WILHELM HERRMANN, Protestan Teolojisi Profesörü, Marburg
ANDREAS HEUSLER, Kuzey Filolojisi Profesörü, Berlin
ADOLF VON HILDEBRAND, Münih
LUDWIG HOFFMANN, Şehir Mimarı, Berlin
ENGELBERT HUMPERDINCK, Berlin
LEOPOLD GRAF KALCKREUTH, Alman Sanatçılar Konfederasyonu Başkanı, Eddelsen
ARTHUR KAMPF, Berlin
FRITZ AUG. VON KAULBACH, Münih
THEODOR KIPP, Ilmi İçtihat Profesörü, Berlin
FELIX KLEIN, Matematik Profesörü, Göttingen
MAX KLINGER, Leipsic
ALOIS KNOEPFLER, Sanat Tarihi Profesörü, Münih
ANTON KOCH, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Münster
PAUL LABAND, Ilmi İçtihat Profesörü, Strassburg
KARL LAMPRECHT, Tarih Profesörü, Leipsic
PHILIPP LENARD, Fizik Profesörü, Heidelberg
MAX LENZ, Tarih Profesörü, Hamburg
MAX LIEBERMANN, Berlin
FRANZ VON LISZT, Ilmi İçtihat Profesörü, Berlin
LUDWIG MANZEL, Güzel Sanatlar Akademisi Başkanı, Berlin
JOSEF MAUSBACH, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Münster
GEORG VON MAYR, Siyaset Bilimi Profesörü, Münih
SEBASTIAN MERKLE, Roma Katolik Teolojisi Profesörü, Wurzburg
EDUARD MEYER, Tarih Profesörü, Berlin
HEINRICH MORF, Roma Filolojisi Profesörü, Berlin
FRIEDRICH NAUMANN, Berlin
ALBERT NEISSER, Tıp Profesörü, Breslau
WALTER NERNST, Fizik Profesörü, Berlin
WILHELM OSTWALD, Kimya Profesörü, Leipsic
BRUNO PAUL, Uygulamalı Sanatlar Okulu Müdürü, Berlin
MAX PLANCK, Fizik Profesörü, Berlin
ALBERT PLEHN, Tıp Profesörü, Berlin
GEORG REICKE, Berlin
PROF. MAX REINHARDT, Alman Tiyatrosu Müdürü, Berlin
ALOIS RIEHL, Felsefe Profesörü, Berlin
KARL ROBERT, Arkeoloji Profesörü, Halle
WILHELM ROENTGEN, Fizik Profesörü, Münih
MAX RUBNER, Tıp Profesörü, Berlin
FRITZ SCHAPER, Berlin
ADOLF VON SCHLATTER, Protestan Teolojisi Profesörü, Tubingen
AUGUST SCHMIDLIN, Kutsal Tarih Profesörü, Münster
GUSTAV VON SCHMOLLER, Milli İktisat Profesörü, Berlin
FRANZ VON STUCK, Münih
REINHOLD SEEBERG, Protestan Teolojisi, Berlin
MARTIN SPAHN, Tarih Profesörü, Strassburg
HERMANN SUDERMANN, Berlin
HANS THOMA, Karlsruhe
WILHELM TRUEBNER, Karlsruhe
KARL VOLLMOELLER, Stuttgart
RICHARD VOTZ, Berchtesgaden
KARL VOTZLER, Roma Filolojisi Profesörü, Münih
SIEGFRIED WAGNER, Baireuth
WILHELM WALDEYER, Anatomi Profesörü, Berlin
AUGUST VON WASSERMANN, Tıp Profesörü, Berlin
FELIX VON WEINGARTNER
THEODOR WIEGAND, Müze Müdürü, Berlin
WILHELM WIEN, Fizik Profesörü, Wurzburg
ULRICH VON WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Filoloji Profesörü, Berlin
RICHARD WILLSTAETTER, Kimya Profesörü, Berlin
WILHELM WINDELBAND, Felsefe Profesörü, Heidelberg
WILHELM WUNDT, Felsefe Profesörü, Leipsic

DİPNOTLAR

Daha önce Türkçesi olmayan bu metnin İngilizce versiyonundan yapılan çeviri bana aittir. Metnin Almanca ve İngilizce orijinali için bkz. http://spinnet.humanities.uva.nl/images/2015-01/professorswritersp14.pdf

Günümüz Almancasında pek kullanılmayan bu deyim, yazarları tarafından, metinde biraz daha militarizmin "sert" edebi dilini kullanma isteğiyle yaratılmış olabilir. Almanca metinde "Der eherne Mund der Ereignisse", İngilizce metinde ise "the iron mouth of events" olarak geçen bu deyim "yaşananların çarpıtılamazlığı" veya "yadsınamaz hakikat" anlamına gelmektedir. (Çeviri için yardımlarından ötürü, Biriz Berksoy, Tuba Mükus, Dinçer Durukafa ve Adil Baktıaya'ya teşekkür ederim).

tarafından mesleklerine göre şöyle sınıflandırılmıştır: 17 sanatçı, 15 doğal bilimler uzmanı, 12 teolog, 9 şair, 7 hukukçu, 7 tıpçı, 7 tarihçi, 5 sanat eleştirmeni, 4 felsefeci, 4 dilbilimci, 3 müzisyen, 2 politikacı ve 1 tiyatro müdürü.[25]

İmzacılar mesleki açıdan olduğu kadar diğer birçok açıdan da homojen bir yapı göstermez. Örneğin altı kişi Yahudi kökenden geliyorken, Von Behring gibi tanınmış antisemitler de imzacılar arasında bulunmaktadır.[26] Sonradan ödül alacaklar da dahil olmak üzere Nobel sahibi 14 isim de bu listededir.[27] Bunun dışında sanat, edebiyat, müzik ve resim alanında dönemin en tanınmış Alman bilim ve kültür insanları bildiriye imzalarını atmıştır. Büyük oranda imzacı akademisyenlerin dünya kültür ve bilim alanında oldukça tanınmış olmaları tepkileri daha da artırmıştır. Zira birçoğu suçladıkları düşmanlarıyla yakın çalışmalar sürdürmüştür.

MANİFESTOYA TEPKİLER

Manifestonun yayımlanmasının ardından Almanya ile etkileşim halinde bulunan bilim insanlarının olduğu bütün ülkelerden, aslında Almanya'nın bilim insanlarını kullanarak yapmış olduğu bu propagandanın bir benzeri olarak da görülebilecek, protesto metinleri yayımlanmaya başlayacaktır. İngiltere, Fransa, Rusya, Portekiz, Romanya, ABD ve Brezilya'nın ardından ticari ve politik etkileşimler nedeniyle pro-Alman bir yaklaşıma sahip olan İspanya'da da manifestonun dile getirdiklerini protesto eden bildiriler yayımlanacaktır.[28] Bu bildirilerde giderek artan biçimde yer alacak olan Alman kültürü ve devleti karşıtı sözler Almanya'daki tepkileri daha da artıracaktır aslında. Bu tepkisel metinlerin daha önceleri belirgin bir ortaklığı ifade eden sözlere yer vermek yerine Almanları "barbar" olarak tanımlaması, eğitimli kişilerin bile manifestoya rahatlıkla imza atacağı bir yeni ortamı ortaya çıkarmıştır. Örneğin imzacılardan Max Liebermann, daha sonra sorulduğunda, Alman hükümetinden yapılan bilgilendirmenin onu yanlış yönlendirdiğini söyleyecek, fakat ülkesine "vandalizm" ve "barbarlık" üzerinden yöneltilen uluslararası eleştirilerin zalimliği ve haksızlığına inandığı için de metni imzaladığını belirtecektir.[29]

Manifestonun ilk ortaya çıktığı andan itibaren içeriden tepki gösteren yegâne bilim insanı Albert Einstein olacaktır. Einstein bilinçli bir biçimde metne imza atmayacak ve bu tavrı sonrasında Prusya Bilim Akademisi tarafından dışlanacaktır. Einstein yalnızca metne imza atmamakla kalmayacak, fizyoloji profesörü Georg Nicolai ile birlikte tam olarak manifesto karşıtı bir metin oluşturacak ve imzaya açacaktır. *Aufruf an die Europäer-Manifesto (Appeal) to the Europeans* (Avrupalılara Deklerasyon) başlığıyla Ekim 1914 ortasında yayımlanan manifesto, daha çok Avrupa kültürünün birliğine ve parçalanamazlığına vurgu yaparak, bunu korumanın ilerideki bir barış anına bırakılamayacak kadar büyük bir önem taşıdığını, entelektüellerin görevlerinin bu işbirliği ve ortaklığı korumak olduğunu söylemektedir.[30] Metni Einstein ve Nicolai dışında yalnızca iki kişi daha imzalar: Astronom Wilhelm Foerster[31] ve felsefeci Otto Buek. Girişimin asıl mimarı olan Friedrich Nicolai savaşın hemen başında tutuklanacak ve mallarına el koyulacaktır. Nicolai savaş devam ederken tutuklu bulunduğu hapishanede hem manifestoya gösterdiği tepkiyi açıklamak, hem de savaş ve milliyetçiliğe dönük ilişkilendirmelere bir cevap vermek için "İnsan Evrimindeki Biyolojik Bir Faktör Olarak Savaş" üzerine çalışmaya başlar. Hapishaneden kaçırılarak yayımlanan ve 1918 yılında hemen İngilizceye de çevrilecek olan bu

"Âlem-i Medeniyete Hitab" Alman Ulemasının Protestosu* Servet-i Fünun, 22 Ekim 1914.

Almanya'nın ulum ve fununda, sanayi-i bediada en mümtaz ad olunan simaları, Almanya'nın hasımları tarafından aleyhte neşir ve işaa olunan ekazib ve isnadatı red ile âlem-i medeniyete hiraben protesto ediyorlar. Hadisatın cereyanı, vakıa isnadatı tekzib etmekte ise de hakaikını bu derece tahrif edilmesine, âlem nazarında Almanların bu kadar menfur gösterilmesine tahammül edemiyerek seda-yı hakikati izhardan kendilerini alamadıklarını söylüyorlar.

Bu protestonameye Almanların en maruf ve muhterem profesörleri imzalarını vazetmişler ve göstermişlerdir ki:

"Almanya'nın harbe sebep olmuş olması doğru değildir. Ne millet, ne hükümet, ne de imparator muharebeyi arzu etmemiştir; sulhu muhafaza için çalışmıştır: İmparatorun yirmi altı senelik devre-i hükümeti bunu isbat etmiştir.

Almanya, Belçika'nın bitaraflığını ihlal etmesiyle itham olunamaz. Delail ve saiki kaviyye Fransa ile İngiltereye Belçika'nın bitaraflığı ihlal edilmek mukarrer bulunduğunu göstermiştir.

Alman askerlerinin Belçika sıvil ahalisinin hayat ve malına taarruzları da yalandır. Yalnız ateş eden sivil ahali meşru olan müdafaa-i nefs maksadıyla tedib olunmuştur.

Alman askerlerinin (Loven) şehrini deruştane tahrib etmiş oldukları hakkındaki şayiat da kezbdir; ahalinin asker üzerine ateş etmeleri üzerine tav'an ve kerhen şehir bombardıman edilmiştir. Şehrin büyük bir kısmı belediye dairesi harabeden masundur. Canlarını tehlikeye koyarak Alman askerleri yangınları itfa eylemişlerdir.

Almanya'nın hukuk-u beşeriyeye riayet etmeyerek harb ettiğini düşmanları işaa ediyorlar, bu da yalandır. Bilakis şark sahasında Ruslar kadınları ve çocukları itlaf ederek Alman toprağına masum kanları dökmüşlerdir. Garb sahasında domdom kurşunlarıyla ecsur Alman askerlerinin sinelerini parçalamışlardır.

Alman mefrat askerliğine karşı harb edilib Alman medeniyetine karşı harb edilmediğini de neşir ve ilan ediyorlar. Hâlbuki Alman askerliği olmasaydı, şimdiye kadar Alman medeniyeti mahv edilmiş idi. Alman askerliği, Alman medeniyetini himaye için doğmuş ve büyümüştür.

Yalan düşmanların elinden alınamayan zehirli bir silahtır. Bizim gibi fevâid ve ni'me beşeriyenin muhafızları olan cihanın bütün erbab-ı insaf ve insaniyetine hitab ederek hakkımızda kezb-i sarihler, iftiralar tertib ve işaa olunduğunu söylüyoruz."

DİPNOT

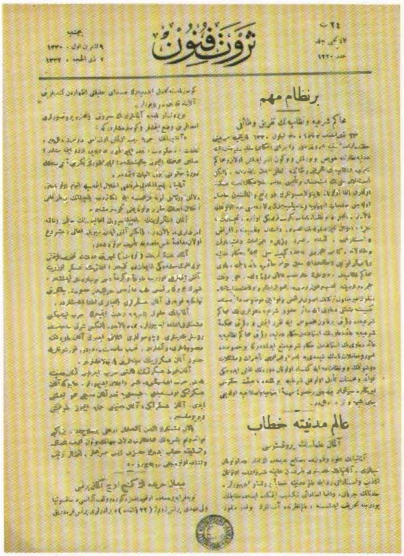
Osmanlıcadan transkripsiyon sürecinde yardımları için Adil Baktaya'ya teşekkür ederim.

çalışması "Savaşın Biyolojisi" adıyla tüm dünyada basılacaktır. Kitabın giriş bölümünde Nicolai, manifestonun ve kendilerinin hazırladığı karşı manifestonun hikâyesini de uzunca anlatır. Burada, karşı manifestonun yayımlanmadan özel olarak imzalaması düşünülen insanlara gönderildiğinden bahsetmekte ve birçok kişinin bu metin hakkında sempatik yorumlar yaptığını fakat çoğunluğunun imzalamayı reddettiğini söylemektedir. İmzalamamak için ise şu gerekçeler sunulmuştur çoğunlukla: Kültürel kökene dair Yunanistan'a yapılan vurgunun tarihsel olarak geçerli olmadığı, böyle bir manifesto yayımlamak için zamanın kaçırıldığı, böyle bir girişimin prematüre (henüz çok erken) olduğu. Bazıları da bilim insanlarının dünyanın hayhuyuyla kendilerini uğraştırmamaları gerektiğini düşündüklerinden imzalamadıklarını söylemiştir.[32] Asıl manifestoyu imzalamak için okumak ihtiyacı bile hissetmeyen, hatta telgraf yoluyla imzasını koyanların yanında, karşı metni imzalamamak için sunulan bu gerekçeler dönemin devletle iç içe geçmiş milliyetçi ruh halinin ne kadar baskın olduğunu da göstermektedir aslında. Alman devleti savaşın ilk aylarında yaratmış olduğu devlet yanlısı milliyetçi ruh halini toplumun neredeyse bütün kesimlerini kendi etrafında toplayabilmek için kullanabilmişken, karşı bir hareketin oluşması için savaşın acı yüzünü biraz daha göstermesi gerekecektir. Örneğin dönemin önemli bilim insanlarından Max Planck'ın bir oğlunun imzanın hemen ardından Fransızlara esir düşmesi ve en büyük oğlunun da 1916'da Verdun'da ölmesinin sonradan, attığı imzanın ne kadar yanlış olduğunu düşünmesine yol açtığı söylenmektedir.[33]

SAVAŞ SONRASINDA MANİFESTONUN YANKILARI

Savaş sonrasında bile bilim dünyasını sarsan bu manifestoya ve bilimsel gelişimin politikaya feda edilmesine duyulan tepkiler devam edecektir. Örneğin 1919 tarihinde *The North American Review* dergisinin okur mektupları köşesinde, savaşın bitmesine rağmen bu manifestoya imza atanların isimlerinin unutulmaması için listenin tekrar yayımlanması istenmekte ve Louvain katliamının ardından metinde bu bilim insanlarının "doğru değildir" diye reddettikleri her şeyin doğru olduğunun ortaya çıktığı söylenmektedir. Derginin editörü Latince *falsi in uno, falsi in omnibus* (Bir şeyde hatalı olan her şeyde hatalıdır) sözünü hatırlatarak şunları yazmıştır: "Eğer bize savaşın gerçekleri hakkında yalan söylemişlerse, benzer bir biçimde kimyanın, biyolojinin veya jeolojinin gerçekleri hakkında yalan söylemediklerinin garantisi bulunmamaktadır."[34] Buna karşılık 1920 yılında imzacıların savaş sonrasındaki durumuna ilişkin yayımlanan araştırmaya da referans veren bir yazıda, dünya medeniyetinin ortak bir unsuru olarak Almanlarla daha fazla düşman kalınmasının bir fayda sağlamayacağını, bu yüzden tekrar barışı ve ortak iletişimi sağlamanın yollarını aramak gerektiğini ileri sürerek savaş öncesi durumun yeniden kurulmasını talep eden yazılar da görülmektedir.[35]

13-14 Nisan 1919 tarihinde uluslararası hukuk uzmanı M. Hans Wehberg yaşayan imzacılarla temas kurarak imzalarının hâlâ arkasında olup olmadıklarını soracak ve sonuçlarını *Clemencau und das Manifest der 93* (Clemenceau ve 93'lerin Manifestosu) başlığı altında *Berliner Tagblatt* gazetesinde 28 Ekim 1919 tarihinde yayımlayacaktır. Bu haberin yapıldığı tarihte imzacılardan 17'si hayatını kaybetmiştir, ama bunların arasında da sonradan fikrini değiştiren çokça insan olduğu bilinmektedir. Sadece 16 kişi 1914'teki bu davranışlarının arkasında olduğunu ve bugün olsa yine imzalayacağını söylemiştir.[36] Geri kalan yaklaşık 60 kişi çeşitli sebeplerden pişmanlık bildirmiştir. Bazıları imzaladığı şeyi aslında okumadığını, bazıları ismini telefon veya telgrafla bildirdiğini ve üniversitenin nihai görüşünü bildireceğini düşünerek imzasını verdiğini söyleyecektir. Fakat "doğru değildir" ile devam eden doğruluğu ispatlanmış şeyleri reddeden sözleri görünce çok büyük bir hayal kırıklığına ve utanca sürüklendiklerini ifade etmektedirler. 1921 yılında bu soruşturmanın kısa bir özetini yapan *New York Times* gazetesi Wehberg'in bulgularına yer verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapacaktır: "İmzacılar birçok mazeret, yarı özür, birçok üzgünlük belirtisi dile getirmekle birlikte, [onlardan] ruhlara iyi gelecek tam bir doğrudan itiraf duymak mümkün olmamıştır."[37]

ثروت فنون

برنظام مهم

عالم مدنیته خطاب

"Alem-i Medeniyete Hitab - Alman Ulemasının Protestosu".

Servet-i Fünun, 22Ekim1914

Uluslararası alanda bu işin hâlâ üstüne gidilmesinin sebebi, Alman hükümetinin savaş zamanındaki küstahlığı ve kibrini ortaya koyabilmek için, metni imzalayanların kendi davranışlarını hatalı olarak tanımlamalarını sağlamak, böylece bu girişimin nezdinde savaşta yenilmiş olan Almanların tutumunu yargılamaktır. Dönemin Fransız başbakanı Georges Clemenceau, Ekim 1919'daki Senato konuşmasında bile hâlâ, "sözde entelektüellerin" "utanmazca" manifestosunun bildiğimiz diğer bütün suçlardan daha kötü olduğunu söyleyecektir.[38]

OSMANLI'DA MANİFESTONUN YANKILARI

I. Dünya Savaşı'nda son yıllarını yaşayan Osmanlı İmparatorluğu,

Almanya ve Avusturya'nın yanında müttefik olarak savaşa girecek ve büyük bir yenilgi ve dağılma yaşayacaktır. Almanya merkezinde gerçekleşen bu manifestolar savaşına karşı Osmanlı'daki kamuoyu ve bilim insanlarının tepkilerinin ne olduğuna dair şu ana kadar yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Bu konuda derinlikli ve çokboyutlu bir araştırma yapmak ve dönemin çok yaygın, dağınık ve çeşitli yayınları arasından bir değerlendirmeye varmak mümkün olabilir. Özellikle dönemin Osmanlı bilim insanlarının bu tür bir enternasyonalizmden milliyetçiliğe daralma dönemine nasıl tepki verdiği tanımlanabilirse, Türk milliyetçiliği üzerinden yeniden şekillenen merkezi ideolojinin etkilerine dair ilginç sonuçlar ortaya çıkabilir.

Şu ana kadar bu çalışma çerçevesinde bulunabilen, manifestoya referans veren tek yayın *Servet-i Fünun* dergisidir. Derginin 22 Ekim 1914 tarihli nüshasında manifestodan bahsedilerek metnin kısaltılmış bir çevirisi verilmiştir. "Alem-i Medeniyete Hitab" başlığını taşıyan haberde, metnin belki de en tartışmalı ve aşırı milliyetçi öğeleri çıkartılarak çok kısa bir özetinin çevirisi imzasız yayımlanmıştır. Osmanlı basınında bu metne ilişkin görebildiğimiz tek haber ve yorum bundan ibarettir.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı savaş anlayışının değiştiği, kamuoyu unsurunun devreye girdiği ve yalnızca cephede değil, cephe gerisinde de insanların savaş motivasyonunun temel bir sorun olarak ele alındığı ilk savaş olarak görülebilir. Bu yüzden ülkeler savaşın neden yaşanması gerektiğini ispat etmek ve kamuoyunu buna ikna etmek sorunuyla karşı karşıya kalacaktır. Bu ikna sürecinde entelektüeller, özellikle 19. yüzyıl boyunca artan toplumsal ve kurumsal meşruiyetlerinden yola çıkılarak kullanılmak istenecektir.

93'ler Manifestosu, önceki yüzyılda bilimsel alanda enternasyonalist dayanışmacı bir anlayışın yaygınlaşmasına karşı savaş ve milliyetçilik üzerinden gerçekleştirilen ayrışmanın tipik bir örneği olarak tanımlanmaktadır. Manifestonun diğer propaganda faaliyetleri dışında bu kadar önemli ve tartışmalı olmaya devam etmesinin ardındaki neden, uluslararası dayanışma ve kardeşliği değil, ayrıştırma ve düşmanlığı körüklemesi ve bunu da bütün insanlığın ortak değeri olan "bilim" üzerinden yapmaya çalışmasıdır. Entelektüel alana ilişkin tanımlanan "iyilik ve doğruluk", savaş zamanında "kötülük ve yalan" ile tanımlanmaya başladığında insanlığın ortak geleceğine ilişkin umudun da yok olmasına yol açacaktır. Bir Latin atasözünün de dediği gibi: *Corruptio Optimi Pessima* (En kötü şey en iyinin bozulmasıdır).

DİPNOTLAR

1 https://www.uni-goettingen.de/en/felix-klein-and--the-%E2%80%9Cwar-of-the-intellects%E2%80%9D/307n.html

2 I. Dünya Savaşı'nda savaş karşıtı hareket için bkz. Sinan Yıldırmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Savaş Karşıtı Hareket", *Toplumsal Tarih* 118 (Ekim 2003): 44-49.

3 https://www.history.com/this-day-in-history/germans-burn-belgian-town-of-louvain; www.wsws.org/en/articles/2014/10/20/germ-o20.html; Martina Bitunjac, "The Manifesto of the Ninety Three: An Act of Defence or a Symbol of the German Presumptuousness?", *The First World War. Analysis and Interpretation*, c. 2, ed. Antonello Bingini ve Giavanna Motta (Cambridge Scholars Publishing, 2015), s. 125.

4 Tomás Irish, *The University at War. 1914-25 Britain, France, and the United States* (New York: Pallgravve Macmillan, 2015), s. 10.

5 Ilse Bry ve Janet Doe, "War and Men of Science", *Science, New Series* 122/3176 (11 Kasım 1955): 911.

6 Irish, *age*, s. 17.

7 Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)—Propagandadan Milli Kimlik İnşasına* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), s. 39.

8 encyclopedia.1914-1918-online.net/article/making_sense_of_the_war_germany

9 Roy MacLeod, "The Mobilisation of Minds and the Crisis in International Science: The *Krieg der Geister* and the *Manifesto of the 93*", *Journal of War&Culture Studies* (2017): 2.

10 Irish, *age*, s.24, 32.

11 Irish, *age*, s. 33-34.

12 Bitunjac. *age*, s. 129-130.

13 Georg G. Iggers ve Q. Edward Wang (in ass. with Supriya Mukherjee), *A Global History of Modern Historiography* (New York: Routledge, 2013), s. 174.

14 https://medium.com/the-mission/the-tragedy-of-fritz-haber-the-monster-who-fed-the-world-ec19a9834f74

15 Wolfgang F. Mommsen. "German artists, writers and intellectuals and the meaning of war, 1914-1918". *State, Society and Mobilization in Europe During the First World War*, ed. John Horne (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 28.

16 Alan D. Beyerchen, *Nazi Döneminde Bilim (3. Reich'da Üniversite)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), s. 12.

17 Rhys W. Williams. "Und muß ich von Dante schweigen, zieht Italien gegen uns?": Carl Sternheim's Opposition to the First World War", *The First World War as a Clash of Cultures*, ed. Fred Bridgham (New York: Camden House, 2006), s.121.

18 Bitunjac, *age*, s. 126.

19 Metnin yazarı olan Fulda gibi aslında imzacıların çoğunluğu da klasik muhafazakâr Alman entelektüellerinden farklı bir görüntü çizmektedir. Örneğin Fulda aslında o dönemde Almanya'daki sansür karşıtı muhalefetin başını çeken bir liberal olarak tanınmaktadır. Aslen Yahudi olan Fulda III. Reich dönemine kadar yaşayacak ve ABD'ye iltica başvuruları kabul edilmeyince Mart 1939 tarihinde intihar edecektir. J.R.C. Wright, "Book Review: Reviewed Work: Der Aufruf 'An die Kulturwelt!' Das Manifest der 93 und die Anfängeder Kriegspropaganda in Ersten Weltkrieg by Jürgen von Ungern-Sternberg and Wolfgang von Ungern-Sternberg", *The English Historical Review* 113/452 (Haziran 1998): 781.

20 Stephen Brockmann. "Book Review: Reviewed Work(s): Der Aufruf 'An die Kulturwelt!' by Jürgen von Ungern-Sternberg and Wolfgang von Ungern-Sternberg", *The International History Review* 19/4 (Kasım 1997): 938.

21 Georg Friedrich Nicolai, *The Biology of War* (New York: The Century Co., 1918), s. xvii.

22 Bitunjac, *age*, s. 125.

23 Bkz. aşağıda "The Ninety-Three Today", *The New York Times*, 2 Mart 1921.

24 https://en.wikipedia.org/wiki/Burgfriedenspolitik; http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/burgfriedenunion_sacree

25 Nicolai, *age*, s. xvii.

26 MacLeod, *age*, s. 7.

27 Adolf von Baeyer (1905 Kimya), Emil Adolf von Behring (1901 Tıp), Paul Ehrlich (1908 Tıp), Rudolf Christoph Eucken (1908 Edebiyat), Herman Emil Fischer (1902 Kimya), Fritz Haber (1918 Kimya), Gerhart Hauptmann (1912 Edebiyat), Philipp Lenard (1905 Fizik), Walther Hermann Nernst (1920 Kimya), Wilhelm Oswald (1909 Kimya), Max Planck (1918 Fizik), Wilhelm Roentgen (1901 Fizik), Wilhelm Wien (1911 Fizik), Richard Willstatter (1915 Kimya).

28 "Spanish 'Intellectuals' On The War", *The British Medical Journal* 2/2847 (24 Temmuz 1915): 146; "More Replies To The German Professors", *The British Medical Journal* 2/2814 (5 Aralık 1914): 982; "Reply of French Universities to German Professors", *British Medical Journal* 2/2813 (28 Kasım 1914): 930.

29 World Affairs Institute, "Resolutions of the Eighth German Peace Congress: Held in Berlin June 13-15 1919", *The Advocate of Peace* (1894-1920) 81/8 (Ağustos 1919): 250.

30 David E. Rowe ve Robert Schulmann (ed.), *Einstein on Politics* (Princeton: Princeton University Press, 2007), s. 64-66.

31 Foerster ilginç bir biçimde 93'ler Manifestosu'na imza atacak ve imzasını çekerek karşı metne de imza atacaktır. Bu durum metne imza atan kişilerin bazılarının imza sırasında aslında çok fazla bilgi sahibi olmadığını, hatta okumadan ve değerlendirmeden isimlerini yazdırmış oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Foerster aynı zamanda Alman Barış Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır. Foerster hakkında bkz. https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Wilhelm_Foerster.html

32 Nicolai, *age*, s. xix-xx

33 Brandon R. Brown, *Planck: Driven by Vision, Broken by War* (New York: Oxford University Press, 2015), s. 141-142.

34 A.W. Forman, "For the Sake of the Record", *The North American Review* 210/765 (Ağustos 1919): 283-284.

35 "As to Hating Germans", *The Advocate of Peace* (1894-1920) 82/1 (Ocak 1920): 6-8.

36 Haberde imzalarının arkasında olduğunu söyleyen bütün isimler yer almamakla birlikte yalnızca Wilhelm Doerpfeld, Siegfried Wagner, Eduard Meyer ve Max Lenz'in isimleri verilmektedir. *Berliner Tagblatt*, 28 Ekim 1919.

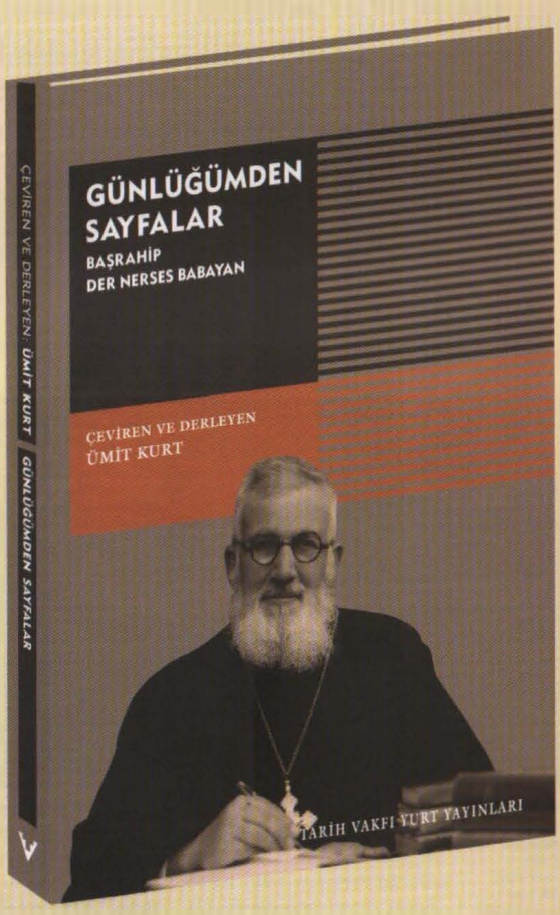
37 "The Ninety-Three Today", *The New York Times*, 2 Mart 1921.

38 Bitunjac, *age*, s. 129

GÜNLÜĞÜMDEN SAYFALAR

BAŞRAHİP DER NERSES BABAYAN

Günlüğümden Sayfalar, Başrahip Der Nerses Babayan'ın Ermeni Soykırımı sırasında başından geçenleri ve bu dönemde nasıl hayatta kalma mücadelesi verdiğini gözler önüne seriyor. 1887'de Antep'te doğan ve 1913'te rahip olan Babayan, 16 Mayıs 1915 tarihinde tutuklanır ve Birecik'te hapsedilir. Soykırımdan sağ kurtulur; kendisi ve ailesiyle birlikte binlerce Ermeni sürgünün maruz kaldığı zulümleri ve gaddarlıkları gün gün kayıt altına alır. Babayan'ın günlüğü, Mısır'a bağlı Port Said'deki mülteci kampında on beş ay geçiren sürgünlerin bu süre zarfındaki günlük yaşam pratiklerini de tasvir eder. Günlüğümden Sayfalar'ın en çarpıcı bölümlerinden biri, 1 Nisan 1920'de başlayıp, Fransızların Antep'i Aralık 1921 itibariyle boşaltmasıyla sona eren Antep Harbi'ne dair günü gününe tutulmuş notlarıdır. Bu notlar harbin Ermeniler açısından nasıl vuku bulduğunu bütün ayrıntılarıyla anlatan eşsiz kaynaklardandır. Ermeniceden Türkçeye tercüme ettiğimiz bu çalışma "Antep Harbi"ne dair literatüre Ermenice kaynaklardan kazandırılan ilk eserlerdendir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ANADOLU YAHUDİLERİ-EGE'DE YAHUDİ İZLERİ

ROBERT SCHILD

Özellikle İzmir Yahudileri üzerine çalışan ve bu alanda daha önce üç kitabı yayımlanmış olan tarihçi Siren Bora'nın Anadolu Yahudileri-Ege'de Yahudi İzleri *adlı kitabı görsel malzemeler eşliğinde on iki bölümde Ege Yahudilerinin 2600 yıllık serüveninin kökenlerine iniyor. Kitap, yayılmacı ve siyasi amaçlara yönelik olmayan dini birlikteliklerin, toplumsal bir koruma tabakası yaratabildiği gibi, komşu halk toplulukları arasında ticari/kültürel/sosyal ilişkilerin yeşermesine de hiçbir şekilde engel olmadığının bir kez daha altını çiziyor.*

Sardis Sinagogu. Ön avlunun ortasındaki, orijinali mermer olan, büyük vazo görünümündeki çeşme.

Fotoğraf: İnciTürkoğlu

Anadolu gibi binyılların tanığı olan topraklarda yaşamış nice uygarlıktan günümüze kalabilmiş az sayıda halk topluluğu için kullanılagelen "mozaik" veya "ebru" gibi tanımlar bazı çevrelerde bir nostalji yaratırken, kimi siyasetçiler böylesine bir çokkültürlülüğü yok saymayı yeğliyor... Bu zıt yaklaşımlar bir yana, gerçekten sayısız iplikten dokunmuş bir (sihirli!) halıya benzetebiliriz Anadolu'yu. Bir bölümü tarihin derinliklerinde yitirilmiş olan bu "kadim" halkları iki ana gruba ayırabiliriz: Vaktiyle birer devlet oluşturmuş olan Hitit, Frigya, Lidya, Truva, Urartu, Kommagene, Helen ve (günümüz "Rum"larının ataları olan Doğu Romalı) Bizanslılar ile sadece birer budun (etnik halk topluluğu) olarak görülebilen Ermeni, Zaza, Kürt, Süryani, Keldani ve Yahudiler..

Konumuz *Anadolu Yahudileri* olduğuna göre, bu topluluktan günümüze kalmış nüfus sayısına bakarken, bu sayfalarda irdeleyeceğimiz kitabın yazarı Siren Bora'nın *Agos* gazetesinde yayımlanmış söyleşisinde "Günümüzde özellikle son yıllarda Türkiyeli Yahudilerin yurtdışına göçünde bir artış gözlemliyor musunuz?" sorusuna verdiği cevabı nakledelim: "Bir tarihçi olarak bu konuya ilişkin gözlemlerim oldukça sınırlı. Ancak net bir biçimde gözlemleyebildiğim bir gerçek var. O da bir zamanlar büyük Yahudi toplulukları barındıran İstanbul ve İzmir'de Yahudi nüfusunun oldukça azalmış olması. Öte yandan Edirne, Tire gibi yine büyük Yahudi toplulukları barındıran kentlerde artık bir Yahudi topluluğunun mevcut olmaması."[1] Gerçekten de, 20. yüzyılın başlarında yüz binleri aştığı bilinen Osmanlı Yahudilerinin mevcudu, Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı yılı olan 1927'de 81.872'ye inmişken, günümüzde 15 binin altına düştüğü biliniyor. Türkiye Yahudileri tarihi hakkında geniş bir külliyatı bulunan araştırmacı/yazar Rıfat N. Bali, 2011 yılında kaleme aldığı bir makalede[2] bu kayda değer erimenin toplumsal ve siyasi nedenlerine ayrıntılı biçimde değinmektedir.

Peki, Türkiyeli Yahudiler bu topraklara ne zaman gelmişti? Bu konuda halen süregelen ve düzeltilmesi gereken talihsiz bir hata, bizzat kendi cemaat yönetiminin 1992 yılın-

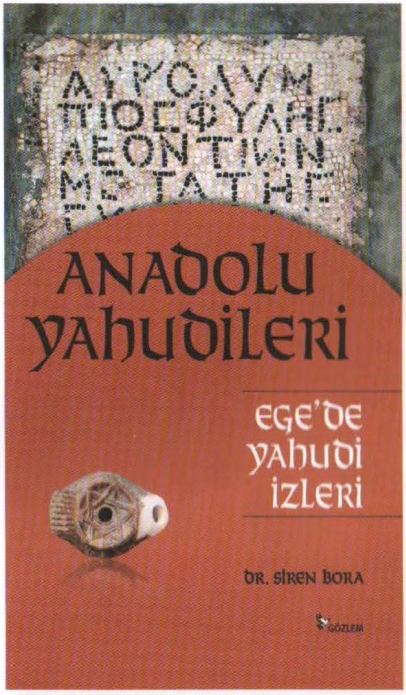
da öncü olduğu büyük bir tanıtım hamlesinden kaynaklanıyor. Yüzyıllardır İspanya'da yerleşik olan Sefarad Yahudilerinin Engizisyon siyasetine bağlı olarak 1492'de bu ülkeden tehcir edilmelerinin ardından Osmanlı'ya kabulünün beş yüzüncü yılını kutlamak üzere kurulan 500. Yıl Vakfı, T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın özellikle ABD'deki tanıtım etkinliklerini destekler biçimde 1992 yılına odaklanmıştı. Bu iki kuruluşun ulusal ve uluslararası arenalardaki ortak çalışmaları, Türk Yahudileri tarihine 1492 yılını sanki bir milat olarak kazandırmıştı. İşte buradan kaynaklanan "500 yıldır konuğumuzsunuz" savsözü ile siyasallaştırılan "hoşgörü" söylemleri, bir çeşit bilgi kirliliği yaratarak –kasıtsız da olsa– kimi önemli tarihsel gerçekleri gölgeleyecekti.

Tarihin ironik yanı şudur ki, Türkiye'de halen yaşamakta olan Yahudi toplumu üyelerinin neredeyse tümünü oluşturan Sefaradlar bu coğrafyaya en son gelenlerdi. 1492'den kısa bir süre önce, Frankfurt asıllı Edirneli Haham Yitzhak Tsarfati'nin Avrupa'daki Yahudi cemaatlerine yönelip onları Osmanlı topraklarında yerleşmeye çağıran, tarihe mal olmuş mektubu, burada oluşagelmiş Aşkenaz varlığının bir kanıtı sayılırken, 1172 yılında Constantinopolis'i ziyaret eden seyyah Tudelalı Bünyamin, bu kentte beş yüzü aşkın Karay Yahudisinin yaşadığını "Seferha" adlı seyahatnamesinde belirtmişti. Bizans'a gelince, bu imparatorlukta yaşamakta olan binlerce Yahudi, Doğu Roma=Rum tanımlamasından hareketle, Romaniot olarak bilinir. Bu bağlamda, İstanbul'da 2001'den bu yana hizmet veren 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nde bu toplumun 1492 öncesi tarihine sadece iki üç panoda yer verilmesi, bu konudaki bir videonun ancak 2017'de devreye koyulmuş olması ve bu satırların yazıldığı güne dek Romaniotlar hakkında bir panonun bulunmaması üzücüdür.

Dr. Siren Bora'nın geçtiğimiz yılın Ekim ayında yayımlanan *Anadolu Yahudileri* adlı incelemesi bir yandan bu "beş yüz yıllık" yanılgıyı düzeltmek, diğer yandan Sefaradlar öncesini kapsayan bilgi eksikliğini gidermek üzere yazılmış olsa gerek... *Ege'de Yahudi İzleri* alt başlığını taşıyan kitap, oldukça spesifik bu konuya meraklı olanlar için pek bir yenilik içermiyor doğrusu; Köln Üniversitesi'nden Prof. Walter Ameling'in titiz çalışmalarıyla ortaya çıkardığı arkeolojik buluntulardan[1] tutun, *Hürriyet* gazetesinin bir köşe yazısında[4] gelişigüzel biçimde sözü edilen Efes örenindeki kütüphanenin basamaklarında yer alan "Yahudilerin kutsal sembolleri"ne kadar...

Burada önemli olan, özellikle ülkemizde bölük pörçük olarak bulunan bilgi kırıntılarıyla kimi uluslararası bilimsel kaynaklarda yer alan bilgilere ulaşmak, onları derlemek ve ilgili mekânlar/ören yerleri, keza oralardan sağlanmış buluntuların sergilen(me)diği müzeleri ziyaret etmek, nihayet bu dönemlere ait kazılarda bulunmuş olan arkeologlarla bizzat söyleşmektir. Ege'deki Yahudi tarihi konusunda uzman sayılıp bu konuda değişik yayınlara imza atmış, ayrıca özellikle İzmir Yahudileri hakkında üç kitabı yayımlanmış tarihçi Siren Bora'nın bu çalışmasının, iki önemli ezberi bozduğuna işaret edebiliriz: Bunların ilki, "500 yıllık konuk" edebiyatının kesinlikle yanlış olduğu, Türkiyeli Yahudilerin bu topraklarda 500 değil, 2600 yıldır *yaşadıklarıdır* ve *"konuk" olmadıklarıdır*. Diğeri ise, Museviliğin Anadolu topraklarında kesintisiz biçimde süregelen *en eski tek tanrılı dini* oluşturduğudur.

Bazı Yahudi kavimlerinin Filistin'den Anadolu topraklarına göçleri MÖ 6. yüzyıla kadar takip edilebilmektedir ve bu akım, özellikle Kudüs'ün Romalılar tarafından MS 70 yılında yıkılmasının ardından yoğunlaşmıştır. Bu göçmenler zaman içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yanı sıra Kapadokya ve özellikle Ege ile Batı Akdeniz kıyılarını yurt edinerek, buralarda inanç ve geleneklerine özgün nice uygarlık izleri bıraktılar. Grek ve Romaniot Yahudilerinin Efes, Milet, Afrodisias ve

Dr. Siren Bora, *Anadolu Yahudileri* (İstanbul: Gözlem Yayıncılık, 2017).

Andriake gibi pek çok Antik kentin yerel yönetimlerine katkı sağlayarak, içe kapanmadan komşu etnik gruplarla sürekli iletişim halinde yaşadıkları, döneminin kimi tanıklarınca belgelenmiştir. Bu birlikteliğin izleri Prof. İlber Ortaylı'nın da kitaba yazdığı önsözde altını çizdiği gibi Milet tiyatrosu gezildiğinde, Yahudi sanatseverlere ayrılmış olan, kenarlarına isimleri kazınmış oturma yerlerinde dahi görülmektedir. Daha görkemli Antik ören yerleri ise İzmir'in batısında bulunan büyük Sardis Sinagogu'yla, yedi kollu kutsal şamdan *menora* sembollerinin bazı duvarlarını süslediği Efes kentidir.

On iki bölümde Ege Yahudilerinin 2600 yıllık serüveninin kökenlerine inen bol görselli bu kitap, aydınlatıcı birer kronoloji ve sözlükle geniş bir kaynakça içermekle birlikte, neredeyse bir roman gibi okunabiliyor. Bunun en önemli nedeni, yazarının sanki C.W. Ceram'ın *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler* kitabına öykünerek, konuyu anlatı biçemiyle işlemiş olmasıdır. Kitabın bu özelliği, Siren

Bora'nın "artı hanesi"ne ayrıca eklenebilir; bugüne dek bilinmeyen/algılanmayan ülke gerçeklerini ortaya çıkarırken bunların herkesçe kolaylıkla okunabilmesi, hiç kuşkusuz içerik kadar önemlidir.

Kitabın eleştirilebilecek bir yanı, Tevrat'ın mitlerinden hareketle Babil sürgünü sonuna kadar uzanan "Her Şey Nasıl Başladı?" başlıklı ilk bölümün oldukça uzun tutulmuş olmasıdır. Ne var ki, ana konu Ege Bölgesi ile ilgisi olmayan ve ana metnin sekizde birini oluşturan bu 21 sayfanın, İbrani tarihini bilmeyen okurlar için bir çeşit giriş sayılabileceği kabul edilebilir. "Ticaret, Anadolu'nun kapılarını açtı" saptamasıyla kitabın asıl konusuna giren Bora, Yahudilerin ticari olanakları ve potansiyeli cazip görünen Anadolu'nun ilgilerini çekmesi sonucu buraya yöneldiklerini ve yerleştikleri bölge halklarının etkisiyle zaman içinde kültürel açıdan Helenleştiğini, dahası yerel Grekçeyi benimsediğini belirtiyor.

Üçüncü bölüm Anadolu'nun Roma kontrolüne girdiği döneme ve bu iki halk topluluğunun karşılıklı etkileşimlerine ayrılmış olup, özgürlükler ile kısıtlamalar/gerilimler arasındaki gidiş gelişlere yer veriyor. "Sardis, Sefarad mı?" savını sorgulayan dördüncü bölüm, Anadolu'daki ilk Musevi dini ibadethanesi olarak bilinen Sardis Sinagogu'na ayrılmış. Burada MÖ 3. yüzyılda başlayan Yahudi yerleşiminde oluşmuş zengin çarşıdan geç Roma İmparatorluğu döneminde inşa edilen ve kalıntıları bugün apaçık ortada olan büyük sinagoga kadar ayrıntılı bilgiler ediniyoruz. Kitabın asıl belkemiğini oluşturan beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerinde ise Misya, Frigya, Iyonya, Lidya, Karya ve Likya uygarlıklarının otuzu aşkın Antik kentinin bir çeşit Yahudi topografyası çiziliyor. Burada Bergama, Efes, Foça, Priene ve Milet üzerinde özellikle durulurken, mezar taşları, menora kazıtları ve amfitiyatro basamaklarında Yahudi sanatseverlerin adlarıyla dahi karşılaşıyoruz. Derken, Bodrum'un hemen yanı başında bulunan ve erken Osmanlı döneminde "Çıfıt Kalesi" olarak bilinen, varlıklı aileleriyle öne çıkan Yahudi nüfusunun ağırlıklı olarak yerleşmiş olduğu antik Strobilos kentine uğruyoruz ve nihayet, biraz daha güneye doğru uzanarak, artık "Ege" sayılmayan eski Likya bölgesindeki antik Andriake kentinde, geç Roma döneminde inşa edilmiş olan Anadolu'nun en önemli sinagoglardan birini ziyaret ediyor, "nadide menoraları"na hayran kalıyoruz.

İzmir Basmane Altınpark'ta bulunan İ.S. 5./6.yüzyıla tarihlendirilen yağ kandili

Smyrna Agora Arşivi

Bir sonraki bölümde, aslen Yahudi olup Hıristiyanlığı daha sonra seçen Aziz Paulus'un bu inancı yaymak için çıktığı üç büyük seyahatte dolaştığı Anadolu'daki Yahudi yerleşimlerini anlatmasının ardından Dr. Bora, birçok tarihi araştırma ve saptamaların sahası olan İzmir'e yöneliyor. "Smyrna'da Antik Bir Bulmaca: Hedone mi? Edone mi? Adonay mı?" kışkırtmasının yer aldığı dokuzuncu bölüm, ardından Basmane kazılarında bulunan ve MS 5/6. yüzyıla tarihlendirilen bir yağ kandiline odaklanıyor. Üzerinde bulunan altı köşeli yıldızın Yahudilerce de ilk zamanlarda süsleme amaçlı olarak kullanıldığı biliniyorsa da, o dönemlerde artık dini bir sembol niteliğini kazandığını öğreniyoruz. Kitabın son üç bölümü, "İzmirli Yahudiler Türklerle ne zaman karşılaştı?" başlıklı bir incelemeyle başlayarak Osmanlı dönemine geçiş yapıyor ve kimi acı/tatlı olayların yer aldığı bir anlatıyla günümüze kadar uzanıyor.

Anadolu topraklarının en eski toplulukları arasında yer alan "yerli" Yahudilerin bu şaşırtıcı öyküsü, ilginç ve keyifli bir okuma serüveni olmakla birlikte, şu gerçekleri ortaya döküyor: Helen ve Roma halklarıyla iç içe yaşarken, ekonomik/sosyal bunalımlar, kültürel sorunlar, dahası ayaklanmalar ve savaşlarla karşı karşıya kalmış bu toplum, tek tanrılı dinin birleştirici kuvvetiyle olsa gerek, kimliğini zedeletmemiş, korumasını bilmiş ve böylece varlığını sürdürebilmiş, bu coğrafyanın değerli çokkültürlülüğünün bir diğer etmeni olma özelliğini elden bırakmamıştır.

İşte bu bağlamda *Anadolu Yahudileri*, aslen her tarih kitabında olması gerektiği gibi, önemli bir çıkarım yapıyor: Yayılmacı ve siyasi amaçlara yönelik olmayan dini birliktelikler, toplumsal bir koruma tabakası yaratabildiği gibi, komşu halk toplulukları arasında ticari/kültürel/sosyal ilişkilerin yeşermesine de hiçbir şekilde engel olamaz. Hele Anadolu gibi bir "köprü bölge"de hepimiz birer "konuk"uz, birbirimize komşuyuz ve asıl önemli olan, bu komşuluğu yüzyıllar boyunca olumlu biçimde sürdürebilmektir!..

DİPNOTLAR

1 Ferda Balancar, Siren Bora ile söyleşi "'Yahudiler 500 yıldır konuğumuzdur' saptaması, iki bin yıl hata payı içeriyor", *Agos*, 13 Ekim 2017, s. 8-9.

2 Rifat N. Bali, "The Slow Disappearance of Turkey's Jewish Community", *The Silent Minority in Turkey: Turkish Jews* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2013), s. 437-464.

3 Walter Ameling, *Inscriptiones Orientis II: Kleinasien* (Texts and Studies in Ancient Judaism 99) (Tübingen, 2004).

4 Melis Alphan, "Bu kafayla turizm olmaz", *Hürriyet*, 2 Ekim 2016.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

ZEHRA İREN BOYNUDELİK
EMİNE ÖNEL KURT
ÇAĞLA ORMANLAR OK

ERKEK BACAĞINI GİYDİRMEK: ÇORAP

Avrupalı erkeklerin bacaklarının nasıl giydirildiği konusu giyim tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Bugünkü erkek giyiminde karşılaştığımız tarzdaki pantolonlara gelene dek erkek bacak giysisinin hangi aşamalardan geçtiğine bakmak gerekir. Bu noktadaysa pantolonun tarihini çorabın tarihinden ayrı ele almak imkânsız hale gelir. Bacaklara tarih boyunca ne giyildiğine bakmaya, külot ya da külot pantolon olarak da adlandırılan ve bacakları sıkı sıkı sararak bir nevi pantolon görevi gören çoraplardan başlıyoruz.

Avrupa'da çağlar boyu uzun, bol ve dökümlü giyim şekli, coğrafi veya sosyal karakterlerin, Doğu dünyası ile Batı dünyasının ve hatta kadınla erkeğin keskin hatlarla tanımlanmadığı beden örtüleri yarattı, giyim kuşam büyük değişikliklere uğramadan ilerledi. Büyük oranda siluetler ortaktı. Ancak Haçlı Seferleri aracılığıyla edinilen yeni bilgilerin etkisiyle kumaşlar özellikle din adamları ve seküler elitler için artık daha yenilikçi yollarla üretilmeye ve işlenmeye başlamıştı. Bu etkileşim 12. yüzyıldan itibaren giyim konusunda malzeme dışında da farklı bir bakış açısı ve ilgi alanı yaratmaya başladı ve aynı yüzyılda Fransız sarayında bu değişimin ilk işaretleri görüldü. Giysiler eskiye oranla daha fazla üste oturuyor ve insan bedeninin hatlarını vurguluyordu. Bu yeni, dar giyim biçimi geçmişin bol ve yekpare, cüppe kesimli biçiminden ayrıldı. Nihayet 14. yüzyıldan itibaren vücudun alt ve üst bölümleri için ayrı giysi parçalarına gereksinim duyuldu. Üste giyilen giysiler her iki cinste de bedene sıkı sıkıya oturdu. Ancak kadınla erkeğin alt bedeninde ilk kez hem de 500 yıl kadar sürecek keskin bir ayrım oluştu. Kadın kalçası ve bacakları 1900'lü yıllara dek uzun eteklerin, jüponların, sepetlerin altına gizlenirken, erkek bacakları tam tersine etek kısımları giderek kısalan giysilerin altından ortaya çıkmış oldu.

Her zaman yeniliklerin ilk temsilcisi olan aristokrat erkeklerin bu giysileri toplumun alt sınıflarında kullanılmaya devam eden bol ve bedeni gizleyen giysilerle belirgin bir zıtlık oluşturmaktaydı. Bundan böyle Fransız Devrimi'ne dek bacağın vurgulanması erkekte çekiciliğin ve zenginliğin ölçütü oldu. Geçmişte malzemeden büyük talepleri olan dökümlü giysiler artık vücuda sıkı sıkı oturan ve bu kez tam tersine bedenden büyük talepleri olan giysilerle yer değiştirmişti.

Erasmus'un giysiyi, "bedenin bedeni" yani adeta ikinci bir beden olarak nitelendirmesi giysilerin bedenle bu yakın temasını gayet iyi tanımlıyor. Bu sıkı bedenler sadece farklılaşan giysi zevkini değil bedenin keşfedildiği, ilk kez bedenin farklı bölümlerinin ayrı ayrı gözler önüne serildiği bir dönemi de işaret etti. İslamiyet'in vücut hatlarının belli olmasını haram sayan bakış açısına ters düşecek bu yaklaşım, Doğu ve Batı kültürleri arasındaki farklılığı da görünür kıldı. Bir diğer etkisi de en ufak bir şekil değişikliğinde giyilmez hale gelen bu dar giysilerin kaçınılmaz olarak giysi tüketiminin artması ve çeşitlenmesi sonucunu doğurmuş olmasıdır. Böylelikle şişmanlıklar, hamilelikler hatta bir noktaya kadar boy uzamalarını dahi tolere edebilen "ömürlük", dökümlü giysilerden, teknoloji ve zanaat kullanılarak daha kolay çoğaltılabilen bu dar giysilere geçiş "faydacı" giyimden "süslenmek için giyinmeye" yani erken tüketim modalarına da öncülük etti. Böylece modern kıyafetlerin detay zenginliğini tanımlayan uzmanlık alanları (terzilik, kumaş boyamacılığı, ayakkabıcılık, dericilik, dokumacılık, örmecilik gibi) ve bu zanaatların kullandığı teknolojiler gelişti. Ayakkabı, şapka, düğme, kemer derken ortaya çıkan bacakları giydirmekle görevli çoraplar da uzmanlık alanı olmaya ve özel önem taşımaya başladı. Tüm bunlar hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde Rönesans düşüncesinin filizlenmeye başladığı 14. yüzyıl başlarına denk düşmektedir. Batılı erkeğin giyim tarihi açısından bu dönem önemli eşiklerden biridir.

Bu eşiğin simgesel giyim parçasıysa çoraptır diyebiliriz. Ancak "çorap" dediğimizde erkek bacağının hatlarını görünür kılmak üzere sıkı sıkıya saran bir giyim eşyasını tarif ediyoruz. Bu giyim parçası kimi kez bacaklara dolanmış kumaş bantları, kimi kez tayt pantolonu veya örülerek ya da dikilerek yapılmış baldırlıkları, külotlu ve külotsuz bacaklıkları ifade ediyor. Farklı biçimleri onlarca farklı sözcükle ifade edilmiş bu giysi parçasını Türkçe ifade etmeye kalktığımızda birkaç sözcük içine hapsoluyoruz. Doğu toplumlarında görünmez kabul

edilmiş bu uzva ait bir terminoloji gelişmemesine şaşmamak gerek.

Çorabın gelişim tarihini ele alırken, bacakları örtmeye yarayan ve çoğunlukla pantolon olarak tanımlanmış giysilerle başlamak gerekli. Biliyoruz ki çeşitli gereksinimlerle insanlar erken dönemlerden itibaren bacaklarını örtmeye başladılar. İlk örnekler "süvari giysisi" olarak kullanılan Doğu'nun göçebe Hun, Göktürk ve Uygur halkları ve Persler tarafından yüzyıllardır giyilmekte olanlardı. Pratikliği nedeniyle MÖ 5. yüzyılda önce komşu Çin ordusu, yaklaşık bin yıl sonra da Attila liderliğindeki Hun ordularıyla karşılaşan Bizans ordusu tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Görünüşe göre Kuzey Avrupa'nın savaşçı ve avcı halkları da soğuktan korunmak ve ata binmek için bol pantolonları tercih etti. 6. yüzyıldan itibaren diz altları çapraz bantlarla sarılmış bu bol pantolonlar halk arasında giderek yaygınlaştı. Ancak Akdenizli erkeklerin, yani Yunan ve Romalıların "Doğulu barbarlar"ın giydiği bu iki parçalı, kapalı giysiyle yani pantolonla ilgili düşünceleri olumsuzdu. Pantolon onlar için, politik içerik taşıyan simgesel bir anlam kazanmıştı. Buna rağmen 11. yüzyıla gelindiğinde pantolon köleler, halk ve hatta soylular arasında dahi giderek yayıldı. Halk tipi olanları ayak bileğine kadar inerken, soylularınki bacak hizasında daralmakta ve her iki şekilde de üzerlerine tunik giyilmekteydi.

İşte bu pantolonların altında açıkta kalan baldırlara çorapların atası olan, tüp şeklinde dikilmiş dokumalar geçiriliyor, üzerleri şeritler yardımıyla dize kadar sarılıyordu. 12. yüzyılın başında bu "baldırlık"ların ayaklı olanları da görülmeye başlandı. Ayakların altına ince deriden tabanlar eklenen, altın renkli kumaşlarla sarılan ve diz altında püsküllü kordonlarla tutturulan soylulara has modelleri de vardı. Zaman içinde bu baldırlıkların boyu giderek yükselmeye, üste giyilen potur gibi bol pantolonların ve üzerlerine giyilen tuniklerin boyu kısalmaya başladı. Bu tunik ceketlerin altında artık kısa pantolon boyuna ulaşmış "külot" pantolonlar (*culottes*) mevcuttu.

1450'li yıllarda Rogiervan der Weyden (1400-1464) tarafından yapılan Aziz Yahya (Vaftizci Yahya) panosunun[2] sağ kanadındaki sahnede ön planda bu ilk dönem çoraplardan giymiş bir figür, cellat yer alır. Vaftizci Yahya'nın Başının Kesilmesi (Hirodes'in Ziyafeti ya da Salome'nin Dansı olarak da bilinir) olayının anlatıldığı bu sahnede cellat, sağ elindeki kılıcını Yahya'nın cansız bedenine dayamış, sağ taraftaki kemerden dışarıya doğru bakar ve kesik başı Salome'nin taşıdığı tepsiye koyarken gösterilmiştir. Celladın bir teki kırmızı diğeri bej renkteki çorapları dikkati çeker. Kalça hizasında olması gereken bu tür çoraplar normalde üste giyilen bir ceketin altında yer alan metalden yapılmış kuş gözü deliklere kurdele veya bağcıklarla tutturulmaktadır. Ne kadar gerilirse gerilsin düşmeye ve kırışmaya eğilimlidirler. Bu nedenle diz hizasında da bir bantla sabitlenirler. Muhtemelen olayın aksiyonuna uygun olarak üstündeki ceketi sıyırmış celladın kılığı darmadağınık olmuş ve çorapları düşmüştür.

Dönemin bir uşağın efendisini giydirmesini tarif eden kitabında yer alan talimatlar resimdeki durumu anlamamızı kolaylaştıracaktır: "Çoraplarını yukarı çekin, Delikten deliğe geçirerek onları cekete bağlayın, fildişi tarakla saçlarını güzelce tarayın, giysilerini iyi ayarlayın; al veya yeşil, saten, cendal, kadife."[3]

Sahnede, Salome olayın geçtiği yerin tam aksi yöne doğru bakmaktadır. Celladın hemen sağında, saray bahçesinde belli belirsiz gösterilmiş iki kişi olay karşısında yas tutanlardır. Sahnenin geri planındaysa, yemek masasında oturan Hirodes ve karısına tepsi içinde kesik başı sunan, diz çökmüş Salome görülmektedir. Ön plandaki sahneden en geridekine doğru gidişte yer alan kemerli koridorda (revak) olayı büyük bir kayıtsızlıkla izleyen kılıçlı bir adam ve pencereden dışarı bakan bir diğeri yer alır. Bu adamların da bacaklarını saran çorapları ve üzerine

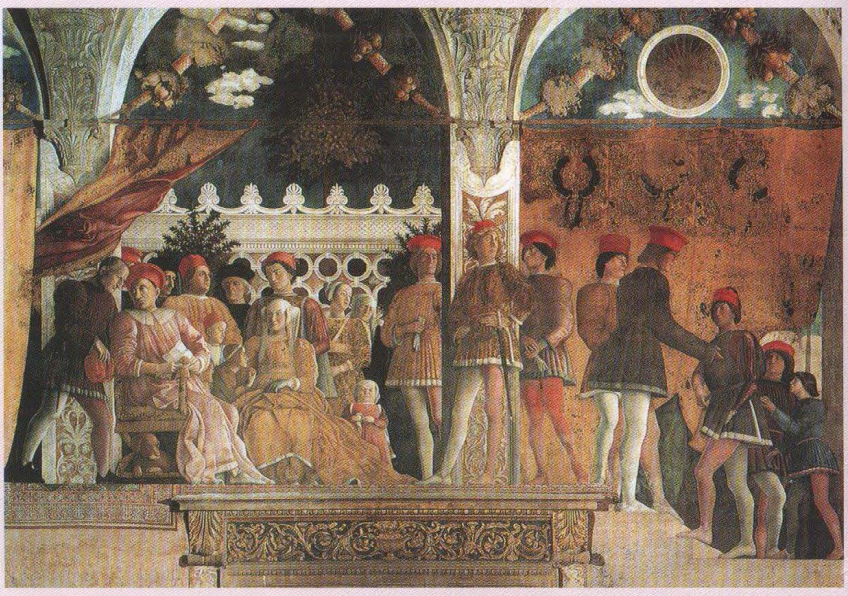

Rogier van der Weyden, *Vaftizci Yahya'nın Başının Kesilmesi, Aziz Yahya Altar Panosu*, (sağ panel), 1455-60, meşe panel üzerine yağlıboya, 77 x 48 cm, Staatliche Museen, Berlin.

giydikleri nispeten uzunca dubleli tunik ceketleri görülür. Ayrıca jestleri ve olay karşısındaki kayıtsızlıkları olayı bir tür sıradanlaştırma olarak algılanmalıdır. Solda görülen Salome Fransız saray modasına uygun, üstü dar bir elbise ve şapka giymektedir. Olayın geçtiği varsayılan zamanda ve coğrafyada şüphesiz cellat, Salome ve sahnedeki diğer figürlerin böyle giyinmiş olabilecekleri düşünülemez; kompozisyonda açıkça resmin yapıldığı dönemin giyim tercihi yansıtılmıştır.

Rönesans ustalarından Andrea Mantegna'nın (1431-1506)[4] boyadığı, Mantua Markisi[5] Ludovico Gonzaga'nın[6] (1412-1478) sarayında *Camera degli Sposi* (Eşlerin Odası) olarak adlandırılan salonda, şöminenin üst kısmındaki freskteyse bir önceki resimde gördüğümüz celladın aksine çoraplarını usulüne uygun giymiş figürlerden oluşan bir grup yer alır.

Markinin aile bireyleri ve saray erkanı açık havada, ağır perdelerin kapattığı bir portikoda gösterilmiştir. *Camera picta* (*Camera magna picta*/

Andrea Mantegna, *Gonzaga Sarayı'nda Resmi Geçit*, 1465-1474, fresk (sıva üzerine ceviz yağı), 805x807 cm, San Giorgio Kalesi, kuzey batı kulesinde *Camera degli Sposi* (Eşlerin Odası) kuzey duvarı, Mantua.

Resimli Oda) ya da Gelin Odası olarak da anılan odanın freskleri, illüzyonik görüntülerden oluşan, *trompe l'oeil* tekniğinin en iyi örneklerindendir. Özellikle tavanda gösterilmiş olan *oculus*[7] olarak adlandırılan açıklıktan görünen hayali gökyüzü ve burada yer alan figürlerin yarattığı "gerçekçi illüzyon" sanat tarihçileri açısından son derece değerlidir. Resim sanatı tarihindeki erken *sotto in su*[8] örneklerden sayılır. Gonzaga Sarayı'nın 950 odası bulunur.[9] Bahçeler, kilerler, yıllar içinde birbirine eklenen revaklarla saray, kentin en önemli yapı topluluğunu oluşturur. Bugün İtalya'nın en güzel eserlerinden biri olarak kabul edilen yapı aynı zamanda hem döneminin hem de daha sonraki zamanların ustalarına ait eserleri barındıran, önemli bir sanat koleksiyonuna da sahiptir. Resmin yer aldığı oda 8x8 m boyutlarında kare bir mekândır. Mantegna, odada üst örtünün kaburgalarını duvardaki plasterlarla birleştiren, mermer duvarlarla desteklenmiş, adeta mimari bir gerçeklik yaratmıştır. Odanın resimlenmesi sırasında Mantegna'nın, Alberti'nin *Della Pittura'da* sözünü ettiği, "Resim bir gerçeklik penceresidir" sözlerine hayli itibar ettiği söylenebilir ama yine de bu sahnelerin herhangi belirgin bir olayı işaret edip etmediği de şimdiye kadar kesin bir dille ifade edilememiştir.

Kompozisyonun solunda bir koltukta oturan ve günlük giysilerle gösterilmiş olan Ludovico (bazen II. bazen de III. Ludovico olarak kaydedilmiştir), hemen arkasında salona yeni girdiği belli olan sekreteri, Raimondo Lupi di Soragna'nın getirdiği bir mektubu henüz okumuştur.[10] Ludovico'nun yanında oturan, eldivenli ve başında dönemin peçeli başlıklarından[11] birini taşıyan kadın Kutsal Roma İmparatoru Sigismund'un yeğeni, Ludovico'nun karısı Brandenburglu Barbara'dır. Barbara'nın hemen arkasında solda oğulları Gianfrancesco (II. Francesco) ve Ludovichino, sağdaysa Rudolfo[12] ve kızları "güzel" Barbarina yer alır. Ludovico'nun karısı Barbara'ya elma veren küçük çocuk Paola olarak tanımlanır.[13] Arka planda yer alan siyah giysili kadın kaynaklarda rahibe olarak adlandırılmıştır ama çiftin Santa Chiara ve Santa Paola manastırlarındaki rahibe kızları Cecilia ya da Susanna olma ihtimali de vardır. Gianfrancesco ve Ludovichino'nun arasında görünen siyah cübbe ve şapkalı adamsa dönemin önemli hümanistlerinden, markinin özel eğitmeni Vittorino da Feltre[14] olmalıdır. Ludovico ve Gianfrancesco'nun arasından sadece yüzü ve siyah şapkası görünen figürse Leon Battista Alberti[15] (1404-1472) olarak kayıtlara geçmiştir. Barbara'nın hemen yanında duran ve kompozisyonda doğrudan izleyiciye bakan tek figür olan cüce için kaynaklar Ludovico'ların kızı der.[16] Dükün ayakları dibindeki köpekse sadakatin sembolü olarak kullanılmış olmalıdır. Ludovico'nun oturduğu bölümden aşağıya doğru bir halı sarkar ve sahnenin sağında merdivenlerden çıkanlar muhtemelen bir kutlamaya gelen, renkli ve zengin giysiler içindeki soylulardır. Saraya gelen bu kalabalık grup iki bacağı farklı renkte çoraplarla görülür. Genç olanlar bacakları saran çoraplarının üstlerine dubleli tunik ceketler giymiştir. Bu ceketler bir sonraki resimde de görüleceği gibi daha sonra iyice kıçlarını açıkta bırakacak şekilde kısalacaktır.

Sanzio Raffaello'nun (1483-1520) başyapıtlarından biri kabul edilen altar panosundaki kimi figürler de bir önceki resimde görülenlere benzer çoraplar ve biraz daha kısalmış üstlükler giymiş olarak gösterilmiş-

lerdir.[17] Orta bölümde Meryem'in Taçlandırılması sahnesinin yer aldığı altar panosunun pradella bölümünde yer alan üç sahneden[18] biri olan Kâhin Kralların Tapınması'nda yıkıntı bir ahırın önünde, Meryem'in kucağındaki çocuk İsa'ya saygılarını sunmaya gelen üç kâhin kral ve maiyeti gösterilmiştir. Dört İncil yazarından sadece Matta'nın[19] anlattığı olaya göre, yıldızlardan haber alan üç Doğulu Müneccim,[20] İsa'nın doğumunu kutlamak ve bu kutsal çocuğa tapınmak için Beytlehem'e[21] gelir. Müneccim Krallar'ın[22] Çocuk İsa ve Meryem'i ziyaretleri ve hediyeler sunmaları Avrupa resim sanatında, Hıristiyan ikonografisi içinde sıkça itibar edilmiş ve bolca resimlenmiş olan sahneler arasında yer alır. Matta'da, açık bir şekilde bu yıldızbilimcilerin Doğulu olduğu vurgulanmıştır. Kutsal Kitap'ta isimlerinden, kaç kişi olduklarından,[23] yaşlarından veya kral olup olmadıklarından bahsedilmez. Bu kişiler sonraki yüzyıllarda Kaspar, Melkior ve Balthazar olarak adlandırılmıştır.[24] En yaşlı olanı (Kaspar) her zaman İsa'nın önünde tapınma halinde, diz çökmüş olarak gösterilmiştir. Doğulu betimlemesiyse her dönemde sanatçıların zihinlerinde Doğu ve Doğulu dendiğinde ne canlandığına bağlı olarak değişmiştir. Kimi zaman bazıları koyu renk tenli betimlenmiştir. Persliler gibi giydirilen bu figürlere kimi zaman da büyük sarıklar (türban) takılmıştır.

Sahnedeki genç erkekler, Doğu kıyafetlerinin dökümlü üslubuna tamamen ters, daracık ve bugün için bile şoke edici olabilecek parlak renklerde çoraplar giymiştir. Sadece çizgili[25] giymenin bile onur kırıcı ve aşağılayıcı olduğu, köle, mahkûm ve soysuzlara zulüm edercesine zorla giydirildiği bir dönemin ardından bu parlak renkler hayli cüretkâr kabul edilmelidir.

Giysilerdeki bu renkler kimi zaman şeritler halinde, altın desen nakışlıydı. Kimi zaman İngiliz sarayından yayılan bir modayla armaları andırır biçimde damalı kullanılmıştı. Dönemin züppe sayılabilecek varlıklı gençleri, bacaklarını, biri beyaz, sarı veya yeşil diğeri siyah, mavi veya kırmızı renkte giydirmekten utanmıyorlardı. Bacaklar birbirlerinden farklı renklerde olmakla kalmıyor bazen her bacağın deseni dahi farklı olabiliyordu. Bu çeşitlilik artık olumlu bir farklılığın göstergesiydi. Dışlanmışların kullandıkları giysilerden ziyade evde giyilen özel kıyafetler olma özelliğini taşımaya başladılar; örneğin efendinin arma renkleri aile bireylerinin ya da hizmetlilerin giysilerinde kullanılıyordu.

Bu birbirinden bağımsız giyilen çorap setleri zaman içinde kasıklarda bir ağla birleşerek bütünleşti. Kalçalardan bileklere kadar, bazen de ayakları da kaplayacak şekilde günümüzün taytlarına benzer bir form aldı. Bunda örgü tekniklerindeki gelişmelerin ve ipekle kadifenin keşfinin rolü büyüktür. Daha önceleri kasığa kadar uzayan çorapların şimdiyse külotlu çorapların üzerlerine giyilen ve 14. ve 15. yüzyıllarda moda olmuş, vücuda tam oturan kısa ceketlerin (*pourpoint*) ilk ortaya çıkışları ise tamamen işlevseldir. Zırhın altında kalan bedeni korumak gayesiyle yorgan gibi pamukla dublelenerek tampon görevi görmüştür. Son derece dar olması nedeniyle giyene doğrudan bir postür kazandırır. O kadar kısadır ki giyenin kıçını ve edep yerini güçlükle örter. Bu giysilerin darlığı[26] nedeniyle giyinip soyunurken mutlaka birden fazla kişinin yardımına ihtiyaç vardır.

Üstelik bedeni sımsıkı saran bu yeni külotlu çorapların (ya da diğer bir deyişle tayt pantolonlar) gerginliği yüzünden cinsel organlar için yer kalmıyordu. Bu nedenle pantolonların ön kısmına bir tür kılıf eklenmesi zorunlu oldu. Önceleri kemere bağlı bir küçük kese ya da cepkikken sonraları bu kese erkeklik organının üzerine kaydı. Sicimler, düğmeler ve diğer yöntemlerle kapatılan bu "edep yeri

Sanzio Raffaello, *Kâhin Kralların Tapınması*, 1502, ahşap üzerine temperadan tuvale transfer, 27x50 cm (Oddi Altar panosu pradella bölümü), Pinacoteca, Vatikan.

kapağı" (*braget*)[27] zamanla sahibinin erkeksi ve maddi kudretine göre büyümeye başladı; süslemeler ve kullanılan canlı renklerle cinsel organların vurgulanıp abartıldığı bir prestij aksesuara dönüştü. Sıklıkla erekte olmuş penis fikrini oluşturmak, abartıyı sağlamak üzere içi talaş, kumaş, kuru yosun gibi malzemelerle doldurulduğu bile söz ediliyor). Kapak çoğunlukla çorap rengine kontrast bir renkte seçiliyor, örneğin çoraplar sarıysa koyu kırmızı ya da parlak mavi tercih ediliyordu. Bunun dışında, külot pantolonun ön kısmı renkli kuşaklar, değerli taşlar ve kurdelelerle süsleniyordu. O zamanlara ait belgeler, edep yeri kapağının "dana ya da öküz kafası büyüklüğünde" genişletilmesinin müthiş derecede yaygın olduğunu gösterir.[28] Rönesans aristokratları 1500'lere dek bu hacimli bragetleriyleçalım atmaya devam ettiler. Etkisini sınıf ayrımı gözetmeksizin sürdüren bragetler moda değiştikçe daha az görülür oldu.

Erasmus'un giysiyi, "bedenin bedeni" yani adeta ikinci bir beden olarak nitelendirmesi giysilerin bedenle bu yakın temasını gayet iyi tanımlıyor. Bu sıkı bedenler sadece farklılaşan giysi zevkini değil bedenin keşfedildiği, ilk kez bedenin farklı bölümlerinin ayrı ayrı gözler önüne serildiği bir dönemi de işaret etti.

Parmigianino (Girolamo Francesco Maria Mazzuoli), *Pietro Maria Rossi, San Secondo Kontu*, 1535-1538, panel üzerine yağlıboya, 133x98 cm, Museo del Prado, Madrid.

Son derece iddialı olan bu erkek modasının görüldüğü en iyi örneklerden biri de Italya'da Parma kentine bağlı olan San Secondo bölgesinin 7. kontu olan Pietro Maria Rossi'ye (1504-1547) ait portredir. Şam işi denen desenli, brokar bir perdenin önünde, çerçevenin sağ kenarından dışarıya bakarken gösterilen kont, kürk astarlı siyah bir palto ve aynı renkte bir ceket giymiştir. Kont Pietro Maria Rossi'nin portresi, Parmigianino'nun yapıtları arasında bilinen, arka planında altın varak kullandığı tek örnektir. Resmin asılı olduğu varsayılan yer düşünüldüğünde kontun bakışları karısının portresi üzerinde olmalıdır. Arkadaki perdeyle resmin çerçevesi arasında boylu boyunca inen dar bir alanda, bir pencere ya da bir balkon korkuluğu (parapet) ve gerisinde bir kent manzarası görülür. Kent, Colosseum benzeri devasa yapı, üçgen alınlıklı binalar ve dikilitaşlar nedeniyle, büyük olasılıkla, Roma olmalıdır. Pencere içinde (ya da parapet üzerinde) üst üste konmuş kitaplar ve yine bir kitap üzerine koyulmuş bir heykelcik bulunmaktadır. Bu resimden kopyalanmış başka örneklerde kitaplardan birinin üzerinde görülen "Imperio" sözcüğü kontun Fransa kralı V. Charles'ın hizmetinde olduğunun ifadesi olmalıdır. Eğitimini Fransa ve Floransa'da yapmış olan kont, bir Rönesans insanı olmanın yanı sıra aynı zamanda bir Ortaçağ feodal beyidir. Parapet üzerinden görülen geri plandaki toprak ve yapılar da mülkünü temsil etmektedir. Ayrıca buradaki kitaplar, eğitim düzeyiyle ilgili ayrıcalıklı pozisyonunu da işaret eder. Kontun eli kılıcında hazır pozuysa, papa, kral ya da imparatora hizmete hazır olduğunun göstergesidir.[29] Pencere içindeki, ince kumaş altından görünen genç bir erkek heykeli Athena'nın görünmezlik başlığını takmış ve Medusa'yı öldürmüş olan Perseus olmalıdır. Elindeki ucu kıvrık kılıç da bunun bir kanıtıdır. Heykelciğin üzerinde durduğu kaidenin yüzeyinde bir kabartma görülür. Buradaki sahnede Perseus'un

Pieter Brueghel (Genç), *Köylülerin Düğün Dansı*, 1607, panel üzerine yağlıboya, 38x57 cm, Walters Art Museum, Baltimore.

torunu Herakles iki aslan arasında, elinde *scimitar* denen pala benzeri kılıcıyla ve yanında gösterilmiş genç adam Iolaus'un da yardımını alarak Lernaean Hydra'sını öldürmektedir. Herakles akılla kontrol edilen gücü simgeler. Bu, konta da özellikle eğitimi ve politik kariyeri nedeniyle atfedilen özelliklerden biridir. Kontun kıyafetindeki özen dikkat çekicidir. Beyaz gömlek ve Fransız usulü kesikler taşıyan beyaz çorapların üzerine kontrast renkte koyu renk giysiler giyilmiş, yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan, çoraplarla aynı renkteki *braget* bu giysilerin içinden çıkarılarak dikkati çekecek biçimde sergilenmiştir. 16. yüzyılda bir tür kesik/yırtmaç modası ayakkabı, kol ve ceketleri etkilediği gibi çoraplara da sirayet etmiştir. Çorapların üst kısmında ve dizlerde meydana gelen bu kesikler bir zamandır bacağın üst kısmını ayrı bir parçaymış gibi gösteren şeritlere eşlik edince çoraplar diz hizasından ikiye ayrılmış, böylece modern kıyafetlerin bildiğimiz anlamdaki ilk çorapları ve çorap terminolojisi moda tarihine girmiştir.

Pieter Brueghel'in özellikle köylülerin yaşamından kesitler sunan resimlerinde de bragetli figürler sıkça karşımıza çıkar. Bunlardan biri de *Köylülerin Düğün Dansı* adlı çalışmasıdır. Pieter Brueghel (Genç)[10] (1564-1638), babası Pieter Bruegel'in[11] (Yaşlı) (1525-1569), 1566 yılında yapmış olduğu *Köy Düğünü'nde Dans*[12] resminin yaklaşık 60 kadar versiyonunu boyamış, bunların en az yarısını da imzalamıştır. Genç Brueghel'in bu kopyayı yaptığı yıllarda babasına ait olan resim Prag'da İmparator Rudolf'un koleksiyonundaydı. Buradan da anlaşılacağı üzere Genç Brueghel kopyaları gravürlere dayanarak yapmış olmalıdır. Baba Bruegel'in boyadığı resim daha sonraki yıllarda hayli revaçta olmuş, talebi karşılamak üzere de Genç Brueghel tarafından çoğaltılmıştır. Baba Bruegel'in resminde daha bir karmaşa içinde gösterilen ve resmin çerçevesinden dışarıya taşacak gibi görünen figürler, Genç Brueghel'de idealize edilmiş ve gruplandırılmış, etraflarını çevreleyen ağaç ve kulübeyle adeta resmin ortasına doğru yönlendirilmiş gibidir.

Bruegel'in döneminde oldukça zor yaşam koşulları olan köylülerin belki de yegâne nefes aldıkları zaman bu tür düğünlerdi. Sahnede, geri planda iki ağaç arasına perde niyetiyle gerilmiş kumaş üzerinde bir taç görünür. Bu simgesel olarak o "günün kraliçesi" gelini işaret eder. Bu perdenin hemen önünde bir masa başında, başında tacıyla gelin ve yakınları, masa üzerindeki çanağa muhtemelen değeri çok yüksek olmayan madeni paralar bırakan davetlileri izlemektedir. Bu küçük hediyeler o günlerin köylüleri için önemli bir değere sahip olmalıdır. Düğünün belki de en eğlenceli anını gösteren bu dans sahnesinde ön planda yer alan erkeklerin bragetleri, soylu sınıfa nazaran daha mütevazı tutulmuşsa da, sınıf farkı gözetmeksizin bu erkeklik simgesinin her kesim tarafından nasıl sahiplenildiğini göstermektedir. Sağdaki figürün, dans eşine yönelişindeki beden dili, bragetin erkeklik gücünün simgesi olarak görüldüğünün ispatı gibidir.

Kraliçe I. Elizabeth'in 1601'de Blackfriars'a Gidişi resminde de saray stili giyinmiş son derece bakımlı ve süslü erkekler görülür. Sahnenin ön sırasında görülen erkekler 16. yüzyılla birlikte neredeyse tüm Avrupa'da bir süre moda olan şişkin, kısa pantolonlar giymişlerdir.[13] Bazı bölgeleri dolgulanarak geometrik ve kırışıksız satıhlar üzerinde süs ve mücevherlerin teşhiri sağlanmış olan bu giysiler aslında hareket kabiliyetini azaltmaktaydı. Bu yüzyılda

Robert Peake (Yaşlı), *Kraliçe I. Elizabeth'in 1601'de Blackfriars'a Gidişi (Resmi Geçit Alayı)*, 1600, tuval üzerine yağlıboya, yaklaşık 200x250 cm, Sherborne Castle, Dorset.

resimdeki erkeklerin giydiği çorabın incelikleri de erkekler arasında giderek artmıştı. Öte yandan hükümdarlığının üçüncü yılında (1561) kendisine ilk kez sunulan ipekten örülmüş çorapları giyen Kraliçe Elizabeth bundan böyle başka herhangi bir çorap giymeyi reddedecektir. [34]

Sherborne Kalesi'nde[35] bulunan I. Elizabeth'in[36] maiyetiyle birlikte gösterildiği, Robert Peake'e (Yaşlı/1551-1619) atfedilen[37] bu resimde, bir grup İngiliz soylusu tenteli bir tahtırevanda oturan Kraliçe I. Elizabeth'i taşırken gösterilmiştir. Grup büyük olasılıkla Elizabeth'in saray mensuplarından, Worcester kontu Edward Somerset'in oğlu Henry Somerset (daha sonra Worcester Vikontu olarak anılacaktır) ve kraliçenin en yakınındaki 6 nedimesinden birisi olan Lady Anne Russel'ın 16 Haziran 1600 tarihinde yapılmış olan düğününe gitmektedir.

Resim, Elizabeth'in süregelen iktidarı sırasında nasıl bir ikon haline geldiğinin önemli örneklerinden birisidir. Elizabeth resimde, olduğundan daha genç ve daha muzaffer bir ifadeyle gösterilmiştir. 1594'te kabul edilen bir prensip olarak kraliçe daima genç bir kadın olarak resmedilecektir. Bu karardan sonra kraliçeye benzemeyen tüm resimler imha edilmiştir. Bu özellikler dönemin minyatürcüleri arasında da yaygın bir prensiptir. Uzmanlar arka plandaki yapıların ve manzaranın gerçeklikte var olan bir yere ait olmadığını, daha çok Worcester Kontu'nun Galler'deki mülklerini sembolize ettiğini düşünür.[38] Resimde Elizabeth'in, Sir Henry Lee (1533-1611) tarafından Genç Marcus Gheeraerts'a (1561-1636) ısmarlanan ve "Ditchley Portreleri"[39] olarak anılan resimlerden esinlenilerek betimlenmiş olduğu da uzmanlarca kabul edilir.

Kraliçenin oturduğu tahtırevanın önünde ilerleyen erkekler[40] kıyafetlerinden ele anlaşılacağı gibi "Dizbağı Şövalyeleri"dir (*Knights of the Garter*). En önde görülen, IV. Worcester kontu Edward Somerset'dir. Kraliçenin tentesini taşıyan dört kişiden sadece sağda geride olan beyaz elbiseli figür, Worcester kontunun büyük oğlu Lord Herbert olarak tanımlanabilmiştir.

1348'de III. Edward tarafından kurulan "Dizbağı Şövalyeleri" İngiltere'nin en prestijli birliğidir ve İngiltere'nin koruyucu azizi George'a adanmıştır. Birliğin amblemi çorap bağıdır. Üzerinde altın harflerle "Shame on him who thinks ill of it" (*Honi soit qui mal y pense*) mottosu yazar. Birliğin kuruluşuyla ilgili pek çok efsane vardır. En popüler olanına göre, Salisbury kontesi Calais'de bir baloda dans ederken çorabının bağı bacağından aşağıya kayar. Baloya katılanlar bu durum karşısında müstehzi şekilde gülerken kral bağı alır, kadına verir ve topluluğa dönerek "Shame on him who thinks ill of it" sözünü sarf eder. Başka bir hikâyeye göreyse, 12. yüzyılda I. Richard, Haçlılarla birlikte savaşırken bacağına bir çorap bağı bağlayan şehit Aziz George'dan esinlenmiş ve böyle bir dizbağı kullanmaya başlamıştır. Motto aslında Edward'ın Fransız krallığı üzerindeki hak iddiasını içerir. Dizbağı da muhtemelen hızlıca silah kuşanmanın bir aracı olan kayışlardan türemiştir.[41]

KAYNAKLAR

Bailleux, Nathalie ve Bruno Remaury, *Modes et Vetements* (Gallimard, 1995).

Bard, Christine, *Pantolonun Politik Tarihi* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012).

Besson, Jean-Louis. *Le Livre De La Mode* (Gallimard, 1986).

Fischel, Anna vd., *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013).

Fogg, Marnie, *Modanın Tam Öyküsü* (İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2014), s. 45.

Hagen, Rose-Marie ve Rainer Hagen, "The Splendours of A Small Dynasty", *What Great Painting Says* (Taschen, 2016) s. 110-117.

Koda, Harold, *Extreme Beauty: The Body Transformed* (New York: The Metropolitan Museum of Art, 2002).

Lester, Katherine ve Bess Viola Oerke, *Accessories of Dress: An Illustrated Encyclopedia* (Mineola, New York: Dover Publications Inc, 2004).

Pastoureau, Michel, *Şeytan Kumaşı: Çizgilerin ve Çizgili Kumaşın Tarihçesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997).

Rublack, Ulinka, *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe* (N.Y.: Oxford University Press Inc, 2010).

Wilcox, R. Turner. *The Mode in Footwear* (Mineola, New York: Dover Publications Inc., 2008) (1948).

Zuffi, Stefano, *Gospel Figures in Art*, çev. Thomas M. Hartmann (Los Angeles: Getty Publications, 2003).

DİPNOTLAR

1 Ulinka Rublack, *Dressing Up: Cultural Identity in Renaissance Europe* (N.Y.: Oxford University Press Inc., 2010), s. 17.

2 Panoyu muhtemelen aslen Pisalı olan tüccar Battista Agnelli. Bruges'deki St James Kilisesi'ndeki şapeli için ısmarlamıştı. Panonun orta kanadında Yahya'nın Ürdün Nehri'nde İsa'yı vaftiz sahnesi, solda Yahya'nın Doğumu (Yahya'nın İsminin Verilmesi), sağdaysa Vaftizci Yahya'nın Başının Kesilmesi (Hirodes'in Ziyafeti ya da Salome'nin Dansı olarak da Bilinir) sahneleri yer almaktadır. Sahneler olayların kronolojisine göre soldan sağa düzenlenmiş, Yahya'nın en önemli hareketi olarak İsa'yı vaftiz edişi de orta panelde yer almıştır. Her üç olay da gotik formlu birer kemer içinde resmedilmiştir. Kemer içi süslemelerde her bir olayla ilgili tamamlayıcı sahneler ve duvar nişlerinde 12 havarinin heykelleri yer alır. Pano bir kilise ana girişi gibi tasarlanmıştır. Giriş kemerlerinin gerisinde derinlikli belirtilmiş ortamlarda sahneler betimlenmiştir. Orta panelde Ürdün Nehri ve gerisindeki kent gösterilmişken yan panellerde arka planda, odalar yer almaktadır.

3 Katherine Lester, Bess Viola Oerke, *Accessories of Dress: An Illustrated Encyclopedia* (Mineola, New York, Dover Publications Inc, 2004), s. 289.

4 Ludovico'nun ikna etmek için üç yıl uğraştığı Mantegna 26 yaşında geldiği kentte 46 yıl çalışmış ve üç nesle hizmet etmiştir. Mantegnanın bu kararında yıllık 180 dükalik maaşı, altı kişilik hububat ve yakacak tahsisatı önemli olmuş olmalıdır.

5 Markı, dükten bir derece aşağıda olan bir sınıfsal statüdür. Bunlar bağımlı hükümdarlardır ve genellikle sınırlarda kurulmuş savunma bölgelerinin komutanlarıdır.

6 Otuz dört yıl boyunca Mantua kentinin yöneticiliğini yapmış olan Ludovico Gonzaga 1444'te Mantua markisi tayin edilir. Bu dönemde kent yıllar süren savaşlar nedeniyle oldukça fakirleşmiş, topraklarının bir kısmını kaybetmiştir. Ludovico 1445-50 yılları arasında Milano, Floransa, Venedik ve Napoli için paralı askerlik yapar. Savaşmayı aslında pek de sevmez; politik olarak arkasını sağlama almak için pek de çekici olmayan Brandenburg'lu Barbara ile evlenmeyi tercih eder, Papa II. Pius Osmanlı'ya karşı Haçlı Seferi düzenlemek üzere 1459'da konsey toplanısını Mantua'da yaparak bir tür kimlik bulunmuştur. Bu toplantı kent ve Ludovico için büyük bir onurdur. Her ne kadar Papa, kenti bataklık, sağlıksız, aşırı sıcak, şarabını tatsız, yemeklerini iğrenç bulmuş olsa da bu toplantının sonunda Ludovico'nun oğlu Francesco ruhban sınıfına katılmıştır. Ludovico, Milano Dükü Sforza'nın emrindeyken Güney'de veba salgını sırasında ölür. Ludovico yönetimi sırasında hümanist kültür için pek çok şey yapar. Rönesans'ın en önemli ressam ve mimarlarından Leon Battista Alberti (1404-1472) onun zamanında kente davet edilmiş ve San Sebastiano ve San Andrea kiliselerini inşa etmiştir. Papa'nın da belirttiği gibi kente dair pek çok olumsuzluk vardır ve bunları örtmek için Ludovico'nun kültüre yatırım yaptığından bahsedilir.

7 Latince göz anlamında kullanılır ve Roma yapılarında sıklıkla görülen bir mimari elemandır.

8 *Sotto in su*, resim ya da çizimlerde üçüncü boyut etkisi yaratmak üzere yapılan kısaltmalarla tavana çizilen ve böylece figürlerin havada asılı durduğu yanılsaması yaratan, özellikle Rönesans ve Barok dönemlerde, çoğunlukla da İtalyan'da sıkça kullanılmış bir tekniktir.

9 1406'da yapımı tamamlanan, bu son derece iyi tahkim edilmiş olan ve Mincio Nehri kıyısında yer alan sarayın mimarı Floranslı Luca Fancelli, yapıyı inşa edense Bertolino da Novara'dır.

10 Kaynaklar hem resmin sağ tarafındaki soyluların varlığına hem de odadaki diğer resmin konusuna bağlı olarak bu mektupta oğlu Francesco'nun papa tarafından kardinalliğe yükseltilmesinin haberini almış olabileceğini yazar.

11 Bu başlıklar, saçın iki kulağın üzerinde ufak topuzlar şeklinde sarıldığı, bir saç filesinin üzerine takılan dolgulara sahiptir. Genellikle de üzerine bir peçenin serildiği bir tel bulunur.

12 Resimde sağda bir plaster önünde duran, belinde bir kama taşıyan sarışın delikanlının da Rudolfo olduğunu yazan kaynaklar bulunmaktadır.

13 Çiftin on dört çocuğu olmuş, bunlardan dördü henüz bebekken ölmüştür. Hayatta kalan en büyük oğulları I. Federico babasından sonra Mantua markisi olmuş, ikinci çocukları Francesco ise Papa II. Pius tarafından kardinalliğe yükseltilmiştir.

14 Gerçek adı Vittorino Rambaldoni olan İtalyan hümanist ve öğretmen Feltre (1378-1446) Rönesans'ın mottosu olan, sağlıklı beden, güçlü karakter ve üretken akıl timsali olan *Fuomo universale* (evrensel adam) fikrini ilk dile getirenlerdendir.

15 Floransa'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğan Alberti, *Resim Üzerine* (*Della Pittura*) adlı kitabında ilk kez perspektif kurallarını tanımlamış ve Rönesans resim geleneğinin temellerini atmış, *Mimarlık Üzerine* (*De re Aedificatoria*) adlı kitabındaysa dönemin önemli mimari yapıları için adeta bir el kitabı oluşturmuştur. Tam anlamıyla bir Rönesans hümanisti olan Alberti'nin en önemli mimari eserlerinden birisi Floransa'da bulunan Santa Maria Novella Kilisesi'dir.

16 Bazı kaynaklarda ailedeki cücelik, kamburluk ve obezite gibi fiziksel özelliklerden uzun uzun bahsedilir ve özellikle cüceliğin Ludovico'nun annesi Paola Malatesta'dan geldiği vurgulanır. Rose-Marie Hagen, Rainer Hagen, "The Splendours of A Small Dynasty", *What Great Painting Says* (Taschen, 2016), s. 117.

17 Bu sahnenin temsil edildiği önemli örneklerden biri de Ravenna'da Aziz Apollinare Kilisesi neflerindeki mozaiklerde görülür. Ravenna'da betimlenen krallar yukarıdakine benzer, panter desenli dar pantolonlar ve omuzlarında pelerinlerle gösterilmiştir. 6. yüzyıla ait bu betimlemelerde kralların giysilerinin burada betimlenenlerdeki gibi dönemin modasıyla ilgisi yoktur. Bu dar pantolonlar kralların Doğulu, büyük olasılıkla da Persli olduğuna işaret eder. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Z. İ. Boynudelik, "Teodora'nın Eteğindeki Müneccim Krallar", *Toplumsal Tarih* 222 [Haziran 2012]: 22-29)

18 Diğer sahneler Meryem'e Müjde ve Çocuk İsa'nın Tapınağa Takdimi'dir. Altar panosundn görülen havarilerin gerçekçi ve kişilikli yüzleri ve arka plandaki sakin manzara, resme değer katan öğeler olarak değerlendirilir. Panel Perugia'daki San Francesco al Prato Kilisesi'ndeki Gizli ailesine ait şapel için yapılmıştır. 1797'de Fransızlar tarafından kaydırılık Paris'e götürülen altın panonun 1815'te Papa VII. Pius tarafından Vatikan Sarayı Galerisi'ne teşmiştir.

19 Matta. 2: 1-13.

20 Kutsal metinde geçen yıldızbilimciler, daha sonraki yıllarda Müneccim Krallar ya da Kâhin Krallar olarak adlandırılmıştır. Olay İsa'nın doğumunun 13. gününde, 6 Ocak'ta gerçekleşir. Ortaçağda, İsa'nın vaftizi, Kana kentinde fakir bir Yahudi'nin düğünündeki şarap ve ekmeklerı çoğaltması (Yuhanna, 2: 1-11) ve beş ekmek ve iki balıkla beş bin kişinin karnını doyurduğu mucizelerin de (Yuhanna, 6: 1-15, Matta, 14:13 21, Markos, 6: 30-44, Luka, 9: 10-17) aynı tarihe denk düştüğüne inanılır.

21 Kitabı Mukaddes Yayınları'nın 2100 tarihli çeviri kitabında Beytlehem olarak geçen kent Filistin özerk bölgesindeki Beytüllahim kentidir.

22 Maguşlar olarak da bilinirler. Maguşlar, 500 lü yıllarda Persler arasında yaşamış önemli bir dini sınıftır. Genellikle dini ritüel ve cenaze işlerine bakmış, Zerdüşt dinini kabul etmiş ve 10. yüzyıldan sonrasya haklarında hiçbir kayıta rastlanmamıştır. Sihir yapma, rüya yorumlama, geleceği bilme gibi özelikleri olan bu rahipler aynı zamanda dönemin gökbilimcileri olmalılar "Efendi Tepesi" olarak bilinen yerde babadan oğula geçen bir görev olarak saat tutmuşlar, büyük yıldız tabir edilen bir görünümü beklemişlerdir. Büyük yıldızın görünmesiyse büyük kurtarıcının geldiğini gösterecektir. Kutsal Kitap'ta sözü edilen Beytlehem yıldızıyla Maguşların beklediği büyük yıldız aynı şey olabilir.

23 Doğu efsanelerinde bu zengin hacıların sayısı on ikiye çıkar.

24 Ortaçağ betimlemelerinde bu kişilerden sadece biri, Balthazar, diğerlerine göre daha genç olarak gösterilirken, 14. yüzyıldan itibaren her biri değişik bir yaşta betimlenmiş ve ağırlıklı olarak Pers (Melkior), Hindistan ya da Çin (Balthazar) ve Arabistan'ı (Kaspar), yani bir anlamda o günün bilinen dünyasındaki üç kıtayı, Avrupa, Asya ve Afrika'yı simgelemişlerdir. Bu değişik ırk, yaş ve kıta sembolizasyonu Nuh'un soyundan gelmiş olduklarına dair inancın yerleşmesinin bir sonucu olmalıdır.

25 "Çizgili: damalı, yüzeylerin ayrıcalıklı görselliği ve 'farklılığı' Ortaçağ kültüründe erdemsiz, kirli ya da hasta anlamına gelmekteydi. Ancak 12. yüzyılda hem aşkeri (savaş alanlarında ve turnuvalarda savaşanları tanımak) hem toplumsal (feodal toplumun üst tabakasına kimlik kazandırmak) ihtiyaçlardan ortaya çıkan armalar parçalı renkli giyimin de önünü açtılar. Bazen kimlik göstergesi, bazen mülkiyet işareti, bazen de süsleme motifleri olarak kullanılan armalar her türlü ortamda

belirmeye başladılar: Sivil ve askeri giysilerde, binalarda ve anıtlarda, mobilya ve kumaşlarda, kitaplarda, mühürlerde, madeni paralarda, sanat eserlerinde ve günlük eşyalarda." Pastoureau, Michel, *Şeytan Kumaşı: Çizgilerin ve Çizgili Kumaşın Tarihçesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 541-44.

26 1344-50 arasında yazan yarı resmi "Grandes Chroniques"in bir yazarı şu nedenle kesinlikle emin olabilirdi ki, Fransız aristokrasisi Tanrı onların yeni görünüşüne öfkelendiği için 1346'da Crecy'de yenilmişti. "Bir 14. yüzyıl Alman şairi nüktedan bir şekilde Lady Love'ın on yıllık uykusundan yeni bir şövalyenin kendisine takdim edilmesi için uyanmasını tahayyül eder. Kadın düpedüz kahkahalara boğulur ve adamı selamlar: 'Hoşgeldiniz Bay Çıplak-Kıçı' Sonra Lady Love bu şapşal şövalyeye güzelim bahçesini terk etmesini söyler lakin adamın bir taşa takılıp tökezlediğini ve ayağa kalkamadığını görür. Vücudunun üst kısmı bir çuval gibi sıkıca bağlanmıştır. Love leydilerine ona yardım etmelerini söyler." Rublack, **age**, s. 16.

27 *Codpieee* olarak geçen bu parça *cod* (morina balığı) ve *scrotum* (testis torbası) kelimelerinden türetilmiş, Ortaçağda icat edilmiş *braget* (*bruşuette*) kelimesi Galyalıların *braies* kelimesinden evrilmiştir Erkeğin cinsel organlarını örten giysi parçasını ifade eder. Türkçede edep kapağı şeklinde de kullanılıyor

28 Eduard Fuchs. *Ahlak Tarihi* adlı yapımında. "Erkekler o dönemlerde tamamen aşırı uçlara varan duygularla, bu giysi parçasından bir seyirlik ve gösteriş nesnesi yaratılar. Böylece, yalnızca ilkanda göze çarpmakla yetinmeyip, uygun bir biçimde bakışları doğrudan kendilerinde toplıyorlardı." diye belirtiyor.

29 Kont'un 1527'de Papa Clement'in (1478 -1534) hizmetinde olduğu bilinir. Medici ailesinin bir ferdi olan Giulio de' Medici, babası henüz doğmadan öldüğü için amcası Muhteşem Lorenzo da Medici tarafından eğitildi. Önce kardinalliğe yükseldi, arkasından da 1523'te papa seçildi. Bu yıllarda Avrupa'da başgösteren Osmanlı tehdirleri nedeniyle İngiltere, Fransa ve İspanya arasında süren savaşları sona erdirip Hıristiyan birliğini sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İmparator Başkatibi Marino Asuanio Caracciolo bu konuda hazırladığı bir raporda "Hıristiyan şehirlerini fetheden bir Türk tehdidi varken, Hıristiyan âlemine genel bir barış getirmeyi Papa'nın ilk görevi olarak görmüş olmalıki. İmparator'a, kendisine bu konuda yardım etmesi için yalvardı" diye yazar. Clement ayrıca, tarihin önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen VIII. Henry'nin, Anne Boleyn'le evlenebilmek için karısı Aragonlu Catherine'i boşamak istediği davada da Henry'ye yardımcı olmayarakaslında Anglikan Kilisesi'nin kurulmasına bir anlamda yardım etmiş oldu. Henry'ye karşı bu tutumunda Catherina'nın yeğeni Fransa Kralı V. Charles'in baskıları da önemli olmuş olmalı. Clement, 1527'de Roma Bourbon Dükü III. Charles tarafından kuşatılınca, altı ay süreyle Roma'da Castel S'Angelo kalesinde rehin olarak tutuldu. Bu sırada Roma'nın yağmalanmasına yas tutmanın bir işareti olarak sakal bıraktı. Papazların tıraşlı olmalarını öneren Hıristiyan kanunlarına aykırı olan bu durumunu Roma kuşatması kalktıktan sonra da değiştirmeyerek ölene kadar sakallı kaldı. Kendisinden sonra gelen en az 24 papa daha sakal bıraktı.

30 Genç Pieter, ilk eğitimini minyatürcü büyükannesi Maria Verhulst'ten almış, daha sonra Anvers'e gitmiştir. Çoğunlukla babasının eserlerini kopyalamıştır Bu kopyalar o kadar iyidir ki uzmanlar gerçekte kime ait olduklarını belirlemekte zorlanırlar. Anvers'te olduğu zamanlarda kendi oğlu Pieter Brueghel (III), ünlü Flaman manzara ustası Frans Snyders ve Gonzales Coques'in de aralarında olduğu pek çok sanatçıya hocalık yapmıştır. Genç Brueghel aynı zamanda "Hell Brueghel" olarak da adlandırılmış, bu lakabı da yapmış olduğu fantastik figürlü resimleri nedeniyle edinmiştir. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalar aslında bu resimleri kardeşi Jan Brueghel'in (Yaşlı) boyadığını göstermiştir

31 Zaman zaman "Köylü Bruegel" olarak da anılan baba Brueghel 1559'da soyadındaki "h" harfini atarak resimlerini Bruegel olarak imzalamıştır. Yakınlarıysa "Brueghel" veya "Breughel" şeklindeki kullanıma devam etmiştir.

32 *Açık Havada Düğün Dansı (Weddinş Dance in the Open Air)*, 1566, panel üzerine yağlıboya, 119x157 cm. Institute of Arts, Detroit.

33 Fransa'da bu pantolonların giyilmesi 1562'de çıkarılan bir yasayla yasaklanmıştı.

34 1499'e ait bir kayıt, VIII. Henry'nin kız kardeşi olan Prenses Mary'nin gardırobunun bir parçası olarak iki çift örme çorabı listeliyor. Kendisinin gardırobundaysa altı çift siyah ipek örgüsü çorap var. Fransa'da, el örgüsü ipek çoraplar ilk önce 1559 yılının Haziran ayında II. Henry tarafından kraliyet düğününe katılırken giyilmiştir.

35 Güneybatı İngiltere'de bulunan Sherborne kasabasında, 12. yüzyılda Salisbury Piskoposu Roger tarafından inşa edilen Sherborne kalesi 1592'de Sir Walter Raleigh'nin mülkiyetine geçer. Raleigh önce kaleyi modernize etmeyi düşündüyse de 1594'te kalenin yanındaki geyik parkı içinde yeni bir ev yapar. Geniş kare pencereli, dört katlı dikdörtgen yapının dört köşesine 1600 yılında tepelerinde hayvan armaları olan altıgen kuleler eklenir. Yapının mülkiyeti 1617 yılında diplomat Sir John Digby'e geçer. Digby de binaya dört kanat ekleyerek bugünkü haline kavuşturur. Bugün halen Digby ailesine ait olan ev zengin sanat koleksiyonu, orijinal mobilyaları, porselen takımları, orijinal mutfağı ve 16 hektarlık mülteşem bahçesiyle 1969'da kamuya açılmıştır.

36 VIII. Henry ile Anne Boleyn'in kızı olan I. Elizabeth (1533-1603) üvey kardeşi I Mary'den sonra tahta çıkmış, 1558-1603 tarihleri arasında İngiltere tarihi için son derece önemli bir dönemde, üstüdarda kalmıştır. Aynı zamanda İrlanda'nın ve sembolik olarak Fransa'nın da kraliçesidir. Pek çok talibi olmasına karşın hiç evlenmeyerek "bakire kraliçe" unvanını alan Elizabeth döneminde, İngiliz Kilisesi'nin de temelleri sağlamlaştırılmış, dönemi görece olarak barış ve refah dönemi olarak kayıtlara geçmiş, dış ticarette büyük ilerleme kaydedilmiş, edebiyat kültürü gelişmiştir.

37 Robert Peake, kuyumculuk ve minyatür resim eğitimi almış, Kraliçe Elizabeth'in de içinde yer aldığı kalabalık grup resimleriyle ilk kez adını duyurmuş, İngiliz minyatür geleneğinin önemli temsilcilerinden olan bir sanatçıdır. Elizabeth'in ölümünden sonra, Kral I. James'in baş ressamı olur. *Serjeant Painter* denen bu statü İngiliz aristokrasisi içinde son derece itibarlı ve kazançlı bir pozisyondur. Görevleri ve sorumlulukları arasında kraliyet mensuplarının portrelerini yapmaktan kralın malikânesi, arabası, tekneleri, flamaları gibi her türlü eşyasıyla birlikte saray eğlencelerin mitasarımı yer alır. Bunun karşılığı yapılan ödemeyse yılda 1000 pound'u geçer.

38 Resmin Worcester Kontu'nun kraliçenin atlarının sorumlusu olarak atanması şerefine yine kont tarafından ısmarlandığı iddia edilmektedir

39 Ditchley Roma villalarının olduğu, daha sonra kraliyete ait av alanı olarak tahsis edilmiş ve 1583'te Sir Henry Lee'nin (1533-1611) mülkiyetine geçmiş, Oxfordshire yakınlarındaki Charlbury'de bir mülktür. 1722'de kuzen II. Lichfield Kontu George Lee ise koruluk alana bugünkü yapıyı inşa ettirmiştir. Henry Lee'nin bu mülkü Elizabeth tarafından da ziyaret edilmiştir. Henry Lee bu eye asmak üzere kraliçenin bir portresini dönemin önemli Flaman sanatçılarından, Todor Sarayı'nda itibar gören Genç Marcus Gheeraerts'a ısmarlamış (1592, tuval üzerine yağlıboya, 241x152cm, National Portrait Gallery, Londra), resimde Elizabeth, Britanya Adaları'nı gösteren bir harita önünde, bir ayağı, ziyaretini vurgulamak üzere Ditchley malikânesi üzerine gelecek şekilde betimlenmiştir. Resim yapıldıktan sonra asıldığı yer ile anılmaya başlamış ve Elizabeth portreleri için bir prototip oluşturmuştur. Malikâneyse birkaç kez el değiştirdikten sonra 1933'te Ronald Tree tarafından satın alınmış, dönemin ünlü iç mekân tasarımcısı Nancy Lancaster tarafından yeniden dekore edilmiştir. Bu dekorasyon Lancester'a "dünyadaki herkesten daha ince bir zevke sahip kişi" unvanını kazandırmıştır.

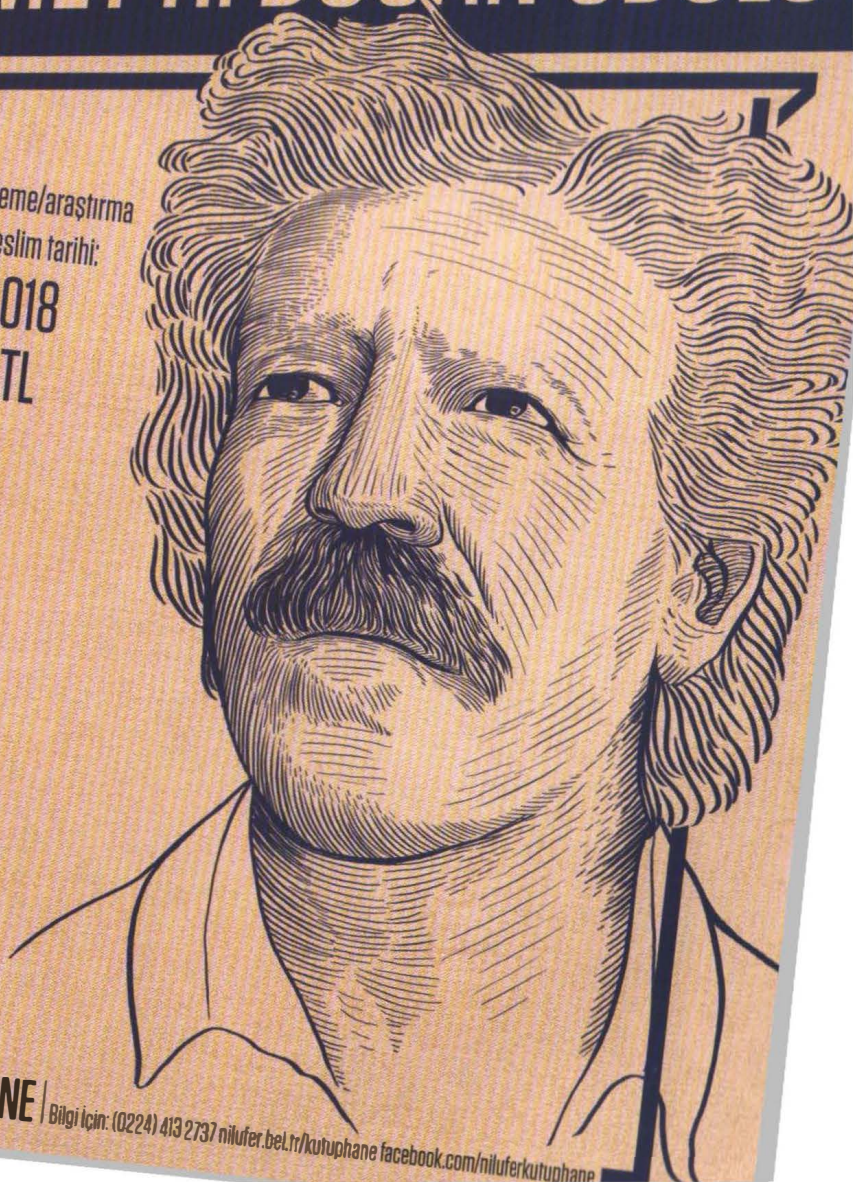
II. Dünya Savaşı sırasında, hava saldırılarından korunan evi Winston Churchill de kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.wikizero.com/en/Ditchley

40 Soldan sağa Mulgrave Kontu Edmund Sheffield, Effingham Lordu Thomas Howard, Cumberland Kontu George Clifford, Hunsten Lordu George Carey, Sussex Kontu Robert Radcliffe, Shrewsbury Kontu Gilbert Talbot devlet kılıcı taşırken gösterilmişlerdir.

41 Birliğin kuruluş tarihinedair farklı bilgiler vardır ancak ilk kez kralın gardırobuyla ilgili faturalar 1348 tarihinden itibaren görülmeye başlar. Her üye aynı 1431 tarihli *Brugea Garter Kitabında* birliğin kurucusu olan 25 şövalye resmedilmiştir. Birliğe üyeliğin kuralları son derece sıkı ve sınırlıdır. Sadece monarşi içinde yer almak ve Galler prensi olmayı içerir. Sadece 24 üyesi vardır her üyenin önerdiği 9 kişi (3 kont, 3 baron ve 3 şövalye) asil üyeliğe geçene kadar yedekte kalır. Galler prensi Dizbağı Birliği'nin kraliyet şövalyesi olarak kabul edilir. Birliğin birde kadınlar kolu vardır. Birliğin son kadın üyesi VII. Henry'n'in annesi Margareth Beaufort'tur. 19.yüzyılın başından itibaren birliğe yabancılar da kabul edilmeye başlanmıştır. 1856 da Sultan I. Abdülmecid Yabancı Şövalye unvanını almıştır. Avrupalı ve Hıristiyan olmayan ilk üye Japon İmparatorudur. Güney Amerika'dan Brezilya İmparatoru II. Pedro, Asya'dan İran imparatoru Nasıreddin Şah, Afrika'dan Etiyopya imparatoru Haile Selassie'de bu yabancı üyeler arasındadır. Vatana ihanet, savaştan kaçma veya birlik üyelerinden birine karşı silahlanma birlikten atılmak için yeterli nedendir. 15. yüzyıldan itibaren üyelikten düşurme törenleri yapılmış, üyeler ve adaylar Windsor'daki Aziz George Şapeli'nde bir araya gelmiştir. Kıdemli üye yüksek sesle üyelikten düşürme genelgesini okur. Teşrifatçı bir merdivene tırmanır ve kralın flamasını, tacını, miğferini ve kılıcını aşağıya fırlatır. Geri kalan teşrifatçılar bu eşyaları kapının dışına kadar tekmeleyerek çıkarır. Son seremoni Ormonde dükü James için 1716'da yapılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında (1915) iki monark (Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Avustuya İmparatoru Franz Joseph) ve aralarında İtalya'dan II. Victor Emmanuel ve Japon İmparatoru Hirohito'nun da bulunduğu 6 yabancı üye II. Dünya Savaşı'na İngiltere'nin karşısındaki ittifakta girince birlikten ihraç edildiler. Japonya'nın üyeliği 1971'de İngiltere'yi ziyareti sırasında yenilendi. Birliğe üye alınan 26 da fakir şövalye vardır Bunlar askeri erkân arasından gelen fakir düşmüş emeklilerdir. Windsor kalesinde odaları vardır, maaş ödenir, resmi törenlerde kırmızı ceketli üniformalarıyla resmi geçitte yer alırlar ve günlük olarak dua etmeleri beklenir.

—2018—

MEHMET H. DOĞAN ÖDÜLÜ

Aday olacak
şiir eleştiri/inceleme/araştırma
eserlerinin son teslim tarihi:
31 Ocak 2018
Ödül: **5000 TL**

Seçici Kurul Üyeleri:
Orhan Alkaya
Metin Celal
Gültekin Emre
Haydar Ergülen
Orhan Tekelioğlu

NİLÜFER BELEDİYESİ BURSA | KÜTÜPHANE | Bilgi için: (0224) 413 2737 nilufer.bel.tr/kutuphane facebook.com/niluferkutuphane

Bu coğrafyada
asırlara dayanan
ortak tarihin
izinde...

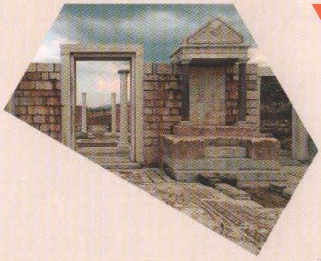

500.YIL VAKFI
TÜRK MUSEVİLERİ
MÜZESİ

f/500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi | /jewishmuseumofturkey | /muze500

Bereketzade Mahallesi Büyükhendek Caddesi No:39, Beyoğlu, İstanbul
info@muze500.com **www.muze500.com**